

67. 9(4Чкр)305.033

П. 60

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

В.С.СТИЧИНСЬКИЙ, І.В.ЗУБ, П.І.МІНЮКОВ,
А.П.МІНЮКОВ, Т.П.МІНЮКОВА

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

НБ ПНУС

662541

Київ
Видавничий Дім
“Юридична книга”
2003

УДК 342.734(477)(075.8)

ББК 67.9(4УКР)305я73

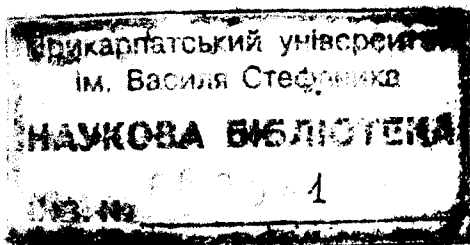
П68

Рецензенти: *Н.М. Хуторян*, д-р юрид.наук;

П.І. Жигалкін, проф., член-кор. Академії правових наук України

Авторський колектив: *Б.С. Стичинський, І.В. Зуб*, кандидати юридичних наук, доценти (спільно гл. 4–10, 12); *П.І. Мінюков*, канд. юрид. наук, проф. (гл. 2, 11 спільно з *А.П. Мінюковим*, розд. 11.5 — з *Т.П. Мінюковою*); *А.П. Мінюков* (гл. 1, 3); *Т.П. Мінюкова* (розд. 2.1, 2.6, 2.7)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 14/18.2–1307 від 17.07.2003 р.)

П68

Право соціального забезпечення України: Навч. посіб. / Б.С. Стичинський, І.В. Зуб, П.І. Мінюков та ін. — К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. — 440 с.

ISBN 966-7791-26-2

У посібнику висвітлено питання правового регулювання соціального забезпечення в Україні в сучасних умовах. Розглянуто правове забезпечення основних конституційних прав та свобод людини і громадянина; структуру і функції органів державної влади, що забезпечують соціальні конституційні права громадян; страхування, правове регулювання соціального забезпечення. Вперше висвітлено особливості пенсійного забезпечення наукових та науково-педагогічних працівників, державних службовців, військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, працівників прокуратури; осіб, що мають особливі заслуги перед Україною.

У додатку подано законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють соціальне забезпечення громадян, з останніми змінами і доповненнями.

Для студентів юридичних і економічних спеціальностей, слухачів інститутів післядипломної освіти, керівників і спеціалістів соціальної та юридичної служб, а також широкого читачького загалу.

ББК 67.9(4УКР)305я73

© Б.С. Стичинський, І.В. Зуб, П.І. Мінюков та ін., 2003

© Видавничий Дім «Юридична книга», 2003

ISBN 966-7791-26-2

ПЕРЕДМОВА

Здобуття Україною державної незалежності і перехід до ринкових відносин зумовили потребу у прийнятті низки економічних і соціальних законів, що забезпечують соціальний захист людини і громадянина, зокрема про пенсійне забезпечення; про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; про статус ветеранів війни і гарантії їх соціального захисту, ветеранів праці та осіб похилого віку; про основи соціальної захищеності інвалідів; про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ; про загальнообов'язкове соціальне страхування, про державну допомогу сім'ям з дітьми; про сприяння становленню та розвитку молоді в Україні; про основні напрями соціальної політики і реформування пенсійного забезпечення; основи законодавства про охорону здоров'я, а також відповідних постанов Урядом України.

Конституція України остаточно і чітко окреслила права, свободи та обов'язки людини й громадянина і зобов'язала державу забезпечити їх дотримання. Зокрема, це стосується права на соціальний захист. Так, відповідно до ст. 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших передбачених законодавством випадках. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів з догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечити рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом¹.

Нині триває процес удосконалення механізму правового регулювання соціального забезпечення громадян України і, зокрема, завершення пенсійної реформи. Зазначені закони, а також підзаконні й нормативно-правові акти мають глибоко вивчатись і постійно застосовуватись на практиці.

---

¹ Див.: Конституція України. — К.: Просвіта, 1996.

Потребує удосконалення галузь права соціального забезпечення. На нашу думку, вона має стати окремою дисципліною в системі галузевих дисциплін, затвердженою Вищою атестаційною комісією України (ВАК).

Термін «соціальне забезпечення» офіційно закріплений у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, ухваленому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. У визначенні, зокрема, зазначається, що держави, які беруть участь у вказаному пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, що включає соціальне страхування².

Термін «соціальне забезпечення» застосовується також у Концепції соціального забезпечення громадян України, схваленій постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р.³

В юридичній науці соціальне забезпечення визначається як система встановлених державою правових норм, які регулюють пенсійні й інші відносини щодо забезпечення літніх громадян, у разі непрацездатності, державну допомогу сім'ям з дітьми, а також тісно пов'язані з ними процедурні відносини щодо встановлення юридичних фактів і вирішення спорів⁴.

У пропонованому навчальному посібнику на основі чинного законодавства України висвітлено питання правового регулювання соціального забезпечення в Україні в сучасних умовах. Розглянуто основні питання соціального забезпечення: правове забезпечення основних конституційних прав і свобод людини й громадянина; структуру і функції органів державної влади, що забезпечують соціальні конституційні права громадян; страхування. Роз'яснено правове регулювання соціального забезпечення окремих категорій громадян: працівників, ветеранів праці, осіб похилого віку, ветеранів війни, військової служби і органів внутрішніх справ, інвалідів, сімей з дітьми, а також соціальний захист молоді. Розглянуто основні питання пенсійного забезпечення: проблеми пенсійної реформи і напрями її вдосконалення; трудовий стаж; трудові пенсії за віком, за вислугу років, по інвалідності; соціальні пенсії; порядок призначення, обчислення і перерахування пенсій. Вперше висвітлено особливості пенсійного забезпечення наукових та науково-педагогічних працівників, державних службовців, військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, працівників прокуратури, осіб, які мають особливі заслуги перед Україною.

---

² Див.: *Права людини, Міжнародні договори, Декларації і документи*. — К., 1992. — С. 25–31.

³ Див.: *Відомості Верховної Ради України*. — 1994. — № 6. — Ст. 31.

⁴ Див.: *Андреев В.С. Право социального обеспечения СССР: Учеб. пособие*. — М.: Юрид. лит., 1987. — С. 31.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

ГЛАВА 1

Правове регулювання основних конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні

1.1. Характеристика основних конституційних прав та свобод людини і громадянина

Історія виникнення і становлення конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні свідчить, що вони беруть початок із стародавніх часів — від «Закону руського», Олегових договорів з Візантією та «Руської правди», Конституції Пилипа Орлика. За радянських часів конституційні права та свободи людини і громадянина регламентувались як складова конституційних прав і свобод громадян колишнього СРСР, а в Конституції Української РСР вони були подані не в повному обсязі і на практиці недостатньо дієвими.

У зв'язку із здобуттям Україною державної незалежності і переходом її до ринкової економіки постала необхідність створення правової бази, прийняття низки економічних, соціальних та інших законів, у тому числі з прав та свобод людини і громадянина. Вінцем правотворчої діяльності було прийняття 28 червня 1996 року Конституції України, яка значно розширила права людини і громадянина.

У чинній Конституції України особливе значення відведено закріпленню місця і ролі людини в суспільстві й державі.

Принципово новим положенням у конституційній практиці України є визнання пріоритету прав та свобод людини щодо державних та інших інтересів. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Конституції України найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Крім того, права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а забезпечення прав і свобод людини — її головний обов'язок.

Закріплення цих найважливіших положень у загальних засадах конституційного устрою України, а також розміщення у спеціально присвяченому правам людини другому розділі Конституції України майже третини статей від загальної їх кількості свідчить про високий рівень визнання і формування конституційного статусу людини та громадянина в Україні.

Цей статус охоплює не тільки конституційні норми. Він становить основу загального правового статусу людини, який визначається значною кількістю норм різних галузей вітчизняного права.

Водночас зазначимо, що конституційний статус людини не вичерпує всього змісту основ її правового статусу. Доповнення конституційного статусу найважливішими положеннями низки інших правових актів конституційного законодавства дає змогу сформувати його як один з найголовніших інститутів конституційного права.

Конституційно-правовий статус людини і громадянина — це визначені Конституцією України та іншими правовими актами конституційного права місце, положення і роль людини та громадянина в суспільстві й державі.

Сутність правового статусу людини зумовлюється насамперед соціальним статусом людини, який визначається характером праці та власності в державі й суспільстві.

Проте більшою мірою характеристика правового статусу людини і громадянина пов'язана з його структурою, що складалась упродовж тривалого історичного періоду розвитку людства.

В юридичній літературі до структури правового статусу зараховують різні елементи, основними з яких є громадянство, правосуб'єктність, конституційні принципи, права і свободи, обов'язки та гарантії їх дотримання. Крім того, самостійними елементами правового статусу визнають юридичну відповідальність, інтереси людини та ін. Усі перелічені елементи характеризують і безпосередньо визначають місце індивіда в суспільстві й державі, тому їх можна включати у структуру конституційно-правового статусу.

Центральне місце у структурі конституційно-правового статусу людини і громадянина належить конституційним (основним) правам та свободам людини і громадянина. Усі інші елементи правового статусу ґрунтуються і об'єднуються навколо них.

Найголовніше призначення прав і свобод людини полягає в розкритті змісту правового статусу. Крім того, вони становлять принцип

конституційного устрою і визначають спрямованість діяльності держави (ст. 2 і 18 Конституції України).

Права і свободи людини є основним елементом, ядром її правового статусу. Дістаючи закріплення в Конституції України, вони визначають міру можливої поведінки, відображають її межі, можливість користуватися благами для задоволення своїх інтересів і потреб.

Конституційні права і свободи мають певну систему й ознаки, що вирізняють їх з інших прав та свобод. По-перше, їм притаманне верховенство. Усі інші права і свободи повинні відповідати їм. Вони становлять правову базу для прийняття всіх інших прав і свобод, що деталізують їх. По-друге, конституційні права і свободи є нормами прямої дії і мають гарантований захист. По-третє, вони базуються на конституційних принципах рівності для кожного і не можуть обмежуватись або скасовуватись.

Класифікація конституційних прав і свобод може здійснюватися за різними критеріями. Проте будь-яка класифікація, як і будь-які методи і прийоми вивчення, має суб'єктивний характер.

Водночас до визнаних критеріїв класифікації прав і свобод належать єдність конституційних та пов'язаних з ними прав і свобод; однорідність прав і свобод незалежно від місця розташування в Конституції чи інших джерелах конституційного права; відповідність історичному характерові їх виникнення і розвитку. Закріплюючи права та свободи людини і громадянина, інших категорій населення, Конституція України не визначає їх системи й розподілу на групи, але передбачає певну послідовність їх викладу у другому розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Права і свободи поділяють також на основні (конституційні) і додаткові (конкретизуючі). У літературі існують й інші їх класифікації. Проте найпоширенішою і загальновизнаною у конституційному праві є класифікація прав і свобод за змістом і сферою дії. Розрізняють три найголовніші види прав і свобод: у сферах особистого життя і безпеки людини; державного і суспільно-політичного життя; економічної, соціальної і культурної діяльності.

Виходячи із загальновизнаних у теорії конституційного права критеріїв права і свободи людини та інших категорій населення можна поділити на п'ять основних груп: особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні та культурні. Ця класифікація, а також зарахування прав і свобод до тієї чи іншої групи мають умовний характер. Напри-

клад, право на працю можна зарахувати як до економічних, так і до соціальних прав.

До особистих (громадянських) прав і свобод людини насамперед належать права на життя та його захист, на повагу до честі та гідності, свободу та особисту недоторканність, свободу думки і слова, світогляду і віросповідання, свободу пересування, проживання та ін.

Політичні права та свободи людини і громадянина включають насамперед права на участь в управлінні державними справами, на об'єднання в політичні партії, громадські організації, проведення зборів, мітингів, демонстрацій, виборчі права та деякі інші.

До економічних, соціальних та культурних прав людини, зокрема, входять права на власність, на зайняття підприємницькою діяльністю, на працю та пов'язані з ними інші трудові права, а також права на освіту, житло, охорону здоров'я, соціальний захист та ін.

Проте при визначенні тієї чи іншої системи прав і свобод людини слід виходити з того, що для розвитку національного законодавства з прав людини в кожній країні, у тому числі і в Україні, велике значення мають загальновизнані міжнародні стандарти (норми) з цих питань.

Міжнародні договори й угоди з прав людини, які офіційно визнаються державою, стають обов'язковими для виконання. Це положення закріплено у ст. 9 Конституції України: чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства.

Розглянемо детальніше визначені Конституцією України основні права і свободи людини та громадянина, які підлягають забезпеченню органами державної влади.

Серед досліджуваних питань особливо актуальною є проблема громадянських (особистих) прав і свобод людини, що пов'язано із завданням побудови в державі громадянського суспільства. Особисті права і свободи становлять першооснову конституційно-правового статусу людини і громадянина. Більшість із них є природними, невіддільними правами людини і громадянина, які не можуть бути обмежені.

Особисті права і свободи людини закріплені в багатьох статтях Конституції України, що відповідають міжнародним стандартам.

Окрім перелічених раніше до цієї групи прав і свобод належать також права людини на невтручання в особисте життя та таємницю листування, на недоторканність житла.

В умовах формування в Україні ринкової економіки суттєвого значення набувають економічні права та свободи людини і громадянина.

Ці права стосуються переважно сфери економічних (майнових) суспільних відносин. До цієї групи прав насамперед належать право володіти, користуватись і розпоряджатись своєю власністю (право на приватну власність, ст. 41), право користуватись об'єктами права державної та комунальної власності (право на публічну власність, ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42).

Найчисленнішими і найрізноманітнішими в Конституції України є соціальні права. Зокрема, це права на працю, на страйк, на відпочинок, на соціальний захист, на житло, на достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля та багато різних соціальних прав у трудовій, екологічній та інших сферах.

Право на працю

Право кожного на працю передбачено у ст. 43 Конституції України. Це право включає можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується. Конституцією України передбачено обов'язок держави створювати відповідні умови для повного здійснення громадянами права на працю, забезпечувати гарантії рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Згідно із законодавством України (ст. 2 Кодексу законів про працю України — КЗпП) право на працю — це право на одержання роботи з оплатою не нижче встановленого державного мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду і характеру діяльності.

Конституцією України (ст. 43) відповідно до міжнародних угод забороняється використання примусової праці. Водночас примусовою працею не вважається передбачена спеціальними законами військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується відповідно до законів про воєнний і надзвичайний стан або за вироком чи іншим рішенням суду.

Особливості здійснення права на належні, здорові та безпечні умови праці встановлені КЗпП і Законом України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. Зокрема, у ст. 6–11 цього Закону визначаються різноманітні компенсації та правові гарантії прав громадян на охорону праці при укладенні трудового договору та під час роботи на підприємстві, встановлюються вимоги щодо соціального страхування від нещасних випадків і професійних захворювань, пільги та компенсації за важкі

й шкідливі умови праці, а також особливості відшкодування власником шкоди працівникам у разі ушкодження їх здоров'я.

Право на страйк

Право на страйк вперше передбачено у ст. 44 Конституції України. Це право мають ті, хто працює, для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Однак право брати участь у страйку може реалізовуватись лише добровільно, за власним бажанням працівника. Конституція України передбачає, що ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Особливості та порядок здійснення конституційного права на страйк визначені в Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. Згідно з цим Законом страйком визнається тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Страйк застосовується як крайній засіб, коли всі інші можливості вичерпано. Рішення про оголошення страйку на підприємстві приймається на загальних зборах більшістю голосів працівників або конференцією двома третинами голосів делегатів.

Зазначеним Законом встановлюються певні гарантії для працівників під час страйку (ст. 27), а також випадки, коли проведення страйків забороняється (ст. 24) і вони визнаються незаконними.

Право на відпочинок

У ст. 45 Конституції України це право передбачено для кожного, хто працює. Воно забезпечується наданням щотижневого відпочинку, оплачуваної щорічної відпустки, а також встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв та скороченої тривалості роботи в нічний час.

Згідно з Конституцією України мінімальна тривалість відпочинку, оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови права на відпочинок визначені в Кодексі законів про працю України із змінами та доповненнями, внесеними Законом України «Про внесення змін, що стосуються відпусток, до Кодексу законів про працю у зв'язку з прийняттям Закону України «Про відпустки» від 18 вересня 1998 р. Зокрема, встановлені такі види відпусток, як щоріч-

ні (основні та додаткові), творчі та соціальні відпустки, відпустки без збереження заробітної плати (ст. 74–84, 166, 179–182, 195, 210–220 КЗпП) та мінімальна тривалість щорічної основної відпустки не менше 24 календарних днів за відпрацьований рік з часу укладення трудового договору.

Право на достатній життєвий рівень

Це одне з найважливіших соціальних прав людини, яке вперше в історії України було закріплено у ст. 48 Конституції України 1996 року. Встановлено, що кожна людина має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Це положення відповідає вимогам ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права щодо визнання державою права кожного на достатній життєвий рівень для нього самого та його родини. Водночас слід зазначити, що сучасний соціально-економічний стан України не дає можливості повною мірою гарантувати і забезпечити реалізацію цього конституційного права кожній людині.

Право на соціальний захист та соціальне забезпечення

Це право встановлено у ст. 46 Конституції України. Воно включає право на забезпечення працівників та інших категорій громадян у разі втрати працездатності (повної, часткової або тимчасової), втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших передбачених законодавством випадках. Право на соціальний захист громадян гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від встановленого законодавством прожиткового мінімуму.

Право на соціальне забезпечення є одним з найважливіших соціально-економічних прав громадян. Це право визначається Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права (ст. 9), спеціальними конвенціями Міжнародної організації праці (зокрема, «Про мінімальні норми соціального забезпечення», 1952 р.) та окремими актами національного законодавства України. Вимоги і розміри щодо соці-

ального забезпечення різних категорій населення в Україні регулюються законами України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р., «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ» від 9 квітня 1992 р., «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 р. із змінами і доповненнями, внесеними на 17 грудня 1996 р., та ін.

Право на житло

Згідно із ст. 47 Конституції України кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою і органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до законодавства.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування

Відповідно до ст. 49 Конституції України охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди встановлено у ст. 50 Конституції України.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Право на шлюб

Згідно із ст. 51 Конституції України шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Права дітей

У ст. 52 Конституції України визначено, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Проте слід зауважити, що дослідженню проблеми забезпечення соціальних прав людини і громадянина органами державної влади приділяється недостатньо уваги. Як свідчить практика, існують непоодинокі порушення прав людини і громадянина. Зокрема, незважаючи на вимоги ст. 43 Конституції України до держави, яка повинна захищати своїх громадян від безпідставного звільнення з роботи, наявні випадки безпідставного звільнення їх з роботи. Порушуються також вимоги цієї статті Конституції України щодо своєчасного одержання працівниками винагороди за працю, а також існує низький рівень соціального забезпечення окремих категорій громадян.

Отже, назріла необхідність вирішення цих та інших проблем шляхом прийняття нового законодавства України про працю та соціальне забезпечення громадян.

Поряд з громадянськими, політичними, економічними та соціальними правами і свободами в Конституції України відображаються права і свободи людини в культурній (духовній) сфері діяльності. До таких конституційних прав насамперед належать права на освіту (ст. 53), на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54), на результати інтелектуальної та творчої діяльності людини, а також деякі інші права і свободи, зокрема щодо поглядів і переконань, світогляду, користування інформацією тощо.

Право на освіту

Право на освіту передбачено у ст. 53 Конституції України. Важливою гарантією цього права є конституційний обов'язок держави забезпечити доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, а також розвиток цих видів освіти і різних форм навчання. Обов'язковою визнана повна загальна середня освіта.

Громадяни держави мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Відповідно до конституційних вимог громадянам, які належать до національних меншин, гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Правове регулювання права на освіту докладно встановлено в законах України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. у редакції від 23 березня 1996 р., «Про вищу освіту», а також в інших законодавчих актах.

У реалізації конституційного права на освіту існують окремі проблеми. Так, у ст. 53 Конституції України визначається право громадян на безкоштовну освіту в державних і комунальних навчальних закладах, у тому числі право безоплатно отримати вищу освіту. Закон України «Про освіту» визначає джерела фінансування освіти: з відповідних бюджетів, кошти юридичних осіб і кошти, отримані за навчання, інші додаткові джерела фінансування. Отже, цей Закон передбачає навчання в державних і комунальних навчальних закладах за кошти фізичних осіб. Цим фактично узаконюється платне навчання, а це суперечить ст. 53 Конституції України і є порушенням конституційного права людини та громадянина на безкоштовну вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах.

Як свідчать здійснені за участю авторів дослідження, в усіх навчальних закладах України, що перебувають у державній власності та підпорядкуванні Міністерства освіти і науки України, існує платне навчання. Причому, залежно від рівня та престижу закладу джерела недержавного фінансування іноді перевищують 50 % потреб для функціонування закладу освіти.

Наприклад, у Тернопільській академії народного господарства України за дев'ять місяців 2000 р. було отримано 12365 тис. грн, що становило 85,8 % загального обсягу фінансування, у тому числі за навчання на платній основі 9,980 тис. грн. За цей самий період в Уманському

державному педагогічному університеті частка недержавного фінансування становила 2051 тис. грн, що перевищило бюджетне фінансування, а в Київському національному торгово-економічному університеті — 78 % загального обсягу фінансування.

На жаль, розглядувані питання не врегульовані й у Законі України «Про вищу освіту».

Згідно із законодавством України (ст. 54 Конституції України) громадянам гарантується також свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законодавством.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які перебувають за її межами.

1.2. Конституційно-правові гарантії забезпечення соціальних прав та свобод людини і громадянина

Розглянемо окремі проблемні питання конституційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина.

У широкому значенні під гарантіями розуміють різноманітні засоби, спрямовані на забезпечення реалізації встановлених законодавством прав та свобод людини і громадянина. У такому розумінні розрізняють політичні, економічні, соціальні, організаційні, правові (юридичні) та інші гарантії.

Політичні гарантії — це політика держави, спрямована на створення умов, що забезпечують необхідний рівень розвитку людини в державі й суспільстві. До економічних та соціальних гарантій належать відповідні матеріальні умови і соціальне середовище, що забезпечують вільне використання людиною її прав і свобод.

Проте в сучасному праві більшою мірою розглядаються правові (юридичні) гарантії, тобто всі закріплені у правових актах засоби, що

забезпечують здійснення (реалізацію) охорони й захисту прав і свобод людини та громадянина. Будь-яке право може бути реалізовано за наявності для цього певних обов'язків, закріплених у правових нормах. Найбільшою мірою такі обов'язки стосовно конституційних прав і свобод покладені на державу та її органи.

Водночас сукупність правових (юридичних) гарантій забезпечення прав і свобод людини поділяється на однорідні групи (види), які становлять їх систему. Усі гарантії можна поділити на дві великі групи: національні (внутрішньодержавні) та міжнародно-правові. У свою чергу, національна система гарантій забезпечення прав і свобод людини включає такі види гарантій, як державний, судовий захист та самозахист людиною своїх прав та свобод.

Державний захист прав і свобод людини передбачається насамперед у Конституції України (ст. 3), що встановлює як головний обов'язок держави утвердження та забезпечення прав і свобод людини, а також відповідальність перед людиною за свою діяльність. Це загальне правило закріплює обов'язок держави здійснювати правове регулювання прав і свобод, а також забезпечувати правовими засобами дотримання, виконання та захист прав і свобод. Відповідними повноваженнями у цій сфері наділені Верховна Рада України і Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Гарантом прав та свобод людини і громадянина визначено Президента України. Обов'язки здійснення заходів щодо забезпечення прав і свобод громадян входять до повноважень Кабінету Міністрів України і всіх інших органів державної виконавчої влади. Для безпосереднього захисту прав і свобод людини від порушень створена система спеціально уповноважених на те правоохоронних органів (міліції, служби безпеки, прокуратури тощо).

Судовий захист прав людини передбачений у ст. 55 Конституції України. Кожній людині гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Правосуддя є найбільш демократичним, об'єктивним і справедливим засобом вирішення різноманітних справ, насамперед пов'язаних з правами і свободами людини та громадянина. Тому в Конституції України передбачені певні гарантії при здійсненні правосуддя. Зокрема, принцип, згідно з яким кожна людина має право на правову допомогу, яка в передбачених законом випадках надається безоплатно (ст. 59). Для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах, а також для забезпечення права на захист від обвинувачення в Україні діє адвокатура.

На захист прав людини та забезпечення гарантій правосуддя спрямовані також конституційні принципи, згідно з якими ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60); ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те правопорушення (ст. 61); особа вважається невинуватою у вчиненні злочину доти, поки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62) тощо.

Нарівні з обов'язком держави та її органів забезпечувати реалізацію й охороняти громадян від порушень їх прав і свобод, а також здійснення судового захисту Конституція України передбачає право кожної людини на самозахист, тобто захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами (ст. 55).

Кожна людина також має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних та інших органів, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

За захистом своїх прав та майнових інтересів кожна людина може звернутись як до суду (для судового захисту), так і до правоохоронних та інших органів у порядку, передбаченому Законом України «Про звернення громадян».

Міжнародний захист прав і свобод людини гарантується як Конституцією України, так і міжнародними актами з прав людини. Зокрема, Конституцією України (ст. 55) передбачено, що кожна людина має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав та свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

1.3. Система, структура і функції органів державної влади, що забезпечують соціальні конституційні права та свободи людини і громадянина

Як зазначалося, Конституція України визначає, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. На відміну від існуючої раніше тези «державна для держави» Конституція України 1996 року проголосила тезу «державна для людини».

Прикарпатський університет
імені Василя Стефаника
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

№ 1

Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави, і це природно, оскільки людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні соціальною цінністю (ст. 3).

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження в установлених Конституцією України межах (ст. 6) і відповідно до законів України.

Як визнають відомі вчені України, такий підхід відповідає законодавчій практиці сучасного конституціоналізму².

Система органів, які здійснюють державну владу в Україні і, зокрема, забезпечують основні конституційні права та свободи людини і громадянина, потребує конкретного визначення побудови, складу і організації представницьких органів, закріплення її внутрішньої структури.

Відповідно до Конституції України систему забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина становлять такі органи державної влади: Верховна Рада України (ст. 85, 92), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ст. 102–106), Президент України (ст. 102–106), Конституційний Суд України (ст. 147–151), органи правосуддя (ст. 124–129), органи прокуратури (ст. 121–123), Кабінет Міністрів України та інші органи центральної виконавчої влади (ст. 113–117), органи місцевої виконавчої влади (ст. 118–120) і місцевого самоврядування (ст. 140–146).

До основних функцій держави, тобто принципів напрямів діяльності державної влади в Україні, належать розвиток і зміцнення демократичної правової держави; забезпечення прав, свобод людини і громадянина та гідних умов життя (ст. 3, 8, 10–13, 19).

Функції держави тісно взаємопов'язані. Проте кожна гілка влади виконує певні специфічні функції. Так, згідно з Конституцією України до повноважень Верховної Ради України, яка є єдиним органом законодавчої влади, належить прийняття законів і, зокрема, тих, що зобов'язують органи державної влади забезпечувати конституційні права та свободи людини і громадянина (п. 6 ст. 85). Передбачено також, що виключно законами України, які приймає Верховна Рада, визначаються права, свободи і обов'язки людини й громадянина, а також гарантії до-

² Див.: Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. — К., 1999. — С. 387–397.

тримання прав та свобод (п. 1 ст. 92); основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці та зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічна безпека (п. 6 ст. 92); правовий режим власності (п. 7 ст. 92); правові засади і гарантії підприємництва (п. 8 ст. 92); засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, і відповідальність за них (п. 22 ст. 92).

До повноважень Верховної Ради України належать також призначення на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав та свобод людини в Україні (п. 17 ст. 85).

Визначений Конституцією України правовий статус Президента України як глави держави і гаранта Конституції передбачає положення, які стосуються захисту громадянських (особистих), політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав та свобод людини і громадянина.

Найважливішими функціями Президента України є забезпечення державної незалежності, національної безпеки і правонаступництва держави (п. 1 ст. 106), здійснення керівництва у сферах національної безпеки та оборони держави (п. 17 ст. 106). Президент України очолює Раду національної безпеки і оборони України (п. 18 ст. 106).

Президент приймає рішення про прийняття до громадянства України, надання притулку в Україні (п. 26 ст. 106); здійснює помилування (п. 27 ст. 106); підписує закони, прийняті Верховною Радою України (п. 29 ст. 106); має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради (п. 30 ст. 106); здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України (п. 31 ст. 106).

Важливе значення у захисті прав та свобод людини і громадянина має Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. До його структури щорічно надходять десятки тисяч звернень громадян України, права яких були порушені, у тому числі й органами державної влади, на які законодавством України покладено обов'язок забезпечувати права і свободи громадян.

Особливо неприпустимі порушення соціальних прав людини.

За даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, кількість таких порушень постійно зростає. Так, у 1998 р. їх загаль-

на кількість становила 833, а в 1999 р. — 1692. Кількість звернень щодо порушення соціальних прав у 1998 р. становила 223, або 26,8 %, а в 1999 р. — 473, або 30 % загальної кількості звернень. Найбільше звернень надійшло про порушення прав на житло, отримання пенсії, інших соціальних послуг³.

У систему і структуру органів державної влади, які забезпечують конституційні права і обов'язки людини і громадянина, входить Кабінет Міністрів України. Відповідно до ст. 113 Конституції України він є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України в межах повноважень, визначених Конституцією України. У своїй діяльності Кабінет Міністрів України керується Конституцією і законами України, актами Президента України.

Як вищий орган виконавчої влади Кабінет Міністрів України очолює єдину систему виконавчої влади в Україні; відповідно до Конституції України забезпечує здійснення функцій і повноважень виконавчої влади на території України; спрямовує діяльність міністерств та інших органів виконавчої влади.

У межах своєї компетенції Кабінет Міністрів України організовує виконання нормативних актів, міжнародних договорів, конвенцій та угод, здійснює контроль за їх виконанням органами виконавчої влади, вживає відповідних заходів щодо усунення їх порушень.

До повноважень Кабінету Міністрів України відповідно до п. 1 ст. 116 Конституції України належать забезпечення державного суверенітету і економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України.

Один з найважливіших приписів Основного Закону України щодо Кабінету Міністрів України полягає в тому, що він вживає заходів із забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Цю функцію він виконує як безпосередньо, так і через підпорядковані йому міністерства і відомства, спрямовуючи та контролюючи їх діяльність.

Так, Кабінет Міністрів України відповідно до п. 5 ст. 116 Конституції України вправі у межах закону здійснювати управління всіма об'єк-

---

³ Див.: Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. — Х., 2001.

тами державної власності. Водночас він має забезпечувати рівні умови розвитку всіх форм власності. Управлінський вплив на кожну з форм власності повинен бути однаковим (безумовно, стосовно державної власності найбільш директивним).

Лише в межах закону громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної і комунальної власності (ч. 3 ст. 41).

Врешті, Конституція України надає людині й громадянину право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ці форми власності є елементами громадянського суспільства, втручання у справи якого з боку держави повинно бути мінімальним (ч. 1 ст. 41). Природно, що й управління тут має зводитися до державного захисту всіх форм власності.

Кабінет Міністрів України забезпечує також здійснення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи; екологічної безпеки і природокористування (п. 3 ст. 116); спрямовує і координує діяльність міністерств, інших органів виконавчої влади (п. 9 ст. 116). У систему і структуру органів державної влади, на які покладено обов'язки здійснення заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, входять міністерства і відомства України. Вони є центральними органами виконавчої влади в Україні.

Компетенція центральних органів виконавчої влади визначена у відповідних Положеннях про ці органи.

Конкретні повноваження, властиві певному центральному органу виконавчої влади, закладені у відповідному Положенні про цей орган.

Специфічними повноваженнями наділене Міністерство праці та соціальної політики України (Мінпраці України) відповідно до Положення, затвердженого Указом Президента України від 30 серпня 2000 р. № 1035/2000 в редакції від 27.03.02.

Міністерство праці та соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мінпраці України є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони і

умов праці, пенсійного забезпечення соціального обслуговування населення, соціально-трудових відносин, трудової міграції.

У своїй діяльності Мінпраці України керується Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, а також Положенням. У межах своїх повноважень Мінпраці України організовує виконання актів законодавства і здійснює систематичний контроль за їх реалізацією.

Мінпраці України узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства та в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України.

До основних належать такі завдання Мінпраці України:

- участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони і умов праці, пенсійного забезпечення соціального обслуговування населення, соціально-трудових відносин, трудової міграції;
- керівництво діяльністю державної служби зайнятості, здійснення заходів, пов'язаних з ефективним функціонуванням ринку праці, сприяння раціональній, продуктивній і вільно обраній зайнятості, підвищенню якості та конкурентоспроможності робочої сили;
- розроблення і здійснення заходів для посилення мотивації до праці, удосконалення її оплати, організації та нормування;
- здійснення комплексного управління охороною праці та державного нагляду з додержанням у процесі трудової діяльності вимог щодо безпеки, гігієни праці та виробничого середовища;
- забезпечення через систему підпорядкованих йому органів реалізації прав громадян на соціальний захист шляхом своєчасного та адресного надання соціальної підтримки, у тому числі державної допомоги малозабезпеченим громадянам, у разі втрати роботи, працевдатності, досягнення пенсійного віку тощо;
- забезпечення розвитку соціально-трудових відносин та захисту прав працюючих громадян шляхом здійснення державного нагляду за додержанням роботодавцями вимог законодавства про працю;
- розроблення заходів, спрямованих на реалізацію політики грошових доходів населення.

Мінпраці України відповідно до покладених на нього завдань виконує такі функції:

- бере участь у розробленні проектів Державної програми економічного і соціального розвитку України, Державного бюджету України, Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- забезпечує здійснення моніторингу у сфері зайнятості, соціального захисту, соціального страхування, пенсійного забезпечення та соціального обслуговування населення, оплати, нормування і охорони праці, соціально-трудова відносин, трудової міграції, аналізує та прогнозує розвиток процесів у визначеній сфері;
- забезпечує здійснення державного нагляду за діяльністю фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування та контролю за додержанням вимог законодавства під час призначення та виплати пенсій;
- вивчає стан використання трудових ресурсів і розвитку процесів на ринку праці та у сфері професійного навчання, складає на цій основі прогнози щодо регулювання ринку праці та зайнятості населення; розробляє програми зайнятості населення, баланс ринку праці та трудових ресурсів;
- сприяє працевлаштуванню населення, розробляє заходи, спрямовані на запобігання безробіттю, і забезпечує соціальний захист громадян, які тимчасово не працюють;
- здійснює моніторинг щодо створення робочих місць за галузями економіки; сприяє створенню додаткових робочих місць підприємствами, установами і організаціями для використання праці громадян, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці;
- здійснює методичне і організаційне забезпечення, визначає обсяги і напрями проведення професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації звільнюваних працівників і незайнятого населення;
- здійснює державну політику у сфері трудової міграції, сприяє міжрегіональному перерозподілу робочої сили;
- здійснює методичне забезпечення діяльності комісій у справах альтернативної (невійськової) служби;
- організовує і координує роботу щодо визначення переліку та рівнів соціальних стандартів і нормативів; у межах своєї компетенції розробляє соціальні стандарти і нормативи;

- розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо визначення розміру мінімальної заробітної плати; вдосконалення умов оплати праці працівників підприємств, установ і організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету; грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів;
- затверджує в установленому порядку умови оплати праці працівників окремих установ і організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету;
- розробляє і затверджує міжгалузеві тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники) та погоджує галузеві тарифно-кваліфікаційні характеристики; готує пропозиції щодо вдосконалення організації та нормування праці, розробляє і затверджує міжгалузеві норми праці;
- організовує на засадах соціального партнерства проведення переговорів і укладення генеральної угоди між власниками або уповноваженими ними органами, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди, на підприємствах яких зайнято більшість найманих працівників держави, та професійними спілками, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди, здійснює контроль за виконанням цієї угоди міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями;
- здійснює в установленому порядку реєстрацію галузевих та регіональних угод; узагальнює практику укладення колективних договорів, угод;
- здійснює комплексне управління охороною праці на державному рівні, реалізовує державну політику в цій галузі, розробляє за участю міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та профспілок національну програму поліпшення безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і контролює її виконання;
- забезпечує проведення державної експертизи умов праці, визначає порядок та здійснює контроль за якістю проведення атестації робочих місць щодо їх відповідності нормативним актам про охорону праці;
- бере участь у підготовці пропозицій до Списків № 1 і 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, і до Списку виробництв, робіт,

цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці;

- бере участь у розробленні критеріїв і показників оцінки умов праці, згідно з якими надаються пільги та компенсація за роботу в несприятливих умовах праці;
- бере участь у визначенні переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок та неповнолітніх, а також підіймання і переміщення ними важких речей;
- організовує роботу органів соціального захисту населення, пов'язану з перевірками правильності призначення та виплати пенсій органами Пенсійного фонду України, взаємодіє з центральними органами виконавчої влади, підприємствами, установами і організаціями з питань застосування списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пільгове пенсійне забезпечення;
- організовує та координує в межах своєї компетенції роботу з підготовки нормативно-правової бази з питань пенсійної реформи; сприяє впровадженню та розвитку багаторівневої пенсійної системи;
- бере участь разом з Пенсійним фондом України в організації роботи, пов'язаної з пенсійним забезпеченням громадян України, які проживають за її межами, в порядку, передбаченому законодавством України або міждержавними договорами (угодами);
- спільно з іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями інвалідів розробляє і координує програми реалізації державної політики щодо інвалідів і контролює їх виконання;
- сприяє забезпеченню належного рівня матеріально-побутового, культурного та медичного обслуговування громадян, які перебувають у будинках-інтернатах (пансіонатах) для громадян похилого віку та інвалідів, розробляє за участю місцевих державних адміністрацій комплекс заходів, спрямованих на розширення мережі таких закладів, зміцнення їх матеріально-технічної бази та розвиток підсобних сільських господарств і лікувально-виробничих (трудових) майстерень (цехів, дільниць) у будинках-інтернатах (пансіонатах) та розширення їх кооперації з виробничими підприємствами;
- сприяє розвитку системи професійної та соціальної реабілітації інвалідів, їх працевлаштуванню, створенню і розвитку спеціалізованих

- підприємств з використанням праці інвалідів, надомних видів праці та інших форм зайнятості; організовує роботу, пов'язану з професійним навчанням і перекваліфікацією інвалідів;
- координує роботу центральних органів виконавчої влади, спрямовану на забезпечення доступності об'єктів соціальної інфраструктури для інвалідів та осіб похилого віку, створення промислової бази для виробництва спеціальних видів виробничого і побутового обладнання та пристосування, що полегшує побут і працю цієї категорії громадян;
  - визначає порядок забезпечення населення, зокрема інвалідів і людей похилого віку, протезно-ортопедичними виробами, сприяє розвитку вітчизняного виробництва цих виробів;
  - вивчає стан матеріально-побутового забезпечення та потреби пенсіонерів, інших соціально незахищених громадян, вживає заходів щодо створення спеціалізованих служб для надання зазначеним громадянам соціальних та інших послуг, у тому числі натуральної та грошової допомоги;
  - здійснює в межах своїх повноважень контроль за додержанням законодавства щодо надання пільг інвалідам, ветеранам війни і праці, сім'ям загиблих військовослужбовців, сім'ям з дітьми, громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та іншим громадянам;
  - організовує і координує роботу з надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних та інших послуг;
  - здійснює міжнародне співробітництво, бере участь у підготовці міжнародних договорів України, готує пропозиції щодо укладення, денонсації таких договорів, у межах своєї компетенції укладає міжнародні договори України, забезпечує виконання зобов'язань України за міжнародними договорами у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони і умов праці, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування населення, соціально-трудова відносин;
  - здійснює в межах своїх повноважень заходи щодо співробітництва України з Європейським Союзом, адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу;
  - у встановленому порядку є замовником науково-дослідних робіт у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони і умов

праці, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування населення, соціально-трудових відносин, налагодження соціального партнерства;

- здійснює методичне забезпечення діяльності Міністерства праці та соціальної політики Автономної Республіки Крим, управлінь праці, зайнятості та соціального захисту населення місцевих державних адміністрацій, надає практичну і методичну допомогу підприємствам, установам, організаціям, виконує інформаційно-роз'яснювальну, консультативну роботу з питань, що входять до його компетенції;
- формує в установленому порядку кадрову політику в системі підпорядкованих йому органів;
- здійснює відповідно до законодавства функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління;
- забезпечує в межах своєї компетенції виконання завдань мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави;
- забезпечує в межах своєї компетенції реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням у центральному апараті Міністерства, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління;
- виконує інші функції, що випливають з покладених на нього завдань.

Значне місце серед центральних органів державної виконавчої влади із соціального захисту громадян займає Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ України). Це головний (провідний) орган у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я, санітарного та ендемічного благополуччя населення, створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів і виробів медичного призначення.

У своїй діяльності МОЗ України керується Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, а також Положенням, затвердженим Указом Президента України від 24 липня 2000 р. № 918/2000.

У межах своїх повноважень МОЗ України організовує виконання актів законодавства і здійснює систематичний контроль за їх реалізацією.

Міністерство охорони здоров'я України узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства і в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України.

До основних завдань МОЗ України належать такі:

- забезпечення реалізації державної політики у сферах охорони здоров'я, санітарного та епідемічного благополуччя населення, створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів і виробів медичного призначення;
- розробка, координація та контроль за виконанням державних програм розвитку охорони здоров'я, зокрема профілактики захворювань, подання медичної допомоги, розвитку медичної та мікробіологічної промисловості;
- організація подання державними та комунальними закладами охорони здоров'я безоплатної медичної допомоги населенню;
- організація подання медичної допомоги в невідкладних та екстремальних ситуаціях, здійснення в межах своєї компетенції заходів, пов'язаних з подоланням наслідків Чорнобильської катастрофи;
- розробка заходів щодо профілактики та зниження захворюваності, інвалідності та смертності населення;
- організація разом з Національною академією наук України, Академією медичних наук України наукових досліджень з пріоритетних напрямів розвитку медичних наук.

Міністерство охорони здоров'я України відповідно до покладених на нього завдань виконує такі функції:

- забезпечує в межах своєї компетенції додержання закладами охорони здоров'я, установами і закладами державної санітарно-епідеміологічної служби Міністерства, іншими підприємствами, установами та організаціями, дослідними установами незалежно від їх підпорядкування і форми власності права громадян на охорону здоров'я;
- відповідно до законодавства забезпечує проведення державної санітарно-гігієнічної експертизи;
- вивчає, аналізує і прогнозує показники стану здоров'я населення залежно від стану середовища життєдіяльності людини; бере участь у розробці заходів, спрямованих на недопущення шкідливого впливу факторів довкілля на здоров'я людини;
- разом з центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування бере участь у визначенні та здійсненні заходів із запобігання хворобам, а також зниження захворюваності, інвалідності та смертності населення;

- відповідно до законодавства затверджує державні санітарні норми, правила, гігієнічні нормативи; встановлює в межах своєї компетенції державні стандарти якості лікарських засобів, імунобіологічних препаратів, питної води, медичної техніки та виробів медичного призначення; бере участь у розробці та введенні в дію екологічних нормативів та норм радіаційної безпеки;
- затверджує переліки важких робіт, робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок та неповнолітніх, а також підіймання і переміщення ними важких речей;
- бере участь у підготовці пропозицій щодо Списків № 1 і 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, які дають право на пенсію за віком на пільгових умовах;
- забезпечує проведення медико-соціальної експертизи щодо втрати працездатності та подання населенню реабілітаційної допомоги;
- здійснює організаційно-методичне керівництво та координацію діяльності державної служби медицини катастроф;
- організовує забезпечення населення лікарськими засобами; інформує працівників закладів охорони здоров'я і населення про дозволені до застосування лікарські засоби та імунобіологічні препарати; забезпечує додержання встановленого порядку надання пільг щодо відпуску громадянам безоплатно або на пільгових умовах медикаментів та імунобіологічних препаратів;
- реалізовує державну політику зайнятості працівників у сферах охорони здоров'я, санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів і виробів медичного призначення.

Вирішення питань соціального захисту громадян покладено також на інші міністерства і відомства, органи місцевої державної влади та місцевого самоврядування.

1.4. Страхування соціального забезпечення

Як зазначалося, відповідно до ст. 46 Конституції України соціальний захист включає право громадян на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших передбачених законодавством випадках.

Це право гарантується добровільним та загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок внесків громадян, підприємств, установ, організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мереж державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Зазначені конституційні норми відображені і знайшли подальший розвиток у законах та нормативно-правових актах України, зокрема у законах України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР із змінами і доповненнями, внесеними на 10 січня 2002 р., «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» від 18 січня 2001 р. із змінами і доповненнями, внесеними на 11 січня 2002 р., Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР.

У Законі України «Про страхування» визначено, що страхування — це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Суб'єктами соціального страхування є страховики і страхувальники.

Страховиками визнаються фінансові установи, створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно із Законом України «Про господарські товариства», а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Учасників страховика повинно бути не менше трьох. Страхова діяльність здійснюється виключно страховиками — резидентами України.

В окремих встановлених законодавством України випадках страховиками визнаються державні організації, які створені й діють відповідно до законодавства.

Страхувальниками визнаються юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали зі страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Страхувальники можуть укладати зі страховиками договори про страхування третіх (застрахованих) осіб лише за їх згодою, крім випадків, передбачених чинним законодавством. Застраховані особи можуть набувати прав і обов'язків страхувальника згідно з договором страхування.

При укладанні договорів особистого страхування страхувальники мають право призначати за згодою застрахованої особи громадян або юридичних осіб (вигодонабувачів) для отримання страхових виплат, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування.

При укладанні інших договорів страхування, ніж договори особистого страхування, страхувальники мають право призначати громадян або юридичних осіб (вигодонабувачів), які можуть зазнати збитків у результаті настання страхового випадку, для отримання страхового відшкодування, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування.

Страхування може бути добровільним або обов'язковим.

Добровільним визнається страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог чинного законодавства. Конкретні умови страхування визначаються при укладанні договору страхування відповідно до законодавства.

Види добровільного страхування, на які видається ліцензія, визначаються згідно з прийнятими страховиком правилами (умовами) страхування, зареєстрованими уповноваженим органом.

Розрізняють такі види добровільного страхування: страхування життя; від нещасних випадків; медичне (безперервне страхування здоров'я); здоров'я на випадок хвороби; транспорту наземного (крім залізничного), повітряного, водного (морського внутрішнього та інших видів водного транспорту); вантажів та багажу (вантажобагажу); від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ; цивільної відповідальності власників наземного транспорту (включаючи відповідальність перевізника); відповідальності власників повітряного та водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника); відповідальності перед третіми особами; кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту); інвестицій; фінансових ризиків; судових, медичних витрат та ін.

Характеристику та класифікаційні ознаки видів добровільного страхування визначає уповноважений на те орган.

Страховики мають право займатися тільки тими видами добровільного страхування, які зазначені в ліцензії.

В Україні до обов'язкових видів страхування належать такі:

- медичне страхування;
- особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов'язків;
- особисте страхування працівників відомчої (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд);
- страхування спортсменів вищих категорій, життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини;
- особисте страхування від нещасних випадків на транспорті; авіаційне страхування цивільної авіації;
- страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних з обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошти, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам цивільної відповідальності власників транспортних засобів; страхування засобів водного транспорту;
- страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності;
- страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;
- страхування працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України), які беруть участь у поданні психіатричної допомоги, у тому числі здійснюють догляд за особами, які страждають на психічний розлад;
- страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру; відповідальності інвестора, у тому числі за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю,

здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою;

- страхування майнових ризиків за угодою про розподіл продукції у випадках, передбачених Законом України «Про угоди про розподіл продукції»;
- страхування фінансової відповідальності, життя і здоров'я тимчасового адміністратора та ліквідатора фінансової установи;
- страхування майнових ризиків при промисловій розробці родовищ нафти і газу у випадках, передбачених Законом України «Про нафту і газ»;
- страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України);
- страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів;
- страхування персоналу ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання, а також державних інспекторів з нагляду за ядерною та радіаційною безпекою безпосередньо на ядерних установках від ризику негативного впливу іонізуючого випромінювання на їхнє здоров'я за рахунок коштів ліцензіатів;
- страхування об'єктів космічної діяльності (наземна інфраструктура), перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Національного Космічного Агентства України;
- страхування цивільної відповідальності суб'єктів космічної діяльності, об'єктів космічної діяльності (космічна інфраструктура), які є власністю України, щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, її запуском та експлуатацією в космічному просторі;
- страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при перевезенні небезпечних вантажів;
- страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам, за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України;

- страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яку вони можуть заподіяти третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї;
- страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків згідно з переліком тварин та у випадках, що встановлені Кабінетом Міністрів України;
- страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну; страхування відповідальності морського судновласника;
- страхування ліній електропередач та перетворюючого обладнання передавачів електроенергії від пошкодження внаслідок впливу стихійних лих або техногенних катастроф, а також від протиправних дій третіх осіб;
- страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам.

Кабінет Міністрів України встановлює порядок та правила здійснення обов'язкового страхування, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум, максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків.

Страхування життя — це вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика згідно з договором страхування в разі смерті застрахованої особи, а також якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та(або) досягнення застрахованою особою визначеного договором віку. Умови договору страхування життя можуть також передбачати обов'язок страховика здійснити страхову виплату в разі нещасного випадку, що стався із застрахованою особою, та(або) хвороби застрахованої особи. Якщо при настанні страхового випадку передбачено регулярні послідовні довічні страхові виплати (страхування довічної пенсії), то обов'язковим є передбачення в договорі страхування ризику смерті застрахованої особи протягом періоду дії договорів страхування ризику смерті застрахованої особи протягом періоду між початком дії договору страхування та першою страховою виплатою з числа довічних страхових виплат. В інших випадках передбачення ризику смерті застрахованої особи є обов'язковим протягом всього строку дії договору страхування життя.

Договором страхування життя обов'язково передбачається збільшення розміру страхової суми та(або) розміру страхових виплат на суми (бонуси), які визначаються страховиком один раз на рік за результатами отриманого інвестиційного договору від розміщення коштів резервів і страхування життя за вирахуванням витрат страховика на ведення справи в розмірі до 15 % отриманого інвестиційного доходу та обов'язкового відрахування в математичні резерви частки інвестиційного доходу, що відповідає розміру інвестиційного доходу, який застосовується для розрахунку страхового тарифу за цим договором страхування та у разі індексації розміру страхової суми та(або) розміру страхових виплат за офіційним індексом інфляції, а також відрахування в математичні резерви частки інвестиційного доходу, що відповідає такій індексації.

Разом з тим договором страхування життя може бути передбачено індексацію (зміну) з офіційним індексом інфляції розміру страхової суми та(або) страхових виплат протягом дії договору страхування життя за умови відповідної індексації (зміни) розміру страхового платежу (страхового внеску, страхової премії). Порядок та умови індексації визначаються правилами та договором страхування.

Обов'язки суб'єктів страхування: страховика і страхувальника

Страховик зобов'язаний:

- ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування;
- протягом двох робочих днів після того, як стало відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати або страхового відшкодування страхувальнику;
- при настанні страхового випадку здійснити страхову виплату або виплату страхового відшкодування у передбачений договором строк. Страховик несе майнову відповідальність за несвоєчасне здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) шляхом сплати страхувальнику неустойки (штрафу, пені), розмір якої визначається умовами договору страхування;
- відшкодувати втрати, понесені страхувальником при настанні страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, якщо це не передбачено умовами договору;

- за заявою страхувальника у разі здійснення ним заходів, що зменшили страховий ризик, або збільшення вартості майна переукласти з ним договір страхування;
- тримати в таємниці відомості про страхувальника та його майновий стан, за винятком випадків, передбачених законодавством України.

Страхувальник зобов'язаний:

- своєчасно вносити страхові платежі;
- при укладанні договору страхування надати страховикові інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і в подальшому інформувати його про будь-які зміни страхового ризику;
- повідомити страховика про інші діючі договори страхування щодо цього об'єкта страхування;
- вживати заходів щодо запобігання та зменшення збитків, завданих внаслідок настання страхового випадку;
- повідомити страховика про настання страхового випадку у строк, передбачений умовами страхування.

Умовами договору страхування можуть бути передбачені також інші обов'язки страховика.

Державний нагляд за страховою діяльністю здійснюється з метою дотримання вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків та захисту інтересів страхувальників.

Державний нагляд за страховою діяльністю на території України здійснюється Фондом соціального страхування та органами на місцях.

До основних належать такі функції цього органу:

- ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) і державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;
- видача ліцензій страховикам на здійснення страхової діяльності та перевірка їх відповідності виданій ліцензії;
- видача свідоцтв про включення страхових та перестрахових брокерів у державний реєстр страхових та перестрахових брокерів і перевірка додержання ними законодавства про посередницьку діяльність у страхуванні та перестраховуванні й достовірності їх звітності;
- перевірка правильності застосування страховиками (перестраховиками) та страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірності їх звітності;

- розробка нормативних та методичних документів з питань страхової діяльності, що віднесена законодавством до цього уповноваженого органу;
- узагальнення практики страхової та посередницької діяльності на страховому ринку, розробка і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку й удосконалення законодавства України про страхову і посередницьку діяльність у страхуванні та перестраховуванні;
- прийняття в межах своєї компетенції нормативно-правових актів з питань страхової та посередницької діяльності у страхуванні й перестраховуванні;
- аналіз додержання законодавства об'єднаннями страховиків та страхових посередників;
- контроль за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками;
- забезпечення дослідницько-методологічної роботи з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестраховуванні; підвищення ефективності державного нагляду за страховою діяльністю;
- встановлення правил формування, обліку та розміщення страхових резервів і показників звітності;
- координація та здійснення у визначеному порядку навчання підготовки і перепідготовки кадрів; встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які здійснюють діяльність на страховому ринку; організація нарад, семінарів, конференцій з питань страхової відповідальності;
- участь у міжнародному співробітництві у сфері страхування і посередницької діяльності, що пов'язана зі страхуванням та перестраховуванням; вивчення, узагальнення, поширення світового досвіду, організація виконання міжнародних договорів України з цих питань;
- організаційно-методичне забезпечення виконання актуарних розрахунків.

Уповноважений орган може здійснювати й інші функції, необхідні для виконання покладених на нього завдань.

Ліцензування страхової діяльності

Уповноважений орган видає страховикам ліцензію на здійснення конкретних видів страхування.

Страховики, які отримали ліцензію на страхування, не мають права займатися іншими видами страхування. Ліцензії на здійснення страхування життя видаються без зазначення в них строку дії. Кабінет Мініст-

рів України встановлює плату за видачу ліцензій на здійснення конкретних видів страхування.

Керівниками страховика (головою виконавчого органу та головним бухгалтером страховика) мають бути дієздатні фізичні особи. Голова виконавчого органу страховика або його перший заступник повинен мати вищу економічну чи юридичну освіту, а головний бухгалтер — вищу економічну освіту.

Для одержання ліцензії страховик подає до уповноваженого органу заяву, до якої додає:

- копії установчих документів та копію свідоцтва про реєстрацію;
- довідки банків або висновки аудиторських фірм (аудиторів), що підтверджують розмір сплаченого статутного фонду;
- довідку про фінансовий стан засновників страховика, підтверджену аудитором (аудиторською групою), якщо страховик створений у формі повного чи командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю;
- правила (умови) страхування;
- економічне обґрунтування запланованої страхової (перестраховальної) діяльності;
- інформацію про учасників страховика, голову виконавчого органу та його заступників, копію диплому голови виконавчого органу страховика або його першого заступника про вищу економічну освіту, інформацію про наявність відповідних сертифікатів у випадках, передбачених уповноваженим органом.

Уповноважений орган зобов'язаний розглянути заяву страховика про видачу йому ліцензії у строк, що не перевищує 30 календарних днів з часу одержання всіх передбачених законодавством документів.

Про внесення змін у зазначені документи страховик зобов'язаний повідомити уповноважений орган у десятиденний строк з часу реєстрації цих змін у встановленому порядку.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначене Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. і Законом України «Про загальнообов'язкове соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням».

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування — це система прав, обов'язків та гарантій, яка передбачає надання соціального захисту,

що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших передбачених законодавством випадках за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі — роботодавцем), громадянами, а також за рахунок бюджетних та інших передбачених законодавством джерел.

Згідно із зазначеними Основами право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням мають застраховані громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено законодавством України, а також міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Залежно від страхового випадку розрізняють такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; медичне; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; на випадок безробіття; інші види, передбачені законодавством України.

Відносини, що виникають за зазначеними видами загальнообов'язкового державного страхування, регулюються окремими законами України, прийнятими відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках — члени їх сімей та інші особи, страхувальники і страховики.

Застрахованою визнається фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Коло осіб, які можуть бути застраховані за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, визначається зазначеними Основами та іншими прийнятими відповідно до них законами України.

Страхувальниками за загальнообов'язковим державним страхуванням є роботодавці та застраховані особи, якщо інше не передбачено законодавством України.

Страховиками є цільові страхові фонди з пенсійного і медичного страхування; зі страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; зі страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; зі страхування на випадок безробіття.

Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо збирання страхових внесків та надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків.

Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в організаціях, установах незалежно від форм власності та господарювання, а також у фізичних осіб; особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності.

Перелік, доповнення та уточнення кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, а також конкретних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, до яких належать особи, визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Громадяни України, які працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення відповідно до загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні за умови сплати страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Види соціальних послуг та матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням надаються такі види соціальних послуг та матеріального забезпечення: пенсійне страхування; пенсії за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсії у зв'язку з втратою годувальника; медичні профілактично-реабілітаційні заходи; допомога на поховання пенсіонерів; медичне страхування; діагностика та амбулаторне лікування; стаціонарне лікування; надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення; профілактичні та освітні заходи; забезпечення

медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання.

Обсяг послуг, що надаються за рахунок коштів обов'язкового медичного страхування, визначається базою та територіальними програмами обов'язкового медичного страхування, які затверджуються в порядку, встановленому законодавством.

До страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, належать такі види допомоги: по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною); по вагітності та пологах; при народженні дитини та по догляду за нею; на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних і осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві); забезпечення оздоровчих заходів.

Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання охоплює профілактичні заходи із запобігання нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; відновлення здоров'я та працездатності потерпілого; допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків; пенсії по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, у зв'язку із втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

До страхування на випадок безробіття входять такі види допомоги: по безробіттю; відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією; матеріальна допомога безробітному та членам його сім'ї; дотація роботодавцю для створення робочих місць; допомога на поховання безробітного.

Доповнення переліку видів матеріального забезпечення та соціальних послуг, які надаються особам за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, можуть здійснюватись законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

До страхових випадків, з настанням яких надаються соціальні послуги та матеріальне забезпечення, належать тимчасова непрацездатність; вагітність і пологи; догляд за малолітньою дитиною; інвалідність; хво-

роба; досягнення пенсійного віку; смерть годувальника; безробіття; соціальні послуги та інші матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами; нещасний випадок на виробництві; професійне захворювання.

Характеристика страхових випадків, умови надання соціальних послуг, їх види та розмір матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, іншими нормативно-правовими актами, які містять норми щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Страховики у своїй діяльності співпрацюють у здійсненні заходів, пов'язаних з наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, і в кожному конкретному випадку вправі спільно приймати рішення щодо того, хто з них братиме участь у фінансуванні цих заходів.

Якщо після призначення застрахованій особі матеріальної допомоги чи надання соціальних послуг між страховиками виник спір щодо понесених втрат, виплата здійснюється страховиком, до якого звернулася застрахована особа. При цьому неналежний страховик має право звернутися до належного страховика щодо відшкодування понесених ним втрат.

Джерела фінансування загальнообов'язкового пенсійного страхування

Відповідно до законодавства основними джерелами коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування є внески роботодавців і застрахованих осіб. Бюджетні та інші джерела коштів, що необхідні для здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування, передбачаються відповідними законами України з окремих його видів.

Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з кожного його виду визначаються виходячи з того, що вони повинні забезпечувати надання особам передбачених законодавством соціальних послуг та матеріального забезпечення; фінансування заходів з профілактики страхових випадків; створення резерву коштів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам; покриття витрат страховика, пов'язаних із здійсненням загальнообов'язкового соціального страхування.

Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування залежно від його виду щорічно встановлюються Верховною Радою України відповідно для роботодавців і застрахованих осіб з кожного виду страхування на календарний рік у відсотках одночасно із затвердженням Державного бюджету України, якщо інше не передбачено законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

При визначенні розміру внесків додаткові джерела коштів можуть враховуватись у разі їх систематичного надходження до фонду.

Страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування залежно від його виду встановлюються з кожного виду страхування, як правило, на календарний рік у відсотках: для роботодавців — до сум фактичних витрат на оплату праці та інших виплат найманим працівникам, які підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян; для фізичних осіб — до сум оподаткованого доходу (прибутку).

Внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань сплачує виключно роботодавець.

Джерела та порядок формування коштів цільових страхових фондів для забезпечення осіб, які повністю або на певний час звільняються від сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, визначаються законами України з окремих його видів.

Роботодавці несуть відповідальність за шкоду, заподіяну застрахованим особам або страховикам внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків із загальнообов'язкового державного соціального страхування, відповідно до законодавства.

Заклади охорони здоров'я, професійної реабілітації і громадяни, які надають соціальні послуги застрахованим особам, несуть цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну застрахованим особам або страховикам внаслідок фальсифікації документів про обсяги та якість наданих послуг.

Достовірність зазначених у документах даних перевіряють виконавчі органи цільових страхових фондів.

Роботодавцю забороняється вчиняти будь-які дії, що можуть призвести до прийняття ним разом із застрахованою особою спільного рішення, яке в подальшому може завдати шкоди цій особі.

Відповідно до законодавства страховики несуть відповідальність за шкоду, заподіяну застрахованим особам внаслідок несвоєчасного або неповного надання їм матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Застраховані особи зобов'язані в повному обсязі та у встановлені законодавством України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування строки сплачувати внески страховикам, повідомляти страховиків про обставини, що спричиняють зміни розміру матеріального забезпечення із загальнообов'язкового державного соціального страхування та порядку його надання (зміни стану непрацездатності, у складі сім'ї; звільнення з роботи; працевлаштування; виїзд за межі держави тощо).

Сума вартості матеріального забезпечення та соціальних послуг, наданих застрахованій особі внаслідок зловживання або невиконання нею своїх обов'язків, стягується з цієї особи в судовому порядку.

Законодавчими і нормативно-правовими актами України можуть визначатись порядок і умови обов'язкового соціального страхування в окремих галузях і випадках.

Так, постановою Кабінету Міністрів України від 14 серпня 1996 р. № 959 із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р. № 2011, затверджене Положення про обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті.

Цим Положенням визначається порядок здійснення обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті (далі — обов'язкове особисте страхування): пасажирів залізничного, морського, внутрішнього водного, автомобільного і електротранспорту, крім внутрішнього міського, під час поїздки або перебування на вокзалі, у порту, на станції, пристані; працівників транспортних підприємств незалежно від форм власності та видів діяльності, які безпосередньо зайняті на транспортних перевезеннях (далі — водії), а саме водіїв автомобільного, електротранспорту; машиністів і помічників машиністів поїздів (електропоїздів, тепловозів, дизель-поїздів); машиністів поїздів метрополітену, провідників пасажирських вагонів, начальників (бригадирів) поїздів; електромонтерів поїздів; кондукторів; працівників вагонів-ресторанів, водіїв дрезин та інших одиниць рухомого складу; механіків (начальників) рефрижераторних секцій (поїздів); працівників бригад медичної допомоги.

Застрахованими вважаються пасажирів з моменту оголошення посадки в морське або річкове судно, поїзд, автобус або інший транспортний засіб до моменту завершення поїздки; водії — тільки на час обслуговування поїздки.

Страховий платіж з обов'язкового особистого страхування утримується з пасажирів транспортною організацією, яка має агентську угоду зі страховиком, на лініях залізничного, морського, внутрішнього водно-

го, автомобільного та електротранспорту на міжобласних і міжміських маршрутах у межах однієї області, Автономної Республіки Крим у розмірі до 2 % вартості проїзду, на маршрутах приміського сполучення — до 5 % вартості проїзду.

Кожному застрахованому транспортна організація, що є агентом страховика, видає страховий поліс. Він може мати вигляд окремого бланка або міститися на зворотному боці квитка. У страховому полісі зазначаються також розмір страхового платежу та страхова сума.

При страхуванні пасажирів усіх видів транспорту міжнародних сполучень страховий платіж включається у вартість квитка і утримується з пасажирів транспортною організацією у розмірі до 2 % вартості проїзду в національній валюті України.

У разі перевищення обсягів страхових платежів над виплатами страхових відшкодувань страховики відраховують транспортним організаціям до 50 % зазначених сум згідно з укладеними з ними договорами на фінансування запобіжних заходів, спрямованих на зменшення травматизму на транспорті.

Розмір страхової суми для кожного застрахованого становить 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Страховими випадками є загибель або смерть застрахованого внаслідок нещасного випадку на транспорті; одержання застрахованим травми внаслідок нещасного випадку на транспорті при встановленні йому інвалідності; тимчасова втрата застрахованим працездатності внаслідок нещасного випадку на транспорті.

Якщо перелічені випадки сталися внаслідок неправомірних або навмисних дій застрахованого, вони не вважаються страховими і страхова сума при цьому не виплачується.

Страховики виплачують страхові суми:

- у разі загибелі або смерті застрахованого внаслідок нещасного випадку на транспорті сім'ї загиблого або його спадкоємцю у розмірі 100 % страхової суми;
- у разі одержання застрахованим травми внаслідок нещасного випадку на транспорті при встановленні йому інвалідності:
  - I групи — 90 % страхової суми;
  - II групи — 75 % страхової суми;
  - III групи — 50 % страхової суми;
- у разі тимчасової втрати застрахованим працездатності за кожен день добу 0,2 % страхової суми, але не більше 50 % страхової суми;

– у разі смерті або встановлення інвалідності застрахованому після тимчасової втрати працездатності та отримання ним страхового відшкодування потерпілому або його спадкоємцеві виплачується різниця між передбаченою положенням максимальною страховою сумою та вже отриманим відшкодуванням.

Страхову суму застрахованому виплачує страховик на підставі заяви застрахованого (його сім'ї або спадкоємця) про її виплату, акта про нещасний випадок, листа непрацездатності або довідки спеціалізованих установ про встановлення інвалідності; у разі загибелі чи смерті застрахованого внаслідок страхового випадку — на підставі копії свідоцтва про смерть та документа про правонаступництво для спадкоємців, а також страхового поліса або документа, що його замінює (для пільгових категорій пасажирів — документа, що підтверджує право на пільги).

За період з 1991 р. в Україні прийнято низку законів про соціальне забезпечення, зокрема закони України «Про підвищення соціальних гарантій для трудящих», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про основні заходи соціального захисту ветеранів», «Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист», «Про зайнятість населення», «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ».

Окремі положення соціального захисту громадян визначені в законах України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державну службу» та ін.

ГЛАВА 2

Правове регулювання соціального забезпечення окремих категорій громадян

2.1. Гарантії соціального захисту працівників

Основні положення соціального захисту працівників визначені КЗпП, Законом України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 р. № 803-ХІІ із змінами і доповненнями на 26 квітня 2001 р., іншими законами і нормативно-правовими актами, Указами Президента України.

Так, ст. 253–258 КЗпП визначено, що всі працівники підлягають обов'язковому державному соціальному страхуванню.

Державне соціальне страхування працівників здійснюється за рахунок держави. Внески на соціальне страхування сплачуються підприємствами, установами та організаціями без будь-яких відрахувань із заробітної плати працівників. Несплата підприємством, установою чи організацією страхових внесків не позбавляє працівників права на забезпечення по державному соціальному страхуванню.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 16 січня 2003 р. № 429-IV і, зокрема, Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» внесені такі зміни щодо виплати допомоги по тимчасовій непрацездатності:

- у пункті 8 частини першої ст. 20 слова «безперервного стажу роботи» замінено словами «страхового стажу»;
- пункт 2 частини першої ст. 30 викладений у такій редакції:
  - «2) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворою дитиною віком до 14 років — у розмірі 100 % середньої заробітної плати (доходу) незалежно від страхового стажу за весь період хвороби, включаючи санаторно-курортне лікування, одному з батьків або особі, яка їх замінює, якщо дитина потребує догляду батьків згідно з медичним висновком закладу охорони здоров'я, в якому дитина лікується чи перебуває на диспансерному обліку»;
- абзац перший пункту 10 після слів «повного заробітку незалежно від» доповнений словом «страхового».

Кошти державного соціального страхування можуть витратитися лише за прямим призначенням.

Працівники, а у відповідних випадках і члени їх сімей забезпечуються в порядку державного соціального страхування допомогою по тимчасовій непрацездатності, а жінки, крім того, допомогою по вагітності, пологах і догляду за дитиною до досягнення нею віку трьох років; допомогою з нагоди народження дитини; допомогою на поховання; пенсіями по старості, інвалідності, у разі втрати годувальника, а також пенсіями за вислугу років, встановленими для деяких категорій працівників.

Кошти державного соціального страхування використовуються також на санаторно-курортне лікування працівників, обслуговування їх профілакторіями та будинками відпочинку, на лікувальне (дієтичне) харчування, утримання дитячих таборів відпочинку і оздоровлення та інші заходи державного соціального страхування.

Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю виплачується при хворобі, каліцтві, тимчасовому переведенні на іншу роботу у зв'язку із захворюванням, при догляді за хворим членом сім'ї, карантині, санаторно-курортному лікуванні та протезуванні в розмірі до повного заробітку.

При хворобі або каліцтві допомога виплачується до відновлення працездатності або встановлення інвалідності.

Допомога по вагітності й пологах виплачується протягом усієї відпустки по вагітності та пологах у розмірі повного заробітку.

Усі працівники підлягають обов'язковому соціальному страхуванню власником або уповноваженим ним органом від нещасних випадків і професійних захворювань. Страхування здійснюється в порядку і на умовах, що визначаються законодавством і колективним договором (угодою, трудовим договором).

У ст. 5 КЗпП України визначаються гарантії забезпечення державою права громадян на працю, якими є вільний вибір виду діяльності; безплатне сприяння державними службами зайнятості у підборі підходящої роботи і працевлаштуванні відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти з урахуванням суспільних потреб; надання підприємствами, установами, організаціями відповідно до їх попередньо поданих заявок роботи за фахом випускникам державних вищих навчальних, професійних навчально-виховних закладів; безплатне навчання безробітних нових професій, перепідготовка в навчальних закладах або в системі державної служби зайнятості з виплатою стипен-

дії; компенсація відповідно до законодавства матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість; правовий захист від необгрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи.

Згідно зі ст. 91 КЗпП України підприємства, установи, організації в межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів можуть встановлювати додаткові порівняно із законодавством трудові та соціально-побутові пільги для працівників.

Підприємство може матеріально заохочувати працівників медичних, дитячих, культурно-освітніх, навчальних і спортивних закладів, організацій громадського харчування і організацій, що обслуговують трудовий колектив і не входять до його складу.

Особливі гарантії для працівників визначені в Законі України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 р. № 803-XII із змінами і доповненнями на 26 квітня 2001 р. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні основи зайнятості населення України і його захисту від безробіття, а також соціальні гарантії з боку держави в реалізації громадянами права на працю.

Зайнятість — це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

Зайнятість населення, що проживає на території України, забезпечується державою шляхом здійснення активної соціально-економічної політики, спрямованої на задоволення його потреб у добровільному виборі виду діяльності, стимулювання створення нових робочих місць і розвитку підприємництва.

В Україні до зайнятого населення належать громадяни, що проживають на території держави на законних підставах:

- працюючі за наймом на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності, у міжнародних та іноземних організаціях в Україні і за кордоном;
- громадяни, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих індивідуальною трудовою та творчою діяльністю, члени кооперативів, фермери та члени їх сімей, що беруть участь у виробництві;
- обрані, призначені або затверджені на оплачувану посаду в органах державної влади, управління та громадських об'єднаннях;

- громадяни, які проходять службу у Збройних Силах України, Службі безпеки України, Прикордонних військах України, військах внутрішньої та конвойної охорони і Цивільної оборони України, органах внутрішніх справ України, інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, альтернативну (невійськову) службу;
- громадяни, які проходять професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації з відривом від виробництва; навчаються в денних загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах;
- працюючі громадяни інших країн, які тимчасово перебувають в Україні й виконують функції, пов'язані із забезпеченням діяльності посольств і місій.

Законодавством України можуть передбачатися й інші категорії зайнятого населення.

Безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи. У разі неможливості надати безробітному підходящу роботу йому може бути запропоновано пройти професійну перепідготовку або підвищити кваліфікацію.

Не можуть бути визнані безробітними такі громадяни:

- віком до 16 років, за винятком тих, які працювали і були вивільнені у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, реорганізацією, перепрофілюванням і ліквідацією підприємства, установи і організації або скороченням чисельності (штату) працівників;
- які вперше шукають роботу і не мають професії (спеціальності), у тому числі випускники загальноосвітніх шкіл, у разі відмови їх від проходження професійної підготовки або від оплачуваної роботи, включаючи роботу тимчасового характеру, яка не потребує професійної підготовки;
- які відмовились від двох пропозицій придатної роботи з моменту реєстрації їх у службі зайнятості як осіб, що шукають роботу;
- які мають право на пенсію відповідно до законодавства України.

У разі відсутності підходящої роботи рішення про надання громадянам статусу безробітних приймається державною службою зайнятості

за їх особистими заявами з восьмого дня після реєстрації в центрі зайнятості за місцем проживання як таких, що шукають роботу. Реєстрація громадян здійснюється при пред'явленні паспорта і трудової книжки, а в разі потреби — військового квитка, документа про освіту або документів, які їх замінюють.

Держава гарантує працевдатному населенню у працевдатному віці в Україні:

- добровільність праці, вибір або зміну професії та виду діяльності;
- захист від необгрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи;
- безплатне сприяння у підборі підходящої роботи і працевлаштуванні відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти з урахуванням суспільних потреб усіма доступними засобами, включаючи професійну орієнтацію і перепідготовку;
- компенсацію матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість;
- виплату вихідної допомоги працівникам, які втратили постійну роботу на підприємствах, в установах і організаціях, у випадках і за умов, передбачених чинним законодавством;
- безплатне навчання безробітних нових професій, перепідготовку в навчальних закладах або в системі державної служби зайнятості з виплатою стипендії;
- виплату безробітним у встановленому порядку допомоги по безробіттю матеріальної допомоги по безробіттю, матеріальної допомоги по безробіттю членам сім'ї, які перебувають на їх утриманні, та інших видів допомоги;
- включення періоду перепідготовки та навчання нових професій, участі в оплачуваних громадських роботах, одержання допомоги по безробіттю та матеріальної допомоги по безробіттю до загального трудового стажу, а також до безперервного трудового стажу;
- надання роботи за фахом на період не менше трьох років молодим спеціалістам — випускникам державних навчальних закладів, раніше заявленим підприємствами, установами, організаціями.

Державні органи забезпечують публікацію статистичних даних та інформаційних матеріалів про пропозиції та попит на робочу силу, можливості працевлаштування, професійної підготовки і перепідготовки, професійної орієнтації і соціальної трудової реабілітації.

Держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо працевлаштування працездатним громадянам у працездатному віці, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці, у тому числі:

- жінкам, які мають дітей віком до 6 років;
- одиноким матерям, які мають дітей віком до 14 років або дітей-інвалідів;
- молоді, яка закінчила або припинила навчання у середніх загальноосвітніх школах, професійно-технічних закладах освіти, звільнилася зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і якій надається перше робоче місце; дітям (сиротам), які залишилися без піклування батьків; особам, яким виповнилося 15 років і які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу;
- особам передпенсійного віку (чоловікам після досягнення 58 років, жінкам — 53 років);
- особам, звільненим після відбуття покарання або примусового лікування.

Для працевлаштування зазначених категорій громадян місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за поданням центрів зайнятості бронюють на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності з чисельністю понад 20 чоловік до 5 % загальної кількості робочих місць за робітничими професіями, у тому числі з гнучкими формами зайнятості.

У разі скорочення чисельності або штату працівників підприємств, установ і організацій у розмірі, що перевищує встановлену квоту, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад зменшують або взагалі не встановлюють квоти для цих підприємств, установ і організацій.

При відмові у прийнятті на роботу громадян з числа категорій тих, хто потребує соціального захисту і нездатний конкурувати на ринку праці, у межах встановленої броні з підприємств, установ і організацій державна служба зайнятості стягує штраф за кожну таку відмову у п'ятдесятикратному розмірі неоподатковованого мінімуму доходів громадян. Одержані кошти спрямовуються до місцевої частини державного фонду сприяння зайнятості населення і можуть використовуватися для фінансування витрат підприємств, установ і організацій, які створюють робочі місця для цих категорій населення понад встановлену квоту.

Для громадян, які втратили роботу і заробіток (трудовий дохід), підходящою вважається робота, що відповідає їх освіті, професії (спеціальності), кваліфікації і надається в тій же місцевості, де вони проживають. Заробітна плата повинна відповідати рівню, який особа мала за попередньою роботою з урахуванням її середнього рівня, що склався в галузі відповідної області за минулий місяць.

При пропонуванні підходящої роботи враховуються трудовий стаж громадянина за спеціальністю, його попередня діяльність, вік, досвід, становище на ринку праці, тривалість періоду безробіття.

Для громадян, які працювали не за професією (спеціальністю) понад шість місяців, підходящою вважається робота, яку вони виконували за останнім місцем роботи, а робота за основною професією (спеціальністю) може бути підходящою за умови попередньої перепідготовки чи підвищення кваліфікації з урахуванням потреб ринку праці у цій професії (спеціальності).

У разі неможливості надання громадянину роботи за професією (спеціальністю) протягом шести місяців безробіття підходящою вважається робота, яка потребує зміни професії (спеціальності) з урахуванням здібностей, здоров'я громадянина і колишнього досвіду, доступних для нього видів навчання та потреб ринку праці у цій професії (спеціальності).

При зміні громадянами професії (спеціальності) за направленням державної служби зайнятості підходящою вважається робота як за новою, так і за попередньою професією (спеціальністю) за останнім місцем роботи.

За рішенням органів місцевого самоврядування можуть встановлюватися транспортна доступність та інші критерії підходящої роботи, які посилюють соціальний захист населення.

Громадяни мають право на працевлаштування і вибір місця роботи шляхом звернення до підприємства, установи, організації, індивідуального селянського (фермерського) господарства і до іншого роботодавця або при безплатному сприянні державної служби зайнятості.

Громадяни, які звернулися до державної служби зайнятості як особи, що шукають роботу, мають право на безплатну професійну орієнтацію, консультацію, підготовку, перепідготовку, одержання відповідної інформації з метою вибору виду діяльності, професії, місця роботи, режиму праці.

Громадяни мають право на соціальний захист у сфері зайнятості згідно із законодавством України про зайнятість.

Особи, визнані у встановленому порядку безробітними, мають право на одержання допомоги по безробіттю.

Гарантії і компенсації при втраті роботи

Держава створює умови не зайнятим громадянам у поновленні їх трудової діяльності та забезпечує їм такі види компенсацій: надання особливих гарантій працівникам, вивільнюваним з підприємств, установ, організацій; виплати матеріальної допомоги в період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації; виплати в установленому порядку допомоги по безробіттю, матеріальної допомоги по безробіттю; подання додаткової матеріальної допомоги безробітному громадянину і членам його сім'ї з урахуванням наявності осіб похилого віку і неповнолітніх дітей, які перебувають на його утриманні.

Працівникам, трудовий договір з якими було розірвано з ініціативи власника або уповноваженого ним органу у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, у тому числі ліквідацією, реорганізацією, перепрофілюванням підприємств, установ, організацій, скороченням чисельності або штату працівників, і військовослужбовцям, звільненим з військової служби у зв'язку зі скороченням чисельності або штату працівників без права на пенсію, за умови їх реєстрації у службі зайнятості протягом семи календарних днів після звільнення як таких, що шукають роботу, гарантується надання статусу безробітного, якщо протягом семи днів працівнику не було запропоновано підходящої роботи; право на одержання допомоги по безробіттю в розмірі 100 % середньої заробітної плати за останнім місцем роботи протягом 60 календарних днів, 75 % — протягом 90 днів і 50 % — протягом наступних 210 календарних днів, але не більше середньої заробітної плати, що склалася в народному господарстві відповідної області за минулий місяць, і не нижче встановленого законодавством розміру мінімальної заробітної плати; збереження на новому місці роботи на весь період професійного перенавчання з відривом від виробництва середньої заробітної плати за попереднім місцем роботи; право на достроковий вихід на пенсію за півтора року до встановленого законодавством строку осіб передпенсійного віку, які мають встановлений законодавством про пенсійне забезпечення необхідний загальний трудовий стаж (у тому числі на пільгових умовах).

Вивільненим працівникам надаються також інші пільги і компенсації відповідно до законодавства, статутів підприємств, установ, організацій, наприклад збереження черги на отримання житла, право першочергового прийняття на роботу чи на те ж підприємство та ін.

Якщо вивільнений працівник без поважних причин своєчасно не зареєструвався в державній службі зайнятості як такий, що шукає роботу, він втрачає визначені пільги, а якщо цей працівник відмовився від двох пропозицій підходящої роботи в період пошуку роботи, він втрачає право на надання статусу безробітного строком на три місяці з подальшою ререєстрацією як такого, що шукає роботу.

Громадянам, зареєстрованим у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, і безробітні, згідно із законодавством у період професійної підготовки і передготовки виплачується матеріальна допомога в розмірі 75 % їх середньої заробітної плати за останнім місцем роботи, але не більше середньої заробітної плати, що склалася в народному господарстві відповідної області за минулий місяць, і не нижче встановленого законодавством розміру мінімальної заробітної плати.

Громадянам, які звільнилися з підприємств, установ і організацій з інших причин або які вперше шукають роботу, або тривалий час (понад шість місяців) не працюють, або закінчили навчання у професійно-технічних і вищих закладах освіти чи звільнилися зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби, зареєстрованим у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, і безробітні, у період професійної підготовки і передготовки виплачується матеріальна допомога в розмірі допомоги по безробіттю, передбаченої для цієї категорії громадян.

Законодавством визначені різні умови виплати допомоги по безробіттю. Так, громадяни, які зареєстровані у службі зайнятості на загальних підставах як такі, що шукають роботу, отримують допомогу по безробіттю починаючи з восьмого дня після реєстрації в державній службі зайнятості до працевлаштування, але не більше 360 календарних днів протягом двох років; особи передпенсійного віку — до 720 календарних днів; громадяни, які бажають відновити трудову діяльність після тривалої (понад шість місяців) перерви і ті, хто вперше шукає роботу, — не більше 180 календарних днів.

Громадянам, зареєстрованим на загальних підставах у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, визнані у встановленому порядку безробітними і мають право на одержання допомоги по безробіттю, гарантується їй виплата в розмірі не менше 50 % середньої заробітної плати за попереднім місцем роботи, але не більше середньої заробітної плати, що склалася в народному господарстві відповідної області за минулий місяць, і не нижче встановленого законодавством

розміру мінімальної заробітної плати, якщо громадянин протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працював не менше 26 календарних тижнів; не нижче встановленого законодавством розміру мінімальної заробітної плати — в усіх інших випадках, включаючи громадян, які шукають роботу вперше або після тривалої (понад шість місяців) перерви.

Безробітні після закінчення строку виплати допомоги по безробіттю можуть одержувати протягом 180 календарних днів матеріальну допомогу по безробіттю в розмірі до 75 % встановленої законодавством мінімальної заробітної плати за умови, що середньомісячний сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує встановленого законодавством неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

У разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, членом сім'ї безробітного або особи, яка здійснювала поховання, виплачується допомога на поховання в розмірі, встановленому законодавством.

Кожному з членів сім'ї, які перебувають на утриманні безробітного, а також громадянам, у яких закінчився строк виплати допомоги по безробіттю, матеріальної допомоги по безробіттю, подається одноразова матеріальна допомога в розмірі 50 % встановленої законодавством мінімальної заробітної плати.

З метою розв'язання проблеми зайнятості, зниження рівня безробіття, поліпшення соціального захисту населення Основними напрямками соціальної політики на період до 2004 року, схваленими Указом Президента України від 24 травня 2000 р. № 717/2000, передбачено створення умов для формування і реалізації соціальної політики на основі визначеної стратегії економічного розвитку та фінансової стабілізації, забезпечення права кожного громадянина на достатній життєвий рівень.

Пріоритетами соціальної політики є створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, всебічного розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

У сфері розвитку ринку праці та зайнятості населення визначається таке. Відбуваються докорінні зрушення у використанні трудових ресурсів та розподілі їх за сферами застосування праці, формами власності.

Внаслідок неповної зайнятості, збільшення тривалості безробіття посилюються процеси декваліфікації. Приватизація, реструктуризація, запровадження механізму банкрутства підприємств призводять до збільшення кількості вивільнюваних працівників. Скорочується чисельність працюючих за наймом, зростає безробіття. У цьому зв'язку відбувається інтенсивний перерозподіл трудових ресурсів з легального сектора економіки в «тіньовий». Розширення зайнятості в «тіньовому» секторі економіки супроводжується інтенсифікацією праці при низькій заробітній платі, порушенням норм законодавства про працю.

Основними напрямками розв'язання проблеми зайнятості мають бути:

- оцінка загальної потреби в робочих місцях та формування ринку професій;
- визначення регіональних і галузевих пріоритетів у створенні нових, додаткових та збереженні наявних високопродуктивних робочих місць;
- підвищення ефективності використання трудового потенціалу підприємств шляхом оптимізації чисельності працюючих та легалізації «прихованого безробіття»;
- передбачення у програмах реструктуризації галузей та окремих підприємств першочергових заходів щодо сприяння зайнятості населення в регіонах, де спостерігається напруження на ринку праці, а також у містах та районах з моноекономічною структурою виробництва, що мають високий рівень безробіття;
- посилення мотивації до продуктивної праці та підвищення трудової активності населення;
- створення робочих місць на базі широкого розвитку малого і середнього бізнесу, самозайнятості, сімейного бізнесу, активізації інвестиційних процесів в економіці;
- запровадження механізму стимулювання створення робочих місць для окремих соціально-демографічних груп (молоді, жінок, інвалідів, військовослужбовців, звільнених з військової служби тощо);
- здійснення заходів щодо перерозподілу зайнятого населення між державним і недержавним секторами економіки у зв'язку зі зміною форм власності підприємств і запровадження механізму банкрутства;
- підвищення територіальної мобільності населення з метою перерозподілу робочої сили між трудонедостатніми та трудонадлишковими регіонами;

- зниження рівня і тривалості безробіття шляхом реалізації заходів активної політики зайнятості;
- подальший розвиток системи безперервного професійного навчання з урахуванням потреб ринку праці;
- реформування системи соціального захисту безробітних.

Заходи у сфері зайнятості населення здійснюватимуться шляхом реалізації Програми структурної перебудови економіки, Генеральної схеми створення нових робочих місць, п'ятирічних галузевих програм ефективної зайнятості, щорічних регіональних програм зайнятості населення та регулювання ринку праці, а також програм інвестиційних, приватизаційних та реструктуризації підприємств, інших програм, що розроблятимуться для територій з високим рівнем безробіття.

2.2. Соціальне забезпечення ветеранів праці й осіб похилого віку

Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» із змінами і доповненнями, внесеними на 15 грудня 1995 р., визначає основні засади державної політики щодо ветеранів праці. Цей Закон спрямований на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття.

Держава гарантує кожному ветерану праці та громадянину похилого віку належний рівень життя й задоволення різноманітних життєвих потреб, подання різних видів допомоги шляхом реалізації права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я; забезпечення пенсіями і допомогами; надання житла; створення умов для підтримання здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки; організації соціально-побутового обслуговування, розвитку мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів.

Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади і місцевого та регіонального самоврядування зобов'язані розробляти і здійснювати цільові державні галузеві та регіональні програми соціального захисту громадян похилого віку.

Громадяни похилого віку користуються всіма соціально-економічними і особистими правами та свободами, закріпленими Конституцією України, іншими законодавчими актами України.

Дискримінація громадян похилого віку в галузі праці, охорони здоров'я, соціального забезпечення, користування житлом та в інших сферах забороняється, а посадові особи, які порушують ці гарантії, притягуються до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Законодавством України встановлюється необхідний рівень гарантій прав громадян похилого віку в усіх сферах життя суспільства.

Місцеві ради народних депутатів, місцеві органи державної виконавчої влади і місцевого та регіонального самоврядування, підприємства, установи та організації можуть встановлювати за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткові гарантії щодо соціального захисту громадян похилого віку.

Ветеранами праці визнаються громадяни, які сумлінно працювали в народному господарстві, державних установах, організаціях та об'єднаннях громадян, мають трудовий стаж (35 років жінки і 40 років чоловіки) і вийшли на пенсію.

Ветеранами праці визнаються також громадяни:

- яким призначені пенсії на пільгових умовах за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах за наявності загального трудового стажу у жінок 25 років і у чоловіків 30 років;
- за Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників на роботах з особливо шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах за наявності загального трудового стажу у жінок 30 років і у чоловіків 35 років;
- відповідно до пунктів «в»–«з» ст. 13 та ст. 52 Закону України «Про пенсійне забезпечення» за наявності загального трудового стажу у жінок 30 років і у чоловіків 35 років;
- відповідно до ст. 18 Закону України «Про пенсійне забезпечення» за наявності загального трудового стажу у жінок 25 років і у чоловіків 30 років;
- пенсіонери, нагороджені медаллю «Ветеран праці» за законодавством колишнього СРСР;
- інваліди I та II груп, які одержують пенсії по інвалідності, якщо вони мають трудовий стаж роботи не менше 15 років.

Пільги ветеранам праці

Ветеранам праці надаються такі пільги: користування при виході на пенсію чи зміні місця роботи поліклініками, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи; першочергове безкоштовне зубопротезування; переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням, а також на компенсацію вартості самостійного санаторно-курортного лікування в порядку і розмірах, що визначаються Кабінетом Міністрів України; щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів; першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація; використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік; переважне право на забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва; першочерговий ремонт будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом; першочергове одержання позики на індивідуальне житлове будівництво з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, а також першочергове одержання позики для будівництва або придбання дачних будинків і благоустрою садових ділянок; переважне право на вступ до садівницьких товариств, кооперативів з будівництва та експлуатації колективних гаражів; переважне право на встановлення домашніх телефонів; звільнення від плати за землю та сплати земельного податку; безкоштовний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів в межах області (Автономної Республіки Крим) за місцем проживання.

Соціальний захист громадян похилого віку

Громадянами похилого віку визнаються чоловіки у віці 60 років і жінки у віці 55 років і старші, а також особи, яким до досягнення загального пенсійного віку залишилося не більше півтора року. Громадяни похилого віку мають право на працю нарівні з іншими громадянами, яке додатково гарантується державними програмами зайнятості населення.

Забороняються відмова у прийнятті на роботу і звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з мотивів досягнення пенсійного віку.

Переведення працівника похилого віку і працівника передпенсійного віку з одного робочого місця на інше не допускається без його згоди, якщо при цьому істотно змінюються умови праці.

Умови договорів про працю (контрактів, угод) з громадянами похилого віку, включаючи також їх працю в період проживання в установах соціального забезпечення, не можуть погіршувати їх становище або обмежувати права, передбачені законодавством про працю. Такі умови є недійсними.

Для працівників похилого віку застосовується загальновстановлена тривалість робочого часу.

На прохання працівників похилого віку власник або уповноважений ним орган може встановити неповний робочий день або неповний робочий тиждень. Оплата праці в цих випадках здійснюється пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку.

Залучення громадян похилого віку до роботи в нічний час, а також до надурочної роботи та роботи у вихідні дні допускається тільки за їх згодою і за умови, що це не протипоказано їм за станом здоров'я.

Підприємства, установи і організації зобов'язані постійно поліпшувати умови праці виробничого середовища громадян похилого віку.

Робоче місце громадянина похилого віку має бути обладнано відповідними технічними та іншими засобами, що сприяють збереженню його здоров'я і працездатності.

З метою забезпечення поступового переходу від трудової діяльності до її припинення на підприємствах, в установах та організаціях розробляються і реалізуються програми підготовки до виходу на пенсію за віком. Вони можуть передбачати щадні умови праці, поступове скорочення за бажанням працівника робочого часу, а також згоди, що розширюють можливості громадян похилого віку в подальшій освіті, веденні здорового способу життя, задоволенні інтересів, опануванні ремесел та інших заходів, що сприяють адаптації громадян похилого віку до нового способу життя.

Програми щодо виходу на пенсію за віком можуть включатися в колективні договори та угоди.

За рішенням трудових колективів для поліпшення умов життя громадян похилого віку в колективному договорі чи угоді за рахунок власних коштів підприємств можуть передбачатися пільги щодо пенсійного забезпечення, надання і оплати житла, торговельно-побутового, медичного і санаторно-курортного обслуговування, а також надання безоплатної допомоги в погашенні заборгованості за банківським кредитом.

Одноразові грошові виплати громадянам похилого віку у зв'язку з виходом на пенсію, що здійснюються за рішенням трудового колективу за рахунок коштів підприємств, оподаткування не підлягають.

Підприємства в необхідних випадках забезпечують професійну переорієнтацію і перепідготовку працівників передпенсійного і похилого віку, включаючи навчання за їх бажанням нових професій з урахуванням адаптаційних і вікових можливостей цих осіб.

За особами передпенсійного віку в період професійної перепідготовки зберігається їх середній місячний заробіток.

Професійна переорієнтація і перепідготовка громадян похилого віку, які зберегли працездатність і бажають працювати, можуть здійснюватися у навчальних центрах служби зайнятості або в інших навчальних закладах за рахунок коштів, передбачених на ці цілі в державному фонді сприяння зайнятості.

Громадяни похилого віку мають право на матеріальне забезпечення згідно з чинним законодавством. Це право гарантується виплатою трудових або соціальних пенсій, різних видів допомоги з поданням допомоги в натуральному вигляді.

Особам передпенсійного віку, трудовий договір з якими було розірвано з ініціативи власника або уповноваженого ним органу у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, у тому числі ліквідацією, реорганізацією, перепрофілюванням підприємств, установ, організацій, скороченням чисельності або штату працівників, а також через виявлену невідповідність працівника обійманій посаді за станом здоров'я, гарантується право на достроковий вихід на пенсію за півтора року до встановленого законодавством строку, якщо вони мають необхідний загальний трудовий стаж, у тому числі на пільгових умовах.

Розмір і порядок виплати пенсій у разі їх дострокового призначення регулюються Законом України «Про пенсійне забезпечення».

Громадяни похилого віку нарівні з іншими громадянами мають право на допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю в період роботи та необхідністю санаторно-курортного лікування; у період професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації; на інші передбачені законодавством види допомоги.

Громадянам похилого віку, що працюють, виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності здійснюється на загальних підставах з іншими працівниками незалежно від одержання пенсії.

У зв'язку з додатковими витратами громадянина похилого віку, зумовленими необхідністю санаторно-курортного лікування або тривалим лікуванням, придбанням ліків, він може одержувати цільову допомогу.

Особам, що здійснюють догляд за самотніми громадянами похилого віку, які за висновком медичних закладів потребують постійного стороннього догляду, призначається щомісячна допомога в розмірі та порядку, встановлених Законом України «Про пенсійне забезпечення», або надається соціально-побутове обслуговуванням вдома державними установами.

Громадяни похилого віку нарівні з іншими громадянами мають право на житло, що включає право на одержання і постійне користування впорядкованим жилим приміщенням в будинках державного фонду, на придбання жилого приміщення у будинках громадського або індивідуального житлового фонду. Це право додатково гарантується наданням громадянам похилого віку житла у спеціально обладнаних будинках або пристосуванням займаних ними приміщень відповідно до їх специфічних потреб.

Жиле приміщення громадянам похилого віку, які потребують поліпшення житлових умов, надається безплатно або за плату з урахуванням рівня їх матеріальної забезпеченості в порядку, встановленому чинним законодавством.

Громадянам похилого віку на їх прохання надається жиле приміщення, у тому числі в порядку обміну, наближене до місця проживання рідних та близьких, а також здійснюється обмін займаної ними площі на верхніх поверхах будинків без ліфтів на житло на нижчих поверхах або в будинках, обладнаних ліфтами. Вони також мають право на сприяння в обміні зайвої жилої площі на площу меншого розміру.

Жилі приміщення, які займають громадяни похилого віку, за їх бажанням передаються їм в особисту власність (приватизуються) безплатно в межах встановлених норм згідно з чинним законодавством.

Жиле приміщення, що за строками експлуатації потребує капітального ремонту, може бути передано у власність громадянину похилого віку лише після проведення такого ремонту.

Громадяни похилого віку забезпечуються земельними ділянками для індивідуального житлового будівництва, а також садівництва та городництва в розмірах та порядку, встановлених законодавством України.

Самотні громадяни похилого віку, які мають у власності жилий будинок, звільняються повністю або частково від сплати земельного податку або орендної сплати за землю. Такі ж права мають громадяни похилого віку при наявності дачі або будинку в садівничому товаристві.

Громадянам похилого віку гарантується безплатна кваліфікована медична допомога в геріатричних центрах, лікарнях для громадян похилого віку та інших стаціонарних, амбулаторно-поліклінічних установах, а також вдома з урахуванням досягнень геронтології та геріатрії в порядку, встановленому законодавством України про охорону здоров'я.

З метою сприяння активному довголіттю громадян похилого віку місцеві органи влади створюють їм умови для зайняття фізкультурою, спортом, туризмом, надається можливість проведення дозвілля з прилученням до культурних та природних цінностей.

У необхідних випадках громадяни похилого віку забезпечуються протезами, слуховими апаратами, зубопротезуванням. Зазначені види протезної допомоги надаються їм безплатно або на пільгових умовах (за винятком зубних протезів з дорогоцінних металів) у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Громадяни похилого віку нарівні з іншими громадянами користуються санаторно-курортним лікуванням, мають право на соціальне обслуговування, яке включає надання різних послуг щодо підтримання їх життєдіяльності та соціальної активності.

Соціальну допомогу громадянам похилого віку, які частково або повністю втратили здатність до самообслуговування, за їх бажанням може бути надано безпосередньо вдома або у відповідній установі (будинку-інтернаті, територіальному центрі соціального обслуговування, будинку для ветеранів, пансіонаті для громадян похилого віку або в іншій установі), де вони перебувають тимчасово або повністю.

В установах, призначених для проживання громадян похилого віку, їм гарантується гідний рівень життя, надаються впорядковані приміщення, що відповідають санітарно-гігієнічним нормам, достатнє харчування, необхідні одяг і взуття з урахуванням сезонних і кліматичних особливостей, забезпечується геріатрична медична допомога і культурне обслуговування, посиljena участь у трудових процесах.

Умови життя в установах, призначених для проживання громадян похилого віку, повинні бути максимально наближеними до домашніх умов.

Переважає право на влаштування у призначені для громадян похилого віку стаціонарні установи мають також ветерани війни і особи, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, члени сімей

загиблих військовослужбовців, ветерани праці, а також самотні громадяни похилого віку.

Над самотніми громадянами похилого віку, які потребують постійного стороннього догляду, для захисту їх особистих і майнових прав та інтересів встановлюються опіка та піклування.

Місцеві ради народних депутатів, місцеві державні адміністрації, підприємства, установи і організації незалежно від форм власності та господарювання допомагають самотнім громадянам похилого віку в ремонті жилих приміщень і санітарно-технічного обладнання.

Громадянам похилого віку, які проживають у жилих будинках, що не мають центрального опалення, надається переважне право на забезпечення паливом у межах норм, встановлених для продажу населенню, та на пільгових умовах.

Самотні громадяни похилого віку мають переважне право на встановлення домашнього телефону.

Ритуальні послуги у зв'язку з похованням самотніх громадян похилого віку здійснюються за рахунок коштів місцевих органів державної виконавчої влади і місцевого та регіонального самоврядування у встановленому ними порядку.

Діти зобов'язані піклуватися про батьків похилого віку, подавати їм допомогу і підтримку, за необхідності здійснювати догляд за ними.

З дітей, які ухиляються від виконання цих обов'язків, на підставі судового рішення утримуються аліменти у розмірі, передбаченому на аліментні виплати батьків дітям.

Якщо батьки похилого віку перебувають на державному утриманні в будинках-інтернатах, пансіонатах або в інших установах, аліментні виплати для їх догляду сплачуються цим установам.

Трудові колективи зобов'язані створювати обстановку гуманного ставлення до громадян похилого віку, які працюють або працювали до виходу на пенсію в цих колективах, подавати всіляку допомогу для задоволення їх потреб і запитів. Такі громадяни похилого віку мають рівні з іншими членами трудових колективів права на участь у приватизації майна державних підприємств та об'єктів малої приватизації, на санаторно-курортне лікування, поліпшення житлових умов, інші види соціальної допомоги за рахунок підприємств, установ та організацій.

Захист прав, свобод і законних інтересів громадян похилого віку забезпечується державою в судовому та іншому порядку, встановленому законом.

2.3. Гарантії права соціального захисту ветеранів війни, учасників бойових дій, війни і порівняних до них

Гарантії права соціального захисту ветеранів війни визначені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII із змінами і доповненнями, внесеними на 4 липня 2002 р. Закон встановлює правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їх життя, сприяє формуванню в суспільстві шанобливого ставлення до них.

Ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав.

До ветеранів війни належать учасники бойових дій, інваліди та учасники війни.

Учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань усіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та в інших формуваннях як у воєнний, так і в мирний час.

Учасниками бойових дій визнаються:

- військовослужбовці, які проходили службу у військових підрозділах, частинах, штабах і установах, що входили до складу діючої армії в період громадянської та Великої Вітчизняної воєн, під час інших бойових операцій із захисту Батьківщини, партизани і підпільники громадянської та Великої Вітчизняної воєн;
- учасники бойових дій на території інших країн — військовослужбовці Радянської Армії, Військово-Морського флоту, Комітету державної безпеки, особи рядового та начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ колишнього Союзу РСР (включаючи військових та технічних спеціалістів і радників), працівники відповідних категорій, які за рішенням уряду колишнього Союзу РСР проходили службу, працювали чи перебували у відрядженні в державах, де в цей період велися бойові дії, і брали участь у бойових діях або забезпеченні бойової діяльності військ (флотів); військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, особи рядового та начальницького складу, військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, інших створюваних Верховною Радою України військових формувань, які за рішенням відповідних державних органів були направлені для виконання миротворчих місій або у

відрядження в держави, де в цей період велися бойові дії. Перелік зазначених держав, періоди бойових дій у них і категорії працівників визначаються Кабінетом Міністрів України;

- військовослужбовці, а також особи начальницького та рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, які в період Великої Вітчизняної війни проходили службу в містах, участь в обороні яких зараховується до вислуги років для призначення пенсії на пільгових умовах, встановлених для військовослужбовців частин діючої армії;
- особи вільнонайманого складу Збройних Сил, військ і органів Міністерства внутрішніх справ та Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, які обіймали штатні посади у військових підрозділах, частинах, штабах і установах, що входили до складу діючої армії в період Великої Вітчизняної війни та в інші періоди ведення бойових дій або перебували в ці періоди в містах, участь в обороні яких зараховується до вислуги років для призначення пенсії на пільгових умовах, встановлених для військовослужбовців частин діючої армії;
- колишні військовослужбовці, особи вільнонайманого складу, а також колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших формувань, що брали безпосередню участь у бойових операціях з ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини та інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу РСР;
- працівники спеціальних формувань Народного комісаріату шляхів, Народного комісаріату зв'язку, Народного комісаріату охорони здоров'я, плаваючого складу промислових і транспортних суден і льотно-підйомного складу авіації Народного комісаріату рибної промисловості колишнього Союзу РСР, морського і річкового флоту, льотно-підйомного складу авіації Головного управління Північного морського шляху, переведені в період Великої Вітчизняної війни на становище осіб, що перебували в лавах Червоної Армії і виконували завдання в інтересах армії і флоту в межах тилкових кордонів діючих фронтів або оперативних зон діючих фронтів, а також члени екіпажів суден транспортного флоту, які були захоплені в портах фашистської Німеччини 22 червня 1941 р. у порушення Конвенції про становище ворожих торгових суден на початку воєнних дій (Гаага, 1907 р.);
- особи, які в період Великої Вітчизняної війни перебували у складі частин і підрозділів діючої армії та флоту як сини, вихованці полків і юнги до досягнення ними повноліття;

- особи, які брали участь у бойових діях проти фашистської Німеччини та її союзників у роки світової війни на території інших держав у складі армії союзників колишнього СРСР, партизанських загонів, підпільних груп та інших антифашистських формувань;
- працівники сфери культурного обслуговування фронтів, які в період Великої Вітчизняної війни або під час бойових дій в інших державах виступали перед воїнами діючих армій, флотів, військових з'єднань і контингентів;
- особи, які в період з 8 вересня 1941 р. по 27 січня 1944 р. працювали на підприємствах, в установах і організаціях міста Ленінграда і нагороджені медаллю «За оборону Ленінграда», і особи, нагороджені знаком «Жителю блокадного Ленінграда»;
- особи, які були залучені командуванням військових частин, державними і громадськими організаціями до розмінування полів і об'єктів народного господарства і особи, які на мінних тральщиках брали участь у траленні бойових мін у територіальних та нейтральних водах у воєнний і повоєнний час;
- особи, які у неповнолітньому віці були призвані до лав Радянської Армії і Військово-Морського флоту під час військових призовів 1941–1945 рр.;
- військовозобов'язані, які призивалися на навчальні збори і направлялися до Афганістану в період ведення там бойових дій;
- військовослужбовці автомобільних батальйонів, які направлялися до Афганістану для доставки вантажів у цю країну в період ведення там бойових дій;
- вояки Української повстанської армії, які брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території України в 1941–1944 рр., які не вчинили злочинів проти миру і людства та реабілітовані відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»;
- військовослужбовці та особи, які були зараховані до частин місцевої протиповітряної оборони Народного комісаріату внутрішніх справ колишнього Союзу РСР і брали безпосередню участь у відбиванні ворожих нальотів, ліквідації наслідків бомбардувань та артилерійських обстрілів, що здійснювались спеціально сформованими частинами.

Прирівняними до учасників бойових дій вважаються колишні неповнолітні (яким на момент ув'язнення не виповнилося 16 років) в'язні концтаборів, гетто та інших місць примусового тримання, створених

фашистською Німеччиною та її союзниками в період другої світової війни, а також діти, які народилися в зазначених місцях примусового тримання їх батьків.

До інвалідів війни належать особи з числа військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах тощо, у районі бойових дій, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Великої Вітчизняної воєн або з участю в бойових діях у мирний час.

До інвалідів війни належать також інваліди з числа:

- військовослужбовців, осіб вільнонайманого складу, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання інших обов'язків військової служби, пов'язаних з перебуванням на фронті в інші періоди, з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань, з участю у навчаннях із застосування ядерної зброї, інших уражень ядерними матеріалами;
- малолітніх (яким на момент ув'язнення не виповнилося 14 років) в'язнів фашистських концтаборів та інших місць примусового тримання, які визнані інвалідами від загального захворювання, трудово-го каліцтва та з інших причин;
- осіб, які стали інвалідами внаслідок поранень чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних у районах бойових дій у період Великої Вітчизняної війни та від вибухових речовин, боєприпасів та військового озброєння у повоєнний період, а також під час виконання робіт, пов'язаних з розмінуванням боєприпасів часів Великої Вітчизняної війни незалежно від часу їх виконання;
- осіб, які стали інвалідами внаслідок воєнних дій громадянської та Великої Вітчизняної воєн або від зазначених причин у неповнолітньому віці у воєнні та повоєнні роки;
- військовослужбовців, осіб вільнонайманого складу, а також колишніх бійців винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших осіб, які брали безпосередню участь у бойових операціях з ліквідації диверсійно-терористичних груп та інших незаконних формувань на території колишнього Союзу РСР і стали інвалідами

внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час виконання службових обов'язків у цих батальйонах, взводах і загонах у період з 22 червня 1941 р. по 3 грудня 1954 р.;

- учасників бойових дій на території інших держав, які стали інвалідами внаслідок поранення контузії, каліцтва або захворювання, пов'язаних з перебуванням у цих державах.

Учасниками війни визнаються військовослужбовці, які в період війни проходили військову службу у Збройних Силах колишнього СРСР, трудівники тилу, а також інші особи, передбачені законодавством.

До учасників війни також належать:

- особи, які в період Великої Вітчизняної війни та війни з імперіалістичною Японією 1941–1945 рр. працювали в тилу на підприємствах, в установах, організаціях, колгоспах, радгоспах, індивідуальних сільських господарствах, на спорудженні оборонних рубежів, заготівлі палива, продуктів, переганяли худобу, навчались у цей період у ремісничих, залізничних училищах, школах і училищах фабрично-заводського навчання та інших закладах професійно-технічної освіти, на курсах професійної підготовки або у школах, вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, працювали в народному господарстві та на відбудові об'єктів господарського і культурного призначення. Особам, які народилися після до 31 грудня 1932 р. включно і з поважних причин не мають можливості подати документи, що підтверджують факт їх роботи в період війни, статус учасника війни може бути встановлено за поданням відповідних комісій у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Особам, які народилися після 31 грудня 1932 р., статус учасника війни може бути встановлено лише за наявності документів та інших доказів, що незаперечно підтверджують факт їх роботи в період війни;
- дружини (чоловіки) військовослужбовців, які працювали за наймом у державах, де велися бойові дії, і не входили до складу обмеженого контингенту військ;
- особи, які в період Великої Вітчизняної війни відбували покарання в місцях позбавлення волі або перебували в засланні та реабілітовані відповідно до чинного законодавства України та колишнього СРСР;
- діти партизанів, підпільників, інших учасників боротьби з німецько-фашистськими загарбниками в тилу ворога, які у зв'язку з патріотичною діяльністю їх батьків були піддані репресіям, фізичним розправам, гонінням;

- особи, які в період Великої Вітчизняної війни добровільно подавали матеріальну, фінансову чи іншу допомогу військовим частинам, госпіталям, партизанським загонам, підпільним групам, іншим формуванням та окремим військовослужбовцям у їх боротьбі проти німецько-фашистських загарбників за умови незаперечного підтвердження цих фактів.

До осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», належать:

- сім'ї військовослужбовців, партизанів, підпільників, учасників бойових дій на території інших держав, прирівняних до них осіб, які загинули (пропали безвісти) або померли внаслідок поранення, контузій чи каліцтва, одержаних під час захисту Батьківщини або виконання інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), а також внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті або одержаного в період проходження військової служби чи на території інших держав під час воєнних дій та конфліктів;
- сім'ї військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу, які призивалися на збори військовозобов'язаних Міністерства оборони, органів внутрішніх справ та державної безпеки колишнього Союзу РСР і загинули (померли) під час виконання завдань з охорони громадського порядку при надзвичайних ситуаціях, пов'язаних з антигромадськими проявами;
- сім'ї загинувших під час Великої Вітчизняної війни осіб з числа особового складу груп самозахисту об'єктових та аварійних команд місцевої протиповітряної оборони;
- сім'ї загинувших працівників госпіталів і лікарень міст Ленінграда, Сталінграда, Одеси, Севастополя. До членів сімей загинувших (тих, які пропали безвісти) військовослужбовців, партизанів та інших зазначених осіб належать утриманці загинлого або того, хто пропав безвісти, яким у зв'язку з цим виплачується пенсія, батьки, один з подружжя, який не одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому пенсія чи не виплачується, діти, які не мають (і не мали) своїх сімей, діти, які мають свої сім'ї, але стали інвалідами до досягнення повноліття, діти, обоє з батьків яких загинули або пропали безвісти;
- дружини (чоловіки) померлих інвалідів Великої Вітчизняної війни, а також дружини (чоловіки) померлих учасників війни і бойових дій, партизанів, підпільників, визнаних за життя інвалідами загального

захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге.

На дружин (чоловіків) померлих інвалідів війни, учасників бойових дій, партизанів, підпільників, учасників війни, нагороджених орденами і медалями колишнього Союзу РСР за самовіддану працю, бездоганну військову службу, визнаних за життя інвалідами, чинність Закону поширюється незалежно від часу смерті інваліда.

Пільги учасникам бойових дій

Учасникам бойових дій надаються такі пільги:

- безплатне одержання ліків за рецептами лікарів;
- першочергове безплатне зубопротезування;
- безплатне щорічне забезпечення санаторно-курортним лікуванням, а також компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування;
- 75-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирної плати) у межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла);
- 75-відсоткова знижка плати за користування комунальним послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) у межах середніх норм споживання.

Площа житла, на яку надається знижка, при розрахунках плати за опалення становить 21 кв. метр опалювальної площі на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю;

- першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом.

Учасники бойових дій, які дістали поранення, контузію або каліцтво під час участі в бойових діях чи при виконанні обов'язків військової служби, забезпечуються жилою площею, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами державної виконавчої влади, підприємствами та організаціями у розпорядження місцевих рад та державних адміністрацій, протягом двох років з дня взяття на квартирний облік;

- одержання позики на індивідуальне житлове будівництво з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, а також одержання позики для будівництва або придбання дачних будинків і благоустрою садових ділянок;
- першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів з будівництва та експлуатації колективних гаражів, стоянок для транспортних засобів та їх технічного обслуговування, до садівницьких товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва садових будинків;
- безплатний проїзд (туди і назад) один раз на два роки залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом незалежно від наявності залізничного сполучення або проїзд (туди і назад) один раз на рік вказаними видами транспорту з 50-відсотковою знижкою;
- звільнення від сплати прибуткового податку з усіх одержуваних доходів, податку з власників транспортних засобів (не більше одного транспортного засобу), земельного податку;
- позачергове користування всіма послугами зв'язку та позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів (оплата у розмірі 20 % тарифів вартості основних та 50 % додаткових робіт). Абонентна плата за користування телефоном встановлюється у розмірі 50 % затверджених тарифів;
- першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служб побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;
- позачергове влаштування до закладів соціального захисту населення, а також на обслуговування службами соціального захисту населення вдома. У разі неможливості здійснення такого обслуговування закладами соціального захисту населення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за ветераном війни, у порядку і розмірах, встановлених чинним законодавством.

Учасникам бойових дій на території інших держав надається право позаконкурсного вступу до вищих навчальних закладів та переважне право вступу до професійно-технічних навчальних закладів і на курси для одержання відповідних професій.

Пільги щодо плати за житло, комунальні послуги та паливо надаються учасникам бойових дій та членам їх сімей, що проживають разом з ними, незалежно від виду житла чи форми власності на нього.

Площа житла, на яку нараховується 75-відсоткова знижка плати, визначається в максимально можливому розмірі в межах загальної площі житлового приміщення (будинку) згідно з нормами користування (споживання), встановленими законодавством, незалежно від наявності у складі сім'ї осіб, які не мають права на знижку плати. Якщо у складі сім'ї є особи, які мають право на знижку плати в розмірі менше 75 %, спочатку обчислюється в максимально можливому розмірі 75-відсоткова відповідна знижка плати.

Учасникам бойових дій пенсії або щомісячне довічне грошове утримання, що виплачується замість пенсії, підвищуються на 150 % мінімальної пенсії за віком.

Пільги інвалідам війни та прирівняним до них особам

Інвалідам війни та прирівняним до них особам надаються такі пільги:

- безплатне одержання ліків за рецептами лікарів;
- позачергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів);
- безплатне забезпечення іншими протезами і протезно-ортопедичними виробами;
- безплатне позачергове щорічне забезпечення санаторно-курортним лікуванням.

Інваліди війни забезпечуються путівками, що надаються органами соціального захисту населення, охорони здоров'я, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державним комітетом у справах охорони державного кордону України та іншими органами за місцем перебування на обліку або за місцем роботи.

За бажанням інваліди війни замість путівки до санаторію, профілакторію або будинку відпочинку можуть один раз на два роки одержувати грошову компенсацію: інваліди війни I і II груп — у розмірі середньої вартості путівки, III групи — 75 % середньої вартості путівки;

- 100-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирної плати) у межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);
- 100-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) у межах середніх норм споживання.

Площа житла, на яку надається знижка, при розрахунках плати за опалення становить 21 кв. метр опалювальної площі на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю.

Для сімей, що складаються лише з непрацездатних осіб, надається 100-відсоткова знижка за користування газом для опалювання житла на подвійний розмір нормативної опалювальної площі (42 кв. метри на кожну особу, яка має право на знижку плати, та 21 кв. метр на сім'ю);

- 100-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, у межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;
- безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів у межах області (Автономної Республіки Крим) за місцем проживання. Це право поширюється і на особу, яка супроводжує інваліда I групи;
- позачерговий безплатний капітальний ремонт власних жилих будинків і першочерговий поточний ремонт жилих будинків і квартир;
- позачергове обслуговування амбулаторно-поліклінічними закладами, а також позачергова госпіталізація;
- позачергове безплатне встановлення квартирних телефонів і позачергове користування всіма послугами зв'язку. Абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється в розмірі 5 % затверджених тарифів;
- користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;
- право на щорічне медичне обстеження і диспансеризацію із залученням необхідних спеціалістів;
- позачергове працевлаштування за спеціальністю відповідно до підготовки та висновків медико-соціальної експертизи.

Праця інвалідів війни регулюється відповідними нормами законодавства України про працю і соціальний захист інвалідів;

- переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства, установи, організації;

- виплата допомоги при тимчасовій непрацездатності в розмірі 10 % середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;
  - виплата працюючим інвалідам війни допомоги по тимчасовій непрацездатності до 4 місяців підряд або до 5 місяців протягом календарного року, а також допомоги по державному соціальному страхуванню за весь період перебування в санаторії з урахуванням проїзду туди і назад, якщо для лікування не вистачає щорічної і додаткової відпусток;
  - позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами державної виконавчої влади, підприємствами та організаціями у розпорядження місцевих рад та державних адміністрацій. Зазначені особи забезпечуються жилию площею протягом двох років з дня взяття їх на квартирний облік, а інваліди I групи з числа учасників бойових дій на території інших країн — протягом року.
- Органи державної виконавчої влади, виконавчі комітети місцевих рад зобов'язані подавати допомогу інвалідам війни у будівництві індивідуальних жилих будинків. Земельні ділянки для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва відводяться зазначеним особам у першочерговому порядку;
- одержання позики на індивідуальне (кооперативне) житлове будівництво з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок;
  - першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів з будівництва та експлуатації колективних гаражів, садівничих товариств, стоянок для транспортних засобів та їх технічне обслуговування, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва садових будинків. Гаражі, стоянки для транспортних засобів інвалідів війни, які мають медичні показання на забезпечення транспортом, як правило, споруджуються поблизу будинків;
  - інвалідам війни I і II груп надається право безплатного проїзду (туди і назад) один раз на рік залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом, а особам, які супроводжують інвалідів війни I групи (не більше одного супроводжуючого), та інвалідам війни III групи — 50-відсоткова знижка вартості проїзду (туди і назад) один раз на рік вказаними видами транспорту;

- інвалідам війни та особам, які супроводжують у поїздках інвалідів І групи (не більше одного супроводжуючого), надається право безплатного користування міжміським транспортом зазначених видів у період з 1 жовтня по 15 травня з 50-відсотковою знижкою вартості проїзду без обмеження кількості поїздок;
  - позачергове безплатне забезпечення автомобілем з ручним керуванням (за наявності медичних показань) у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України;
  - звільнення від сплати податків, зборів та земельного податку;
  - звільнення від орендної плати за нежилі приміщення, що орендуються під гаражі для спеціальних засобів пересування (автомобілів, мотоциклів, велосипедів тощо), та безплатне надання для цих засобів гаражів та стоянок незалежно від форм власності;
  - позачергове влаштування до закладів соціального захисту населення, а також на обслуговування службами соціального захисту населення вдома. У разі неможливості здійснення такого обслуговування закладами соціального захисту населення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за інвалідом війни, у порядку і розмірах, встановлених чинним законодавством;
  - позачергове обслуговування підприємствами, установами, організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;
  - позачергове забезпечення продовольчими товарами поліпшеного асортименту та промисловими товарами підвищеного попиту згідно з переліком та нормами, що встановлюються Урядом Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.
- Для продажу цих товарів створюються спеціальні салони-магазини, секції, відділи та інші види пільгового торговельного обслуговування. Продаж товарів здійснюється за соціально доступними цінами за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України; магазини, секції, відділи та інші торговельні підприємства, що обслуговують інвалідів та ветеранів війни, звільняються від сплати податку на додану вартість;
- пільги щодо плати за житло, комунальні послуги та паливо щодо 75-відсоткової знижки надаються інвалідам війни та членам їх сімей, які проживають разом з ними, незалежно від виду житла чи форми власності на нього.

Площа житла, на яку нараховуються 100-відсоткова знижка плати (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає на ній і має право на знижки плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю), визначається в максимально можливому розмірі в межах загальної площі житлового приміщення (будинку) згідно з нормами користування (споживання) незалежно від наявності у складі сім'ї осіб, які не мають права на знижку плати. Якщо у складі сім'ї є особи, які мають право на знижку плати в розмірі менше 100 %, спочатку обчислюється в максимально можливому розмірі 100-відсоткова відповідна знижка плати.

Інвалідам війни пенсії або щомісячне довічне грошове утримання, що виплачується замість пенсії, підвищуються: інвалідам I групи — у розмірі 400 % мінімальної пенсії за віком, II групи — 350 % мінімальної пенсії за віком, III групи — 200 % мінімальної пенсії за віком.

Щорічно до 5 травня інвалідам війни виплачується разова грошова допомога в таких розмірах: інвалідам I групи — десять мінімальних пенсій за віком, II групи — вісім мінімальних пенсій за віком, III групи — сім мінімальних пенсій за віком.

Пільги учасникам війни

Учасникам війни надаються такі пільги:

- безплатне одержання ліків за рецептами лікарів;
- першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів);
- безплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням один раз на два роки, а також компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування;
- 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирної плати) у межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);
- 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) у межах середніх норм споживання.

Площа житла, на яку надається знижка, при розрахунках плати за опалення становить 21 кв. метр опалювальної площі на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю.

Для сімей, що складаються лише з непрацездатних осіб, надається 50-відсоткова знижка за користування газом для опалювання житла на подвійний розмір нормативної опалювальної площі (42 кв. метри на кожну особу, яка має право на знижку плати, та 21 кв. метр на сім'ю);

- 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, у межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;
- безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів у межах області (Автономної Республіки Крим) за місцем проживання;
- користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталами, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;
- щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;
- виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 % середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;
- використання чергової відпустки у зручний для них час;
- одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік;
- першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва;
- першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом;
- одержання позики на індивідуальне (кооперативне) житлове будівництво з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, а також одержання позики для будівництва або придбання дачних будинків і благоустрою садових ділянок;
- першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів з будівництва та експлуатації колективних гаражів, до садівницьких товариств, на придбання матеріалів для

індивідуального будівництва і садових будинків, технічне обслуговування та забезпечення стоянками транспортних засобів;

- безплатний проїзд (туди і назад) один раз на два роки залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом незалежно від наявності залізничного сполучення або проїзд (туди і назад) один раз на рік вказаними видами транспорту з 50-відсотковою знижкою вартості проїзду;
- звільнення від сплати прибуткового податку з усіх одержуваних доходів, податку з власників транспортних засобів (не більше одного транспортного засобу), земельного податку;
- позачергове користування всіма послугами зв'язку та позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів (оплата в розмірі 20 % тарифів вартості основних та 50 % додаткових робіт). Абонентна плата за користування телефоном встановлюється в розмірі 50 % затверджених тарифів;
- першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служб побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;
- позачергове влаштування до закладів соціального захисту населення, а також обслуговування службами соціального захисту населення вдома. У разі неможливості здійснення такого обслуговування закладами соціального захисту населення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за учасником війни, у порядку і розмірах, що визначаються Кабінетом Міністрів України.

Учасникам війни, нагородженим орденами і медалями колишнього Союзу РСР за самовіддану працю та бездоганну військову службу в тилу в роки Великої Вітчизняної війни, пенсії або щомісячне довічне грошове утримання, що виплачується замість пенсії, підвищуються на 75 % мінімальної пенсії за віком, іншим учасникам війни — 50 % мінімальної пенсії за віком.

Щорічно до 5 травня учасникам війни, нагородженим орденами і медалями колишнього СРСР за самовіддану працю та бездоганну військову службу в тилу в роки Великої Вітчизняної війни, виплачується разова грошова допомога в розмірі чотирьох мінімальних пенсій за віком, іншим учасникам війни — у розмірі трьох мінімальних пенсій за віком.

Пільги особам, прирівняним до учасників війни

Особам, на які поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», надаються такі пільги:

- безплатне одержання ліків за рецептами лікарів;
- першочергове зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів);
- безплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням один раз на два роки, а також компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування;
- 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирної плати) у межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);
- 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) у межах середніх норм споживання. Площа житла, на яку надається знижка, при розрахунках плати за опалення становить 21 кв. метр опалювальної площі на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю;
- 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, у межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;
- безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів у межах області (Автономної Республіки Крим) за місцем проживання;
- позачерговий безплатний капітальний ремонт власних жилих будинків і першочерговий поточний ремонт жилих будинків і квартир;
- користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;
- щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та позачергова госпіталізація;

- виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 % середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;
- використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час;
- одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік;
- переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства, установи, організації;
- позачергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами державної виконавчої влади, підприємствами та організаціями у розпорядження місцевих рад та державних адміністрацій. Зазначені особи забезпечуються жилою площею протягом двох років з дня взяття їх на квартирний облік.
Органи державної виконавчої влади, виконавчі комітети місцевих рад зобов'язані подавати допомогу інвалідам війни і сім'ям загиблих військовослужбовців у будівництві індивідуальних жилих будинків. Земельні ділянки для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва відводяться зазначеним особам у першочерговому порядку;
- одержання позики на індивідуальне (кооперативне) житлове будівництво з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, а також одержання позики для будівництва або придбання дачних будинків і благоустрою садових ділянок;
- першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів з будівництва та експлуатації колективних гаражів, садівницьких товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків, технічне обслуговування та забезпечення стоянками транспортних засобів;
- безплатний проїзд (туди і назад) один раз на два роки залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом незалежно від наявності залізничного сполучення або проїзд (туди і назад) один раз на рік вказаними видами транспорту з 50-відсотковою знижкою вартості проїзду;
- звільнення від сплати прибуткового податку з усіх одержуваних доходів, податку з власників транспортних засобів (не більше одного транспортного засобу), земельного податку;

- позачергове користування всіма послугами зв'язку та позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів (оплата в розмірі 20 % тарифів вартості основних та 50 % додаткових робіт). Абонентна плата за користування телефоном встановлюється в розмірі 50 % затверджених тарифів;
- першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служб побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;
- позачергове влаштування до закладів соціального захисту населення, а також на обслуговування службами соціального захисту населення вдома. У разі неможливості здійснення такого обслуговування закладами соціального захисту населення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за ветераном війни, у порядку і розмірах, що визначаються Кабінетом Міністрів України;
- право позаконкурсного вступу до державних та комунальних вищих навчальних закладів на спеціальності, підготовка за якими здійснюється за рахунок коштів відповідно державного та місцевих бюджетів.

Фінансування витрат, пов'язаних з введенням в дію Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

Підприємства і організації, які виділяють благодійні кошти на потреби соціального захисту ветеранів війни, звільняються від оподаткування їх виробничої діяльності на суму цієї допомоги.

Витрати на поховання ветеранів війни здійснюються за рахунок коштів державного бюджету у порядку, встановленому законодавством.

Підприємства, установи і організації, де працювали ветерани війни, подають допомогу в організації та фінансуванні ритуальних послуг при похованні ветеранів.

Громадяни інших держав, що перебували у складі колишнього Союзу РСР, які є ветеранами війни, користуються всіма зазначеними пільгами і перевагами в разі переїзду на постійне місце проживання в Україну.

2.4. Соціальний захист ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ

Соціальний захист ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ визначений Законом України «Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ» від 24 березня 1998 р. № 203/98-ВР із змінами і доповненнями на 5 квітня 2001 р., по-

становами Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами міністерств оборони і внутрішніх справ України.

Ветерани військової служби і ветерани органів внутрішніх справ та члени їх сімей нарівні з іншими громадянами користуються всіма соціально-економічними правами і свободами, закріпленими Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами України.

Ветерани військової служби і ветерани органів внутрішніх справ при наявності у них підстав, визначених законодавством України, визнаються також ветеранами війни та ветеранами праці.

Ветеранами військової служби і ветеранами органів внутрішніх справ визнаються громадяни України:

- які бездоганно прослужили на військовій службі і в органах внутрішніх справ 25 і більше років у календарному обчисленні або 30 та більше років у пільговому обчисленні (з яких не менше 20 років становить вислуга у календарному обчисленні) і звільнені в запас або у відставку відповідно до законодавства України або колишнього Союзу РСР чи держави СНД;
- інваліди I та II груп, інвалідність яких настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби чи при виконанні службових обов'язків, охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю;
- інваліди I та II груп, інвалідність яких настала внаслідок захворювання, одержаного в період проходження військової служби і служби в органах внутрішніх справ, і які мають вислугу військової служби в органах внутрішніх справ 20 років і більше;
- військові пенсіонери, нагороджені медаллю «Ветеран Вооруженных Сил СССР» за законодавством колишнього Союзу СРСР.

Ветеранам військової служби і ветеранам органів внутрішніх справ надаються такі пільги:

- безоплатне користування закладами охорони здоров'я Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, інших центральних органів виконавчої влади та військових формувань;
- першочергове безоплатне придбання ліків за рецептами лікарів;
- право на першочергове медичне обстеження, диспансеризацію та госпіталізацію;
- першочергове безоплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів), безоплатне забезпечення протезами та протезно-ортопедичними виробами;

- переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням у санаторіях Міністерства оборони України, Служби безпеки України, інших центральних органів виконавчої влади та військових формувань з оплатою 25 % вартості путівок ветеранами військової служби і ветеранами органів внутрішніх справ і 50 % — членами їх сімей;
- 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирної плати), комунальними послугами (водопостачанням, газом, електричною, тепловою енергією та іншими послугами), квартирним телефоном ветеранами військової служби, ветеранами органів внутрішніх справ і членами їх сімей, які проживають разом з ними, у жилих будинках усіх форм власності в межах норм, передбачених законодавством, або 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, у межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;
- першочергове, але не пізніше одного року після звільнення з військової служби або зі служби в органах внутрішніх справ та прибуття до місця проживання, обраного з урахуванням існуючого порядку прописки, забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов, або одноразове надання безвідсоткового кредиту для індивідуального житлового (кооперативного) будівництва чи придбання житла з урахуванням встановленої законодавством норми жилої площі на сім'ю і погашенням його в повному розмірі за рахунок Міністерства оборони України, Прикордонних військ України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, інших центральних органів виконавчої влади, утворених відповідно до законів України військових формувань, а також забезпечення земельними ділянками під забудову і право на їх безплатне оформлення у власність у встановленому порядку. Позачергово забезпечуються житлом ветерани військової служби, які при звільненні з військової служби здали державним органам займане ними у військових містечках жиле приміщення та не були забезпечені іншим жилим приміщенням, які досягли на 1 січня 2001 р. віку 60 років і більше, а також сім'ї померлих ветеранів військової служби;
- право на безоплатне отримання у власність займаного ними та членами їх сімей житла незалежно від розміру його загальної площі в будинках державного житлового фонду;
- безоплатний проїзд і перевезення багажу ними та членами їх сімей при переїзді до вибраного місця постійного проживання після звіль-

нення з військової служби, проїзд (туди і назад) у межах України один раз на рік залізничним транспортом у купейному вагоні швидкого чи пасажирського потягу або водним чи автомобільним транспортом міжміського сполучення для лікування та відпочинку в санаторіях та будинках відпочинку, проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (за винятком таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів у межах України;

- право на першочергове придбання квитків на всі види транспорту;
- використання чергової відпустки за місцем роботи у зручний для них час, а також отримання додаткової відпустки без збереження заробітної плати терміном до 14 календарних днів на рік;
- право на щорічну відпустку повної тривалості до настання шестимісячного терміну безперервної роботи в перший рік роботи на підприємстві, в установі чи організації;
- право переважного залишення на роботі, на яку вони були зараховані вперше після звільнення з військової служби, при скороченні чисельності або штату працівників;
- переважне право вступу до гаражних, садово-городніх, житлових та інших кооперативів.

Вдови (вдівці) померлих (загиблих) ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та члени їх сімей, які перебувають на їх утриманні, користуються 50-відсотковою знижкою плати за користування житлом та комунальними послугами.

У разі смерті ветерана військової служби і ветерана органів внутрішніх справ його сім'ї або особі, яка здійснює поховання, подається допомога у проведенні поховання і в день їх звернення виплачується грошова допомога на поховання в розмірі тримісячної пенсії померлого (загиблого), але не менше п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати. Зазначена допомога здійснюється військовими комісаріатами та іншими відповідними органами за місцем проживання ветерана військової служби і ветерана органів внутрішніх справ за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на соціальний захист населення, що виділяються в розпорядження відповідних центральних органів виконавчої влади та військових формувань.

Центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, військові комісаріати зобов'язані подавати ветеранам військо-

вої служби і ветеранам органів внутрішніх справ безоплатно юридичну допомогу з питань реалізації визначених прав.

2.5. Гарантії соціального захисту інвалідів

Гарантії соціального захисту інвалідів визначаються Законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21 березня 1991 р. із змінами і доповненнями від 13 липня 2000 р. № 1926-III, Указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами міністерств і відомств, Фонду соціального захисту інвалідів України, органів місцевої державної влади та місцевого самоврядування, локальними актами підприємств і організацій.

Інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, що зумовлений захворюванням, наслідком травм, або з уродженими дефектами, що призводять до обмеження життєдіяльності, необхідності в соціальній допомозі та захисті.

Інвалідність як міра втрати здоров'я визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи Міністерства охорони здоров'я України.

Положення про медико-соціальну експертизу затверджується Кабінетом Міністрів України з урахуванням думок громадських організацій інвалідів в особі їх республіканських органів.

Діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їх потреб у відновленні здоров'я, матеріальному забезпеченні, посиленій трудовій та громадській діяльності.

Соціальний захист інвалідів з боку держави полягає у наданні грошової допомоги, засобів пересування, протезування, орієнтації і сприйняття інформації, пристосованого житла, у встановленні опіки або стороннього догляду, а також у пристосуванні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікацій і зв'язку до особливостей інвалідів.

Порядок та умови визначення потреб у зв'язку з інвалідністю встановлюються на підставі висновку медико-соціальної експертизи та з урахуванням здібностей до професійної і побутової діяльності інваліда. Види і обсяги необхідного соціального захисту інваліда надаються йому у вигляді індивідуальної програми медичної, соціально-трудової реабілітації і адаптації.

Індивідуальна програма реабілітації інвалідів є обов'язковою для виконання державними органами, підприємствами (об'єднаннями), установами і організаціями.

Захист прав, свобод і законних інтересів інвалідів забезпечується в судовому або іншому порядку, встановленому законодавством.

Громадянин має право в судовому порядку оскаржити рішення органів медико-соціальної експертизи про визнання чи невизнання його інвалідом.

Службові особи та інші громадяни, винні у порушенні прав інвалідів, несуть встановлену законодавством матеріальну, дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність.

Державне управління в галузі забезпечення соціальної захищеності інвалідів здійснюється Мінпраці України, МОЗ України, місцевими органами державної влади і місцевого самоврядування.

Так, відповідно до Положення про міністерство праці та соціальної політики України Мінпраці України здійснює такі функції у сфері забезпечення соціальної захищеності інвалідів:

- спільно з іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями інвалідів розробляє та координує програми реалізації державної політики щодо інвалідів і контролює їх виконання;
- сприяє забезпеченню належного рівня матеріально-побутового, культурного та медичного обслуговування громадян, які перебувають у будинках-інтернатах (пансіонатах) для громадян похилого віку та інвалідів; за участю місцевих державних адміністрацій розробляє комплекс заходів, спрямованих на розширення мереж таких закладів, зміцнення їх матеріально-технічної бази та розвиток підсобних сільських господарств і лікувально-виробничих (трудова) майстерень (цехів, дільниць) у будинках-інтернатах (пансіонатах) та розширення їх кооперації з виробничими підприємствами;
- сприяє розвитку системи професійної та соціальної реабілітації інвалідів, їх працевлаштуванню, створенню і розвитку спеціалізованих підприємств з використанням праці інвалідів, надомних видів праці та інших форм зайнятості; організовує роботу, пов'язану з професійним навчанням і перекваліфікацією інвалідів;
- координує роботу центральних органів виконавчої влади, спрямовану на забезпечення доступності об'єктів соціальної інфраструктури для

інвалідів та осіб похилого віку, створення промислової бази для виробництва спеціальних видів виробничого і побутового обладнання та пристосування, що полегшують побут і працю цієї категорії громадян;

- визначає порядок забезпечення населення, зокрема інвалідів і людей похилого віку, протезно-ортопедичними виробами; сприяє розвитку вітчизняного виробництва цих виробів;
- у межах своїх повноважень здійснює контроль за додержанням законодавства щодо надання пільг інвалідам, ветеранам війни і праці, сім'ям загиблих військовослужбовців, сім'ям з дітьми, громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та іншим громадянам.

Фінансування діяльності, пов'язаної із соціальною захищеністю інвалідів, здійснює Фонд соціального захисту інвалідів України.

Представники центральних громадських організацій інвалідів є членами комісії Мінпраці та МОЗ України.

З метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах (об'єднаннях), в установах і організаціях із звичайними умовами праці, у цехах і на ділянках, де застосовується праця інвалідів, а також займатися індивідуальною та іншою не забороненою законом трудовою діяльністю.

Відмова в укладанні трудового договору з інвалідами або у просуванні їх по службі, звільнення з ініціативи адміністрації, переведення інвалідів на іншу роботу без їх згоди з мотивів інвалідності не допускаються, за винятком випадків, коли за висновком медико-соціальної експертизи стан здоров'я інваліда перешкоджає виконанню ним професійних обов'язків, загрожує здоров'ю і безпеці праці інших осіб або якщо продовження трудової діяльності чи зміна її характеру та обсягу загрожує здоров'ю інваліда.

Працевлаштування інвалідів здійснюється органами Мінпраці України, органами державної влади та громадськими організаціями інвалідів.

Підбір робочого місця для інваліда здійснюється переважно на підприємстві, де настала інвалідність, з урахування побажання інваліда, наявних у нього професійних навичок і знань, а також рекомендацій медико-соціальної експертизи.

Підприємства (об'єднання), установи і організації незалежно від форм власності та господарювання, які використовують працю інвалідів, зобов'язані створювати для них умови праці з урахуванням індивідуальності програм реабілітації і забезпечувати інші соціально-економічні гарантії, передбачені чинним законодавством.

Місцеві ради народних депутатів спільно з підприємствами (об'єднаннями), установами і організаціями, громадськими організаціями інвалідів, за участю відділень Фонду соціального захисту інвалідів України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі і на підставі пропозицій органів Мінпраці України щорічно визначають нормативи робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів. Ці нормативи встановлюються для всіх підприємств (об'єднань), установ і організацій незалежно від форм власності та господарювання в розмірі не менше 4 % загальної чисельності працівників; якщо працює від 15 до 25 чоловік, то встановлюється норматив у кількості одного робочого місця.

Підприємства (об'єднання), установи і організації незалежно від форм власності та господарювання, на яких інвалідів працює менше, ніж встановлено нормативом, зобов'язані щорічно відрховувати до відділень Фонду соціального захисту інвалідів України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі цільові кошти для створення робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів і для реалізації заходів їх соціально-трудової та професійної реабілітації. Розмір відрхувань визначається середньою річною заробітною платою на відповідному підприємстві (об'єднанні), в установі, організації за кожне робоче місце, не зайняте інвалідом.

Відрхування коштів до відділень Фонду соціального захисту інвалідів України за невиконання відповідного Закону підприємства (об'єднання), установи, організації здійснюють у порядку, встановленому законодавством.

Професійна підготовка або перепідготовка інвалідів здійснюється з урахуванням медичних показань і протипоказань для їх наступної трудової діяльності. Форми і методи професійної підготовки вибираються згідно з висновками медико-соціальної експертизи.

При навчанні, професійній підготовці або перепідготовці інвалідів поряд із загальними формами навчання допускаються альтернативні.

Обдаровані діти-інваліди мають право на безкоштовне навчання музики, образотворчого, художньо-прикладного мистецтва в загальних навчальних закладах або спеціальних позашкільних навчальних закладах.

За інших рівних умов інваліди мають переважне право на зарахування до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів.

Під час навчання пенсія і стипендія інвалідам виплачуються в повному розмірі.

Державою визнається мова жестів як засіб міжособового спілкування.

Правовий статус та сфера застосування жестів визначаються законодавством.

Після закінчення навчального закладу інвалідам надається право вибору місця роботи з наявних варіантів або за їх бажанням надається право вільного працевлаштування.

При відмові у прийнятті на роботу, ненаданні роботи за спеціальністю інваліду, направленому за розподілом після закінчення навчального закладу, або при недодержанні інших умов трудового договору і законодавства про працю підприємства (об'єднання), установи і організації відшкодовують витрати на його проїзд до місця роботи і назад до місця постійного проживання, а також витрати на проїзд супровідника, якщо він необхідний.

Власники або уповноважені ними органи, адміністрація підприємства (об'єднання), установи і організації незалежно від форми власності та господарювання зобов'язані створювати безпечні й не шкідливі для здоров'я умови праці, вживати заходів, спрямованих на запобігання інвалідності, а також на відновлення працездатності інвалідів.

За інвалідами внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, які проходять професійну реабілітацію, у тому числі професійну підготовку і перепідготовку згідно з індивідуальною програмою реабілітації, якщо з моменту настання інвалідності минуло не більше року, зберігається середній заробіток за попереднім місцем роботи із зарахуванням пенсії по інвалідності протягом строку, передбаченого програмою. У таких випадках відшкодування витрат з урахуванням сплачених сум пенсій здійснюється підприємством (об'єднанням), установою і організацією, у період роботи на яких настала інвалідність.

Органи державної влади, управління, підприємства (об'єднання), установи і організації незалежно від форм власності та господарювання зобов'язані створювати умови для безперешкодного доступу інвалідів до жилих, громадських і виробничих будинків, споруд, громадського транспорту, для вільного пересування в населених пунктах.

Підприємства та організації, що здійснюють транспортне обслуговування населення, зобов'язані забезпечити спеціальне об'єднання транспортних засобів, яке б дало змогу інвалідам безперешкодно користуватись їх послугами.

Якщо діючі транспортні засоби не можуть бути пристосовані для використання інвалідами, органи місцевого самоврядування створюють інші можливості для їх пересування.

Інваліди забезпечуються житлом у порядку і на умовах, передбачених чинним законодавством.

Інваліди та сім'ї, в яких є діти-інваліди, мають переважне право на поліпшення житлових умов у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Жилі приміщення, займані інвалідами або сім'ями, у складі яких вони є, під'їзди, сходові площадки будинків, в яких мешкають інваліди, мають бути обладнані спеціальними засобами і пристосуваннями відповідно до індивідуальної програми реабілітації, а також телефонним зв'язком.

Обладнують зазначені житлові приміщення органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації, у віданні яких перебуває житловий фонд.

Обладнання індивідуальних житлових будинків, в яких проживають інваліди, здійснюють підприємства, установи і організації, з вини яких настала інвалідність, а в інших випадках відповідні місцеві ради народних депутатів.

У разі невідповідності житла інваліда вимогам, визначеним висновком медико-соціальної експертизи, і неможливості його пристосування до потреб інваліда може здійснюватись заміна жилої площі.

Інваліди, влаштовані в будинки-інтернати або в інші установи соціальної допомоги, мають право на збереження за ними жилої площі протягом 12 місяців. При триваліших строках перебування інвалідів у зазначених установах звільнена жила площа передається для задоволення потреб у житлі іншим інвалідам, які потребують поліпшення житлових умов.

Діти-інваліди, що не мають батьків або батьки яких позбавлені батьківських прав і проживають у державних або інших соціальних установах, після досягнення повноліття мають право на позачергове одержання житла і матеріальну допомогу на його благоустрій, якщо за висновком медико-соціальної експертизи вони можуть здійснювати самообслуговування і вести самостійних спосіб життя.

Інваліди забезпечуються засобами спілкування, що полегшують їх взаємодію між собою та з іншими категоріями населення.

Інваліди I і II груп мають право на позачергове і пільгове встановлення квартирному телефону за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів України. Порядок і умови встановлення телефону інвалідам визначаються Кабінетом Міністрів України з урахуванням думки республіканських громадських організацій інвалідів.

Матеріально-соціальне, соціально-побутове і медичне забезпечення інвалідів здійснюється у вигляді грошових виплат (пенсій, допомог, одноразових виплат), забезпечення медикаментами, технічними та іншими засобами, включаючи автомобілі, крісла-коляски, протезно-ортопедичні вироби, друковані видання зі спеціальним шрифтом, звукопідсилюючу апаратуру та аналізатори, а також шляхом надання послуг з медичної, соціальної, трудової і професійної реабілітації, побутового та торговельного обслуговування.

Види необхідної матеріальної, соціально-побутової і медичної допомоги інвалідам визначаються органами медико-соціальної експертизи в індивідуальній програмі реабілітації. Допомога подається за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів України.

Послуги із соціально-побутового і медичного обслуговування, технічні та інші засоби надаються інвалідам безкоштовно або на пільгових умовах.

Інвалід має право вибору конкретного виду соціальної допомоги.

Інвалід може відмовитися від того чи іншого виду соціальної допомоги, якщо вона не повною мірою відповідає його потребам. У такому разі інвалід вправі самостійно вирішувати питання про забезпечення себе конкретним видом допомоги за рахунок власних коштів з урахуванням компенсації вартості аналогічного виду соціальної допомоги, що подається державним органом.

Конкретні умови і порядок пенсійного забезпечення й подання допомоги та інших соціальних послуг визначаються законодавством про пенсійне забезпечення в Україні й рішенням уряду України з відповідних питань.

Підприємствам та організаціям, що спеціалізуються на виробництві товарів, протезно-ортопедичних виробів, спеціальних технічних засобів і пристосувань для інвалідів, встановлюються пільги з оподаткування в порядку і на умовах, встановлених законодавством.

Інваліди також мають пільги щодо оподаткування, безкоштовного проїзду у громадському транспорті, на пенсійне забезпечення.

2.6. Державна допомога сім'ям з дітьми

Громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII із змінами і доповненнями, внесеними на 24 жовтня 2002 р., іншими законами України.

Відповідно до Закону призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми: допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; одноразова допомога при народженні дитини; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням; допомога на дітей самотнім матерям.

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

Усі види державної допомоги сім'ям з дітьми, крім допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам, призначають і виплачують органи соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновителів, опікуна, піклувальника).

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам призначається і виплачується за місцем основної роботи (служби).

Право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають усі жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Підставою для призначення жінкам допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами є видана у встановленому порядку довідка лікувального закладу відповідного зразка, а також довідки з основного місця роботи (служби, навчання); ліквідаційної комісії для жінок, звільнених з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації; державної служби зайнятості для жінок, зареєстрованих у державній службі зайнятості як безробітні; з місця проживання для непрацюючих жінок про те, що вони не працюють (не служать, не навчаються).

Особам, які усиновили або взяли під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається на підставі рішення про усиновлення або встановлення опіки за період з дня усиновлення чи встановлення опіки і до закінчення строку післяпологової відпустки.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається за умови, що звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, і виплачується жінкам за весь період відпустки, тривалість якої становить 70 календарних днів дії пологів і 56 календарних днів після пологів (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей — 70 календарних днів після пологів). Жінкам, віднесеним до 1–4-ї категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога по вагітності та пологах виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки (90 — до пологів та 90 — після пологів). Зазначена допомога обчислюється сумарно та надається жінкам у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

За період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, що збігається з відпусткою по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога по вагітності та пологах виплачується незалежно від допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається в розмірі 100 % середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо) жінки, але не менше 25 % розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи з розрахунку на місяць.

Одноразова допомога при народженні дитини надається одному з батьків дитини (усиновителю чи опікуну), не застрахованому в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Одноразова допомога батькам при народженні дитини призначається на підставі свідоцтва про народження дитини. Усиновителям та опікунам зазначена допомога призначається на підставі рішення про усиновлення або встановлення опіки.

Одноразова допомога при народженні дитини призначається за умови, що звернення за її призначенням надійшло не пізніше шести місяців з дня народження дитини.

У разі народження мертвої дитини допомога при народженні дитини не призначається.

Одноразова допомога при народженні дитини надається в розмірі встановленого законом прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років.

Право на допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку має не застрахована в системі загальнообов'язкового дер-

жавного соціального страхування особа (один з батьків дитини, усиновитель, опікун, баба, дід або інший родич), яка фактично здійснює догляд за дитиною.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку виплачується щомісяця з дня призначення допомоги по догляду за дитиною по день досягнення дитиною вказаного віку включно. Усиновителям та опікунам допомога призначається не раніше, ніж з дня прийняття рішення про усиновлення або встановлення опіки.

Особам, звільненим з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації, до їх працевлаштування допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається на підставі довідки ліквідаційної комісії.

Особам, зареєстрованим у державній службі зайнятості як безробітні, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається на підставі довідки державної служби зайнятості.

Призначення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку особі, яка фактично доглядає за дитиною, здійснюється за письмовою заявою цієї особи та на підставі довідки з місця роботи (служби, навчання) матері дитини про те, що вона вийшла на роботу до закінчення строку відпустки по догляду за дитиною і виплату зазначеної допомоги їй припинено (із зазначенням дати).

Матерям, які мають дітей віком до трьох років і одночасно продовжують навчання з відривом від виробництва, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років призначається в повному розмірі.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку непрацюючій особі призначається на підставі виданої за місцем проживання довідки про те, що вона не працює (не служить, не навчається) і дитина проживає разом з нею.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається в розмірі встановленого законом прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років.

У разі народження (усиновлення, встановлення опіки) двох і більше дітей допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається на кожну дитину.

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, призначається особам, визначеним у встановленому законом порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування.

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, призначається на підставі рішення про встановлення опіки чи піклування за умови, що середньомісячний розмір одержуваних на дитину аліментів, пенсії за попередні шість місяців не перевищує прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, надається в розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим мінімумом для дитини відповідного віку та середньомісячним розміром одержуваних на дитину аліментів та пенсій за попередні шість місяців.

Право на допомогу на дітей одиноким матерям мають одинокі матері, одинокі усиновителі (які не перебувають у шлюбі), якщо у свідоцтві про народження дитини відсутній запис про батька дитини або запис про батька проведено в установленому порядку за вказівкою матері.

Право на допомогу на дітей одиноким матерям мають вдови та вдівці з дітьми, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію.

Якщо одинока мати (вдова, вдівець) уклала шлюб, то за нею зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися до шлюбу, за умови, що ці діти не були усиновлені чоловіком (дружиною).

Жінка, яка має дітей від особи, з якою не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, права на одержання допомоги, встановленої на дітей одиноким матерям, не має. При реєстрації цієї жінкою шлюбу з особою, від якої має дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається.

Допомога на дітей одиноким матерям призначається за наявності довідки органів запису актів громадянського стану про підстави внесення до книги записів народжень відомостей про батька дитини незалежно від одержання на дітей інших видів допомоги. Така допомога надається в розмірі 10 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку одиноким матерям, одиноким усиновителям (вдовам, вдівцям), які мають дітей віком до 16 років (учнів — до 18 років).

Допомога на дітей одиноким матерям, одиноким усиновителям (вдовам, вдівцям) призначається на кожну дитину.

Розмір державної допомоги сім'ям з дітьми визначається Верховною Радою України щороку у відсотковому відношенні до прожиткового мінімуму з поступовим наближенням до прожиткового мінімуму, але при цьому не може бути нижчим за 25 % встановленого рівня прожиткового мінімуму.

На 2003 р. рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги встановлено в сумі 80 гривень у розрахунку на одну особу; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається у розмірі 50 % рівня забезпечення прожиткового мінімуму; одноразова допомога при народженні дитини надається в розмірі 200 гривень згідно із Законом України від 26 грудня 2002 р. № 380-IV.

Основними напрямками соціальної політики на період до 2004 року стосовно сім'ї, жінок, дітей і молоді першочерговими визначені такі:

- створення правових, економічних, культурних, соціальних умов для зміцнення і функціонування сім'ї, авторитету та стійкості шлюбу;
- підвищення ролі батьків та їх відповідальності за життєзабезпечення і виховання дітей;
- надання адресної комплексної підтримки малозабезпеченим сім'ям;
- удосконалення механізму надання молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам цільових довгострокових кредитів на будівництво (реконструкцію) житла;
- забезпечення жінкам реального доступу до всіх видів діяльності, рівності прав можливостей жінок і чоловіків на ринку праці;
- проведення профілактичних, епідеміологічних та медичних досліджень з охорони здоров'я дітей, жінок та дівчат;
- розроблення і впровадження сучасних медичних технологій збереження й охорони здоров'я жінок та нових методів підтримання здорового способу життя, забезпечення народження здорових дітей, виховання фізично здорових і духовно багатих громадян;
- підвищення правової обізнаності сім'ї, жінок, дітей та молоді стосовно їх власних прав;
- здійснення соціального партнерства сім'ї та держави на основі розподілу відповідальності між батьками, дітьми, іншими членами сім'ї і державними органами сприяння захисту сім'ї від злиднів та обмежень, пов'язаних з вимушеною міграцією, надзвичайними ситуаціями техногенного і природного характеру;
- попередження насильства стосовно дівчат і жінок;
- попередження безробіття серед жінок та молоді шляхом створення нових робочих місць;
- створення гнучкого механізму роботи з дітьми, що включає розроблення комплексу відповідних законодавчих та інших нормативних актів, проведення наукових досліджень, розроблення і реалізацію

програм організації соціальної роботи та соціального захисту дітей на базі діючої мережі спеціалізованих закладів соціального спрямування;

- збереження і приведення мережі дитячих позашкільних та оздоровчих закладів у відповідність з потребами населення, проведення на їх базі виховної, культурної, оздоровчої роботи з дітьми та молоддю;
- надання державної підтримки жіночим, молодіжним і дитячим громадським організаціям та благодійним фондам, які виконують соціальну роботу.

З урахуванням регіональної потреби на місцях функціонуватимуть будинки сімейного типу, притулки для неповнолітніх; на базі діючих спеціальних соціальних установ триватиме реалізація програм «Родинний дім», «Молодіжний центр праці» та ін.

2.7. Соціальний захист молоді

Соціальний захист і розвиток молоді в Україні визначаються Конституцією України (ст. 43, 45, 46, 49, 53), Основними напрямками соціальної політики на період до 2004 року, Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2989-XII із змінами і доповненнями на 16 січня 2003 р., іншими законами і нормативно-правовими актами України.

Зокрема, законом визначаються загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства та держави, основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні щодо соціального становлення та розвитку молоді.

Молодь, молоді громадяни — це громадяни України віком від 14 до 28 років. Неповнолітні — це громадяни України віком до 18 років.

Соціальне становлення молоді — це процес різнобічного включення молоді в життєдіяльність суспільства як системи, сприйняття її як елемента цієї системи.

Фінансування заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством.

Верховна Рада України при затвердженні Державного бюджету України передбачає в ньому кошти на соціальне становлення та розви-

ток молоді. Розпорядником цих коштів є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади — Державний Комітет України у справах сім'ї та молоді.

Органи місцевого самоврядування при затвердженні місцевих бюджетів передбачають видатки на здійснення заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді.

У державному та місцевих бюджетах згідно із законодавством передбачаються цільові кошти на реалізацію молодіжних і дитячих програм, які сприяють соціальному становленню та розвитку молоді.

Для підтримки соціального становлення та розвитку молоді створюються центри соціальних служб для молоді та їх спеціалізовані формування.

Порядок створення і функціонування центрів соціальних служб для молоді та їх спеціалізованих формувань визначається Законом України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю».

Держава гарантує працездатній молоді рівне з іншими громадянами право на працю. Особливості праці неповнолітніх встановлюються законодавством.

Держава забезпечує працездатній молоді надання першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби. Дворічний строк першого робочого місця обчислюється з урахуванням часу роботи молодого громадянина до призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу.

Молоді громадяни, які звернулися до державної служби зайнятості в пошуках роботи, одержують безплатну інформацію та професійну консультацію з метою вибору виду діяльності, професії, місця роботи, а також у разі необхідності проходять професійну підготовку і перепідготовку.

Держава сприяє створенню молодіжних центрів праці, а також молодіжних громадських організацій (агентства, біржі, бюро та ін.) для забезпечення працевлаштування молоді, реалізації програм професійного навчання молоді та вдосконалення її професійної майстерності. Типове положення про молодіжні центри праці затверджується Кабінетом Міністрів України.

Квота робочих місць для працевлаштування молоді визначається місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самовря-

дування в межах, встановлених Законом України «Про зайнятість населення».

При відмові у прийнятті на роботу молодих громадян у межах встановленої квоти з підприємств, установ та організацій стягується штраф у п'ятдесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян за кожну таку відмову. Ці кошти спрямовуються до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття і використовуються для надання роботодавцям доплат на створення додаткових робочих місць для молоді та її професійну підготовку і перепідготовку.

Державна служба зайнятості разом з органами виконавчої влади, центрами соціальних служб для молоді надає учням, студентам та аспірантам денної форми навчання допомогу у працевлаштуванні в позанавчальний час.

Держава забезпечує умови для вторинної зайнятості молоді. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до законодавства можуть встановлювати додаткові пільги щодо прибуткового податку з громадян студентам та учням, які працюють у складі студентських та учнівських трудових загонів на сільськогосподарських роботах чи на інших видах робіт, на підприємствах державної або комунальної форми власності.

Молодіжні центри праці, що діють відповідно до Типового положення, а також громадські молодіжні організації (агентства, біржі, бюро та ін.) за наявності в них відповідного дозволу, виданого державною службою зайнятості, сприяють працевлаштуванню молоді, у тому числі учнів, студентів, аспірантів у позанавчальний час, надають послуги, пов'язані з профорієнтацією та підготовкою до роботи за новою професією.

Державна служба зайнятості надає місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, молодіжним центрам праці, центрам соціальних служб для молоді інформацію про наявність вільних робочих місць (вакантних посад).

Держава підтримує і сприяє розвитку підприємницької ініціативи та діяльності молоді.

Держава сприяє створенню молодіжних бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів для реалізації програми підготовки молоді до підприємницької діяльності, надання інформаційних та консультативних послуг. З цією метою розробляється та реалізується система заходів підтримки

підприємництва молоді, включаючи довгострокове пільгове кредитування, забезпечення виробничими приміщеннями, страхування комерційного ризику тощо.

Органи місцевого самоврядування можуть встановлювати за рахунок коштів, що надходять до місцевого бюджету, пільгову плату за реєстрацію підприємств, створених молодими громадянами та молодіжними громадськими організаціями.

Для учнів і студентів денної форми навчання загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів державою гарантуються протягом року пільги на проїзд територією України залізничним, водним, автомобільним, міським (крім таксі) транспортом. Відповідні кошти передбачаються у Державному бюджеті України окремим рядком. Порядок надання зазначених пільг визначається Кабінетом Міністрів України. Органи місцевого самоврядування відповідно до законодавства можуть встановлювати порядок надання пільг на проїзд учнів і студентів у місцевому пасажирському транспорті та передбачати відповідні видатки з місцевих бюджетів.

Держава забезпечує молодим громадянам рівне з іншими громадянами право на житло, сприяє молодіжному житловому будівництву, створенню молодіжних житлових комплексів тощо.

При відведенні земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва органи місцевого самоврядування затверджують квоти ділянок, які надаються молодим сім'ям під будівництво житла.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування разом з підприємствами, установами та організаціями розробляють та реалізують програми створення сприятливих житлово-побутових умов для молоді, яка проживає в гуртожитках.

Молоді сім'ї та молоді громадяни можуть одержувати за рахунок бюджетних коштів пільгові довгострокові державні кредити на будівництво і придбання жилих будинків і квартир, на оплату вступних пайових внесків при вступі до молодіжних житлових комплексів, житлово-будівельних кооперативів, а також на облаштування домашнім господарством.

Молодь, яка переселяється у трудонедостатні сільські населені пункти на постійне місце проживання, а також місцева молодь, зайнята в сільському господарстві, переробних, обслуговуючих галузях агропромислового комплексу, соціальній сфері цих населених пунктів, забезпечується житлом і господарськими будівлями за рахунок Державного бюджету України.

Молоді сім'ї, які не мають дітей, сплачують кредит з відсотковою ставкою в розмірі три відсотки річних від суми заборгованості по кредиту.

Молоді сім'ї, які мають одну дитину, звільняються від сплати відсотків за користування кредитом; молодим сім'ям, які мають двох дітей, за рахунок бюджетних коштів, крім того, погашається 25 % суми зобов'язань по кредиту, а молодим сім'ям, які мають трьох і більше дітей, — 50 % суми зобов'язань по кредиту.

При народженні дітей у молодій сім'ї, яка отримала кредит, цій сім'ї може бути надано допомогу для погашення кредиту за рахунок коштів, що залишаються у розпорядженні підприємств, де працює молоде подружжя (мати або батько).

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України» від 22 березня 2003 р. № 581-15 внесені зміни у ст. 10 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», яка доповнена частиною одинадцятю такого змісту:

«Дія цієї статті поширюється на молодих вчених, на подружжя, в якому чоловік або дружина є молодим вченим, та на неповні сім'ї, в яких мати (батько) є молодим вченим, якщо зазначені молоді вчені є громадянами України та працюють на державних підприємствах, у державних науково-дослідних (науково-технічних) установах та організаціях, вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, або навчаються за денною формою навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі».

Молодь, яка постійно проживає у сільських населених пунктах і працює в сільськогосподарському виробництві, переробній та обслуговуючих галузях агропромислового комплексу, що функціонують у сільській місцевості, соціальній сфері села та органах місцевого самоврядування на селі, користується також пільгами, передбаченими Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 4 лютого 1994 р.

Порядок реалізації права молоді на освіту, державні гарантії її здобуття, визначення прав та обов'язків учасників навчально-виховного процесу регулюються законодавством про освіту.

Молоді громадяни можуть одержувати за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів пільгові довгострокові кредити для здобуття освіти у вищих навчальних закладах за різними формами навчання не-

залежно від форм власності, що діють на території України. Зазначені кошти передбачаються у відповідних бюджетах окремим рядком.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування разом із заінтересованими міністерствами, науковими товариствами та творчими спілками, молодіжними фондами можуть встановлювати спеціальні стипендії для найобдарованіших студентів вищих навчальних закладів і передбачати виділення коштів на їх стажування у провідних вітчизняних наукових установах і за кордоном, а також створювати навчально-виховні заклади, які сприяють поглибленню знань, задоволенню творчих інтересів, розвитку здібностей, організації змістовного дозвілля та відпочинку молоді, і заклади, що забезпечують пошук, підтримку та розвиток талановитої молоді в різних сферах життя.

Учні, студенти, неповнолітні мають право на безплатне та пільгове користування об'єктами культури. Порядок надання цих пільг визначається органами місцевого самоврядування.

Будь-які прямі або непрямі обмеження прав та свобод молоді залежно від віку, крім передбачених законодавством, є протиправними і тягнуть за собою відповідальність, встановлену законодавством України.

Реалізація молодими громадянами прав та свобод при соціальному становленні та розвитку не повинна завдавати шкоди інтересам суспільства, правам інших громадян.

Неправомірні рішення державних або громадських органів, дії або бездіяльність посадових осіб можуть бути у встановленому порядку оскаржені молодими громадянами або їх представниками в суді.

Захист прав неповнолітніх громадян здійснюється державою відповідно до законодавства.

Держава сприяє охороні здоров'я, фізичному розвитку молоді, підвищенню рівня її життя, а також визначає правовий статус молодіжних громадських організацій, їх гарантії, забезпечує їх дотримання.

ГЛАВА 3

Проблеми і основні напрями реформування соціального та пенсійного забезпечення в Україні

Як зазначалося, Основними напрямками соціальної політики на період до 2004 року передбачено створення умов для формування і реалізації соціальної політики на основі визначеної стратегії економічного розвитку та фінансової стабілізації, забезпечення права кожного громадянина на достатній рівень життя.

Напрямами передбачається забезпечення розвитку народонаселення, зокрема визначається, що демографічна ситуація в Україні залишається складною. Основною тенденцією демографічного розвитку є стійке зменшення чисельності населення і його природного приросту, а також старіння населення. Отже, чисельність громадян похилого віку в Україні зростатиме.

Для подолання негативної тенденції зменшення чисельності населення і його природного приросту передбачається здійснення комплексу заходів щодо забезпечення розширеного відтворення населення, зокрема стимулювання народжуваності дітей, забезпечення підтримки сімей з дітьми; посилення соціального захисту материнства і дитинства, сприяння формуванню і розвитку сім'ї; створення сприятливих умов для поєднання жінками професійної зайнятості з материнством; поліпшення умов праці жінок шляхом вивільнення їх з виробництв з важкими і шкідливими умовами праці, надання можливості для роботи за гнучким графіком; поліпшення стану здоров'я і зниження рівня смертності в усіх вікових групах населення, особливо дитячої та у працездатному віці, подовження тривалості життя; запровадження системи загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування; удосконалення системи соціального захисту найбільш уразливих верств населення.

Напрямами визначаються також заходи щодо формування державної політики стосовно сім'ї, жінок, дітей, молоді; створення сприятливих житлових та соціально-побутових умов.

Пріоритетними напрямками у забезпеченні населення України житлом до 2004 р. мають стати надання за рахунок державного та комунального житлового фонду на умовах оренди соціального житла громадянам, які потребують соціального захисту з боку держави; створення відповідних умов для придбання і спорудження житла молодими сім'ями,

одинокими громадянами, сільськими жителями, військовослужбовцями, особами рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, установ судово-виконавчої системи тощо.

Значна увага приділяється удосконаленню трудових відносин. Перехід України до нових суспільно-економічних відносин зумовив необхідність реформування ринку праці.

Передбачається підвищення ролі держави як гаранта соціального партнерства та створення сприятливих умов для його розвитку; посилення державного нагляду і контролю за додержанням соціально-економічних прав найманих працівників; збалансування інтересів різних соціальних верств, категорій, груп населення, врегулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин у сфері праці та зайнятості шляхом удосконалення механізмів проведення колективних переговорів, консультацій, укладення угод відповідних рівнів, колективних договорів на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності; завершення формування структури органів соціального партнерства на галузевому та регіональному рівнях, забезпечення активної участі представницьких органів працівників і роботодавців у формуванні та реалізації соціально-економічної політики; здійснення активної примірної політики, запобігання виникненню колективних трудових спорів (конфліктів) між соціальними партнерами, їх прогнозування; сприяння врегулюванню спірних питань шляхом посередництва і переговорів, прийняття компромісних рішень, організації примирних та арбітражних процедур, підвищення ролі примирних органів; удосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з питань соціально-трудових відносин, формування інституту незалежних посередників, трудових арбітрів.

Центральне місце в Основних напрямках займає реформування системи соціального і пенсійного забезпечення, насамперед реформування і вдосконалення системи соціального страхування.

Реформування системи соціального страхування

Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне страхування, прийнятими Верховною Радою України у січні 1998 р., передбачено запровадження п'яти окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування (пенсійного, медичного, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, на випадок безробіття, а також від нещасного

випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності).

Першочерговим завданням у сфері соціального страхування є прийняття законів України з конкретних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, створення сучасної нормативно-правової бази, яка б визначила їх правові, економічні та організаційні засади, і відповідної системи управління соціальним страхуванням.

Реформування у сфері пенсійного забезпечення

Безвідкладно здійснюватиметься комплекс заходів, пов'язаних з проведенням пенсійної реформи, головна мета якої — підвищити державні гарантії у досягненні більш високих соціальних стандартів у пенсійному забезпеченні громадян.

В Основних напрямках реформування пенсійного забезпечення в Україні, схвалених Указом Президента України від 13 квітня 1998 р. № 291/98, визначається, що у пенсійному забезпеченні громадян ще існує низка проблем, зокрема низький рівень пенсійного забезпечення; майже відсутня диференціація розмірів пенсій; несвоєчасна сплата страхового збору (внесків) до Пенсійного фонду України, що зумовило заборгованість з виплати пенсій.

У пенсійному забезпеченні принцип страхування реалізується не повною мірою і по суті має адміністративно-розподільний характер, не забезпечує залежності розміру пенсії від розміру сплачених зборів (внесків). За рахунок страхових зборів (внесків) проводяться окремі види виплат, які не пов'язані з трудовим вкладом, не залежать від участі у фінансуванні пенсійного забезпечення і сприяють утвердженню утриманських настроїв.

Не забезпечується взаємозв'язок між трудовою діяльністю працівника і розміром його пенсії, а також відсутня заінтересованість працівника у формуванні пенсійного бюджету.

Як визначається в Основних напрямках, на стан пенсійного забезпечення громадян України негативно впливають демографічні процеси (старіння населення, зменшення чисельності працездатного населення), наслідками яких є збільшення чисельності отримувачів пенсій та зменшення чисельності платників страхових внесків.

Внаслідок низького рівня народжуваності в 1997 р. на 1000 осіб працездатного віку було майже 400 осіб пенсійного віку.

За прогнозними розрахунками, до 2026 р. ситуація значно погіршиться: у 2016 р. на 1000 осіб працездатного віку припадатиме 446, а в 2026 р. — 561 особа пенсійного віку.

Відповідно до Основних напрямів реформування пенсійного забезпечення в Україні основним змістом подальшої роботи щодо реформування пенсійного забезпечення буде запровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення.

Перший рівень — солідарна система пенсійних виплат (пенсії з поточних надходжень), яка буде обов'язковою і передбачатиме поетапну оптимізацію співвідношення між середньою пенсією і середньою заробітною платою з урахуванням тривалості страхового стажу, величини заробітної плати та демографічних показників. Удосконалюватиметься механізм коригування заробітку при обчисленні пенсій. Здійснюватиметься підвищення розміру трудових пенсій, що забезпечуватиме (якщо вони є основним джерелом існування) рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму. Законодавство про виплату пенсій за солідарною системою постійно вдосконалюватиметься з метою поступового переходу до системи страхування. З цією метою буде законодавчо врегульовано порядок визначення середньомісячного заробітку для обчислення пенсії, який виходитиметься на підставі даних персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, встановлення диференційованих розмірів зборів з фізичних осіб залежно від категорії працівників, яким призначаються підвищені розміри пенсії, та відшкодування Пенсійному фонду України витрат на фінансування пенсій, призначених на пільгових умовах.

Забезпечуватиметься раціональне використання коштів Пенсійного фонду України, у тому числі зменшення видатків на оплату послуг, пов'язаних з доставкою пенсій, шляхом запровадження ефективніших форм виплати пенсій і зменшення тарифу за їх доставку.

З метою подальшого забезпечення диференціації розмірів пенсій залежно від трудового внеску та легалізації доходів працюючих завершиться впровадження автоматизованого персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Передбачається здійснення систематичного інформування фізичних осіб — платників збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування про дані, що містяться в їхніх облікових персональних картках. У міру запровадження цього обліку відбуватиметься передача функцій з призначення пенсій органам Пенсійного фонду України.

Управління пенсійною системою здійснюватиметься на основі партнерських відносин.

Пенсійний фонд України буде звільнено від не властивих йому виплат (виплати підвищень пенсій ветеранам війни, особам, які проживають у гірських населених пунктах, реабілітованим громадянам, допомоги на дітей та державної допомоги деяким категоріям пенсіонерів, пенсій державним службовцям, соціальних пенсій, виплати допомоги по догляду за самотніми інвалідами, допомоги малозабезпеченим пенсіонерам та допомоги пенсіонерам (надбавки на дітей), пенсій народним депутатам, працівникам прокуратури, суддям та донорам). Буде запроваджено виплату пенсій по інвалідності від нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань та у зв'язку з втратою годувальника із зазначених причин за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Другий рівень — система накопичувальних індивідуальних пенсійних рахунків у рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, запровадження якої розпочнеться в період піднесення економіки. Ця система передбачає акумулювання персоніфікованої частини внесків громадян на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках та подальше інвестування цих коштів з метою одержання інвестиційного доходу. Активи індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунків визначатимуть розмір додаткової пенсії, яка виплачуватиметься після досягнення громадянином пенсійного віку разом з пенсією, що фінансуватиметься з поточних надходжень до солідарної системи. Кошти на індивідуальному накопичувальному пенсійному рахунку будуть власністю застрахованої особи і передаватимуться спадкоємцям у встановленому законодавством порядку. Активи індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунків стануть ефективним механізмом залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів у національну економіку, сприятимуть підвищенню рівня оплати праці, а це, у свою чергу, — збільшенню виплат з поточних надходжень до солідарної системи.

Порядок функціонування першого та другого рівнів системи пенсійного забезпечення, а також механізм переходу до обов'язкової накопичувальної системи буде визначено в законі про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Третій рівень — система недержавного пенсійного страхування, яка забезпечуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних

пенсійних внесків громадян. Основою цієї системи стануть недержавні пенсійні фонди, у тому числі створені за професійними ознаками. Здійснюватиметься пенсійне забезпечення відповідно до Закону України «Про недержавні пенсійні фонди». Посиливатиметься заінтересованість громадян у довгострокових заощадженнях у недержавних пенсійних фондах. Стимулюватиметься формування професійних пенсійних фондів насамперед у галузях і на виробництвах з високим рівнем ризику втрати працездатності.

Державний нагляд і контроль за недержавним пенсійним страхуванням мають максимально забезпечити його прозорість, впевненість громадян у надійності страхування і ґрунтуватися на законодавчих обмеженнях інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів та визначеній структурі пенсійних активів.

Здійснюватиметься інформування населення про необхідність і шляхи реформування пенсійної системи, залучення до процесу реформування соціальних партнерів, об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування.

Створюватиметься інститут актуарних розрахунків під наглядом держави щодо фінансового забезпечення поточних і перспективних виплат.

В Основних напрямках соціальної політики на період до 2004 року передбачаються реформування і вдосконалення системи соціальної допомоги та соціального обслуговування.

Система соціальної допомоги, яка надається нині в Україні, не забезпечує адекватної соціальної підтримки громадян у ринкових умовах у разі настання ризику.

Реформування цієї системи має здійснюватися на основі вироблення нових підходів і критеріїв до оцінки існуючих соціальних програм з метою їх раціоналізації та консолідації з урахуванням наявних бюджетних ресурсів. Для підтримання найбільш вразливих верств населення буде запроваджено систему гарантованого мінімального сукупного доходу сім'ї.

Реформування системи соціального обслуговування та надання допомоги малозабезпеченим верствам населення має спрямовуватися на розроблення нових механізмів реалізації чинних законодавчих актів з питань соціальної політики, послідовне здійснення заходів щодо розвитку та зміцнення системи соціального захисту населення, вдосконалення механізму фінансування надання соціальної допомоги, що забезпе-

чить гарантований державою рівень соціального захисту малозабезпечених верств населення.

Пріоритетними напрямками в цій сфері мають бути вдосконалення роботи органів соціального захисту населення; розвиток мережі установ, які займатимуться організацією комплексного соціального обслуговування за місцем проживання громадян похилого віку та інвалідів.

Потребує вдосконалення система соціального захисту інвалідів, ветеранів війни та праці, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Система соціального захисту інвалідів, ветеранів війни та праці має бути спрямована на створення умов, які б забезпечували їм повноцінне життя, гарантували рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічному, політичному і соціальному житті держави.

Для цього здійснюватимуться заходи щодо:

- передбачення вільного доступу інвалідів до об'єктів соціальної інфраструктури при проектуванні й будівництві населених пунктів, формуванні житлових масивів, розробленні проектних рішень на нове будівництво, реконструкції будівель та споруд, аеровокзалів, залізничних і річкових вокзалів, морських портів, комплексів і комунікацій, а також при розробленні та виготовленні транспортних засобів;
- забезпечення соціально-правової, трудової та медичної реабілітації інвалідів, професійного навчання і створення необхідної кількості робочих місць для їх працевлаштування. З цією метою розроблено Національну програму професійної реабілітації та зайнятості інвалідів в Україні на 2000–2005 роки, створено Державний центр професійної, медичної та соціальної реабілітації інвалідів у місті Києві;
- прийняття нової редакції Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні». Закон має закласти основи нормативно-правової бази соціального захисту інвалідів, визначити основні принципи і напрями розвитку законодавчого процесу, організаційно-фінансові заходи тощо;
- надання державної підтримки всеукраїнським організаціям інвалідів після прийняття закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування громадських об'єднань інвалідів та підприємств, де працюють інваліди;
- реструктуризації і переоснащення протезно-ортопедичних підприємств з метою вдосконалення вітчизняного виробництва сучасних засобів реабілітації інвалідів та повного забезпечення потреби в них;

– розвитку системи життєзабезпечення і соціального обслуговування інвалідів, ветеранів війни та праці шляхом розширення мережі реабілітаційних і територіальних центрів, надання передбачених законодавством пільг та гарантій, посилення ролі адресних пільг і допомоги.

Очікується зростання чисельності інвалідів у зв'язку з погіршенням стану здоров'я населення, яке постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також кількості дітей, яких визнано потерпілими через підвищену дозу опромінення щитовидної залози.

Система соціального захисту постраждалих від Чорнобильської катастрофи осіб передбачає створення належних умов для їх життєзабезпечення. Запроваджуватиметься надійна система державних соціальних гарантій для всіх категорій постраждалих осіб та зміна технологій їх соціального захисту, для чого необхідно прийняти Концепцію радіаційного захисту населення у зв'язку з Чорнобильською катастрофою; розробити та реалізувати Національну програму мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи на 2000–2005 роки та на період до 2010 року; упорядкувати перелік населених пунктів, віднесених до зон радіоактивно забруднених територій; забезпечити створення єдиного Державного реєстру України осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; посилити соціальний захист постраждалих від Чорнобильської катастрофи осіб на рівні регіонів шляхом розроблення відповідних програм.

Основними напрямками визначена соціальна підтримка громадян, звільнених у запас або відставку з військової служби, служби в органах внутрішніх справ, установ кримінально-виконавчої системи, і членів їх сімей.

До 2005 року в Україні завершиться реформування військової сфери та органів внутрішніх справ і підпорядкованих їм військ, внаслідок чого відбудеться скорочення їх чисельності.

Для забезпечення надання звільненим у запас або відставку військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ та установ кримінально-виконавчої системи (далі — вивільнені військовослужбовці) і членам їх сімей допомоги у питаннях професійної орієнтації, працевлаштування, проходження ними перепідготовки буде розроблено програму соціальної та професійної адаптації вивільнених військовослужбовців до 2004 р. Реалізація цієї програми дасть змогу максимально використати в інтересах держави інтелектуальний потенціал вивільнених військовослужбовців.

Основними напрямками передбачені також заходи захисту громадян як споживачів, завдання вдосконалення і підтримки науки, освіти, культури, охорони здоров'я тощо; визначені регіональна соціальна політика і механізм її здійснення.

Здійснення основних напрямів державної соціальної політики потребує розроблення механізму фінансового, правового та інформаційного забезпечення.

Джерелами фінансування програм соціальної політики можуть бути кошти державного і місцевих бюджетів, які мають спрямовуватися переважно на підтримку непрацездатного населення. Соціальні гарантії для економічно активного (працездатного) населення повинні забезпечуватися за рахунок коштів підприємств, установ, організацій та їх об'єднань. Додатковим джерелом ресурсів у соціальній сфері можуть бути іноземні цільові позики та кредити для виконання конкретних соціальних програм.

Основними напрямками здійснення соціальної політики у цій сфері мають бути забезпечення соціального спрямування витрат державного бюджету; раціоналізація структури витрат бюджетів усіх рівнів із спрямуванням бюджетних коштів на реалізацію заходів щодо пріоритетного соціального розвитку; визначення принципів фінансування державних соціальних програм з урахуванням особливостей національних пріоритетів у регіональних соціальних програмах і забезпечення механізму їх реалізації; формування пріоритетів і механізмів акумулювання та витрачання валютних коштів на розвиток соціальної сфери; створення умов для розширення будівництва житла за рахунок залучення коштів населення і пільгового кредитування; підвищення питомої ваги платних послуг у соціальній сфері із забезпеченням мінімальних гарантій безоплатного медичного та побутового обслуговування, здобуття освіти тощо; розроблення дійового державного механізму залучення фінансових коштів для створення нових перспективних виробництв у районах масового закриття і ліквідації підприємств.

Правовому забезпеченню здійснення соціальної політики сприятиме розроблення і прийняття Соціального кодексу; розроблення державних соціальних стандартів; підвищення функціонування судової і виконавчої влади в частині забезпечення реалізації прав та гарантій у соціальній і трудовій сферах; впровадження механізму проведення експертизи законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань договірного регулювання трудових відносин та їх відповідності потре-

бам держави і вимогам інтеграції у міжнародній системі соціального розвитку; подальше вдосконалення процесу соціального управління, зокрема, впровадження чіткого компенсаційного механізму в разі невиконання законодавчих гарантій.

Найважливішою складовою механізму здійснення соціальної політики є інформаційне забезпечення. Основними напрямками інформаційного забезпечення соціальної політики мають бути подальше вдосконалення соціальної та економічної статистичної звітності відповідно до вимог ефективного соціального управління; проведення моніторингу Основних напрямів соціальної політики на період до 2004 р.

Індексація грошових доходів населення

Важливе значення в реалізації програм соціального і пенсійного забезпечення має своєчасна індексація грошових доходів населення.

З цією метою Законом України від 6 лютого 2003 р. № 491-IV внесені суттєві зміни до Закону України «Про індексацію грошових доходів населення».

Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні основи підтримання купівельної спроможності населення України в умовах зростання цін з метою дотримання встановлених Конституцією України гарантій щодо забезпечення достатнього життєвого рівня населення України.

Відповідно до цього Закону індексація грошових доходів населення — встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами України механізм підвищення грошових доходів населення, що дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг.

Індексації підлягають грошові доходи громадян, одержані ними в гривнях на території України і які не мають разового характеру:

- пенсії;
- стипендії;
- оплата праці (грошове забезпечення);
- суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- суми відшкодування шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди в разі втрати годувальника.

Кабінет Міністрів України може встановлювати інші об'єкти індексації, що не передбачені цим Законом.

Підтримання купівельної спроможності встановлених законодавством України соціальних виплат, що мають цільовий і разовий характер (одноразова допомога при народженні дитини, допомога на поховання, матеріальна допомога, одноразова допомога при виході на пенсію тощо), здійснюється шляхом підвищення державних соціальних гарантій та інших виплат, виходячи з яких визначаються розміри соціальних виплат, які є об'єктами індексації.

Індексація грошових доходів населення здійснюється тоді, коли індекс споживчих цін перевищує поріг індексації, який встановлюється в розмірі 101 %.

Індекс споживчих цін для індексації грошових доходів населення обчислюється наростаючим підсумком починаючи з 1 січня 2003 року.

Для проведення подальшої індексації грошових доходів населення обчислення індексу споживчих цін починається за місяцем, у якому індекс споживчих цін перевищив поріг індексації, зазначений у Законі.

Підвищення грошових доходів населення у зв'язку з індексацією здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому опубліковано індекс споживчих цін.

Індексації підлягають грошові доходи населення в межах прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних соціальних і демографічних груп населення.

Підприємства, установи та організації підвищують розміри оплати праці у зв'язку з індексацією за рахунок власних коштів.

Підприємства, установи та організації, що фінансуються чи дотуються з Державного бюджету України, підвищують розміри оплати праці (грошового забезпечення) у зв'язку з індексацією за рахунок власних коштів і коштів Державного бюджету України.

Об'єднання громадян підвищують розміри оплати праці за рахунок власних коштів.

Індексація пенсій, інших виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, інших видів соціальної допомоги здійснюється відповідно за рахунок коштів Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Державного бюджету України.

Індексація стипендій особам, які навчаються, здійснюється за рахунок джерел, з яких вони сплачуються.

Закон визначає державні гарантії підвищення грошових доходів населення у зв'язку із зростанням цін. У разі виникнення обставин щодо індексації, передбачених Законом, у встановленому порядку здійснюється перегляд розмірів:

- заробітної плати;
- пенсій;
- державної соціальної допомоги;
- стипендій, що виплачуються студентам державних та комунальних вищих навчальних закладів.

Перегляд зазначених гарантій здійснюється у розмірах, що визначаються як результат добутку розміру доходу, що підлягає індексації в межах прожиткового мінімуму для відповідних соціальних і демографічних груп населення, та індексу споживчих цін.

За рішенням органів місцевого самоврядування за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету може здійснюватися індексація грошових доходів населення з урахуванням регіонального індексу споживчих цін, якщо він не нижчий, ніж загалом по Україні, та в межах регіонального прожиткового мінімуму для працездатної особи, затвердженого в розмірі, не нижчому від встановленого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум».

Перегляд розмірів державних соціальних гарантій та гарантій оплати праці відповідно до умов, визначених цим Законом, здійснюється уповноваженими на це органами протягом місяця, у якому виникли підстави для перегляду.

За наявності підстав, визначених цим Законом, право населення на реалізацію зазначених гарантій не залежить від прийняття рішень відповідними органами.

Індексація грошових доходів населення здійснюється за місцем їх отримання за рахунок відповідних коштів.

Якщо дохід, що виплачується одним підприємством, установою, організацією, формується з різних джерел, сума додаткового доходу від індексації виплачується за рахунок кожного джерела пропорційно його частці в загальному доході.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ПРАВО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

ГЛАВА 4

Трудовий стаж

4.1. Поняття трудового стажу: класифікація та види

Відповідно до ст. 56 Закону України «Про пенсійне забезпечення» у трудовий стаж зараховується робота, виконувана на підставі трудового договору на підприємствах, в установах, організаціях і кооперативах незалежно від форм власності та господарювання, а також на підставі членства в колгоспах та інших кооперативах незалежно від характеру й тривалості роботи і перерв.

Крім того, у стаж роботи зараховується:

- будь-яка інша робота, на якій працівник підлягав державному соціальному страхуванню, або за умови сплати страхових внесків, період одержання допомоги по безробіттю, а також робота в'язнів, робота за угодами цивільно-правового характеру за умови сплати страхових внесків;
- творча діяльність членів творчих спілок. При цьому творча діяльність членів Спілки письменників України, Спілки художників України, Спілки композиторів України, Спілки кінематографістів України, Спілки театральних діячів України, інших творчих працівників, які не є членами творчих спілок, але об'єднані відповідними професійними комітетами, до 1 січня 1992 р. зараховується у стаж роботи незалежно від сплати страхових внесків. У цих випадках стаж творчої діяльності встановлюється секретаріатами правлінь творчих спілок республіки починаючи з дня опублікування або першого публічного показу твору автора;
- військова служба і перебування в партизанських загонах і з'єднаннях, служба в органах державної безпеки та в органах внутрішніх справ незалежно від місця проходження служби;
- служба у воєнізованій охороні, в органах спеціального зв'язку і гірничорятувальних частинах незалежно від відомчої підпорядкованості та наявності спеціального або військового звання;

- навчання у вищих і середніх навчальних закладах, в училищах і на курсах з підготовки кадрів, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі, клінічній ординатурі;
- тимчасова непрацездатність, що почалась у період роботи;
- час догляду за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду;
- час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми, але не довше ніж до досягнення кожною дитиною трирічного віку;
- період проживання дружин осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість їх працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10 років.

При збільшенні розміру пенсії за віком за кожний рік роботи понад стаж, необхідний для її призначення, поряд з роботою, виконуваною на підставі трудового договору або членства в колгоспах та інших кооперативах, враховуються також наведені раніше періоди, за винятком часу проживання дружин військовослужбовців з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість їх працевлаштування за спеціальністю. Крім того, у зазначених випадках ураховуються періоди не лише в календарному вирахуванні, а й з урахуванням пільг з обчислення стажу.

4.2. Порядок обчислення трудового стажу

При обчисленні стажу підземної роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах (ст. 14 Закону), час перебування на інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, одержаних на цій роботі, включається в зазначений стаж.

При визначенні пенсій на пільгових умовах та за вислугу років здійснюється взаємне зарахування періодів цих робіт за умови, що зазначені роботи дають право на пенсію на аналогічних або більш пільгових умовах.

Пільги з обчислення стажу

При обчисленні стажу можуть застосовуватись пільги, тобто деякі періоди роботи зараховуються у стаж не за їх фактичною тривалістю, а в подвійному чи потрійному розмірі.

Так, військова служба у складі діючої армії в період бойових дій, у тому числі при виконанні інтернаціонального обов'язку, а також перебування в партизанських загонах і з'єднаннях зараховується у стаж ро-

боти на пільгових умовах у порядку, встановленому для обчислення строків цієї служби при призначенні пенсій за вислугу років військово-службовцям: один місяць служби за три місяці стажу (крім випадків, коли застосовується більш пільговий порядок обчислення строку служби, про що повинна бути зроблена відмітка у відповідних довідках).

Час роботи (служби) з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС зараховується у трудовий стаж до вислуги років до 1 січня 1988 р. у потрійному розмірі, а з 1 січня 1993 р. — у полуторному розмірі (у тому числі за Списком № 1). З 1 січня 1993 р. і в наступні роки пільги з обчислення стажу роботи в зоні відчуження призначаються Кабінетом Міністрів України.

Громадянам, необґрунтовано притягнутим до кримінальної відповідальності, необґрунтовано репресованим і згодом реабілітованим, час утримання під вартою, час відбування покарання в місцях позбавлення волі та заслання зараховується у стаж у потрійному розмірі.

Робота незалежно від віку, у тому числі як вільнонайманого складу у військових частинах, і служба, крім зазначеної раніше військової служби у роки Великої Вітчизняної війни та в інші періоди ведення бойових дій, зараховується у стаж роботи у подвійному розмірі, а час перебування у фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання в період війни осіб, у тому числі дітей, насильно вивезених з тимчасово окупованої території у період Великої Вітчизняної війни, — у потрійному розмірі.

У потрійному розмірі зараховується у стаж робота в м. Ленінграді під час його блокади в роки Великої Вітчизняної війни з 8 вересня 1941 р. по 27 січня 1944 р., а час проживання в м. Ленінграді в цей же період — у подвійному розмірі.

Пільги з обчислення стажу надаються також працівникам за роботу в деяких медичних закладах. Зокрема, роботи в лепрозорних і протичумних закладах, у закладах (відділеннях) з лікування осіб, заражених вірусом імунодефіциту людини або хворих на СНІД, у патологоанатомічних і реанімаційних відділеннях лікувальних закладів зараховується у стаж роботи в подвійному розмірі.

Деякі особливості має порядок включення у стаж окремих видів робіт. Так, робота на водному транспорті протягом повного навігаційного періоду зараховується за рік роботи.

Робота протягом повного сезону на підприємствах і в організаціях сезонних галузей промисловості незалежно від відомчої підпорядкова-

ності підприємств і організацій за списком, що затверджується Кабінетом Міністрів України, зараховується у стаж за рік роботи.

Зокрема, у сезонні входять такі види роботи:

- на торфорозробках (болотно-підготовчі роботи, видобуток, просушування і збирання торфу, ремонт і обслуговування технологічного обладнання в польових умовах);
- на лісосплаві та лісозаготівлі (скидання деревини у воду, первинний і плотовий лісосплав, сортування на воді, зчіплювання, викочування деревини з води, навантаження деревини в судна і вивантаження її із суден; видобування живиці, бараса і ялинової сірки; заготівля пневого осмолу; підготовка ґрунту, висівання і висадка лісу, догляд за лісовими культурами, робота в лісорозсадниках та ін.);
- на підприємствах сезонних галузей системи рибного господарства;
- на підприємствах сезонних галузей системи м'ясної і молочної промисловості;
- на підприємствах цукрової і консервної галузей промисловості.

Інші сезонні роботи зараховуються у стаж роботи за їх фактичною тривалістю.

Документи, які підтверджують трудовий стаж

Основним документом, що підтверджує стаж роботи, є трудова книжка. Порядок підтвердження наявного трудового стажу при відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Трудовий стаж встановлюється за документами, виданими за місцем роботи, служби, навчання чи здійснення іншої діяльності, яка зараховується у стаж роботи, або вищестоящими організаціями, правліннями (генеральними директорами) асоціацій, концернів та інших добровільних об'єднань, підприємств і організацій тієї ж системи, де здійснювалася зазначена діяльність, а також архівними установами.

При відсутності документів про наявний трудовий стаж періоди роботи встановлюються на підставі показань свідків.

Якщо документи про стаж роботи не збереглися повністю або частково у зв'язку зі стихійним лихом, аварією, катастрофою чи іншими надзвичайними обставинами, підтвердження трудового стажу здійснюється спеціальними комісіями зі встановлення стажу роботи, які створюються Кабінетом Міністрів України чи виконавчими комітетами, органами місцевого самоврядування.

Період трудової діяльності, встановлений названими комісіями на підставі документів, які збереглися, і показань свідків, включається в загальний стаж, а також у спеціальний стаж, що дає право на пенсію на пільгових умовах і за вислугу років як час роботи, підтверджений документами.

Як зазначалося, основним документом, що підтверджує стаж роботи, є трудова книжка. Якщо трудова книжка відсутня, а також якщо в ній відсутні відповідні записи або містяться неправильні й неточні записи про періоди роботи, для підтвердження трудового стажу приймаються довідки, витяги з наказів, особисті рахунки і відомості на виплату заробітної плати, посвідчення, характеристики, письмові трудові договори і угоди з відмітками про їх виконання, трудові, послужні та формулярні списки, членські квитки членів кооперативних промислових артілей, кооперативних артілей інвалідів та інші документи, що містять дані про періоди роботи.

При відсутності названих документів для підтвердження трудового стажу приймаються розрахункові книжки і членські квитки профспілок. При цьому розрахункові книжки можуть бути доказом стажу роботи лише за той час, за який є відмітка про виплату заробітної плати, а членські квитки профспілок — за час, за який є відмітки про сплату членських внесків із заробітної плати чи стипендії. У разі відсутності профспілкового білету стаж може підтверджуватися на підставі облікової картки члена профспілки за час, за який є відмітки про сплату членських внесків.

Час роботи осіб, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, у тому числі на умовах індивідуальної (групової) оренди або в особистому селянському господарстві, встановлюється на підставі довідок, що засвідчують період сплати страхових внесків у Пенсійний фонд України.

Для підтвердження творчої діяльності членів творчих профспілок та інших творчих працівників, які не є членами таких спілок, також приймаються довідки про період сплати страхових внесків у Пенсійний фонд України. До введення названих страхових платежів творча діяльність підтверджується:

- членів Спілки письменників України, Спілки художників України, Спілки композиторів України, Спілки кінематографістів України, Спілки театральних діячів України, а також літераторів, які не є членами Спілки письменників України, але є членами професійної спіл-

- ки працівників культури і об'єднані професійними комітетами літераторів, — довідками (витягами з постанов) секретаріатів правлінь творчих спілок України про встановлення творчого стажу;
- художників, які не є членами Союзу художників України, але є членами професійної спілки працівників культури і відносини з якими регулюються договорами художнього замовлення (авторськими, видавничими), — довідками президії правління Художнього фонду України, правління Київської організації Художнього фонду України, адміністрації підприємств, установ і організацій, а також республіканського і Київського міського комітетів професійних спілок працівників культури.

Для підтвердження військової служби, служби в органах державної безпеки, а також часу перебування в полоні приймаються військові квитки; червоноармійські книжки; довідки військових комісаріатів, вищестоящих військових частин, штабів і установ Міністерства оборони СРСР та Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України і Служби національної безпеки України; довідки архівних і військово-лікувальних установ; записи про військову службу, внесені у трудову книжку на підставі документів.

Час перебування в партизанських загонах і з'єднаннях у період Великої Вітчизняної війни встановлюється на підставі довідок штабів партизанського руху або державних архівів (за місцем діяльності партизанських загонів і з'єднань).

Військова служба у складі діючої армії в період бойових дій, у тому числі при виконанні інтернаціонального обов'язку, зараховується у трудовий стаж у пільговому вираховуванні на підставі довідок військових комісаріатів.

Служба в органах внутрішніх справ підтверджується записами про таку службу, внесеними у трудову книжку на підставі відповідних документів, а при їх відсутності — довідкою, яка видається органами внутрішніх справ.

Час служби у воєнізованій охороні, в органах спеціального зв'язку і гірничорятувальних частинах підтверджується також записами про таку службу, внесеними у трудову книжку, а при їх відсутності — іншими документами, що містять дані про період служби.

Навчання у вищих, середніх спеціальних і професійно-технічних навчальних закладах, перебування в аспірантурі, докторантурі та клінічній

ординатурі; навчання у школах і на курсах з підготовки кадрів, підвищення кваліфікації і перекваліфікації підтверджується дипломами, свідоцтвами, посвідченнями, довідками та іншими документами, які видані на підставі архівних даних і містять відомості про періоди навчання. При відсутності в документах таких відомостей приймаються довідки про тривалість навчання в конкретному навчальному закладі у відповідні роки за умови, що в документах є вказівка про закінчення повного навчального періоду або окремих його етапів.

Тривалість тимчасової непрацездатності, яка почалася в період роботи, встановлюється на підставі довідок, які видаються за місцем цієї роботи.

Час догляду за інвалідом I групи, дитиною-інвалідом віком до 16 років, яка за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, встановлюється на підставі акту обстеження фактичних обставин здійснення догляду; документів, які підтверджують перебування на інвалідності (для інвалідів I групи і дітей-інвалідів), вік (для дітей-інвалідів) і перебування на пенсії (для пенсіонерів); довідки медичного закладу про необхідність постійного стороннього догляду (для пенсіонерів).

Акт обстеження фактичних обставин здійснення догляду складається відділом соціального забезпечення на підставі відомостей, одержаних від житлових органів, сільських (селищних) рад народних депутатів; опитування осіб, за якими здійснювався догляд, їх сусідів; інших даних.

Для підтвердження факту перебування на інвалідності можуть прийматися виписка з акту огляду в лікарсько-трудовій експертній комісії (ЛТЕК) або в органах медико-соціальної експертизи, медичний висновок, пенсійне посвідчення, посвідчення одержувача допомоги, довідка відділу соціального забезпечення та ін. Факт перебування на пенсії підтверджується пенсійним посвідченням, довідкою відділу соціального забезпечення та ін. Вік може встановлюватися на підставі виписки з паспорту, свідоцтва про народження, довідки житлових органів та ін.

Час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми встановлюється на підставі документів, які засвідчують народження дитини (свідоцтво про народження) і досягнення нею трирічного віку (виписка з паспорту, свідоцтво про смерть, довідки житлових органів та ін.).

Час утримання під вартою, час відбування покарання в місцях позбавлення волі та заслання підтверджується довідками виправно-трудових

установ і слідства або органів внутрішніх справ і зараховується у трудовий стаж при наявності документів про реабілітацію (довідки органів суду, прокуратури, дізнання і слідства про винесення виправдального вироку чи постанови (ухвали) про припинення кримінальної справи).

Період проживання дружин осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість їх працевлаштування за спеціальністю, підтверджується довідками, які видаються командирами (начальниками) вищих військових частин, установ, військово-навчальних (навчальних) закладів, підприємств і організацій Міністерства оборони. При цьому для дружин військовослужбовців, звільнених з військової служби до 1 січня 1990 р., період проживання з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість працевлаштування за спеціальністю, підтверджується довідками, які видаються військовим комісаріатом. Зазначений період зараховується у стаж у розмірі, що не перевищує стажу, який є на час звернення за пенсією, але не більше 10 років і при цьому в межах стажу, необхідного для призначення повної пенсії.

Період проживання в м. Ленінграді під час його блокади в роки Великої Вітчизняної війни встановлюється на підставі документів, які засвідчують проживання в м. Ленінграді в період з 8 березня 1941 р. по 27 січня 1944 р. (довідка житлових органів, виписка з будинкових книг чи квартирних списків, приписних карток та ін.); строки евакуації з м. Ленінграда (евакуаційні посвідчення, мобілізаційні розпорядження та ін.) або обставини, що цей громадянин не перебував в евакуації (довідки органів соціального забезпечення м. Ленінграда про відсутність відомостей за місцем проживання про направлення в евакуацію).

Для підтвердження періоду перебування на тимчасово окупованій території СРСР у роки Великої Вітчизняної війни приймаються довідки виконкомів сільських (селищних), районних або міських рад народних депутатів. Зазначений період зараховується у трудовий стаж при наявності довідки органів державної безпеки (служби національної безпеки), яка свідчить про те, що цей громадянин у зазначений час не вчинив злочину проти Батьківщини.

Час проживання осіб, насильно вивезених з тимчасово окупованої території СРСР, на території держав, які перебували у стані війни з СРСР, і перебування в'язнів, у тому числі дітей, у фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання в період Великої Вітчизняної війни підтверджується будь-яким документом того часу, що

містить необхідні відомості. При відсутності таких документів приймаються довідки, видані архівними установами, органами державної безпеки (служби національної безпеки) або внутрішніх справ за місцем прибуття названих осіб у СРСР, а також Управлінням з розшуку громадян виконавчого комітету Союзу товариства Червоного Хреста України.

Час проживання на території держав, які перебували у стані війни з СРСР, і перебування у фашистських концтаборах (гетто та інших місцях тимчасового утримання) у період Великої Вітчизняної війни зараховується у трудовий стаж при наявності довідки органів державної безпеки (служби національної безпеки), яка підтверджує, що громадянин у цей період не вчинив злочину проти Батьківщини.

Підтвердження трудового стажу на підставі показань свідків

Розглянемо порядок підтвердження трудового стажу на підставі показань свідків. При відсутності документів про наявний стаж роботи і неможливості одержання їх у зв'язку з воєнними діями, стихійним лихом, аваріями, катастрофами чи іншими надзвичайними обставинами трудовий стаж, у тому числі на пільгових умовах і за вислугу років, встановлюється на підставі показань двох свідків. При цьому необхідно, щоб вони знали заявника по спільній з ним роботі на одному підприємстві, в установі, організації, колгоспі або в одній системі. У такому ж порядку на підставі показань свідків підтверджується період роботи громадян із числа народностей, які примусово були виселені з місця постійного проживання в 30–40-ві роки, а також час роботи в колгоспі до 1965 р. у випадках, коли неможливо одержати документи про наявний стаж роботи незалежно від причин відсутності архівних даних.

При наявності документів про загальний трудовий стаж характер роботи, який дає право на пенсію на пільгових умовах і за вислугу років, на підставі показань свідків не встановлюється.

При відсутності документів про наявний стаж роботи і неможливості одержання їх внаслідок повної ліквідації підприємства, установи, організації або внаслідок відсутності архівних даних з інших, ніж зазначені, причин трудовий стаж також встановлюється на підставі показань не менше як двох свідків. Але при цьому необхідно, щоб вони знали заявника по спільній з ним роботі на одному підприємстві, в установі, організації, колгоспі або в одній системі та підтвердили документами своєї роботи в той період часу, коли працювали разом із заявником. Тривалість трудового стажу, який встановлюється на підставі

показань свідків, у цих випадках не повинна перевищувати половини необхідного для призначення пенсії стажу роботи.

Час роботи у окремих громадян і в релігійних організаціях, а також періоди трудової діяльності, які зараховуються у стаж за умови сплати страхових внесків у Пенсійний фонд України, на підставі показань свідків не підтверджуються.

При відсутності документів про проживання в м. Ленінграді в період його блокади, перебування на території держав, які перебували у стані війни з СРСР, чи у фашистських концтаборах та інших місцях примусового утримання під час Великої Вітчизняної війни названі періоди можуть бути встановлені на підставі показань одного або більше свідків, які мають необхідні документи.

Особливості підтвердження трудового стажу окремих категорій працівників

Якщо у трудовій книжці немає повних даних про характер роботи, яка дає право на пенсію на пільгових умовах або за вислугу років, встановлених для окремих категорій працівників народного господарства (наприклад, про зайнятість на гарячих ділянках робіт, про роботу з відповідними шкідливими речовинами, про зайнятість на підземних роботах, про виконання робіт визначеним способом і у відповідному місці та ін.), для підтвердження спеціального трудового стажу необхідно подати уточнюючі довідки підприємств чи організацій. У довідці повинні бути вказані періоди роботи, які зараховуються у спеціальний стаж, професія чи посада, характер виконуваної роботи, в який розділ, підрозділ, пункт, назву списків чи їх номер зараховується цей період роботи, первинні документи, на підставі яких видана ця довідка.

Для окремих працівників у довідці зазначаються такі дані:

- для трактористів-машиністів колгоспів, радгоспів та інших підприємств сільського господарства — про безпосередню зайнятість у виробництві сільськогосподарської продукції протягом повного польового періоду (у рослинництві) або протягом всього року (у тваринництві);
- для жінок, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свиначками-операторами в колгоспах, радгоспах і на інших підприємствах сільського господарства, — про виконання встановлених норм обслуговування (за період починаючи з 1 січня 1992 р.);

- для жінок, які займаються вирощуванням, збиранням та післязбиральною обробкою тютюну, — про зайнятість на зазначених роботах протягом повного сезону (за період починаючи з 1 січня 1992 р.).

Спеціальний трудовий стаж, який дає право на пенсійне забезпечення за вислугу років окремим категоріям працівників авіації і льотно-випробного складу, підтверджується:

- для працівників льотного і льотно-випробного складу — на підставі льотної (парашутної) книжки. При відсутності льотної книжки наліт годин може бути встановлений на підставі даних бухгалтерського обліку нальоту годин льотного складу. Зайнятість окремих працівників льотно-випробного складу на випробуванні дослідної техніки підтверджується довідками, які видають підприємства і організації;
- для працівників, які здійснюють управління повітряним рухом, — за трудовою книжкою, а також на підставі свідоцтва диспетчера служби руху (керівника польотів) з відмітками про допуск до безпосереднього управління повітряним рухом; довідок підприємств (організацій) із зазначенням наказів про призначення спеціаліста на посаду, пов'язану з безпосереднім управлінням повітряним рухом;
- для працівників інженерно-технічного складу авіації — за трудовою книжкою, а також на підставі довідок, які видаються підприємствами (об'єднаннями) і організаціями для підтвердження безпосередньої зайнятості повний робочий день на роботах з оперативного і періодичного (гарантійного) аеродромного обслуговування повітряних суден та інших літальних апаратів.

Спеціальний трудовий стаж, який дає право на пенсійне забезпечення за вислугу років деяким категоріям артистів театрів та інших театально-видовищних підприємств і колективів, підтверджується за трудовою книжкою. Якщо у трудовій книжці відсутні необхідні дані про найменування професії (посади), жанрову приналежність, характер виконуваної роботи чи статус організації, де працювала особа, спеціальний стаж підтверджується на підставі додаткових документів, які містять ці дані.

При відсутності у осіб, які працюють у громадян на підставі договору (хатні працівниці, няні, секретарі, друкарки, стенографістки, шофери та ін.), трудових книжок час їх роботи в домашньому господарстві підтверджується довідками профспілкових організацій, за участю яких був укладений договір між наймачем і працівником. При неможливості одержання таких довідок (у тому числі й тоді, коли договір про роботу

у окремих громадян не був зареєстрований у профспілкових органах) для підтвердження стажу приймаються довідки, видані наймачем, а в разі його смерті — подружжям або іншим членом сім'ї наймача, які проживали разом з ним у цей період (крім родичів, які в той час були неповнолітніми). Справжність підпису особи, яка видала довідку, повинна бути засвідчена житловими органами або сільськими (селищними) радами народних депутатів. Крім того, зазначена довідка повинна бути також підтверджена актом обстеження, складеним представником відділу соціального забезпечення на підставі даних, які свідчать про виконання відповідної роботи (показання сусідів, відомості з будинкових книг і документів сільських (селищних) рад та ін.).

Доказом стажу роботи осіб, які працювали пастухами на підставі договору з колективом громадян — власників худоби, можуть бути довідки профспілкових організацій, за участю яких був укладений договір, самі договори з відмітками про їх виконання, а також довідки, видані уповноваженими представниками колективу громадян — власників худоби і підтверджені актами обстеження. Якщо договір укладений за участю сільських (селищних) рад, для підтвердження стажу приймаються довідки цих рад.

Час роботи в релігійних організаціях зараховується у трудовий стаж в тих випадках, коли трудовий договір на виконання цієї роботи укладений за участю профспілкових органів.

Стаж роботи громадян за кордоном встановлюється на підставі документів, легалізованих Міністерством закордонних справ України. Документи про стаж роботи, що видані органами держав, з якими укладені відповідні угоди, приймаються без легалізації. Іноземним громадянам, а також їх сім'ям у тих випадках, коли для призначення пенсії потрібний певний стаж роботи, пенсії призначаються за умови, що половина необхідного стажу роботи припадає на роботу в Україні, якщо договорами (угодами) не передбачено інше, або незалежно від цього співвідношення, якщо сплачено повністю необхідні страхові внески у Пенсійний фонд України. Громадянам інших республік, які проживають на території України, пенсія виплачується на загальних підставах.

Правила підтвердження трудового стажу

Документи, які надаються для підтвердження трудової діяльності, повинні бути підписані посадовими особами і завірені печаткою. Записи у трудовій книжці повинні бути оформлені згідно з вимогами інструкції про порядок ведення трудових книжок на підприємствах, в установах і

організаціях, що діяла на час заповнення і ведення цієї книжки. Якщо записи у трудових книжках та інших документах зроблені з порушенням встановлених правил, питання про можливість їх прийняття для підтвердження трудового стажу вирішується комісією з призначення пенсій.

Для підтвердження трудового стажу приймаються тільки ті дані про період роботи, які внесені у трудові книжки і довідки, видані на підставі документів. Довідки, які видані колгоспникам своєчасно після залишення членом колгоспу роботи, а також довідки, видані в пізній період колгоспами, що потім припинили свою діяльність, можуть прийматися як доказ і тоді, коли не містять підстав для видачі.

Сумарний запис про загальний стаж, який внесений у трудову книжку на підставі документів, є доказом трудового стажу відносно періодів роботи:

- після 14 грудня 1962 р., якщо у трудову книжку внесені конкретні записи про те, на якому підприємстві, в установі чи організації, в який час і на яких посадах працював заявник до вступу на підприємство, в установу чи організацію, яка видала трудову книжку;
- до 14 грудня 1962 р. незалежно від того, чи містяться у трудовій книжці зазначені дані.

Якщо крім трудової книжки заявник подає окремі документи про роботу за період до заповнення трудової книжки, то весь стаж, записаний загальним підсумком, повинен бути підтверджений документами чи показаннями свідків.

При поданні документів про періоди роботи в роки Великої Вітчизняної війни, у тому числі в м. Ленінграді під час блокади, які не могли бути враховані в сумарному записі, стаж на їх підставі додатково вираховується відповідно в одинарному чи подвійному розмірі. У цьому разі не треба підтверджувати весь стаж, записаний у трудову книжку загальним підсумком. Такий же порядок застосовується і при встановленні названих періодів роботи на підставі показань свідків.

Якщо стаж встановлюється на підставі показань свідків, один з яких свідчить про роботу заявника за більш тривалий період роботи, ніж інший, встановленим вважається період, підтверджений обома свідками. Комісія з призначення пенсій має право обмежитись розглядом письмових показань свідків (за умови, що достовірність їх підписів засвідчена в нотаріальній конторі) і не викликати їх для дачі особистих показань.

В окремих випадках на прохання заявника чи адміністрації підприємства, установи, організації за місцем його останньої роботи комісія з призначення пенсій може встановити стаж, не підтверджений документами, на підставі показань свідків також і до настання умов, які дають право на пенсію (наприклад, до досягнення віку, необхідного для призначення пенсії за віком).

Якщо ім'я, по батькові чи прізвище, які вказані в документі, що підтверджує трудовий стаж, не співпадають з ім'ям, по батькові чи прізвищем особи, вказаними в паспорті чи у свідоцтві про народження, факт приналежності цього документа цій особі може бути встановлений у судовому порядку. Якщо в поданому документі про стаж вказані тільки роки без позначення точних дат (наприклад, з 1950 по 1955 р.), датою початку або закінчення роботи вважається 1 липня даного року. Якщо в документі вказано тільки рік і місяць без позначення точної дати, то датою вважається 15-те число відповідного місяця.

ГЛАВА 5

Пенсійне забезпечення громадян. Пенсії за віком

5.1. Загальна характеристика пенсійного забезпечення громадян

Право громадян на пенсійне забезпечення закріплене в Конституції України поряд з іншими важливими правами — на працю, освіту, охорону здоров'я, житло, відпочинок. Це право гарантується виплатою громадянам трудових пенсій за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника, за вислугу років, а також соціальних пенсій.

Основним законодавчим актом, який регулює порядок призначення і виплати пенсій, є Закон України «Про пенсійне забезпечення».

Відповідно до цього Закону в Україні призначаються такі види пенсій: трудові та соціальні. У свою чергу, трудові пенсії поділяються на пенсії за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника та за вислугу років.

Право на трудову пенсію мають особи, зайняті суспільно корисною працею, при додержанні інших передбачених законодавством умов. До них належать:

- особи, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, кооперативах (у тому числі за угодами цивільно-правового характеру) незалежно від використовуваних форм власності та господарювання або є членами колгоспів та інших кооперативів, за умови сплати підприємствами й організаціями страхових внесків до Пенсійного фонду України;
- особи, які займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на особистій власності фізичної особи та виключно її праці, за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;
- члени творчих спілок, а також інші творчі працівники, які не є членами творчих спілок, за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;
- інші особи, які підлягають державному соціальному страхуванню;
- працівники воєнізованих формувань, які не підлягають державному соціальному страхуванню, особи начальницького і рядового складу фельд'єгерської служби Міністерства зв'язку України;

- вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти;
- особи, які стали інвалідами у зв'язку з виконанням державних чи громадських обов'язків або у зв'язку з виконанням дій з рятування людського життя, охорони державної, колективної та індивідуальної власності, а також охорони правопорядку;
- особи, які здійснюють догляд за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду;
- члени сімей вказаних осіб і пенсіонери з числа цих осіб у разі втрати годувальника.

Право на соціальну пенсію мають усі непрацездатні громадяни незалежно від соціальної приналежності в разі відсутності у них права на трудову пенсію.

Особам, які мають одночасно право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором, за винятком пенсій інвалідам внаслідок поранення, контузії або каліцтва, які вони дістали при захисті Батьківщини чи при виконанні інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи з виконанням інтернаціонального обов'язку.

За призначенням пенсії можна звертатися у будь-який час після виникнення права на пенсію без обмеження будь-яким строком. При цьому пенсії за віком і по інвалідності призначаються незалежно від того, припинено роботу на час звернення за пенсією чи вона продовжується. Пенсії за вислугу років призначаються при залишенні роботи, яка дає право на цю пенсію.

5.2. Поняття пенсії за віком. Право на пенсію за віком

Пенсії за віком призначаються громадянам довічно незалежно від стану здоров'я при досягненні встановленого віку і наявності необхідного трудового стажу. Право на пенсію за віком, як правило, мають чоловіки після досягнення 60 років і при стажі роботи не менше 25 років; жінки після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 20 років.

В Україні широко розвинута система пільгових пенсій, які призначаються при зниженні пенсійного віку. Законодавство встановлює відповідні умови для надання пенсійних пільг. Це — особливі умови праці; відповідна місцевість, де працювали або проживали громадяни; відповідні показники, які характеризують стан здоров'я; сімейний стан.

Найбільший обсяг пільг передбачений для працівників, які були зайняті на підземних роботах, на роботах зі шкідливими і важкими умовами праці. Так, на пільгових умовах мають право на пенсію за віком незалежно від місця останньої роботи:

- працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, — за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць: чоловіки — після досягнення 50 років і при стажі не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах; жінки — після досягнення 45 років при стажі роботи не менше 15 років, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах.

Працівникам, які мають не менше половини стажу роботи з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням загального пенсійного віку на один рік за кожний повний рік такої роботи чоловікам і 1 рік 4 місяці жінкам. Так, працівник, пільговий стаж роботи якого за Списком № 1 становить 6 років, має право на пенсію після досягнення 54 років і при загальному стажі роботи 25 років;

- працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах зі шкідливими і важкими умовами праці, — за Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць: чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах; жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах.

Працівникам, які мають не менше половини стажу роботи зі шкідливими і важкими умовами праці, пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням загального пенсійного віку на один рік за кожні 2 роки 6 місяців такої роботи чоловікам і за кожні 2 роки такої роботи жінкам. Так, працівниця, пільговий стаж якої за Списком № 2 становить 6 років, має право на пенсію після досягнення 52 років і при загальному стажі роботи 20 років.

Право на пільгову пенсію мають також трактористи-машиністи, безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, — чоловіки після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не

менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі. До трактористів-машиністів, безпосередньо зайнятих у виробництві сільськогосподарської продукції, належать працівники, які оформлені на роботу як трактористи-машиністи, мають відповідне посвідчення, постійно зайняті на тракторах та інших самохідних сільськогосподарських машинах протягом повного сезону сільськогосподарських робіт у рослинництві та тваринництві. Трактористам-машиністам, які відпрацювали повний польовий період на тракторах та інших самохідних сільськогосподарських машинах, повний рік роботи зараховується в пільговий стаж і тоді, коли у міжпольовий або міжсезонний період вони виконували інші роботи (на стаціонарних і причіпних установках, агрегатах, з ремонту сільськогосподарської техніки на тваринницьких фермах тощо). Трактористам-машиністам, які мають право на пільгову пенсію, розмір пенсії встановлюється відповідно до класифікатора галузей народного господарства. Трактористам-машиністам, які постійно зайняті роботою на причіпних і стаціонарних установках і агрегатах, пенсії призначаються на загальних підставах.

Жінки, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів, мають право на пільгову пенсію після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі.

Право на пільгову пенсію залежно від умов праці мають також жінки, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, інших підприємствах сільського господарства, після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років за умови виконання встановлених норм обслуговування. Під нормою обслуговування треба розуміти кількість закріплених за працівницею голів корів або свиней, яких вона зобов'язана обслужити протягом встановленого робочого дня (зміни) у певних організаційно-технічних умовах. При призначенні названим працівницям пенсій на пільгових умовах враховується виконання ними норм обслуговування, встановлених на рівні не нижче технічно обґрунтованих норм. До технічно обґрунтованих норм належать типові міжгалузеві та галузеві (відомчі) норми обслуговування, затверджені у встановленому порядку; норми обслуговування, встановлені на базі типових міжгалузевих і галузевих (відомчих) нормативів часу на норми роботи (операції) з урахуванням організаційно-технічних умов обслуговування великої рогатої

худоби і свиней у господарстві. У такому ж порядку враховуються норми обслуговування при колективному, орендному підряді та інших колективних формах організації і оплати праці, а також у підсобних сільських господарствах, які не мають самостійного балансу і перебувають у складі промислових, будівельних, транспортних та інших підприємств і організацій.

Жінки, які протягом повного сезону зайняті вирощуванням, збиранням та післязбиральною обробкою тютюну, мають право на пенсію після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років.

Право на пільгову пенсію мають також робітниці текстильного виробництва, зайняті роботою на верстатах і машинах, за Списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років.

Вперше право на пільгову пенсію надано жінкам, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей. Пенсія їм призначається незалежно від віку і трудового стажу.

Право на пільгову пенсію вперше одержали також водії міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і велико-вагових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв: чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи 25 років, у тому числі не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи 20 років, у тому числі не менше 10 років на зазначеній роботі.

Працівники, безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних і відкритих гірничих роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та в металургії, за Списком робіт і професій, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах не менше 25 років, а працівники провідних професій на цих роботах — робітники очисного вибою, прохідники, вибійники на відбійних молотках, машиністи гірничих виймальних машин, сталевари, горнові, агломератники, вальцювальники гарячого прокату — за умови, що вони були зайняті на цих роботах не менше 20 років. При наявності стажу на підземних роботах менше 10 років у чоловіків і менше 7 років 6 місяців у жінок на кожний повний рік цих робіт загальний пенсійний вік знижується на один рік.

У зазначений Список робіт і професій Кабінет Міністрів України включив, зокрема, підземні гірничі роботи в очисних і підготовчих (гірничо-капітальних) забоях діючих (і тих, що будуються) шахт (рудників) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин із вмістом 10 % і більше двоокису кремнію, або при наявності газодинамічних явищ, гірничих ударів. До робітників, яким надається ця пільга, належать бурильники шпурів, гірничомонтажники і гідромоніторники підземні, кріпильники (які зайняті кріпленням очисних засобів з видобутку корисних копалин), машиністи бурових установок і їх помічники, вібровантажних установок, гідрозакладки, вантажних машин, скреперних лебідок. Крім того, у список внесені респіраторщики, командири відділень і взводів, їх заступники (помічники), які працюють у гірничорятувальних частинах з обслуговування шахт і рудників, небезпечних щодо газодинамічних явищ, гірничих ударів, понадкатегорійних і третьої категорії по газу. Право на пенсію при загальному стажі роботи 25 років мають також водії вантажних автомобілів, які зайняті на вивезенні гірничої маси, водії вантажників, машиністи бульдозерів, бурильних установок і їх помічники, машиністи ескаваторів і їх помічники, які зайняті на відкритих гірничих роботах з видобутку вугілля, руди та інших корисних копалин у розрізах і кар'єрах глибиною 150 м і більше, крім робіт на поверхні, включаючи відвали. На таких же умовах мають право на пільгову пенсію і машиністи підземних установок, машиністи електровозів (підземні), ствольні (підземні), машиністи піднімальних машин (підземні), гірники підземні, електрослюсарі підземні, гірники з ремонту гірничих виробок; начальники підземних дільниць, їх заступники і помічники; механіки підземних дільниць, їх заступники і помічники; гірничі майстри підземних дільниць та ін.

Із зменшенням пенсійного віку пенсії надаються також особам, які працювали або проживали на території радіоактивного забруднення. Так, загальний пенсійний вік учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали в зоні відчуження з моменту аварії до 1 липня 1986 р. незалежно від кількості робочих днів, з 1 липня 1986 р. по 31 грудня 1986 р. — не менше 5 календарних днів, зменшується на 10 років, у 1987 р. не менше 14 робочих днів — на 8 років, а які працювали з 1 липня 1986 р. по 31 грудня 1986 р. у зоні відчуження не менше 5 календарних днів, у 1987 р. — не менше 14 календарних днів, у 1988 р. — не менше 30 календарних днів, на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки — не менше 14 календарних днів.

Учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які відпрацювали на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за Списком № 1 — чоловіки 10 років і більше та жінки 7 років 6 місяців і більше — вік виходу на пенсію зменшується ще додатково на 3 роки понад передбачений.

Учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які відпрацювали на роботах зі шкідливими і важкими умовами праці за Списком № 2 — чоловіки 12 років 6 місяців і більше та жінки 10 років і більше — вік виходу на пенсію зменшується ще додатково на один рік понад передбачений.

Потерпілі від Чорнобильської катастрофи також мають право на пенсію із зменшенням пенсійного віку. Так, загальний пенсійний стаж зменшується:

- евакуйованим з десятикілометрової території зони відчуження у 1986 р. — на 10 років;
- евакуйованим з інших територій зони відчуження в 1986 р. — на 8 років;
- особам, які постійно проживають у зоні безумовного (обов'язкового) відселення, за умови, що вони станом на 1 січня 1993 р. проживали або відпрацювали в цій зоні не менше 2 років, — на 4 роки та додатково на один рік проживання, роботи, але не більше 9 років;
- особам, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали в зоні гарантованого добровільного відселення, за умови, що вони станом на 1 січня 1993 р. проживали або відпрацювали в цій зоні не менше 3 років, — на 3 роки та додатково один рік за 2 роки проживання, роботи, але не більше 5 років;
- особам, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали або постійно працюють у зоні посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що вони станом на 1 січня 1993 р. проживали або відпрацювали в цій зоні не менше 4 років, — на 2 роки та додатково один рік за 3 роки проживання, роботи, але не більше 5 років. При цьому слід зазначити, що початковий розмір зниження пенсійного віку (4, 3, 2 роки) встановлюється лише особам, які проживали або працювали в зазначених зонах у період з моменту аварії по 31 липня 1986 р. незалежно від тривалості перебування в цей період;
- особам, які тимчасово працювали в 1986 р. у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986–1987 р., — на 2 роки.

Потерпілим від Чорнобильської катастрофи, які відпрацювали на роботах з особливо шкідливими умовами праці за Списком № 1 — чоловіки 10 років і більше, жінки 7 років 6 місяців і більше — вік виходу на пенсію зменшується ще додатково на 2 роки понад передбачений.

Пенсійний вік може бути знижений тільки за однією з названих підстав за бажанням особи, якщо не обумовлено інше.

Залежно від відповідних показників, які характеризують стан здоров'я, пенсії за віком на пільгових умовах призначаються військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які брали участь у бойових діях, тим, хто став інвалідом внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини чи при виконанні інших обов'язків військової служби (службових обов'язків) або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи виконанням інтернаціонального обов'язку, а також батькам і дружині (якщо вона не взяла повторного шлюбу) військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які померли (загинули) у період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) чи після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконання інтернаціонального обов'язку, мають право на пенсію: чоловікам — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років; жінкам — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років.

Жінки, які народили п'ятеро або більше дітей і виховали їх до восьмирічного віку, і матері інвалідів з дитинства, які виховали їх до цього віку, мають право на пенсію за віком на пільгових умовах після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 15 років із зарахуванням у стаж часу догляду за дітьми. При цьому до числа інвалідів з дитинства належать також діти-інваліди віком до 15 років, які мають право на одержання соціальної пенсії.

У разі відсутності матері, коли виховання дитини-інваліда здійснювалось батьком, йому призначається пенсія за віком після досягнення 55 років при стажі роботи 20 років.

За таких самих умов мають право на пільгову пенсію за віком особи, що хворі на гіпофізарний нанізм (ліліпути), і диспропорційні карлики: чоловіки — після досягнення 45 років і при стажі роботи не менше

20 років; жінки — після досягнення 40 років і при стажі роботи не менше 15 років; інваліди по зору I групи — сліпі та інваліди з дитинства I групи: чоловіки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 15 років; жінки — після досягнення 40 років і при стажі роботи не менше 10 років.

5.3. Розміри пенсій за віком

Пенсії за віком призначаються в розмірі 55 % заробітку, але не нижче мінімального розміру пенсії. За кожний повний рік роботи понад 25 років чоловікам і 20 років жінкам пенсія збільшується на 1 % заробітку, але не менше як на 1 % мінімального розміру пенсії.

Працівникам, які зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці (Список № 1), а також на відкритих гірничих роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та в металургії (за списком робіт і професій, затверджуваним Кабінетом Міністрів України), за кожний рік роботи, яка дає право на пенсію на пільгових умовах, понад 10 років у чоловіків і 7 років 6 місяців у жінок пенсія збільшується на 1 % заробітку.

Наприклад, трудовий стаж громадянина Н. становить 41 рік. Пенсія за віком буде призначатись йому в розмірі 71 % заробітку (55 % при стажі 25 років; 1 % заробітку за кожний повний рік понад 25 років у чоловіків — 16 %).

Мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється в розмірі мінімального споживчого бюджету, який визначається Кабінетом Міністрів України.

Розмір пенсії за віком, обчислений у викладеному порядку, не може перевищувати 75 % заробітку, за винятком мінімальних пенсій, підвищених за роки роботи понад 25 років у чоловіків і 20 років у жінок, а працівникам, зайнятим на роботах, передбачених Списком № 1, а також на підземних і відкритих гірничих роботах, на будівництві шахт і рудників та в металургії, — 85 % заробітку.

Максимальна пенсія не може перевищувати трьох, а для працівників, що зайняті на роботах, передбачених Списком № 1, а також на підземних і відкритих гірничих роботах, на будівництві шахт і рудників та в металургії, — чотирьох мінімальних пенсій за віком.

Надбавки до пенсії за віком

За певних умов до пенсії за віком можуть нараховуватись відповідні надбавки, у зв'язку з чим фактичний розмір пенсії збільшується. Так, до пенсії за віком, у тому числі обчисленої в мінімальному розмірі, встановлюються такі надбавки:

- непрацюючим пенсіонерам, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім'ї, на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі соціальної пенсії, передбаченої для відповідної категорії непрацездатних. Непрацездатними членами сім'ї вважаються особи, які мають право на пенсію в разі втрати годувальника, про що йтиметься далі;
- одиноким пенсіонерам, які за висновком медичних закладів потребують постійного стороннього догляду, на догляд за ними в розмірі 50 % мінімальної пенсії за віком. При цьому приналежність до одиноких пенсіонерів встановлюється комісією з призначення пенсій.

Законом України від «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 22 березня 2003 р. внесено доповнення до ст. 21 пунктами «г» і «д» такого змісту:

«г) особам, які набули права на пенсію за віком відповідно до цього Закону і мають стаж роботи, передбачений статтею 12 цього Закону, але після досягнення пенсійного віку виявили бажання працювати і одержувати пенсію з більш пізнього строку, — в розмірі 10 відсотків основного розміру пенсії без урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії за кожний повний рік роботи після досягнення пенсійного віку, але не більш як 40 відсотків;

д) пенсіонерам, крім осіб, зазначених у пункті «в» цієї статті, які мають стаж роботи, передбачений статтею 12 цього Закону, і в період роботи відмовились одержувати пенсію, — у розмірі 10 відсотків основного розміру пенсії без урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії за кожний повний рік роботи після відмови від одержання пенсії, але не більш як 40 відсотків».

Згідно з цим Законом встановлені надбавки зберігаються при переведенні на інший вид трудової пенсії.

Зазначені надбавки можуть нараховуватись одночасно.

Конкретні розміри соціальних пенсій для відповідних категорій непрацездатних розглянемо у гл. 8.

Пенсії за віком збільшуються також окремим категоріям пенсіонерів. Так, інвалідам війни незалежно від групи інвалідності пенсії за віком

збільшуються на суму мінімального розміру пенсії по інвалідності, встановленої Законом України «Про пенсійне забезпечення військово-службовців» для інвалідів війни з числа солдатів і матросів строкової служби за відповідною групою інвалідності.

Пенсії за віком іншим учасникам війни з числа військовослужбовців, які проходили службу у складі діючої армії, партизанських загонах і з'єднаннях, військовослужбовцям, які брали участь у бойових діях при виконанні інтернаціонального обов'язку, особам вільнонайманого складу діючої армії, а також батькам та дружині (якщо вона не взяла повторного шлюбу) військовослужбовців, які загинули на фронті, при виконанні інтернаціонального обов'язку або інших обов'язків військової служби, підвищуються на 50 % мінімальної пенсії за віком.

Підвищенню на 50 % мінімальної пенсії за віком підлягають також пенсії за віком, які призначені громадянам, що необґрунтовано піддалися політичним репресіям і в подальшому були реабілітовані, а членам їх сімей, яких було примусово переселено, — на 25 % мінімальної пенсії за віком.

Окремої уваги потребують умови призначення пенсій при неповному стажі роботи. Чинне законодавство докорінно змінило порядок пенсійного забезпечення осіб, які не мають достатнього для призначення повної пенсії стажу роботи. Так, пенсії за віком при неповному стажі роботи призначаються незалежно від наявності стажу роботи. Розмір таких пенсій визначається пропорційно наявному стажу роботи, але не менше 50 % мінімальної пенсії за віком.

Такі пенсії обчислюються на загальних підставах, тобто у відсотках до заробітку. Спочатку розраховується повний розмір пенсії — 55 % заробітку, який потім ділиться на кількість місяців необхідного повного стажу роботи (для чоловіків — $25 \times 12 = 300$; для жінок — $20 \times 12 = 240$) і одержана сума множиться на кількість місяців фактичного трудового стажу, який є у пенсіонера.

При призначенні пенсій при неповному стажі роботи не застосовуються пільгові умови за віком і стажем для призначення пенсій, встановлені чинним законодавством. Так, жінка, яка народила п'ятеро і більше дітей і виховала їх до восьмирічного віку, має право на пенсію за віком після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 15 років. При наявності трудового стажу меншої тривалості пенсія за віком буде призначена лише після досягнення нею 55 років.

До пенсій при неповному стажі роботи при наявності відповідних умов можуть нараховуватись встановлені законодавством надбавки

незважаючи на те, що пенсія призначається при неповному стажі роботи. Аналогічно здійснюється також підвищення пенсій відповідним категоріям.

Важливе значення для пенсіонерів за віком має порядок виплати пенсій. У новій редакції Закону України «Про пенсійне забезпечення» встановлено, що пенсії за віком виплачуються в повному розмірі без урахування одержуваного заробітку (доходу) всім пенсіонерам незалежно від використовуваних форм власності та господарювання. Мало того, з 1 січня 1992 р. пенсії виплачуються за місцем фактичного проживання пенсіонера незалежно від прописки.

5.4. Підвищення розмірів трудових пенсій

З метою поліпшення матеріального становища пенсіонерів Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про підвищення розмірів трудових пенсій» від 15 квітня 2003 р. № 544, яка набрала чинності з 1 липня 2003 р.

Згідно з цією постановою збільшено:

- мінімальний розмір пенсій, передбачений для обчислення трудових пенсій за віком, до 50 гривень включно;
- максимальний розмір трудових пенсій за віком:
  - до 200 гривень включно для категорій працівників, визначених згідно з пунктом «а» ст. 13 та ст. 14 Закону України «Про пенсійне забезпечення»;
  - до 150 гривень включно для інших категорій працівників.

Таке збільшення мінімального розміру пенсій не застосовується для визначення розмірів соціальних пенсій, надбавок, підвищень та інших доплат до пенсій.

Встановлено, що коли місячний розмір пенсії непрацездатних громадян (з урахуванням надбавок, підвищень та додаткової пенсії) не досягає 91 гривні 80 копійок, таким громадянам призначається цільова грошова допомога на прожиття в розмірі до 41 гривні 80 копійок на кожного одержувача пенсії, для одержувачів соціальних пенсій, призначених відповідно до абзацу третього частини першої ст. 93 Закону України «Про пенсійне забезпечення», — у розмірі 16 гривень 70 копійок, для військовослужбовців строкової служби та членів їх сімей, які одержують пенсії згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів

внутрішніх справ та деяких інших осіб», — у розмірі до 64 гривень 90 копійок за рахунок коштів, з яких виплачується пенсія.

Розміри пенсій, встановлені відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2001 р. № 1563, після підвищення не повинні перевищувати:

- для чоловіків, які мають стаж підземної роботи від 10 до 15 років, і для жінок, які мають стаж підземної роботи від 7 років 6 місяців до 12 років 6 місяців, — 222 гривні 80 копійок;
- для чоловіків, які мають стаж підземної роботи від 15 до 20 років, і для жінок, які мають стаж підземної роботи від 12 років 6 місяців до 17 років 6 місяців, — 242 гривні 80 копійок;
- для чоловіків, які мають стаж підземної роботи від 20 років і більше, і для жінок, які мають стаж підземної роботи від 17 років 6 місяців і більше, — 275 гривень 80 копійок.

Встановлено також, що трудові пенсії, призначені відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» (крім пенсій працівникам, передбаченим у частині третій ст. 53 цього Закону), перераховуються в такому порядку:

- а) пенсії, обчислені з мінімального розміру пенсії за віком (без урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги), підвищуються в 1,05708 раза;
- б) пенсії (крім пенсій, зазначених у підпункті «а») без урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги підвищуються в 1,05708 раза і виплачуються у межах максимальних розмірів пенсій.

Згідно з розглядуваною постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2003 р. № 544 обчислюються розміри трудових пенсій, що призначаються відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» (крім пенсій працівникам, передбаченим у частині третій ст. 53 цього Закону), у такому порядку:

- а) із заробітку, одержуваного до 1992 р., розміри пенсій підвищуються відповідно до підпункту «а» пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 26 липня 1996 р. № 831 «Про підвищення розмірів пенсій, призначених до 1 серпня 1996 р., та порядок обчислення пенсій, що призначаються після 1 серпня 1996 року», підпункту «б» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1999 р. № 1528 «Про порядок призначення та перерахунку пенсій відповідно до За-

- кону України від 15 липня 1999 р. «Про підвищення мінімального розміру пенсій», підпункту «б» пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2000 р. № 1686 «Про підвищення розмірів пенсій та інших соціальних виплат пенсіонерам» у частині, що стосується призначення пенсій із заробітку, одержуваного до 1992 р., пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 14 березня 2001 р. № 227 «Про підвищення розмірів трудових пенсій», пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 27 червня 2001 р. № 741 «Про підвищення розмірів пенсій та інших соціальних виплат пенсіонерам», підпункту «в» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2001 р. № 1706 «Про підвищення розмірів пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», підпункту «в» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 279 «Про підвищення розмірів пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» та до підпункту «б» пункту 4 цієї постанови;
- б) із заробітку, одержуваного у період з 1 січня 1992 р. по 28 лютого 2001 р., розміри пенсій підвищуються відповідно до підпункту «б» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1999 р. № 1528, підпункту «б» пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2000 р. № 1686 (із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 23 січня 2001 р. № 37 — у частині, що стосується призначення пенсій із заробітку, одержуваного після 1992 р.), пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 27 червня 2001 р. № 741 (у частині, що стосується призначення пенсій із заробітку, одержуваного після 1992 р.), підпункту «в» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2001 р. № 1706, підпункту «в» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 279 та до підпункту «б» пункту 4 цієї постанови.

ГЛАВА 6

Пенсії за вислугу років

6.1. Поняття і загальні умови призначення пенсій за вислугу років

Пенсії за вислугу років встановлюються окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком.

Право на пенсію за вислугу років мають:

- окремі категорії працівників авіації і льотно-випробного складу;
- робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітені;
- водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих у технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи;
- механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах, а також плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють в акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення);
- працівники експедицій, партій, загонів, ділень і бригад, безпосередньо зайняті на польових, геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах;
- робітники і майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання;
- деякі категорії артистів театрів та інших театральних-видовищних підприємств і колективів;
- працівники освіти, охорони здоров'я, а також соціального забезпечення, які в будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів і спеціальних службах безпосередньо зайняті обслуговуванням пенсіонерів та інвалідів;
- спортсмени.

6.2. Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників

Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників авіації і льотно-випробного складу

Пенсії за вислугу років призначаються працівникам льотного і льотно-випробного складу незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств, установ і організацій, в яких вони зайняті, а також незалежно від віку при вислугі на посадах, які дають право на пенсію, не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок.

Зазначені працівники, звільнені від льотної роботи за станом здоров'я (через хворобу), при наявності вислуги років не менше 20 років у чоловіків і не менше 15 років у жінок мають право на пенсію пропорційно відпрацьованому часу.

Перелік посад працівників льотного складу, порядок обчислення строків вислуги років для призначення їм пенсій, а також порядок призначення і виплати пенсій льотно-випробному складу затверджуються Кабінетом Міністрів України. Зокрема, відповідною постановою від 21 липня 1992 р. № 418 Кабінет Міністрів України затвердив такі нормативні акти з питань призначення пенсій за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробного складу: Порядок обчислення строків вислуги років для призначення пенсій працівникам льотного складу; Перелік посад працівників льотного складу, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років; Порядок призначення і виплати пенсій за вислугу років працівникам льотно-випробного складу цивільної авіації; Порядок обчислення строків вислуги років для призначення пенсій працівникам, які управляють повітряним рухом і мають відповідне посвідчення; Перелік посад і робіт інженерно-технічного складу авіації, які дають право на пенсію за вислугу років.

Пенсія за вислугу років призначається також працівникам, які здійснюють управління повітряним рухом і мають свідоцтво диспетчера: чоловікам — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 12 років 6 місяців роботи з безпосереднього управління польотами повітряних суден; жінкам — після досягнення 45 років і при загальному стажі роботи не менше 17 років 6 місяців, з них не менше 10 років роботи з безпосереднього управління польотами повітряних суден.

Зазначені працівники, звільнені від роботи з безпосереднього управління польотами повітряних суден за станом здоров'я (через хво-

робу), при наявності вислуги років у чоловіків не менше 10 років і у жінок не менше 7 років 6 місяців мають право на пенсію пропорційно відпрацьованому часу.

У вислугу років працівникам, які здійснюють управління повітряним рухом, зараховується також робота на посадах льотного і льотно-випробного складу.

Працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають відповідне посвідчення (диспетчери, старші диспетчери, керівники польотів), мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах: чоловіки — не менше 20 років, жінки — не менше 17 років 6 місяців.

Право на пенсію за вислугу років має також інженерно-технічний склад авіації за переліком посад і робіт, що затверджується в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України. Зокрема, право на пенсію мають авіаційні техніки (механіки, мотористи) усіх найменувань і майстри всіх найменувань, інженери всіх найменувань, начальники цехів, змін, дільниць, служб, груп з технічного обслуговування повітряних суден та інших літальних апаратів: чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначених посадах; жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначених посадах. При цьому право на пенсію у них настає за умови, що вони безпосередньо зайняті повний робочий день на роботах з оперативного і періодичного (гарантійного) аеродромного технічного обслуговування повітряних суден.

У вислугу років працівникам інженерно-технічного складу зараховується також льотна, льотно-випробна робота і робота з управління повітряним рухом.

Пенсія за вислугу років надається також бортпровідникам: чоловікам — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 15 років як бортпровідник; жінкам — після досягнення 45 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років як бортпровідниця.

Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників інших галузей народного господарства

Право на пенсію за вислугу років мають робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному

транспорті та метрополітенах, за списками професій і посад, затверджуваними в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України.

Зокрема, право на пенсію мають машиністи і помічники машиністів паровозів, електропоїздів, парових кранів на залізничному ходу, дизельпоїздів, поїзні диспетчери і старші поїзні диспетчери, окремі чергові по станціях, кондуктори вантажних поїздів, складачі поїздів, механіки рефрижераторних поїздів, регулювальники швидкості руху вагонів, електромонтери і електромеханіки контактної мережі магістральних залізниць та ін. Зазначеним працівникам пенсія призначається: чоловікам — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; жінкам — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

Пенсія за вислугу років призначається також працівникам експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, які безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах: чоловікам — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; жінкам — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

При цьому період роботи безпосередньо в польових умовах протягом півроку або більше півроку зараховується за рік роботи, менше півроку — за фактичною тривалістю, а на сезонних роботах — у порядку, передбаченому для включення у стаж сезонних робіт.

Право на пенсію за вислугу років надається й робітникам, майстрам (у тому числі старшим майстрам), безпосередньо зайнятим на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання, за списком професій, посад і виробництв, що затверджується в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України. Зокрема, право на пенсію мають вальники лісу, лісоруби, водії автомобілів, безпосередньо зайнятих на вивезенні лісу, обрубники гілок, сортувальники деревини на воді, вздимники, лебідчики на трелюванні лісу, машиністи-кранівники, зайняті на лісосіках, лісонавантажувальних пунктах, верхніх і проміжних складах, машиністи зчеплювальних і трелювальних машин, навальники-звальними лісоматеріалів, розкрязувальники, зчеплювальники, трактористи, зайняті на підготовці лісосік, трелюванні та

вивезенні лісу, трелювальники, чокувальники та інші робітники, а також майстри, старші майстри, які зайняті на лісосіках, лісонавантажувальних пунктах, верхніх і проміжних складах. Зазначеним працівникам пенсія призначається: чоловікам — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; жінкам — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

Пенсія за вислугу років призначається також механізаторам (доке-рам-механізаторам) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах: чоловікам — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі; жінкам — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі.

Право на зазначену пенсію має також плавсклад морського, річко-вого флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, які по-стійно працюють в акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення): чоловіки — після досягнен-ня 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; жінки — після досягнен-ня 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

Пенсія за вислугу років призначається працівникам окремих видів суден, професій і посад плавскладу суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості за списком, затверджуваним у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку: чоловікам — при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і по-садами не менше 25 років; жінкам — при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 20 років.

Зокрема, право на пенсію незалежно від віку дає робота на таких видах суден: хімовози, виробничі судна флоту рибної промисловості, газовози, судна з атомними енергетичними установками, зайняті видо-бутком, обробкою риби і морепродуктів, нафтоперегінні, зачисні стан-ції та ін. Щодо професій і посад плавскладу право на пенсію мають, зокрема, боцмани, механіки, електромеханіки, електрики, гідроакусти-ки, кочегари суден, капітани-директори, капітани та їх помічники, шту-рмани, майстри всіх найменувань, мотористи і машиністи всіх на-

йменувань та їх помічники, шкіпери, рульові й матроси всіх класів і найменувань та ін.

Незалежно від віку призначається пенсія за вислугу років і спортсменам — заслуженим майстрам спорту, майстрам спорту міжнародного класу — членам збірних команд при загальному стажі роботи не менше 20 років у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України.

**Пенсії за вислугу років деяким категоріям артистів
театрів та інших театральних-видовищних закладів,
підприємств і колективів**

Право на пенсію за вислугу років при стажі творчої діяльності від 20 до 30 років мають окремі категорії артистів театральних-видовищних закладів та інших концертних підприємств і колективів за переліком, затверджуваним у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України.

Так, при стажі творчої роботи не менше 20 років право на пенсію за вислугу років мають артисти балету і артисти — виконавці танцювальних номерів у професійних художніх колективах; артисти театрів міміки і жести; трагедисти (артисти, які виконують ролі хлопчиків, підлітків, дівчаток); артисти цирків і концертних організацій: гімнасти, мотоболофігуристи, екілібристи, балансери, акробати, наїзники, дресирувальники диких звірів, борці, які досягли 50 років, клоуни (килимні), які виконують номери жанрів циркового мистецтва, що дають право на пенсію за вислугу років; силові жонглери, ліліпути — артисти всіх найменувань; артисти — вокалісти (солісти) театрів опери і балету, музичних і музично-драматичних театрів, концертних організацій, телебачення і радіомовлення.

При стажі творчої роботи не менше 25 років (у тому числі й зазначеної роботи) право на пенсію за вислугу років мають артисти — вокалісти (солісти) театрів опери і балету, музичних і музично-драматичних театрів, концертних організацій, телебачення і радіомовлення, оперних студій вищих навчальних закладів мистецтва; артисти — виконавці трюкових номерів (каскадери); артисти, які грають на духових інструментах у професійних художніх колективах; артисти — ляльководи в театрах ляльок; артисти дитячих театрів юного глядача; жонглери в цирках і концертних організацій.

При стажі творчої роботи не менше 30 років (включаючи зазначену роботу) право на пенсію за вислугу років мають артисти хору професійних художніх колективів.

Список професій та посад, порядок призначення і виплати пенсій за вислугу років окремим категоріям працівників затверджено відповідною постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 583.

Пенсії за вислугу років виплачуються після припинення роботи, яка дає право на таку пенсію. При виконанні іншої роботи пенсія виплачується в порядку, передбачуваному для працюючих пенсіонерів за віком, тобто без урахування одержуваного заробітку (прибутку) за місцем фактичного проживання пенсіонера незалежно від місця прописки (крім пенсій працівникам льотно-випробного складу цивільної авіації).

Пенсії за вислугу років призначаються в таких же розмірах, що й пенсії за віком, тобто 55 % заробітку і за кожний повний рік роботи понад 25 років чоловікам і 20 років жінкам пенсія збільшується на 1 % заробітку. До пенсій за вислугу років нараховуються надбавки і підвищення, передбачені для пенсій за віком.

Пенсії обчислюються із середньомісячного заробітку, який визначається відповідно до чинного законодавства, тобто на загальних підставах (ст. 64–67, 69 Закону України «Про пенсійне забезпечення»). Разом з тим обчислення заробітку для окремих категорій працівників має певні особливості. Так, льотчикам-випробувачам, штурманам-випробувачам і парашутистам-випробувачам, у яких не менше 2/3 необхідної вислуги припадає на проведення випробувань дослідних літальних апаратів чи парашутно-десантної техніки на підприємствах і в організаціях, що конструюють, виробляють і випробовують авіаційну, аерокосмічну, повітряно-плавальну і парашутно-десантну техніку, пенсія вираховується із середньомісячного заробітку, визначеного відповідно до чинного законодавства, але при цьому заробіток у сумі не вище десятикратного розміру заробітної плати враховується повністю, а наступна частина — у розмірі 50 %. Льотному складу парашутно-десантної техніки пенсія нараховується з усього заробітку, який не перевищує десятикратного розміру мінімальної заробітної плати.

6.3. Пенсія за вислугу років працівників навчальних закладів, установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту

Відповідно до ст. 52 та 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення» працівники освіти, охорони здоров'я, а також соціального забезпечення, які в будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів і

спеціальних службах безпосередньо зайняті обслуговуванням пенсіонерів та інвалідів, мають право на пенсію за вислугу років.

Пенсії за вислугу років встановлюються окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком.

Працівники освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення мають право на пенсію за вислугу років при наявності спеціального стажу роботи від 25 до 30 років за переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку.

Так, постановою Кабінету Міністрів України «Про перелік закладів і установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і посад, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років» від 4 листопада 1993 р. № 909 затверджений перелік закладів і установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і посад, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років.

Пенсії за вислугу років працівникам цієї категорії призначаються при наявності спеціального стажу роботи не менше 25 років.

У переліку визначені такі заклади і установи, а також посади, що дають право на пенсію за вислугу років.

1. Освіта:

- середні загальноосвітні навчальні заклади і школи-інтернати всіх типів і найменувань, військові загальноосвітні навчальні заклади, музичні, художні й спортивні школи — вчителі, логопеди, вчителі-логопеди, вчителі-дефектологи, викладачі, педагоги, сурдопедагоги, тифлопедагоги, педагоги-вихователі, вихователі-керівники (вихователі), завідувачі та інструктори слухових кабінетів, директори, завідувачі, їх заступники з навчально-виховної, навчально-виробничої частини або роботи з виробничого навчання, завідувачі навчальною і навчально-виховною частинами, соціальні педагоги (організатори позакласної та позашкільної виховної роботи з дітьми);
- міжшкільні навчально-виробничі комбінати трудового навчання і професійної орієнтації учнів — директори, заступники директорів з навчально-виховної (навчально-виробничої) роботи, вчителі;
- дитячі будинки, дитячі трудові та виховно-трудова колонії, дитячі приймальні пункти і приймальники-розподільники для неповнолітніх, логопедичні пункти і стаціонари, школи-клініки — директори (завідувачі), їх заступники з навчально-виховної частини або робо-

ти, вчителі, педагоги-вихователі, вихователі-керівники (вихователі), сурдопедагоги, тифлопедагоги, вчителі-дефектологи;

- вищі навчальні заклади I і II рівня акредитації, професійні навчально-виховні заклади — викладачі, педагоги;
- дошкільні й дитячі заклади всіх типів і найменувань — завідувачі, вихователі, логопеди, сурдопедагоги, тифлопедагоги, вихователі-керівники, музичні керівники;
- бібліотеки — завідувачі, бібліотекарі;
- навчальні заклади підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів — викладачі;
- дитячі клініки, поліклініки, лікарні, санаторії, диспансери, ясла, будинки дитини, дитячі відділення в лікарнях, санаторіях, диспансерах і установах для виконання покарань — вчителі, педагоги-вихователі, логопеди, сурдопедагоги, тифлопедагоги.

2. Охорона здоров'я:

- лікарняні заклади, лікувально-професійні заклади особливого типу, лікувально-трудова профілакторія, амбулаторно-поліклінічні заклади, заклади швидкої та невідкладної медичної допомоги, заклади переливання крові, охорони материнства і дитинства, санаторно-курортні, санітарно-епідеміологічні заклади, діагностичні центри — лікарі та середній медичний персонал (незалежно від найменування посад);
- аптеки, аптечні кіоски та магазини, контрольовано-аналітичні лабораторії — провізори, фармацевти (незалежно від найменування посад), лаборанти;
- медико-соціальні експертні комісії, бюро судово-медичної експертизи — лікарі та середній медичний персонал (незалежно від найменування посад).

3. Соціальний захист:

- інтернатні заклади для інвалідів, дітей-інвалідів і престарілих — медичні працівники (незалежно від найменування посад), педагоги, вчителі, вихователі, логопеди, інструктори ЛФК та з праці;
- медичні відділи протезних підприємств — медичні працівники (незалежно від найменування посад).

Зазначені в цьому переліку вчителі та інші працівники освіти заочних навчальних закладів належать до осіб, що мають право одержати пенсію за вислугу років.

Робота за спеціальністю в передбачених цим переліком закладах, установах і на посадах, дає право на пенсію незалежно від відомчої належності закладів і установ.

Робота за спеціальністю в закладах, установах і на посадах до 1 січня 1992 р., яка давала право на пенсію за вислугу років відповідно до раніше діючого законодавства, зараховується до стажу для призначення пенсії за вислугу років.

При призначенні пенсії за вислугу років зазначеним особам допускається підсумовування сплати за період їх роботи у закладах і установах освіти, охорони здоров'я та соціального захисту.

ГЛАВА 7

Пенсії по інвалідності та в разі втрати годувальника

7.1. Поняття пенсії по інвалідності. Право на пенсію по інвалідності

Пенсії по інвалідності призначаються в разі настання інвалідності, яка спричинила повну або часткову втрату здоров'я, незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після її припинення.

Залежно від ступеня втрати працездатності інваліди поділяються на три групи. Основою для встановлення I групи інвалідності є порушення функцій організму, при якому інвалід не може самостійно обслуговувати себе і потребує постійного стороннього догляду. Інвалідність II групи встановлюється при значно виражених порушеннях функцій організму, які разом з тим не визначають необхідності у сторонній постійній допомозі, яка приводить до повної втрати працездатності або до такого стану, коли окремі види допомоги можуть виконуватись лише у спеціально створених умовах. Інвалідність III групи означає значне зниження працездатності внаслідок порушення функцій організму, зумовлених хронічними захворюваннями чи анатомічними дефектами. Ця група інвалідності встановлюється, наприклад, при необхідності перевести працівника за станом здоров'я на роботу, яка потребує нижчої кваліфікації.

Право на пенсію по інвалідності залежить і від причини інвалідності. Причинами інвалідності можуть бути трудове каліцтво або професійне захворювання, а також загальне захворювання (у тому числі каліцтво, не пов'язане з роботою, інвалідність з дитинства).

Причини і групи інвалідності, а також час настання інвалідності встановлюються органами медико-соціальної експертизи, що діють на підставі Положення про них, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

Причина інвалідності «загальне захворювання» встановлюється при настанні інвалідності під час роботи (навчання) або після залишення роботи (навчання), якщо захворювання чи травма (каліцтво), які зумовили інвалідність, прямо не залежать від професійного захворювання, травми на виробництві, захворювання (поранення, контузії) під час перебування на військовій службі. Інвалідність особи вважається та-

кою, що настала внаслідок загального захворювання, якщо вона встановлена після досягнення 16 років (учнями — 18 років), але до початку трудової діяльності.

Причина інвалідності «професійне захворювання» визначається тоді, коли інвалідність настала внаслідок захворювання, яке визнане впливом професійних шкідливостей, відповідних цій професії, або через умови праці, характерні для того чи іншого виробництва. Професійне захворювання як причина інвалідності встановлюється на підставі списку професійних захворювань, який затверджується в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Інвалідність вважається такою, що настала внаслідок трудового каліцтва, якщо нещасний випадок, який спричинив інвалідність, стався (крім випадків протиправного діяння) при виконанні трудових обов'язків (у тому числі під час відрядження), а також при здійсненні будь-яких дій в інтересах підприємства або організації, хоча б і без спеціального доручення; по дорозі на роботу або з роботи; на території підприємства, організації або в іншому місці роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), протягом часу, необхідного для приведення в порядок знарядь виробництва, одягу тощо перед початком або після закінчення роботи; поблизу підприємства, організації або іншого місця роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), якщо перебування там не суперечило правилам внутрішнього трудового розпорядку; при виконанні державних або громадських обов'язків; при виконанні дій з рятування людського життя, охорони державної, колективної та індивідуальної власності, а також охорони правопорядку.

В окремих випадках юридичне значення має час настання інвалідності внаслідок загального захворювання. У цьому разі органи медико-соціальної експертизи в рішенні про встановлення інвалідності поряд з групою і причиною вказує час її настання. Інвалідність з дитинства встановлюється тоді, коли вона настала до досягнення 16 років (у учнів — до 18 років).

Органи медико-соціальної експертизи здійснюють переогляд інвалідів I групи один раз на два роки, а інвалідів II і III груп — один раз на рік. Окремим категоріям інвалідів група інвалідності може встановлюватись без зазначення строку переогляду. Так, група інвалідності встановлюється безстроково інвалідам, у яких строк переогляду настає після досягнення чоловіками 60 років, жінками — 55 років; інвалідам I і II груп, яким за останні 15 років група інвалідності не змінювалась; чо-

ловікам після досягнення 55 років, жінкам — 50 років, як
 ків перед досягненням цього віку безперервно встановл
 інвалідності; інвалідам Великої Вітчизняної війни І і ІІ
 які прирівняні до них, незалежно від віку і часу наста
 та ін. Переогляд у таких випадках здійснюється за заявою **пенсії** да.

Пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва **ресійно-**
 го захворювання призначаються незалежно від стажу ро

Пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання інв: призна
 чаються при наявності такого стажу роботи на час наста **незалежності:**

Вік	Стаж роб (жках)
До досягнення 23 років	ди поділз
Від 23 років до досягнення 26 років	ості є пс
Від 26 років до досягнення 31 року	йно обс.
Від 31 року до досягнення 36 років	івалідніс
Від 36 років до досягнення 41 року	функції
Від 41 року до досягнення 46 років	ронній
Від 46 років до досягнення 51 року	ості або
Від 51 року до досягнення 56 років	лише у
Від 56 років до досягнення 61 року	значне
Від 61 року і старші	ізму, зу
	ми. Ця г
	перевест
	кваліфік
	ичини ін
	іцтво ас

Якщо було набуто стажу роботи, необхідного для)
 вої групи, і робота продовжувалась при переході до ання інв: вікової
 групи, то умова про стаж вважається виконаною неза **ізи,** щод вимог,
 встановлених для наступної вікової групи. **нетом**

Особам, які стали інвалідами внаслідок загального овання в
 період роботи або після її припинення до досягнення встансв, пенсії
 призначаються незалежно від стажу роботи. **бо після**

При переведенні з пенсії по інвалідності внаслідок(каліцтвого калі
 цтва або професійного захворювання на пенсію по інвного захі внаслі
 док загального захворювання необхідний стаж визнача, контузівіком на
 час початкового встановлення інвалідності. **ій вважає**

Деякі особливості має визначення права на пенсію по інвалідності студентам, учням і громадянам — переселенцям з інших країн. Так, вихованцям, учням, студентам, курсантам, слухачам, стажистам, клінічним ординаторам, аспірантам, докторантам, які не працювали до вступу в навчальний заклад, на курси, в аспірантуру чи клінічну ординатуру, пенсії призначаються:

- при інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, пов'язаних з проходженням виробничого навчання, практики чи практичними заняттями, незалежно від тривалості перебування в навчальному закладі, на курсах, в аспірантурі чи клінічній ординатурі. При цьому до інвалідності внаслідок трудового каліцтва, пов'язаного з проходженням виробничого навчання, практики чи практичними заняттями, прирівнюється інвалідність, що настала у зв'язку з виконанням державних, громадських обов'язків або завдань адміністрації, або у зв'язку з виконанням дій з рятування людського життя, охорони державної, колективної та індивідуальної власності, а також охорони правопорядку;
- при інвалідності внаслідок загального захворювання, якщо вихованець, учень, курсант, слухач, стажист, клінічний ординатор, аспірант, докторант навчався протягом відповідного строку, встановленого законодавством для інвалідів внаслідок загального захворювання.

Учням загальноосвітніх шкіл пенсії призначаються при інвалідності внаслідок каліцтва, пов'язаного з проходженням виробничого навчання, практики чи практичними заняттями, незалежно від тривалості навчання.

Громадянам України — переселенцям з інших держав, які не працювали в Україні, пенсії призначаються так: по інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання — незалежно від стажу роботи; по інвалідності внаслідок загального захворювання — при наявності стажу роботи, необхідного за віком на день встановлення інвалідності.

7.2. Розміри пенсій по інвалідності

Нині діє один порядок нарахування пенсій по інвалідності незалежно від причини інвалідності — у процентному відношенні до середньомісячного заробітку інваліда.

Пенсії по інвалідності призначаються в таких розмірах: інвалідам I групи — 70 %, II групи — 60 %, III групи — 30 % заробітку.

Якщо у інвалідів I і II груп є необхідний для призначення пенсії за віком трудовий стаж, у тому числі на пільгових умовах, пенсія по інвалідності призначається в розмірі пенсії за віком при відповідному стажі роботи.

Мінімальний розмір пенсії встановлюється так: інвалідам I групи — у розмірі 200 %, II групи — 100 %, III групи — 50 % мінімального розміру пенсії за віком.

Мінімальний розмір пенсії особам, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини чи виконанні інших обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи виконанням інтернаціонального обов'язку, а також громадянам, яких необгрунтовано було піддано політичним репресіям і в подальшому реабілітовано, інвалідність яких пов'язана з репресіями, встановлюється: інвалідам I та II груп — у розмірі трьох мінімальних пенсій за віком; інвалідам III групи — у розмірі півтори мінімальних пенсій за віком.

Максимальна пенсія не може перевищувати трьох, а для працівників, зайнятих на роботах, передбачених відповідним списком, а також на підземних і відкритих гірничих роботах, будівництві шахт і рудників та в металургії, — чотирьох мінімальних пенсій за віком.

Інвалідам внаслідок загального захворювання, які не мають достатнього для призначення повної пенсії стажу роботи, пенсія по інвалідності призначається при неповному стажі в розмірі, пропорційному наявному стажу, але не менше соціальної пенсії, встановленої для відповідної групи інвалідності.

Вихованцям, учням, студентам, курсантам, слухачам, стажистам, клінічним ординаторам, аспірантам, докторантам, які не працювали до вступу в навчальний заклад, на курси, в аспірантуру чи клінічну ординатуру, учням загальноосвітніх шкіл, які стали інвалідами внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, пов'язаних з проходженням виробничого навчання, практики чи практичними заняттями, пенсії по інвалідності призначаються в таких же розмірах, як і для інших інвалідів.

Особам, які стали інвалідами у зв'язку з виконанням державних чи громадських обов'язків або у зв'язку з виконанням дій з рятування людського життя, охорони державної, колективної та індивідуальної

власності, а також охорони правопорядку, пенсії також призначаються на загальних підставах.

Надбавки і підвищення до пенсій по інвалідності

До пенсії по інвалідності, у тому числі обчисленої в мінімальному розмірі, встановлюються такі надбавки:

- непрацюючим інвалідам, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім'ї, — на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі соціальної пенсії, передбаченої для відповідної категорії непрацездатних;
- інвалідам I групи, одиноким інвалідам II групи, які потребують постійного стороннього догляду або досягли пенсійного віку, а також одиноким інвалідам III групи, які досягли пенсійного віку, — на догляд за ними в розмірі 50 % мінімального розміру пенсії за віком.

Зазначені надбавки можуть нараховуватись одночасно.

Пенсії по інвалідності учасникам війни з числа військовослужбовців, які проходили службу у складі діючої армії, партизанських загонів і з'єднаннях, військовослужбовцям, які брали участь у бойових діях при виконанні інтернаціонального обов'язку, особам вільнонайманого складу діючої армії, а також батькам і дружині (якщо вона не взяла повторного шлюбу) військовослужбовців, які загинули на фронті, при виконанні інтернаціонального обов'язку або інших обов'язків військової служби, підвищуються на 50 % мінімальної пенсії за віком.

Громадянам, які необґрунтовано зазнали політичних репресій і в подальшому були реабілітовані, пенсії по інвалідності підвищуються на 50 %, а членам їх сімей, яких було примусово переселено, — на 25 % мінімальної пенсії за віком.

Пенсії по інвалідності з дитинства внаслідок поранення, контузії або каліцтва, пов'язаних з бойовими діями в період Великої Вітчизняної війни чи з їх наслідками, підвищуються на 15 % мінімальної пенсії за віком.

Крім того, особам, віднесеним до категорії I (учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілі від Чорнобильської катастрофи, які втратили повністю або частково працездатність внаслідок Чорнобильської катастрофи), призначається щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, у таких розмірах: інвалідам I групи — 100 % мінімальної пенсії за віком; II групи — 75 % мінімальної пенсії за віком; III групи, а також особам, які перенесли променеву

хворобу будь-якого ступеня та захворювання яких пов'язане з впливом радіоактивного випромінювання, — 50 % мінімальної пенсії за віком.

Щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, признається також особам, віднесеним до категорій 2, 3, 4, у таких розмірах:

- особам, віднесеним до категорії 2 (учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали в зоні відчуження у 1986–1987 рр., а також потерпілі від Чорнобильської катастрофи, яких евакуйовано із зони відчуження) — 30 % мінімальної пенсії за віком;
- особам, віднесеним до категорії 3 (учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали в зоні відчуження у 1988–1990 рр., а також потерпілі від Чорнобильської катастрофи, які постійно працюють чи працювали або проживають чи проживали на територіях зон безумовного обов'язкового та гарантованого відселення) — 25 % мінімальної пенсії за віком;
- особам, віднесеним до категорії 4 (особи, які постійно проживають на території зони посиленого радіоекологічного контролю) — 15 % мінімальної пенсії за віком.

7.3. Порядок призначення і виплати пенсій по інвалідності

Пенсії по інвалідності призначаються на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи. У разі зміни групи інвалідності пенсія в новому розмірі виплачується з дня зміни групи інвалідності. У разі визнання особи, яка пройшла повторний огляд, здоровою пенсія виплачується їй до кінця місяця, в якому її визнано здоровою, але не довше ніж до дня, на який встановлено інвалідність.

Якщо інвалід не з'явився в органи медико-соціальної експертизи на повторний огляд у призначений для цього строк, то виплата йому пенсії припиняється, а в разі визнання його знову інвалідом відновлюється з дня припинення виплати, але не більше як за один місяць. Якщо строк повторного огляду пропущено з поважної причини, виплата пенсії здійснюється з дня припинення виплати до дня повторного огляду, але не більше як за 3 роки, якщо орган медико-соціальної експертизи визнає його за цей період інвалідом. При цьому якщо при повторному огляді інваліда переведено до іншої групи інвалідності (вищої чи нижчої), то пенсія за вказаний час виплачується за попередньою групою. Якщо виплату пенсії інвалідові, який втратив здоров'я внаслідок загального захворювання, було припинено у зв'язку з відновленням здоров'я або як-

що він не одержував пенсії внаслідок нез'явлення на повторний огляд без поважних причин, то в разі наступного визнання його інвалідом виплата раніше призначеної пенсії поновлюється з дня встановлення інвалідності знову за умови, що після припинення виплати пенсії минуло не більше 5 років. Якщо минуло понад 5 років, пенсія призначається знову на загальних підставах.

Пенсії по інвалідності, у тому числі при неповному стажі роботи, виплачуються без урахування одержуваного заробітку (прибутку) за місцем фактичного проживання пенсіонера незалежно від прописки.

7.4. Пенсії в разі втрати годувальника

Право на пенсію в разі втрати годувальника

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні. При цьому дітям пенсії призначаються незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, також мають право на пенсію, якщо згодом втратили джерело засобів до існування.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

- діти, брати, сестри і онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років; при цьому брати, сестри і онуки за умови, що вони не мають працездатних батьків;
- батько, мати, дружина, чоловік, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку: чоловіки — 60 років, жінки — 55 років;
- один з батьків чи чоловік (дружина) або дід, бабуса, брат чи сестра незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) зайнятий доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли віку 8 років, і не працює;
- дід і бабуса при відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати.

Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-річного віку.

Право на зазначену пенсію настає тоді, коли годувальник помер або безвісти відсутній. Факт смерті громадян підтверджується, як пра-

вило, свідоцтвом, виданим органом реєстрації актів громадського стану. Безвісна відсутність годувальника засвідчується в судовому порядку. Сім'ї безвісно відсутніх у разі втрати годувальника мають такі самі права на пенсію, що й сім'ї померлих.

Члени сім'ї померлого вважаються такими, що були на його утриманні, якщо вони були на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Розглянемо деякі питання, пов'язані з правом членів сім'ї на одержання пенсії.

Зокрема, право на пенсію у дітей виникає в разі смерті кожного з батьків. Батьками дитини вважаються особи, які записані такими у свідоцтві про народження. Якщо дитина народилась після смерті чоловіка, який перебував у шлюбі з матір'ю новонародженого, померлий може бути записаний його батьком, якщо після смерті батька до дня народження дитини минуло не більше 10 місяців. Права дітей, народжених у шлюбі, який було визнано недійсним, прирівнюються до прав дітей, народжених у зареєстрованому шлюбі. У разі встановлення батьківства в органах ЗАГС або в судовому порядку діти мають ті самі права й обов'язки стосовно батьків і їх родичів, як і діти, народжені від осіб, які перебувають у шлюбі між собою. При позбавленні батька чи матері або обох з подружжя батьківських прав діти не втрачають право на пенсію в разі їх смерті.

Усиновителі мають право на пенсію в разі втрати годувальника нарівні з батьками, а усиновлені — нарівні з рідними дітьми. Неповнолітні, які мають право на пенсію в разі втрати годувальника, зберігають це право і при їх усиновленні.

Вітчим і мачуха мають право на пенсію в разі втрати годувальника нарівні з батьком і матір'ю, якщо виховували або утримували померлого пасинка чи падчерку не менше 5 років.

Пасинок і падчерка, якщо вони не одержували аліментів від батьків, мають право на пенсію нарівні з рідними батьками.

Право на пенсію в разі втрати годувальника має дружина чи чоловік, якщо вони досягли пенсійного віку. Шлюбні відносини повинні бути підтверджені свідоцтвом про шлюб, а у відповідних випадках — рішенням суду. Пенсія, призначена в разі смерті одного з подружжя, зберігається і при взятті пенсіонером нового шлюбу. Якщо до дня взяття нового шлюбу пенсія не була призначена, то потім вона вже не може бути встановлена.

Дід і бабуся набувають права на пенсію в разі втрати годувальника при відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати. До осіб, що зобов'язані їх утримувати, насамперед належать їх діти, один із подружжя, а також брати, сестри і онуки, які мають необхідні для цього засоби.

Пенсія в разі втрати годувальника, який помер внаслідок трудового каліцтва, професійного чи загального захворювання, призначається незалежно від того, коли помер годувальник: до початку трудової діяльності (навчання), у період роботи (навчання) або після припинення роботи (навчання).

Сім'ї годувальника, який помер внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а також сім'ї померлого пенсіонера пенсія призначається незалежно від стажу роботи годувальника.

Пенсія в разі втрати годувальника, який помер внаслідок загального захворювання чи каліцтва, не пов'язаного з роботою, призначається, якщо годувальник на день смерті мав стаж, який був би необхідний йому для призначення пенсії по інвалідності.

Сім'ям вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, аспірантів, клінічних ординаторів, докторантів, які не працювали до вступу в навчальний заклад, на курси, в аспірантуру чи клінічну ординатуру, пенсії призначаються відповідно на тих самих підставах, що й пенсії по інвалідності цим учням, студентам, аспірантам і клінічним ординаторам.

Сім'ям громадян України — переселенців з інших держав, якщо годувальник не працював в Україні, пенсії призначаються:

- тим, хто одержував в інших державах пенсію в разі втрати годувальника, — незалежно від стажу роботи годувальника;
- тим, хто не одержував пенсії, за умови, що годувальник за віком на день припинення роботи мав відповідний стаж, який був би необхідний йому для призначення пенсії по інвалідності, а в разі смерті його внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання — незалежно від стажу роботи годувальника.

Розмір пенсії у разі втрати годувальника

У сучасних умовах на розмір пенсії впливає тільки заробіток годувальника. Усім непрацездатним утриманцям він визначається у процентному відношенні. Так, пенсії в разі втрати годувальника призначаються на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 30 % заробітку годувальника, але не менше соціальної пенсії, встановленої для відповід-

ної категорії непрацездатних. На дітей, які втратили обох батьків (круглих сиріт), а також на дітей померлої одинокої матері пенсія на кожну дитину не може бути меншою від двократного розміру соціальної пенсії. Сім'ям, до складу яких входять діти, які втратили обох батьків (круглі сироти), пенсія обчислюється із загальної суми заробітку обох батьків.

Сім'ям, які втратили годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи, додатково до державної пенсії призначається щомісячна компенсація. Право на щомісячну компенсацію мають непрацездатні члени сім'ї годувальника, які були на його утриманні. При цьому дітям щомісячна компенсація призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Щомісячна компенсація в разі втрати годувальника призначається на кожного непрацездатного члена сім'ї, який був на його утриманні, у розмірі 50 % мінімальної пенсії за віком.

Членам сім'ї, що втратили годувальника, який помер внаслідок загального захворювання і не мав стажу, достатнього для призначення повної пенсії по інвалідності, призначається пенсія при неповному стажі в розмірі, пропорційному наявному стажу роботи годувальника. Сім'ям померлих пенсіонерів, які одержували пенсію при повному стажі, пенсія призначається пропорційно стажу роботи, виходячи з якого було призначено пенсію померлому годувальнику. При цьому пенсія на кожного непрацездатного члена сім'ї не може бути меншою від соціальної пенсії, встановленої для відповідних категорій непрацездатних.

Порядок призначення і виплата пенсії в разі втрати годувальника

Сім'я, яка має право на пенсію в разі втрати годувальника, може звертатися за призначенням пенсії в будь-який час після смерті або встановлення безвісної відсутності годувальника без обмеження будь-яким строком.

На всіх членів сім'ї, які мають право на пенсію, призначається одна спільна пенсія. На вимогу члена сім'ї його частка пенсії виділяється і виплачується йому окремо. Виділення частки пенсії здійснюється з першого числа місяця, що йде за місяцем, в якому надійшла заява про поділ пенсії.

Пенсія в разі втрати годувальника встановлюється на весь період, протягом якого член сім'ї померлого вважається непрацездатним, а

членам сім'ї, які досягли: чоловіки — 60 років, жінки — 55 років, — довічно.

Зміна розміру пенсії або припинення її виплати членам сім'ї здійснюється з першого числа місяця, що йде за місяцем, в якому сталися обставини, що спричинили зміну розміру або припинення виплати пенсії.

При зміні кількості членів сім'ї, забезпечуваних пенсією в разі втрати годувальника, пенсія відповідно збільшується або зменшується за кількістю членів сім'ї, які мають право на пенсію. У такий самий спосіб пенсії переглядаються і тоді, коли виплата пенсії одному з членів сім'ї припиняється або поновлюється після закінчення обставин, що викликали припинення виплати пенсії.

Пенсія в разі втрати годувальника виплачується повністю незалежно від заробітку чи іншого доходу пенсіонера за місцем його фактичного проживання незалежно від прописки.

ГЛАВА 8

Соціальні пенсії

Соціальні пенсії призначаються і виплачуються непрацездатним громадянам, крім інвалідів з дитинства, при відсутності права на трудову пенсію:

- інвалідам I і II груп, у тому числі інвалідам з дитинства, а також інвалідам III групи;
- особам які досягли віку: чоловіки — 60 років, жінки — 55 років;
- дітям у разі втрати годувальника (йдеться про дітей, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років);
- дітям-інвалідам до 16 років.

Перелік медичних показань, що дають право на одержання соціальної пенсії на дітей-інвалідів віком до 16 років, визначається в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Соціальні пенсії призначаються в таких розмірах:

- 30 % мінімального розміру пенсії за віком особам, які досягли віку: чоловіки — 60 років, жінки — 55 років і не набували права на трудову пенсію без поважних причин;
- 50 % мінімального розміру пенсії за віком особам, які досягли віку: чоловіки — 60 років, жінки — 55 років і не набували права на трудову пенсію з поважних причин; інвалідам III групи;
- 100 % мінімального розміру пенсії за віком інвалідам II групи; дітям-інвалідам віком до 16 років; дітям у разі втрати годувальника, а також одному з батьків чи чоловіку (дружині) або діду, бабусі, брату чи сестрі незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) зайнятий доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8 років, і не працює, у разі втрати годувальника;
- 200 % мінімального розміру пенсії за віком інвалідам I групи; матерям, яким присвоєно звання «Мати-героїня».

При наявності одночасно права на соціальну пенсію і надбавку на працездатних членів сім'ї до пенсії за віком або по інвалідності призначається за вибором того, хто звернувся, або пенсія, або надбавка.

При призначенні та виплаті соціальних пенсій застосовуються такі самі правила, що й до трудових пенсій.

Пенсії щороку підвищуються відповідно до індексації грошових доходів населення, але не менше як на 2 % заробітку, з якого обчислено пенсію. В усіх випадках зазначене підвищення не може бути менше 2 % мінімальної пенсії за віком.

Перерахунок раніше призначених пенсій здійснюється на підставі документів про вік, стаж, заробіток та інших, наявних на час перерахунку у пенсійній справі, а також додаткових документів, поданих пенсіонером на час перерахунку.

ГЛАВА 9

Порядок обчислення пенсій

Пенсії обчислюються за встановленими нормами у відсотках до середньомісячного заробітку, який громадяни одержували перед зверненням за пенсією. У Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 22 травня 2003 р. № 854-IV ст. 65 викладено у новій редакції. Зокрема, визначено, що середньомісячний заробіток для обчислення пенсій береться за будь-які 60 календарних місяців роботи підряд протягом усієї трудової діяльності незалежно від перерв у роботі та за період роботи починаючи з 1 липня 2003 р. до моменту звернення за пенсією. Заробіток за період роботи до 1 липня 2003 р. враховується на підставі документів про нараховану заробітну плату (виплати, дохід), виданих у встановленому законодавством порядку, а за період роботи починаючи з 1 липня 2003 р. — за даними персоналізованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

У разі відсутності відомостей про заробітну плату (виплати, дохід) у системі персоналізованого обліку подаються документи про нараховану заробітну плату (виплати, дохід), видані в установленому законодавством порядку.

Якщо особа, яка звернулася за пенсією, пропрацювала менший період, ніж передбачено цим Законом, середньомісячний заробіток визначається за фактичний період роботи шляхом ділення загальної суми заробітку за цей період на число місяців у ньому.

Якщо працівник пропрацював менше одного календарного місяця, то заробіток за весь відпрацьований час ділиться на число відпрацьованих днів, а одержана сума множиться на число робочих днів за місяць, обчислене в середньому за рік (25,4 — при шестиденному робочому тижні та 21,2 — при п'ятиденному робочому тижні). У цьому разі для обчислення пенсії враховується заробіток у розмірі не більше двох тарифних ставок (окладів).

У разі призначення пенсій працівникам, зайнятим на сезонних роботах, середньомісячний фактичний заробіток визначається в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Розглядуваним Законом частина перша ст. 66 «Види оплати праці, що враховуються при обчисленні пенсій», змінена і викладена у новій редакції такого змісту:

«До заробітку для обчислення пенсії включаються всі види оплати праці (виплат, доходу), на які відповідно до Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» нараховується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, в межах максимальної величини фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподаткованого доходу (прибутку), сукупного оподаткованого доходу (граничної суми заробітної плати (доходу)), з яких справляються страхові внески (збори) до соціальних фондів, що діяла на день одержання зазначеного заробітку (виплат, доходу)».

Визначено також, що за бажанням пенсіонерів у 2003 р. пенсії можуть обчислюватися із середньомісячного заробітку за 24 останніх календарних місяці роботи, у 2004 р. — за 36, у 2005 р. — за 48 останніх календарних місяців роботи.

Членам творчих спілок та іншим творчим працівникам пенсії обчислюються з авторського гонорару, що розраховується за державними ставками, за 24 останніх місяці роботи підряд перед зверненням за пенсією або за 60 місяців роботи підряд протягом усієї трудової діяльності перед зверненням за пенсією. Зазначеним особам, якщо вони одночасно працюють на підприємствах або в організаціях, для обчислення пенсії враховуються за відповідний період заробіток і авторський гонорар.

Пенсії при неповному стажі роботи призначаються в розмірі, пропорційному наявному стажу. Обчислення пенсії здійснюється так: спочатку визначається відповідна повна пенсія. Ця пенсія ділиться на число місяців потрібного повного стажу роботи, одержана сума множиться на число місяців наявного фактичного стажу роботи (у цьому стажі період понад 15 днів округлюється до повного місяця, а період до 15 днів включно не враховується).

Якщо пенсія при повному стажі належала б у мінімальному розмірі, встановленому законодавством, то пенсія при неповному стажі призначається пропорційно наявному стажу виходячи з мінімального розміру пенсії, але в усіх випадках у розмірі не менше соціальної пенсії, встановленої для відповідної категорії непрацездатних.

Пенсіонерам, які пропрацювали після призначення пенсій за віком або по інвалідності не менше 2 років з більш високим заробітком, ніж той, з якого було обчислено пенсію, за заявою пенсіонера встановлюється новий розмір пенсії виходячи з більш високого заробітку, який визначається за 2 роки роботи підряд після призначення пенсії.

На таких самих умовах здійснюється перерахунок пенсії, призначеної в мінімальному розмірі у зв'язку з відсутністю заробітку. У разі дальшого зростання заробітку пенсіонера за його заявою здійснюється новий перерахунок пенсії. Кожний наступний перерахунок пенсії здійснюється не раніше як через 2 роки роботи після попереднього перерахунку.

Якщо пенсіонер, якому при неповному стажі призначено пенсію за віком або пенсію по інвалідності, пропрацював після призначення пенсії не менше 2 років, то за його заявою здійснюється перерахунок пенсії виходячи зі стажу, який є на час перерахунку. Кожний наступний перерахунок пенсії здійснюється не раніше як через 2 роки роботи після попереднього перерахунку.

Якщо пенсіонер, продовжуючи працювати, набув стажу, достатнього для призначення повної пенсії, то за його заявою здійснюється відповідний перерахунок пенсії незалежно від того, скільки часу минуло після призначення пенсії при неповному стажі. При цьому повна пенсія по інвалідності встановлюється за умови, що пенсіонер має стаж, достатній для призначення повної пенсії відповідно до віку пенсіонера на час настання інвалідності.

Перерахунок пенсії здійснюється за вибором пенсіонера із заробітку, з якого пенсію було призначено спочатку (або згодом перераховано), або з останнього заробітку.

Вихованцям, учням, студентам, курсантам, слухачам, стажистам, клінічним ординаторам, аспірантам, докторантам при обчисленні пенсії за їх бажанням за період навчання замість заробітку може враховуватися стипендія.

При обчисленні середньомісячного заробітку працівникам за роботу за межами України враховується заробітна плата, яку вони одержували перед виїздом, або за їх вибором заробіток, що обчислюється з розрахунку середньомісячного заробітку працівників відповідної професії та кваліфікації в Україні на час призначення пенсії (за даними відповідної профспілки), а за умови сплати в цей період внесків у Пенсійний фонд України — на загальних підставах. У такому самому порядку здійснюється обчислення пенсій громадянам України — переселенцям з інших держав.

Сім'ям пенсіонерів пенсії в разі втрати годувальника обчислюються з того ж заробітку, з якого обчислювалась пенсія годувальника. Сім'ям

пенсіонерів, які мали право на перерахунок пенсії в порядку, передбаченому чинним законодавством, пенсії обчислюються із заробітку, з якого було здійснено або могло бути здійснено перерахунок пенсії годувальника.

Надбавки до пенсій, встановлені для непрацюючих пенсіонерів, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім'ї, нараховуються на таких членів сім'ї, які перебувають на їх утриманні:

- діти, брати, сестри й онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років, при цьому брати, сестри й онуки — за умови, що вони не мають працездатних батьків;
- батько, мати, дружина, чоловік, якщо вони є інвалідами або досягли: чоловіки — 60 років, жінки — 55 років;
- один із батьків чи чоловік (дружина) або дід, бабуса, брат чи сестра незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) зайнятий доглядом за дітьми, братом, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8 років, і не працює;
- дід і бабуса при відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати.

Усиновителі мають право на надбавку до пенсії нарівні з батьками, а усиновлені — нарівні з рідними дітьми. Вітчим і мачуха мають право на надбавку до пенсії нарівні з батьком і матір'ю, якщо виховували або утримували пасинка чи падчерку на менше 5 років. Пасинок і падчерка, якщо вони не одержували аліментів від батьків, мають право на надбавку нарівні з рідними дітьми.

Учні професійно-технічних училищ, середніх спеціальних і студенти вищих навчальних закладів мають право на надбавку до закінчення зазначених навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення 23-річного віку.

При цьому необхідно зазначити одну важливу деталь: надбавки не нараховуються на тих членів сім'ї, які одержують трудову або соціальну пенсію.

При наявності в сім'ї двох або більше непрацюючих пенсіонерів кожний непрацездатний член сім'ї, який перебуває на їх спільному утриманні, ураховується для нарахування надбавки тільки одному з пенсіонерів за їх вибором.

Якщо після призначення пенсії пенсіонер у зв'язку зі зміною в сімейному стані, влаштуванням на роботу або її припиненням здобуває або втрачає право на надбавку на непрацездатних членів сім'ї або розмір цієї надбавки підлягає зміні, здійснюється відповідний перерахунок пенсії.

ГЛАВА 10

Призначення і перерахунок пенсій

Заява про призначення пенсії громадянам і членам їх сімей у разі втрати годувальника подається за місцем роботи, а непрацюючим — до районного (міського) відділу соціального забезпечення за місцем проживання заявника.

Пенсії призначаються районними (міськими) відділами соціального забезпечення.

Відділи соціального забезпечення зобов'язані давати роз'яснення з питань призначення пенсії, а також сприяти заявникові в одержанні необхідних документів. Разом з тим вони мають право вимагати документи від підприємств, організацій і окремих осіб, а також перевіряти в необхідних випадках обгрунтованість їх видачі.

Документи про призначення пенсій розглядаються названими органами не пізніше 10 днів з дня їх надходження. Рішення про відмову у призначенні пенсії за мотивами невідповідності умовам, що передбачені чинним законодавством, в усіх випадках приймаються тільки комісією з призначення пенсій. Відділ соціального забезпечення не пізніше 5 днів після винесення відповідного рішення видає або надсилає підприємству, організації чи заявникові повідомлення про відмову у призначенні пенсії із зазначенням причин відмови та порядку оскарження і водночас повертає всі документи.

Пенсії призначаються з дня звернення за пенсією, крім випадків, коли пенсії призначаються з більш раннього строку:

- пенсії за віком та по інвалідності призначаються з дня досягнення пенсійного віку або відповідно встановлення інвалідності органами медико-соціальної експертизи, якщо звернення за пенсією надійшло не пізніше трьох місяців з дня досягнення пенсійного віку або встановлення інвалідності;
- пенсії в разі втрати годувальника призначаються з дня виникнення права на пенсію, але не більше як за 12 місяців перед зверненням за пенсією.

Перерахунок призначеної пенсії здійснюється з таких строків:

- при виникненні права на підвищення пенсії — з першого числа місяця, в якому пенсіонер звернувся за перерахунком пенсії, якщо відпо-

- відну заяву з усіма необхідними документами подано ним до 15-го числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо заяву з усіма необхідними документами подано ним після 15-го числа;
- при настанні обставин, які тягнуть за собою зменшення пенсії, з першого числа місяця, в якому настали ці обставини, якщо вони мали місце до 15-го числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо вони мали місце після 15-го числа.

Переведення з однієї пенсії на іншу здійснюється з дня подання відповідної заяви з усіма необхідними документами.

Пенсії виплачуються органами соціального забезпечення за місцем фактичного проживання пенсіонера без урахування одержуваного заробітку (прибутку) незалежно від місця прописки.

Пенсія може виплачуватися за довіреністю. Довіреність може бути видана на строк не більше трьох років. Якщо строк у довіреності не зазначено, вона зберігає силу протягом одного року з дня її вчинення. Довіреність повинна бути засвідчена в нотаріальному порядку, домоуправлінням чи іншою організацією житлового господарства за місцем проживання пенсіонера або лікувальним закладом, в якому пенсіонер перебуває на стаціонарному лікуванні.

Нараховані суми пенсії, не витребувані пенсіонером своєчасно, виплачуються за минулий час не більше як за 3 роки перед зверненням за одержанням пенсії. Суми пенсії, не одержані своєчасно з вини органу, що призначає або виплачує пенсію, виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким строком.

Одиноким пенсіонерам, які проживають у будинках-інтернатах (пансіонатах) для престарілих та інвалідів, виплачується 25 % призначеної пенсії, але не менше 20 % мінімальної пенсії за віком на місяць. Якщо розмір їх пенсії перевищує вартість утримання в цих будинках-інтернатах (пансіонатах), виплачується різниця між пенсією і вартістю утримання, але не менше 25 % призначеної пенсії і не менше 20 % мінімальної пенсії за віком на місяць. Якщо у пенсіонера, який проживає в будинку-інтернаті (пансіонаті) для престарілих та інвалідів, є непрацездатні члени сім'ї, які перебувають на його утриманні, то пенсія виплачується в такому порядку: 25 % пенсії, але не менше 20 % мінімальної пенсії за віком, виплачується самому пенсіонерові, а інша частина пенсії, але не більше 50 % призначеного розміру, виплачується вказаним членам сім'ї.

За час перебування пенсіонера на стаціонарному лікуванні в лікарні, клініці, госпіталі, іншому лікувальному закладі, а також у лепрозорії пенсія виплачується йому повністю.

У разі позбавлення пенсіонера волі виплата призначеної пенсії здійснюється на загальних підставах.

Відрахування з пенсій можуть здійснюватися на підставі судових рішень, ухвал, постанов і вироків (щодо майнових стягнень), виконавчих написів нотаріальних контор та інших рішень і постанов, виконання яких відповідно до чинного законодавства здійснюється в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Розмір відрахування з пенсії обчислюється з суми, що належить пенсіонерові до виплати. З пенсії може бути відраховано не більше 50 % пенсії на утримання членів сім'ї (аліменти), на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств і організацій, на компенсацію шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, у зв'язку зі смертю годувальника, а також на повернення переодержаних сум заробітної плати в передбачених законодавством випадках.

З усіх інших видів стягнень може бути відраховано не більше 20 % пенсії.

Суми пенсії, що належали пенсіонерові й залишилися недоодержаними у зв'язку з його смертю, не включаються до складу спадщини і виплачуються членам його сім'ї, які належать до кола осіб, забезпечуваних пенсією у зв'язку із втратою годувальника. Однак батьки і чоловік (дружина), а також члени сім'ї, які проживали разом з пенсіонером на день його смерті, мають право на одержання сум і в тому разі, якщо не входять у коло забезпечуваних пенсією у зв'язку з втратою годувальника.

При зверненні кількох членів сім'ї належна їм сума пенсії ділиться між ними порівну. Зазначені суми виплачуються, якщо звернення за ними надійшло не пізніше 6 місяців після смерті пенсіонера.

У разі смерті пенсіонера його сім'ї або особи, яка здійснювала поховання, виплачується допомога на поховання в розмірі двомісячної пенсії. Якщо поховання пенсіонера здійснюють особи, які не є членами його сім'ї, то допомога цим особам виплачується в сумі не вище фактично понесених витрат на поховання в межах зазначеного розміру допомоги.

Громадянам, які виїхали на постійне проживання за кордон, пенсії не призначаються. Пенсії, призначені в Україні до виїзду на постійне проживання за кордон, виплачуються за 6 місяців наперед перед

від'їздом за кордон. За час перебування цих громадян за кордоном виплачуються тільки пенсії, призначені внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання. Порядок переведення пенсій, призначених внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, в інші країни визначається Кабінетом Міністрів України.

ГЛАВА 11

Особливості пенсійного забезпечення окремих категорій працівників

11.1. Пенсійне забезпечення наукових та науково-педагогічних працівників

Пенсійне забезпечення та соціальних захист наукових та науково-педагогічних працівників регулюється Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13 грудня 1991 р., у новій редакції від 6 квітня 2000 р., постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників державних підприємств, установ, організацій, перебування на яких дає право на призначення пенсій та виплати грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 22 листопада 2001 р. № 1571, іншими нормативно-правовими актами.

Науковою вважається інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Науково-технічна діяльність — це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань в усіх галузях техніки і технологій. Основними формами (видами) цієї діяльності є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання.

Науково-педагогічною вважається педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації, пов'язана з науковою та(або) науково-технічною діяльністю.

Науково-організаційною є діяльність, спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності.

Згідно із Законом до суб'єктів пенсійного забезпечення належать:

- науковий працівник — вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається

науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації;

- науково-педагогічний працівник — вчений, який за основним місцем роботи займається професійно-педагогічною та науковою або науково-технічною діяльністю у вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації.

Держава встановлює для наукових (науково-педагогічних) працівників, які мають необхідний стаж наукової, науково-технічної, науково-педагогічної, науково-організаційної роботи (далі — стаж наукової роботи) на державних підприємствах, в установах, організаціях пенсії на рівні, який забезпечує престижність наукової праці та стимулює систематичне оновлення наукових кадрів.

До стажу наукової роботи зараховується час роботи на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання і на посадах, які до них прирівнюються, на підприємствах, в установах, організаціях, вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації, у тому числі з підготовки керівних та управлінських кадрів, а також час роботи наукових (науково-педагогічних) працівників на посадах, зазначених у ст. 118 КЗпП. До стажу наукової роботи зараховується час навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі.

Перелік посад наукових (науково-педагогічних) працівників державних підприємств, установ, організацій, перебування на яких дає право на призначення пенсій та виплати грошової допомоги в разі виходу на пенсію, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Такий перелік затверджений зазначеною раніше постановою Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2001 р.

Дія цієї постанови поширюється на наукових працівників, які працювали на державних підприємствах, в установах, організаціях та вищих навчальних закладах колишніх Української РСР, інших республік СРСР, а також СРСР.

Переліком визначені підприємства, установи, організації та найменування посад, перебування на яких дає право на призначення пенсій та виплати грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», до яких належать:

- Президії Національної академії наук, Української академії аграрних наук, Академії медичних наук, Академії педагогічних наук, Академії правових наук, Академії мистецтв.

Посади:

президент; перший віце-президент; віце-президент; головний учений секретар; перший заступник головного ученого секретаря; заступник головного ученого секретаря; академік-секретар відділення; заступник академіка-секретаря відділення; член президії академії наук; керівник (завідуючий, начальник тощо), заступник керівника (завідуючого, начальника тощо) структурного підрозділу (управління, відділу, відділення, секції, сектору тощо), який виконує науково-організаційну роботу;

головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; молодший науковий співробітник; учений секретар; науковий співробітник-консультант;

- наукові установи, організації (науково-дослідні, дослідні, проектні, пошукові, проектно-конструкторські, технологічні, проектно-технологічні, конструкторські організації, науково-технічні центри, науково-технічні комплекси, науково-виробничі об'єднання, інші наукові установи, організації), їх філіали.

Посади:

керівник (директор, генеральний конструктор, начальник тощо); заступник керівника (директора, генерального конструктора, начальника тощо) з основного напрямку діяльності установи, організації (їх філіалів); учений секретар;

головний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець); заступник головного інженера (конструктора, технолога, іншого фахівця) установи, організації (їх філіалів) з основного напрямку діяльності установи, організації (їх філіалів);

керівник (завідуючий, начальник тощо); заступник керівника (завідуючого, начальника тощо), головний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець); провідний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець) структурного підрозділу (відділення, відділу, лабораторії, сектору, бюро, групи тощо), який займається науковою, науково-технічною або науково-організаційною діяльністю; головний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець) наукового напрямку, наукового проекту;

головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; молодший науковий співробітник;

- вищі навчальні заклади та заклади післядипломної освіти (їх філіали) III–IV рівнів акредитації (інститут, консерваторія, академія, університет тощо); наукові підрозділи в їх складі.

Посади:

керівник (ректор, президент, тощо); заступники керівника (ректора, президента, тощо) з науково-педагогічного або наукового напрямку діяльності; керівник філіалу;

заступники керівника філіалу з науково-педагогічного або наукового напрямку діяльності; завідувач кафедри; професор; доцент; старший викладач; викладач; асистент; учений секретар;

керівник (завідуючий, начальник тощо); заступник керівника (завідуючого, начальника тощо) структурного підрозділу (кафедри, відділу, лабораторії, сектору, групи тощо) з наукового напрямку діяльності установи (її філіалу);

головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; молодший науковий співробітник;

- підприємства, виробничі об'єднання, заклади охорони здоров'я, інші незазначені установи, організації.

Посади:

керівник (начальник, завідуючий тощо); головний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець); провідний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець) структурного підрозділу (відділення, відділу, лабораторії, сектору, бюро, групи тощо) з наукового напрямку діяльності організації (її філіалу); головний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець) наукового напрямку, наукового проекту;

головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; молодший науковий співробітник.

Пенсія науковим (науково-педагогічним) працівникам призначається при досягненні пенсійного віку: чоловікам — за наявності стажу роботи не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 20 років; жінкам — за наявності стажу роботи не менше 20 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 15 років.

Пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам призначаються в розмірі 80 % заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника, що визначається відповідно до ст. 65 і 66 Закону України «Про пенсійне забезпечення». За кожний повний рік роботи понад стаж пенсія збільшується на один відсоток заробітної плати, але не більше 90 % середньомісячної заробітної плати.

Різниця між сумою призначення цієї пенсії та сумою пенсії, обчисленою відповідно до інших законодавчих актів, на яку має право особа, фінансується для наукових (науково-педагогічних) працівників бюджетних установ і організацій за рахунок державного бюджету, а для наукових (науково-педагогічних) працівників інших підприємств і організацій — за рахунок коштів цих підприємств і організацій у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Пенсія науковим (науково-педагогічним) працівникам призначається за умови звернення за призначенням пенсії та після звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника.

Пенсіонерам, які після призначення пенсії працювали за контрактом на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників на державних підприємствах, в установах організаціях не менше двох років і мали більш високий заробіток, ніж той, з якого було обчислено пенсію, за їх заявою встановлюється новий розмір пенсії виходячи з більш високого заробітку за два роки підряд після призначення пенсії.

Право на призначення пенсії поширюється також на осіб, які на момент звернення за призначенням пенсії працюють на будь-яких посадах на підприємствах, в установах організаціях усіх форм власності та мають стаж наукової роботи. При виході на пенсію з посади наукового (науково-педагогічного) працівника науковому (науково-педагогічному) працівнику видається грошова допомога в розмірі шести місячних посадових ставок (окладів) з урахуванням надбавок і доплат за наявності стажу наукової роботи не менше: для чоловіків — 12 років 6 місяців; для жінок — 10 років.

Пенсія по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання науковим (науково-педагогічним) працівникам призначається в таких розмірах: інвалідам I групи — 80 % заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника; II групи — 60 % заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника; III групи — 40 % заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника.

Науковим (науково-педагогічним) працівникам, які стали інвалідами I, II, III групи внаслідок загального захворювання, призначається пенсія по інвалідності в розмірі пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника незалежно від віку: чоловікам — за наявності стажу роботи не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи на державних підприємствах, в установах, організаціях не менше 20 років; жінкам — за наявності стажу роботи не менше 20 років, у тому числі стажу наукової роботи на державних підприємствах, в установах, організаціях не менше 15 років.

Пенсія в разі втрати годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника (годувальника), які були на його утриманні (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), у розмірі 80 % пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника на трьох непрацездатних членів сім'ї, 60 % — на двох непрацездатних членів сім'ї і 40 % — на одного непрацездатного члена сім'ї. До непрацездатних членів сім'ї належать особи, зазначені у ст. 37 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Право на призначення пенсії поширюється на всіх осіб, які вийшли на пенсію до набрання чинності цим Законом і мають відповідний стаж наукової роботи. Призначення пенсій таким працівникам здійснюється за умови звернення за призначенням пенсії та звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника.

Після призначення пенсії відповідно до цього Закону наукові (науково-педагогічні) працівники можуть працювати за строковим трудовим договором (контрактом) на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності та займатися підприємницькою діяльністю.

Право на призначення наукової пенсії поширюється також на непрацездатних членів сім'ї наукового (науково-педагогічного) працівника, який помер до набрання Законом чинності.

Для наукових (науково-педагогічних) працівників, які перейшли на роботу до органів державної влади на посади, які згідно з чинним законодавством належать до посад державного службовця, стаж наукової роботи на державних підприємствах, в установах, організаціях зараховується до стажу роботи державного службовця, а для наукових (науково-педагогічних) працівників, які перейшли з органів державної влади (з посад, які згідно з чинним законодавством належать до посад державного службовця) на посаду наукового (науково-педагогічного) працівника, стаж роботи на державній службі зараховується до стажу наукової (науково-педагогічної) роботи незалежно від дати, коли такі переходи здійснювалися.

Пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику виплачується в повному розмірі незалежно від його доходів, одержуваних після виходу на пенсію.

Науковим працівникам, які зробили вагомий внесок у розвиток науки, можуть встановлюватися державні стипендії; для підтримки наукової молоді — стипендії для молодих учених відповідно до законодавства України.

Науковим працівникам, які мають науковий ступінь кандидата або доктора наук, для забезпечення умов для наукової діяльності в установленому законодавством порядку надається додаткова жила площа у вигляді кімнати (кабінету) або в розмірі до 20 кв. метрів. Зазначена додаткова жила площа оплачується в одинарному розмірі.

Такі самі пільги надаються науковим (науково-педагогічним) працівникам вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки) та міжнародних наукових організацій, відкритих на території України відповідно до

міжнародних договорів, установчі документи яких затверджені Кабінетом Міністрів України.

11.2. Пенсійне забезпечення державних службовців

Пенсійне забезпечення та допомога державним службовцям встановлюються відповідно до Закону України «Про державну службу».

Пенсія державним службовцям виплачується за рахунок держави.

На одержання пенсії державних службовців мають право особи, які досягли встановленого законодавством України пенсійного віку, за наявності загального трудового стажу для чоловіків — не менше 25 років, для жінок — не менше 20 років, у тому числі стажу державної служби не менше 10 років. Зазначеним особам призначаються пенсії в розмірі 80 % суми їх посадового (чинного) окладу з урахуванням передбачених законодавством надбавок без обмеження граничного розміру пенсії.

Пенсія державному службовцю виплачується у повному розмірі незалежно від його заробітку (прибутку), одержуваного після виходу на пенсію.

За кожний повний рік роботи понад 10 років на державній службі пенсія збільшується на один відсоток заробітку, але не більше 90 % посадового (чинного) окладу з урахуванням надбавок без обмеження граничного розміру пенсії.

Державний службовець, звільнений з державної служби у зв'язку із засудженням за умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища, або у зв'язку з вчиненням корупційного діяння, позбавляється права на одержання пенсії. У цьому разі пенсія державному службовцю призначається на загальних підставах.

Державним службовцям у разі виходу на пенсію при наявності стажу державної служби не менше 10 років виплачується грошова допомога в розмірі 10 місячних посадових окладів.

У разі виходу на пенсію державні службовці при наявності стажу державної служби не менше 10 років користуються пільгами щодо комунального обслуговування.

Державне страхування та відшкодування шкоди в разі загибелі або каліцтва працівника міліції

Відповідно до Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. працівник міліції підлягає обов'язковому державному страхуванню на суму десятирічного грошового утримання за останньою посадою, яку

він обіймає, за рахунок коштів відповідних бюджетів, а також коштів, що надходять на підставі договорів від міністерств, відомств, підприємств, установ і організацій.

Порядок та умови страхування працівників міліції встановлюються Кабінетом Міністрів України.

У разі загибелі працівника міліції при виконанні службових обов'язків з охорони громадського порядку та боротьби із злочинністю сім'ї загиблого або його утриманням виплачується одноразова допомога в розмірі десятирічного грошового утримання загиблого за останньою посадою, яку він обіймав, і призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника в розмірі місячного посадового окладу.

За сім'єю загиблого працівника міліції зберігається право на одержання жилої площі; їй надається позачергово жила площа протягом трьох місяців з дня загибелі працівника міліції у приватну власність.

За дітьми працівника міліції, який загинув або помер у зв'язку з виконанням службових обов'язків, до досягнення ними повноліття, а також за непрацездатними членами сім'ї, які перебували на його утриманні, зберігається право на пільги з оплати житла, комунальних послуг, палива.

У разі каліцтва, заподіяного працівникові міліції при виконанні ним службових обов'язків, а також інвалідності, що настала в період проходження служби або не пізніше як через 3 місяці після звільнення зі служби чи після закінчення цього строку, але внаслідок захворювання або нещасного випадку, що мали місце в період проходження служби, йому виплачується одноразова допомога в розмірі від трирічного до п'ятирічного грошового утримання (залежно від ступеня втрати працездатності) і призначається пенсія по інвалідності.

Збитки, завдані майну працівника міліції чи його близьким родичам у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, компенсуються у встановленому законом порядку в повному обсязі і за рахунок коштів відповідного бюджету.

11.3. Пенсійне забезпечення військовослужбовців і осіб начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ, інших військових формувань

Пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, інших військових формувань визначається законами України «Про пенсійне забезпечення»,

«Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ» із змінами і доповненнями від 5 лютого 1998 р. № 85/98-ВР.

Законодавством визначаються умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України — військовослужбовців Збройних Сил України, Управління державної охорони, інших військових формувань, що створюються Верховною Радою України, Служби безпеки України, осіб начальницького складу податкової міліції та членів їх сімей, а також військовослужбовців колишніх Збройних Сил СРСР, органів державної безпеки і внутрішніх справ СРСР, військовослужбовців, які в період Великої Вітчизняної війни проходили службу у складі 1-го Чехословацького армійського корпусу під командуванням Л. Свободи, та членів їх сімей.

Особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ при наявності встановленої вислуги на військовій службі і на службі в органах внутрішніх справ мають право на довічну пенсію за вислугу років.

Військовослужбовці, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які стали інвалідами, набувають право на пенсію по інвалідності.

Члени сімей військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які загинули чи померли або пропали безвісти, мають право на пенсію в разі втрати годувальника.

Військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які мають право на пенсійне забезпечення, пенсії відповідно до законодавства призначаються і виплачуються після звільнення їх зі служби.

Військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ пенсії по інвалідності, а членам їх сімей пенсії в разі втрати годувальника призначаються незалежно від тривалості служби.

Пенсійне забезпечення жінок, прийнятих у добровільному порядку на дійсну військову службу на посади солдатів, матросів, сержантів і старшин, та членів їх сімей здійснюється на підставах, встановлених законодавством для військовослужбовців надстрокової служби і військової служби за контрактом та членів їх сімей.

Особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом,

особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їх сімей можуть (за їх бажанням) призначатися пенсії на умовах і за нормами, встановленими Законом України «Про пенсійне забезпечення». При цьому поряд із заробітною платою при обчисленні пенсій враховуються всі види грошового забезпечення, що його одержують ці військовослужбовці та особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ перед звільненням зі служби.

На підставах, встановлених Законом України «Про пенсійне забезпечення», призначаються також пенсії військовослужбовцям, особам начальницького складу органів внутрішніх справ, позбавлених військових або спеціальних звань, а також звільненим зі служби у зв'язку із засудженням за умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища, або вчиненням корупційного діяння, та членам їх сімей.

Військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їх сімей, які одночасно мають право на різні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором.

Виплата пенсій військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їх сімей забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України.

Пенсії не підлягають оподаткуванню.

Пенсійне забезпечення військовослужбовців строкової служби та членів їх сімей здійснюється органами соціального забезпечення. У такому ж порядку здійснюється пенсійне забезпечення осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членів їх сімей при призначенні їм пенсій на умовах і за нормами, встановленими Законом України «Про пенсійне забезпечення».

Пенсійне забезпечення осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членів їх сімей здійснюється Міністерством оборони України, Державним комітетом у справах охорони державного кордону України, Управлінням державної охорони, органами управління інших військових формувань, Службою безпеки України, Міністерством внутрішніх справ України, Державною податковою адміністрацією України.

Умови, норми і порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, визначаються Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. № 796-XII із змінами і доповненнями на 7 лютого 2002 р.

Пенсії за вислугу років

Право на пенсію за вислугу років мають особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які мають на день звільнення зі служби вислугу на військовій службі або на службі в органах внутрішніх справ 20 років і більше; особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які звільнені зі служби за вислугу років, за віком, за станом здоров'я, у зв'язку із скороченням штатів або організаційними заходами і які на день звільнення досягли 45-річного віку, а ті з них, хто є інвалідами війни, незалежно від віку, а також мають загальний трудовий стаж 25 календарних років і більше, з яких не менше 12 календарних років 6 місяців становить військова служба або служба в органах внутрішніх справ.

Пенсії за вислугу років призначаються в таких розмірах:

- особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які мають вислугу 20 років і більше: за вислугу 20 років — 50 %, а звільненим у відставку за віком або станом здоров'я — 55 % відповідних сум грошового забезпечення; за кожний рік вислуги понад 20 років — 3 % відповідних сум грошового забезпечення;
- особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які мають загальний трудовий стаж 25 календарних років і більше, з яких не менше 12 років 6 місяців становить військова служба або служба в органах внутрішніх справ: за загальний трудовий стаж 25 років — 50 % і за кожний рік стажу понад 25 років — 1 % відповідних сум грошового забезпечення;

— особам, звільненим зі служби за вислугу років, за віком, станом здоров'я, у зв'язку зі скороченням, що є інвалідами війни і мають необхідний стаж і вислугу, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи під час проходження служби і віднесені до категорії 1, розмір пенсії за вислугу років збільшується на 10 %, а віднесеним до категорій 2, 3 і 4 — на 5 % відповідних сум грошового забезпечення.

Загальний розмір пенсії не повинен перевищувати 85 % відповідних сум грошового забезпечення, а особам, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи під час проходження служби і віднесені до категорії 1, — 95 %, до категорій 2 і 3, — 90 %.

Особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військово-службовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які є ветеранами війни, та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», пенсії за вислугу років підвищуються в таких розмірах: на 400 % мінімальної пенсії за віком — інвалідам війни I групи, на 350 % мінімальної пенсії за віком — інвалідам війни II групи, на 200 % мінімальної пенсії за віком — інвалідам війни III групи; на 150 % мінімальної пенсії за віком — учасникам бойових дій, членам сімей, визначених Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», а також дружинам (чоловікам) померлих інвалідів Великої Вітчизняної війни, які не одружилися вдруге; на 75 % мінімальної пенсії за віком — учасникам війни, нагородженим орденами і медалями колишнього Союзу РСР за самовіддану працю і бездоганну військову службу в тилу в роки Великої Вітчизняної війни; на 50 % мінімальної пенсії за віком — іншим учасникам війни та дружинам (чоловікам) померлих учасників війни і бойових дій, партизанів і підпільників, визнаних за життя інвалідами від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге, батькам і дружинам (чоловікам), які не одружилися вдруге, військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які загинули, померли або пропали безвісти в період проходження служби.

До пенсій за вислугу років, що призначаються зазначеним особам, нараховуються надбавки.

Порядок обчислення вислуги років для призначення пенсій особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям

надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ визначається Кабінетом Міністрів України.

Пенсії по інвалідності

Пенсії по інвалідності призначаються військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які стали інвалідами, якщо інвалідність настала в період проходження ними служби або пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, одержаних у період проходження служби.

Групи, причини інвалідності, а також час її настання встановлюються медико-соціальними експертними комісіями, які діють на підставі положення про них.

За ступенем втрати працездатності інваліди поділяються на три групи.

Залежно від причин інвалідності інваліди з числа військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ поділяються на такі категорії:

- інваліди війни — при настанні інвалідності внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, у районі воєнних дій, на прифронтових ділянках залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Великої Вітчизняної воєни або з участю в бойових діях у мирний час, а також інші особи, зазначені у ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- інші інваліди з числа військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ — при настанні інвалідності внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби.

Пенсії по інвалідності військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ призначаються в таких розмірах: інвалідам війни I групи — 100 %, II групи — 80 %, III групи — 60 % відповідних сум грошового забезпечення (заробітку), іншим інвалідам

I групи — 70 %, II групи — 60 %, III групи — 40 % відповідних сум грошового забезпечення (заробітку).

При наявності у інваліда з числа осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ вислуги, необхідної для призначення пенсії за вислугу років, пенсія по інвалідності може призначатися в розмірі пенсії за вислугу років відповідно до вислуги.

Пенсії по інвалідності підвищуються у таких же розмірах, як і пенсії за вислугу років. До пенсії по інвалідності також встановлюються надбавки.

Пенсії по інвалідності військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ призначаються на весь час інвалідності, встановленої медико-соціальною експертною комісією, а інвалідам-чоловікам старше 60 років і інвалідам-жінкам старше 55 років — довічно. Повторний огляд цих інвалідів провадиться лише за їх заявою.

У разі визнання пенсіонера, який не досяг пенсійного віку, працездатним пенсія виплачується йому до кінця місяця, в якому його визнано працездатним, але не довше ніж до дня, по який встановлено інвалідність.

При порушенні інвалідом з числа військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ строку повторного огляду в медико-соціальних експертних комісіях виплата йому пенсії припиняється, а при визнанні його знову інвалідом — поновлюється з дня припинення виплати, але не більше як за один місяць до дня повторного огляду.

У разі порушення інвалідом строку повторного огляду з поважної причини виплата йому пенсії поновлюється з дня припинення виплати, але не більше як за три роки до дня повторного огляду, якщо медико-соціальна експертна комісія визнає його за цей період інвалідом. Якщо за цих умов при повторному огляді встановлено іншу групу інвалідності (вищу або нижчу), пенсія за зазначений час виплачується за попередньою групою інвалідності.

Пенсії в разі втрати годувальника

Пенсії в разі втрати годувальника сім'ям військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ призначаються, якщо годувальник помер у період проходження служби або не

пізніше трьох місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби, а сім'ям пенсіонерів з числа цих військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, — якщо годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше п'яти років після припинення її виплати. При цьому сім'ї військовослужбовців, які пропали безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих на фронті.

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти, військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які перебували на їх утриманні.

Незалежно від перебування на утриманні годувальника пенсія призначається непрацездатним дітям; непрацездатним батькам і дружині (чоловікові), якщо вони після смерті годувальника втратили джерело засобів до існування, а також непрацездатним батькам і дружині (чоловіку) військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які загинули чи померли або пропали безвісти в період проходження служби або пізніше внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, що мали місце під час служби.

Батькам військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які загинули, померли чи пропали безвісти на фронті, при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків) або при проходженні служби, пенсія призначається на умовах, визначених Законом України «Про пенсійне забезпечення».

Для батьків і дружин (чоловіків) окремих категорій загиблих військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ Кабінетом Міністрів України можуть встановлюватись інші умови призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника.

Пенсії в разі втрати годувальника призначаються в таких розмірах:

- членам сімей військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконанні інших обов'язків військової служби (службових обов'язків) або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях та підпільних організаціях і групах, визнаних такими законодавством України, ліквідацією наслідків Чорнобильської ката-

- строфи чи участю в бойових діях у мирний час — 40 % заробітку годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї. У таких же розмірах незалежно від причини смерті годувальника обчислюються пенсії членам сімей померлих пенсіонерів з числа інвалідів війни та членам сімей, до складу яких входять діти, які втратили обох батьків;
- сім'ям військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які померли внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби, — 30 % заробітку годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї.

Пенсії, які призначаються відповідно до законодавства військовослужбовцям строкової служби та членам їх сімей, обчислюються за встановленими нормами у відсотках до середньомісячного заробітку, що його одержували військовослужбовці до призову на військову службу чи після звільнення з військової служби до звернення за пенсією, або до середньомісячного грошового забезпечення, одержуваного військовослужбовцями в період проходження військової служби за контрактом. При цьому середньомісячний заробіток (грошове забезпечення) для обчислення їм пенсій визначається в порядку, встановленому Законом України «Про пенсійне забезпечення».

Пенсії особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їх сімей обчислюються з грошового забезпечення цих військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу. При цьому для обчислення їм пенсій враховуються відповідні оклади за посадою, військовим чи спеціальним званням, процентна надбавка за вислугу років, надбавки за вчене звання і вчений ступінь, кваліфікацію і умови служби в порядку і розмірах, що визначаються Кабінетом Міністрів України.

Призначення і виплата пенсій

Заяви про призначення пенсій військовослужбовцям строкової служби та членам їх сімей подаються до районного (міського) відділу соціального забезпечення за місцем проживання, а особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і

рядового складу органів внутрішніх справ та членам їх сімей — до органів пенсійного забезпечення Міністерства оборони України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Головного управління командуючого Національною гвардією України, Управління державної охорони, інших військових формувань, Служби безпеки України і Міністерства внутрішніх справ України.

Пенсії призначаються:

- військовослужбовцям строкової служби — з дня виписки з госпіталю, але не раніше ніж з дня звільнення з військової служби, якщо встановлення інвалідності медико-соціальною експертною комісією і звернення за пенсією відбулися не пізніше трьох місяців з дня виписки з госпіталю або з дня звільнення з військової служби, а сім'ям військовослужбовців строкової служби та пенсіонерів з числа цих військовослужбовців — з дня смерті годувальника або виникнення права на пенсію, але не більше як за 12 місяців перед зверненням за пенсією. Батькам або дружині (чоловікові) зазначених військовослужбовців і пенсіонерів, що набули права на пенсію у зв'язку з втратою джерела засобів до існування, пенсія призначається з дня звернення за пенсією;
- особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ — з дня звільнення зі служби, але не раніше дня, до якого їм надавалося грошове забезпечення, а членам сімей цих військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, а також пенсіонерів з їх числа — з дня смерті годувальника, але не раніше дня, до якого йому виплачено грошове забезпечення чи пенсію, крім випадків призначення їм пенсій з більш пізніх строків;
- зазначеним військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, визнаних інвалідами після трьох місяців з дня звільнення зі служби чи внаслідок нещасного випадку або захворювання, що мали місце після звільнення, — з дня встановлення інвалідності;
- членам сімей зазначених військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та пенсіонерів з їх числа, які набули права на пенсію в разі смерті годувальника, — з дня виникнення права на пенсію, а батькам або дружині (чоловікові), які на-

були права на пенсію у зв'язку із втратою джерела засобів до існування, — з дня звернення за пенсією.

Пенсія за минулий час при несвочасному зверненні призначається з дня виникнення права на пенсію, але не більше як за 12 місяців перед зверненням за пенсією.

Пенсіонерам з числа військовослужбовців строкової служби і членів їх сімей пенсії виплачуються органами соціального забезпечення за місцем фактичного проживання пенсіонера незалежно від прописки.

Пенсіонерам з числа осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членів їх сімей пенсії виплачуються установами Ощадного банку України за місцем фактичного проживання пенсіонера незалежно від прописки на підставі відповідних документів, які оформлюються органами пенсійного забезпечення Міністерства оборони України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Головного управління командуючого Національною гвардією України, Управління державної охорони, інших військових формувань, Служби безпеки України і Міністерства внутрішніх справ України.

Пенсія може виплачуватися за довіреністю, порядок посвідчення і строк дії якої визначаються законодавством.

Пенсії, що призначаються військовослужбовцям та особам начальницького складу Міністерства внутрішніх справ України, виплачуються без урахування одержаного заробітку (прибутку).

11.4. Пенсійне забезпечення працівників прокуратури

Пенсійне забезпечення прокурорів і слідчих визначено Законом України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. із змінами і доповненнями від 17 січня 2002 р.

Прокурори і слідчі зі стажем роботи не менше 20 років, у тому числі зі стажем роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 10 років, мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку. Пенсія призначається в розмірі 80 % суми їхньої місячної (чинної) заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, на які нараховуються страхові внески одержуваної перед місяцем звернення за призначенням пенсії. За кожний повний рік роботи понад 10 років на цих посадах пенсія збільшується на 2 %, але не більше 90 % суми місячного (чинного) заробітку.

Розмір виплат (крім посадових окладів, надбавок за класні чини, вислугу років), що включаються у заробіток для обчислення пенсії, визначається за вибором того, хто звернувся за пенсією, за останні 2 календарних місяці роботи, яка дає право на цей вид пенсії, підряд перед зверненням за пенсією або за будь-які 60 календарних місяців такої роботи підряд перед зверненням за пенсією незалежно від наявності перерв протягом цього періоду на цій роботі.

Середньомісячна сума зазначених виплат за 24 та 60 календарних місяців визначається шляхом ділення загальної суми цих виплат за 24 календарних місяці роботи підряд перед зверненням за пенсією чи за 60 календарних місяців роботи підряд відповідно на 24 або на 60. Коригуються зазначені виплати шляхом застосування коефіцієнта загального підвищення розмірів посадового окладу надбавок до нього за класний чин. Посадовий оклад, надбавки за класний чин та вислугу років при призначенні пенсії враховуються в розмірах, встановлених на день звільнення з роботи, що дає право на цей вид пенсії.

Працівникам, які не мають вислуги 20 років, якщо стаж служби в органах прокуратури становить не менше 10 років, після досягнення чоловіками 55 років при загальному стажі роботи 25 років і більше, жінками — 50 років при загальному стажі роботи 20 років і більше, пенсія призначається в розмірі, пропорційному кількості повних років роботи на прокурорських посадах з розрахунку 80 % місячного заробітку за 20 років вислуги. За кожний рік загального стажу понад 25 років для чоловіків і 20 років для жінок пенсія збільшується на один відсоток місячного заробітку, з якого вона обчислюється.

До 20-річного стажу роботи, що дає право на пенсію за вислугу років, зараховується час роботи на прокурорських посадах, перелічених у ст. 56 Закону України «Про пенсійне забезпечення», у тому числі у військовій прокуратурі, стажистами в органах прокуратури, слідчими, суддями, на посадах начальницького складу органів внутрішніх справ, офіцерських посадах Служби безпеки України, посадах державних службовців, які обіймають особи з вищою юридичною освітою, у науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України працівникам, яким присвоєно класні чини, на виборних посадах у державних органах, на посадах в інших організаціях, якщо працівники, що мають класні чини, були направлені туди, а потім повернулися у прокуратуру, строкова військова служба, половина строку навчання у вищих юридичних навчальних закладах, частково оплачувана відпустка жінкам по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років.

До пенсії за вислугу років встановлюються надбавки на утримання непрацездатних членів сім'ї та на догляд за самотнім пенсіонером у розмірах і за умов, передбачених ст. 21 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Право на пенсію за вислугу років мають особи, які безпосередньо перед зверненням за призначенням такої пенсії працюють в органах прокуратури чи науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України, а також особи, звільнені з прокурорсько-слідчих посад органів прокуратури за станом здоров'я, у зв'язку із скороченням чисельності або штату працівників та у зв'язку з обранням їх на виборні посади органів державної влади чи органів місцевого самоврядування.

Прокурорам і слідчим, що визнані інвалідами I або II групи, призначається пенсія по інвалідності за наявності стажу роботи в органах прокуратури не менше 10 років.

Прокурорам і слідчим, які мають одночасно право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їхнім вибором, у тому числі на умовах, передбачених ст. 37 Закону України «Про державну службу». Військові прокурори і слідчі військових прокуратур при звільненні з військової служби мають право на одержання пенсії відповідно до ст. 51¹ Закону України «Про прокуратуру» або на одержання пенсії, встановленої законом для військовослужбовців.

Особи, звільнені з роботи в порядку дисциплінарного стягнення з позбавленням класного чину або позбавлені класного чину за вироком суду, втрачають право на пенсійне забезпечення за вислугу років. Права на одержання пенсії згідно із законодавством позбавляються також особи, звільнені з роботи у зв'язку із засудженням за умисний злочин, вчинений з використанням посадового становища, або у зв'язку із вчиненням корупційного діяння.

Пенсії за вислугу років прокурорам і слідчим прокуратури призначаються органами Пенсійного фонду України і виплачуються за рахунок коштів Державного бюджету України.

Обчислення (перерахунок) пенсії здійснюється за документами пенсійної справи та документами, додатково поданими пенсіонерами, виходячи з розміру місячного заробітку за відповідною посадою, з якої особа вийшла на пенсію, станом на час звернення за призначенням або перерахунком пенсії.

За пенсіонерами та членами їхніх сімей зберігаються пільги і гарантії соціального захисту. Пенсіонери і члени їхніх сімей, що проживають разом з ними, мають також право на медичне обслуговування в медич-

них закладах, де вони перебували на обліку до виходу на пенсію працівника прокуратури.

Пенсія, призначена відповідно до законодавства, виплачується в повному розмірі незалежно від заробітку (прибутку), одержуваного після виходу на пенсію. Прокурори і слідчі прокуратури, яким призначено пенсію за вислугу років і які працюють на прокурорсько-слідчих посадах, мають право одержувати заробітну плату відповідно до законодавства.

Прокурорам і слідчим у разі виходу на пенсію за вислугу років чи по інвалідності виплачується грошова допомога без сплати податку в розмірі місячного заробітку, з якого обчислена пенсія, за кожний повний рік роботи прокурором, слідчим прокуратури чи на посадах у науково-навчальних закладах прокуратури.

Членам сімей прокурора або слідчого (батькам, дружині, чоловіку, дітям, які не досягли 18 років або старшим цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення ними 18 років, а тим, які навчаються, — до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-річного віку), які були на його утриманні на момент смерті, призначається пенсія в разі втрати годувальника за наявності у нього стажу роботи в органах прокуратури не менше 10 років, у розмірі 60 % середньомісячного (чинного) заробітку на одного члена сім'ї і 80 % — на двох і більше членів сім'ї.

Призначені працівникам прокуратури пенсії перераховуються у зв'язку з підвищенням заробітної плати відповідних категорій прокурорсько-слідчих працівників. Перерахунок призначених пенсій здійснюється з першого числа місяця, що йде за місяцем, в якому настали обставини, що тягнуть за собою зміну розміру пенсії. Якщо при цьому пенсіонер набув права на підвищення пенсії, різницю в пенсії за минулий час може бути виплачено йому не більше як за 12 місяців. Перерахунок пенсій здійснюється з урахуванням фактично отримуваних працівником виплат і умов оплати праці, що існували на день його звільнення з роботи.

Соціальне та пенсійне забезпечення поширюється також на пенсіонерів з числа працівників прокуратури, яким до набрання чинності ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру» призначена пенсія за віком, вислугою років або за інвалідністю безпосередньо з прокурорсько-слідчих посад і посад у науково-навчальних закладах незалежно від часу виходу на пенсію за умови наявності у них стажу роботи, передбаченого законодавством.

На ветеранів війни, які мають необхідний стаж роботи для призначення пенсії за вислугу років, дія Закону поширюється незалежно від того, з яких підприємств, установ чи організацій вони вийшли на пенсію.

11.5. Пенсії за особливі заслуги перед Україною

Пенсії за особливі заслуги перед Україною передбачені Законом України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» від 1 червня 2000 р. № 1767-III із змінами і доповненнями від 26 грудня 2002 р. Цим Законом передбачено встановлення громадянам, які мають значні заслуги у сфері державної, громадської або господарської діяльності, досягнення в галузі науки, культури, освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту тощо, пенсій за особливі заслуги перед Україною.

Відповідно до цього Закону пенсії за особливі заслуги встановлюються таким категоріям громадян України:

- 1) Героям України, Радянського Союзу, соціалістичної праці, особам, нагородженим орденами Леніна, Слави трьох ступенів, Трудової Слави трьох ступенів, чотирма і більше медалями «За відвагу», чотирма і більше орденами України та колишнього Союзу РСР, повним кавалерам ордена «За службу Родині в Вооруженных Силах СССР», особам, відзначеним почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР «народний»;
- 2) ветеранам Великої Вітчизняної війни, нагородженим у період бойових дій орденом, медаллю «За відвагу» або медаллю Ушакова, партизанам Великої Вітчизняної війни, нагородженим медаллю «За відвагу»;
- 3) видатним спортсменам — переможцям Олімпійських та Параолімпійських ігор, Всесвітніх ігор глухих, чемпіонам і рекордсменам світу та Європи;
- 4) космонавтам, які здійснили політ у космос, членам льотно-випробувальних екіпажів літаків;
- 5) народним депутатам України, депутатам колишніх Союзу РСР та Української РСР, членам Кабінету Міністрів України та Уряду колишньої Української РСР;
- 6) особам, відзначеним почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР «заслужений», державними преміями України, колишніх Союзу РСР та Української РСР, нагородженим одним з орденів України або колишнього Союзу РСР;

- 7) депутатам — усього чотирьох і більше скликань Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад, районних, районних у містах, міських рад міст обласного значення в Україні та в колишній Українській РСР;
- 8) матерям, які народили п'ятеро і більше дітей та виховали їх до восьмирічного віку. При цьому враховуються діти, усиновлені в установленому законом порядку.

Пенсія за особливі заслуги встановлюється як надбавка до пенсії, на яку має право особа згідно із законом, у таких розмірах прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність:

- від 35 до 40 % — особам, зазначеним у п. 1;
- від 25 до 35 % — особам, зазначеним у п. 2–5;
- від 20 до 25 % — особам, зазначеним у п. 6–8.

Розмір надбавки визначається відповідними комісіями залежно від заслуг особи. Якщо особа одночасно має право на надбавки, що зазначені в кількох пунктах, призначається надбавка, яка є максимальною за розміром.

Для призначення пенсій за особливі заслуги Героям України, Радянського Союзу, соціалістичної праці, особам, нагородженим орденом Леніна, Слави трьох ступенів, Трудової Слави трьох ступенів, чотирма і більше медалями «За відвагу», чотирма і більше орденами України та колишнього Союзу РСР, повним кавалерам ордена «За службу Родині в Вооруженных Силах СССР», особам, відзначеним почесними званнями України, колишніх Союзу РСР та Української РСР «народний», створюється Комісія зі встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Кабінеті Міністрів України, положення про яку та її склад затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Іншим особам, які мають особливі заслуги перед Україною, пенсії встановлюються комісіями зі встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях, положення про які та їх склад затверджуються відповідно Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Органи, що здійснюють підготовку документів для встановлення пенсій за особливі заслуги, оформлення відповідних рішень комісій зі встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастополь-

ській міських державних адміністраціях, визначаються відповідно Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Комісія зі встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Кабінеті Міністрів України розглядає скарги щодо відмови у встановленні пенсій за особливі заслуги комісіями при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях, приймає стосовно них рішення, а також встановлює порядок подання і підготовки зазначеними комісіями звітності за призначені і виплачені пенсії.

Пенсія за особливі заслуги призначається з дня звернення за встановленням пенсії, але не раніше дати набрання чинності закону, що встановлює право на таку пенсію. Днем звернення за встановленням пенсії за особливі заслуги вважається день прийняття заяви про порушення клопотання про встановлення пенсії за особливі заслуги з усіма необхідними документами. Якщо заява про встановлення пенсії за особливі заслуги надсилається поштою і при цьому подаються всі необхідні документи, то днем звернення за встановленням пенсії за особливі заслуги вважається дата, вказана на поштовому штемпелі місця відправлення заяви. Якщо до заяви додано не всі необхідні документи, орган, що здійснює підготовку документів для встановлення пенсії за особливі заслуги, повідомляє заявнику, які документи повинні бути подані додатково. Якщо вони будуть подані не пізніше трьох місяців з дня повідомлення про необхідність подання додаткових документів, то днем звернення за встановленням пенсії за особливі заслуги вважається день прийняття або відправлення заяви про встановлення такої пенсії. Пенсія виплачується, якщо пенсіонер не працює, крім випадків, коли за місцем його роботи середньомісячний дохід за минулий календарний рік не перевищував прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність.

У разі збільшення прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність, органи, що виплачують пенсії, здійснюють перерахунок надбавки виходячи із цього прожиткового мінімуму з урахуванням встановленого відповідними комісіями відсотка надбавки. Перерахунок здійснюється з дати, з якої встановлено новий розмір прожиткового мінімуму.

У разі смерті особи, яка мала право на пенсію за особливі заслуги відповідно до закону, непрацездатні члени сім'ї померлого, зазначені у

ст. 37 Закону України «Про пенсійне забезпечення», мають право на встановлення надбавки до пенсії в таких розмірах: за наявності одного непрацездатного члена сім'ї — 70 %, двох і більше — 90 % надбавки до пенсії померлого годувальника або надбавки до пенсії, що могла бути йому встановлена.

У разі смерті військовослужбовця, особи начальницького або рядового складу органів внутрішніх справ, які загинули під час виконання службових обов'язків (померли внаслідок поранення, одержаного при виконанні службових обов'язків) і були посмертно нагороджені державними нагородами України, непрацездатні члени сім'ї померлого, зазначені у ст. 37 Закону України «Про пенсійне забезпечення», мають право на встановлення до пенсії надбавки в таких розмірах: за наявності одного непрацездатного члена сім'ї — 70 %, двох і більше — 90 % розміру надбавки, передбаченого для осіб, зазначених у п. 1 ст. 1 Закону.

Виділення частки пенсії, що належить кожному члену сім'ї, здійснюється відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Клопотання про призначення пенсій за особливі заслуги порушується Президентом України, Головою Верховної Ради України, Прем'єр-міністром України, міністрами та керівниками інших центральних органів виконавчої влади, Главою Адміністрації Президента України, Керівником Апарату Верховної Ради України, Державним Секретарем Кабінету Міністрів України, Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Головою Конституційного Суду України, Головою Верховного Суду України, головами вищих спеціалізованих судів України, Генеральним прокурором України, Головою Національного банку України, Головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, головами обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, головами обласних, Київської і Севастопольської міських рад у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, або головами районних, районних у містах державних адміністрацій та міськими головами міст обласного значення.

Клопотання про призначення пенсії за особливі заслуги подається у відповідні комісії, які розглядають його в місячний строк з дня подання документів.

Відповідно до Положення про Комісію зі встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Кабінеті Міністрів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовтня

2000 р. № 1578, до клопотання про встановлення пенсії особи, яка має особливі заслуги, додаються:

- копії документів, що підтверджують особливі заслуги;
- копії документів, що підтверджують трудовий стаж;
- копія довідки медико-соціальної експертної комісії про інвалідність для осіб, визнаних інвалідами;
- довідка про вид та розмір отримуваної пенсії, а якщо особа працює — також довідка про заробітну плату за минулий календарний рік;
- копія сторінки паспорта, де прізвище, ім'я, по батькові особи зазначені українською мовою.

До клопотання про встановлення пенсії членам сім'ї померлої особи, яка мала особливі заслуги, додаються:

- копії документів, що підтверджують особливі заслуги померлої особи;
- копії документів, що підтверджують трудовий стаж померлої особи;
- копія свідоцтва про смерть;
- документи, що підтверджують родинні стосунки з померлим (копії свідоцтв про шлюб, про народження дітей, рішення суду, про встановлення родинних стосунків);
- копія довідки медико-соціальної експертної комісії про інвалідність особи, щодо якої порушено клопотання, або документ, що підтверджує досягнення нею пенсійного віку;
- довідка навчального закладу про навчання дітей, братів, сестер і внуків, які досягли 18-річного віку;
- довідка про вид та розмір пенсії особи, щодо якої порушено клопотання;
- копії документів, що підтверджують факт загибелі військовослужбовця, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ при виконанні службових обов'язків (смерті внаслідок поранення, отриманого при виконанні службових обов'язків).

Копії документів, що додаються до клопотання про встановлення пенсії за особливі заслуги, засвідчуються в установленому порядку.

Клопотання про встановлення пенсії за особливі заслуги повинно бути розглянуто протягом місяця з дня надходження до Комісії всіх необхідних документів.

Рішення Комісії оформлюється протоколом. Рішення про встановлення пенсії за особливі заслуги або про відмову в її встановленні повідомляється не пізніше як через 10 днів після його прийняття громадя-

нам, які звернулися за встановленням пенсії за особливі заслуги, і посадовим особам, які порушили клопотання.

Питання про збільшення розміру пенсії за особливі заслуги в разі виявлення нових даних про заслуги особи розглядається відповідними комісіями за клопотанням посадових осіб, яким надано право клопотання про призначення пенсій за особливі заслуги.

Пенсії за особливі заслуги виплачуються за місцем проживання пенсіонера в порядку, визначеному законодавством України.

Нараховані суми пенсії за особливі заслуги, які з тих чи інших причин своєчасно не були одержані пенсіонером, виплачуються за минулий час, але не більше як за 3 роки, що передували зверненню за їх одержанням.

Суми пенсії, не одержані пенсіонером своєчасно з вини органу, що призначає або виплачує пенсію, виплачуються за минулий час без обмеження строком.

Особам, які одержують пенсію за особливі заслуги і проживають у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів, виплачується різниця між призначеною їм пенсією та вартістю утримання в будинку-інтернаті, але не менше 25 % пенсії.

Якщо у зазначених осіб є непрацездатні члени сім'ї, які перебувають на їх утриманні, то пенсія виплачується в такому порядку: за наявності одного непрацездатного — 25 %, двох і більше — 50 % призначеної пенсії, які діляться між утриманцями порівну; решта пенсії, яка залишається після вирахування вартості утримання в будинку-інтернаті та коштів на утримання непрацездатних членів сім'ї, але не менш як 25 % призначеної пенсії, виплачується пенсіонеру.

Різниця між сумою пенсії за особливі заслуги та розміром пенсії, на яку має право особа згідно із законом, фінансується за рахунок коштів Державного бюджету України, і ці видатки включаються у перелік захищених статей видатків Державного бюджету України.

Рішення органу, що призначає пенсію за особливі заслуги, може бути оскаржене в судовому порядку.

Посадові особи, винні в порушенні законодавства, та громадяни у разі подання неправдивих відомостей для призначення та виплати пенсії за особливі заслуги, несуть відповідальність згідно із законом.

Відмітка про призначення пенсії за особливі заслуги та її розмір робиться у пенсійному посвідченні органом, який здійснює виплату пенсії.

ГЛАВА 12

Відповідальність за порушення соціального та пенсійного законодавства

Органи, що призначають пенсії, мають право вимагати відповідні документи від підприємств, організацій і окремих осіб, а також у необхідних випадках перевіряти обґрунтованість їх видачі. Підприємства, установи та організації несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну громадянам або державі внаслідок несвоєчасного оформлення або подання пенсійних документів, і відшкодовують її.

Пенсіонери зобов'язані повідомляти органу, що призначає пенсії, про обставини, які спричиняють зміну розміру пенсії або припинення її виплати. У разі невиконання цього обов'язку і одержання в цьому зв'язку зайвих сум пенсії пенсіонери повинні відшкодувати органу, що призначає пенсії, заподіяну шкоду.

Суми пенсії, понад міру виплачені пенсіонерам внаслідок зловживань з його боку (у результаті подання документів з явно неправильними відомостями, неподання відомостей про зміни у складі сім'ї тощо), стягуються з нього на підставі рішень органу, що призначає пенсії.

Відрахування на підставі рішень органу, що призначає пенсії, здійснюються в розмірі не більше 20 % пенсії понад відрахування з інших підстав.

В усіх випадках звернення стягнень на пенсію за пенсіонером зберігається не менше 50 % належної пенсії.

У разі припинення виплати пенсії (внаслідок відновлення здоров'я тощо) до повного погашення пенсіонером заборгованості решта заборгованості стягується з нього в судовому порядку.

Скаргу на рішення органу, який призначає пенсії, може бути подано до районної (міської) ради або місцевого суду.

У зв'язку з введенням в дію з 1 січня 1992 р. (а в частині максимальних розмірів — з 1 липня 1992 р.) нової редакції Закону України «Про пенсійне забезпечення» встановлені такі тарифи внесків:

- для госпрозрахункових підприємств і організацій незалежно від форм власності та господарювання, громадських об'єднань, громадян-підприємців, які використовують найману працю, — 61 %;

— для бюджетних установ і організацій, неприбуткових громадських об'єднань — 37 % фонду оплати праці.

Обов'язкові страхові внески працюючих громадян до Пенсійного фонду України встановлено в розмірі 1 % заробітної плати.

Для громадських організацій пенсіонерів та інвалідів, їх підприємств, установ і навчальних закладів збережені діючі тарифи страхових внесків.

Порядок та умови добровільного соціального страхування і тарифи внесків для громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на особистій власності фізичної особи та виключно її праці, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Нове кримінальне законодавство України посилило відповідальність за порушення конституційних, у тому числі соціальних, прав та свобод громадян.

Кримінальна відповідальність визначена за порушення недоторканності житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, а також від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, за грубе порушення законодавства про працю, грубе порушення угоди про працю, примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку, невиплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших встановлених законом виплат, за порушення авторського і суміжних прав.

ДОДАТОК

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ (витяг)

РОЗДІЛ II

Права, свободи та обов'язки людини і громадянина

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах.

Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 22. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.

Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Стаття 25. Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство.

Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі.

Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Стаття 26. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави — захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Стаття 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку — з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Стаття 40. Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повиним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополієм становити на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Стаття 44. Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Стаття 45. Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Стаття 46. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Стаття 47. Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Стаття 48. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Стаття 49. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Стаття 51. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Стаття 52. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Стаття 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Стаття 55. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 14, ст. 71)

(Щодо набуття чинності додатково див. Закон України № 2213-III (2213-14) від 11.01.01, ВВР, 2001, № 11, ст. 47)

(Із змінами, внесеними згідно із законами України
№ 2921-III (2921-14) від 10.01.02, ВВР, 2002, № 16, ст. 114
№ 2980-III (2980-14) від 17.01.02, ВВР, 2002, № 17, ст. 124)

Цей Закон відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (16/98-ВР) визначає правові, організаційні та фінансові основи загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян на випадок тимчасової втрати працездатності, у зв'язку з вагітністю та пологами, народженням дитини та необхідністю догляду за нею, у разі смерті, а також надання послуг із санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованим особам та членам їх сімей.

Матеріальне забезпечення та соціальні послуги, що надаються за цим Законом, є окремим видом загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян, що здійснюється Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

РОЗДІЛ I

Загальні положення

Стаття 1. Поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, передбачає матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, догляду за малолітньою дитиною, часткову компенсацію витрат, пов'язаних із народженням дитини, смертю застрахованої особи або членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених цим Законом.

Стаття 2. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

- 1) суб'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, — застрахована особа або інша особа у випадках, передбачених статтями 45, 47 цього Закону, страхувальник та страховик;
- 2) застрахована особа — найманий працівник, а у випадках, передбачених цим Законом, також інші особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх

сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України), на користь яких здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням.

Представниками застрахованих осіб є профспілки або їх об'єднання чи інші уповноважені найманими працівниками органи (представники);

- 3) страхувальник відповідно до цього Закону — це:
  - а) роботодавець — для осіб, зазначених у частині першій статті 6 цього Закону;
  - б) особи, зазначені у частинах другій та третій статті 6 цього Закону;
- 4) страховик — Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- 5) роботодавець — власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган незалежно від форм власності, виду діяльності, господарювання; фізична особа, яка використовує працю найманих працівників (у тому числі іноземців, які на законних підставах працюють за наймом в Україні); власник розташованих в Україні іноземних підприємства, установи, організації (у тому числі міжнародної), філії та представництва, який використовує працю найманих працівників, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 6) найманий працівник — фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі, організації незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання або у фізичної особи;
- 7) страховий ризик — це обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть втратити тимчасово засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- 8) страховий випадок — подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи або членів її сім'ї на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг за цим Законом;
- 9) страховий стаж — період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, і за який сплачено страхові внески;
- 10) страхові внески — відрахування на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- 11) страхові кошти — акумульовані страхові внески для здійснення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг за цим Законом.

Стаття 3. Законодавство України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, і його завдання

1. Законодавство України, що регулює відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, базується на Конституції Украї-

ни, складатися з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Кодексу законів про працю України, цього Закону та прийнятих відповідно до них інших нормативно-правових актів.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, застосовуються норми міжнародного договору.

2. Завданням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, є встановлення гарантій щодо захисту прав громадян на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, народження дитини, необхідності догляду за малолітньою дитиною, смерті громадянина або члена його сім'ї.

Стаття 4. Право громадян на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

1. Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, мають застраховані громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Це право виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи і час випробування та день звільнення), якщо інше не передбачено законодавством.

2. Особи, які не підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, мають право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за цим Законом за умови сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Стаття 5. Принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, здійснюється за принципами:

- 1) законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- 2) обов'язковості страхування осіб, зазначених у частині першій статті 6 цього Закону, і добровільності страхування осіб, зазначених у частинах другій та третій статті 6 цього Закону;

- 3) державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав;
- 4) обов'язковості фінансування Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим Законом;
- 5) формування та використання страхових коштів на засадах солідарності та субсидування;
- 6) цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- 7) паритетності в управлінні Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності представників держави, застрахованих осіб та роботодавців;
- 8) відповідальності роботодавців та Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за цим Законом.

Стаття 6. Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

1. Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, підлягають:
  - 1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання або у фізичних осіб, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах;
  - 2) члени колективних підприємств, сільськогосподарських та інших виробничих кооперативів.
2. Громадяни України, які працюють за межами території України і не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, мають право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до цього Закону за умови сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності відповідно до діючого законодавства, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.
3. Особи, які забезпечують себе роботою самостійно (особи, які займаються підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності, в тому числі члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), мають право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до цього Закону за умови сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності відповідно до діючого законодавства.
4. Особам, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими наро-

дженням та похованням, видається свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів страхування. Порядок видачі та зразок свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 7. Обчислення страхового стажу

1. Страховий стаж — це період (сума періодів), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, і сплачує або за неї сплачуються страхові внески до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності в порядку, встановленому законодавством. До страхового стажу зараховуються періоди тимчасової втрати працездатності, перебування у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами та час перебування застрахованої особи у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також періоди одержання виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, крім пенсій усіх видів.
2. До страхового стажу зараховується загальний трудовий стаж особи до введення в дію цього Закону в порядку та на умовах, передбачених законодавством, яке діяло раніше.

Стаття 8. Вирішення спорів

Спори, що виникають з правовідносин за цим Законом, вирішуються органами Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності в порядку, встановленому статутом Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, та в судовому порядку.

РОЗДІЛ II

Управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

Стаття 9. Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

1. Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (далі — Фонд) є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, провадить збір і акумуляцію страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, види яких передбачені статтею 34 цього Закону, та забезпечує їх надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів. Фонд належить до цільових позабюджетних страхових фондів.
2. Усі застраховані особи є членами цього Фонду.
3. Фонд є некомерційною самоврядною організацією. Держава є гарантом надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам Фондом, стабільної діяльності Фонду.

Фонд є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, а також символіку, що затверджується правлінням Фонду.

Фонд набуває прав юридичної особи з дня реєстрації статуту в спеціально уповноваженому центральному органі виконавчої влади.

4. Фонд не може провадити будь-яку іншу діяльність, крім зазначеної в частині першій цієї статті, та використовувати страхові кошти не за цільовим призначенням. Діяльність Фонду регулюється цим Законом та статутом Фонду, який затверджується його правлінням.

Стаття 10. Органи управління Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

1. Управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.

Управління Фондом здійснюють правління та виконавча дирекція Фонду. В Автономній Республіці Крим, областях та в містах Києві і Севастополі безпосереднє управління здійснюють правління та виконавча дирекція відповідних відділень Фонду.

2. До складу правління Фонду входять по 15 представників держави, застрахованих осіб та роботодавців, які виконують свої обов'язки на громадських засадах.

Представники від держави призначаються Кабінетом Міністрів України, представники застрахованих осіб та роботодавців обираються (делегуються) сторонами самостійно.

Строк повноважень членів правління Фонду становить шість років і закінчується в день першого засідання нового складу правління.

Правління Фонду очолює голова, який обирається з членів правління Фонду строком на два роки по чергові від представників кожної сторони. Голова обирається на закритому засіданні правління Фонду. Обраним головою вважається член правління, за якого проголосувало більше половини загальної кількості членів правління. Голова правління має двох заступників, які разом з головою представляють три сторони.

Засідання правління Фонду проводяться відповідно до затвердженого ним плану, але не рідше одного разу на квартал. Позапланові засідання правління Фонду можуть проводитися за ініціативою його голови або за пропозицією більшості членів однієї з трьох представницьких сторін правління чи на вимогу однієї третини членів правління Фонду.

Правління правомочне приймати рішення за наявності на засіданні не менше двох третин складу кожної представницької сторони. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість присутніх на засіданні членів правління. У разі рівного розподілу голосів голос голови правління є вирішальним.

Рішення правління Фонду, прийняте в межах його компетенції, є обов'язковим для виконання всіма страхувальниками та застрахованими особами.

3. Виконавча дирекція Фонду є виконавчим органом правління Фонду, який забезпечує виконання рішень правління.

Виконавча дирекція є підзвітною правлінню Фонду та здійснює діяльність від імені Фонду в межах та в порядку, визначених статутом Фонду та положенням про виконавчу дирекцію Фонду, що затверджується його правлінням.

Директор виконавчої дирекції Фонду входить до складу правління Фонду з правом дорадчого голосу.

4. Правління відділення Фонду створюється на паритетних засадах із представників держави, застрахованих осіб і роботодавців. Кількісний склад правління відділення визначається правлінням Фонду.
Положення про правління відділення Фонду затверджується правлінням Фонду.
5. Робочими органами виконавчої дирекції Фонду та його відділень є виконавчі дирекції відділень в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі. Статутом Фонду може бути передбачено створення виконавчих дирекцій або уповноважених представників відділень у районах та містах республіканського (Автономної Республіки Крим) та обласного значення.
Виконавчі дирекції відділень підзвітні правлінням відділень та виконавчій дирекції Фонду та здійснюють свою діяльність від імені Фонду в межах і в порядку, передбачених статутом Фонду та положенням про виконавчі дирекції відділень Фонду.
Виконавчі дирекції відділень Фонду вирішують покладені на них завдання у тісній взаємодії з профспілковими органами, роботодавцями та місцевими органами виконавчої влади.
Директори виконавчих дирекцій відділень Фонду входять до складу правління відділень з правом дорадчого голосу.
6. Керівників виконавчих дирекцій відділень Фонду призначає та звільняє директор виконавчої дирекції Фонду за погодженням з правлінням відділення Фонду.

Стаття 11. Повноваження правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

Правління Фонду:

- 1) визначає поточні та перспективні завдання Фонду;
- 2) затверджує документи, що регламентують внутрішню діяльність Фонду;
- 3) подає на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо визначення розміру внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- 4) визначає за погодженням із Національним банком України порядок надходження та обліку коштів Фонду;
- 5) розглядає та затверджує річний бюджет Фонду, звіт про його виконання;
- 6) визначає порядок фінансування та умови надання путівок на санаторно-курортне лікування та оздоровлення в спеціальних оздоровчих закладах (у тому числі дитячих);
- 7) здійснює контроль за цільовим використанням коштів Фонду, веденням і достовірністю обліку та звітності щодо їх надходження та використання;
- 8) вирішує питання щодо формування та використання резерву коштів для забезпечення фінансової стабільності Фонду в сумі, необхідній для фінансування матеріального забезпечення в розрахунку на місяць;

(На часткову зміну пункту 8 статті 11 установити, що на 2002 рік резерв коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, необхідний для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб, та резерв коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, необхідний для виплати допомоги по безробіттю, встановлюються у розрахунку на 15 календарних днів згідно із Законом України № 2980-III (2980-14) від 17.01.02)

- 9) спрямовує та контролює діяльність виконавчої дирекції Фонду, правлінь і виконавчих дирекцій відділень Фонду;
- 10) обирає голову правління Фонду та його заступників;
- 11) розглядає кандидатури і затверджує на посадах директора виконавчої дирекції Фонду та його заступників, а також приймає рішення про їх звільнення;
- 12) затверджує структуру органів Фонду, чисельність їх працівників, асигнування на адміністративно-господарські витрати Фонду;
- 13) представляє Фонд у взаємовідносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян з питань соціального захисту громадян, а також органами соціального страхування зарубіжних країн, міжнародними організаціями, діяльність яких пов'язана із захистом соціальних прав людини;
- 14) затверджує положення про правління відділення Фонду;
- 15) здійснює інші функції, передбачені статутом Фонду.

Стаття 12. Повноваження правління відділення Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

Правління відділення Фонду:

- 1) визначає поточні завдання відділення Фонду;
- 2) розглядає та затверджує в установленому порядку річний бюджет відділення Фонду, звіт про його виконання;
- 3) щорічно розглядає програму і кошторис (у розрізі регіонів) щодо відновлення здоров'я застрахованих осіб та членів їх сімей, яка включає заходи щодо санаторно-курортного лікування, оздоровлення в санаторіях-профілакторіях, пансіонатах, дитячих оздоровчих таборах, утримання дитячо-юнацьких спортивних шкіл, позашкільного обслуговування;
- 4) представляє відділення Фонду у взаємовідносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян з питань соціального захисту громадян;
- 5) здійснює інші функції, передбачені положенням про правління відділення Фонду.

Стаття 13. Повноваження виконавчої дирекції Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

Виконавча дирекція Фонду:

- 1) забезпечує збір та акумуляцію внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- 2) здійснює оперативне розпорядження страховими коштами Фонду в межах затвердженого бюджету Фонду;
- 3) здійснює матеріальне забезпечення та надає соціальні послуги за цим Законом;
- 4) здійснює контроль за правильним нарахуванням, своєчасною сплатою страхових внесків, а також забезпечує цільове використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- 5) представляє інтереси страховика в судових та інших органах;

- 6) готує та подає на розгляд правління:
  - пропозиції щодо розміру страхових внесків на наступний рік;
  - проект бюджету Фонду та звіт про його виконання;
  - пропозиції щодо розміру резервних коштів;
- 7) виконує інші функції відповідно до положення про виконавчу дирекцію Фонду.

РОЗДІЛ III

Нагляд у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

Стаття 14. Наглядова рада

1. Нагляд за діяльністю Фонду здійснює наглядова рада, яка діє на громадських засадах. Члени наглядової ради не можуть бути одночасно членами правління Фонду та його відділень, а також працівниками виконавчої дирекції Фонду або його відділень. Наглядова рада здійснює контроль за виконанням статутних завдань та цільовим використанням коштів Фондом.
2. До наглядової ради, яка складається з 15 осіб, входять у рівній кількості представники держави, застрахованих осіб і роботодавців. Представники від держави призначаються Кабінетом Міністрів України, представники застрахованих осіб і роботодавців обираються (делегуються) сторонами самостійно.
3. Строк повноважень членів наглядової ради становить 6 років.
4. Наглядову раду очолює голова, який обирається строком на два роки із складу наглядової ради по чергово від представників кожної сторони і не може представляти ту сторону, від якої обрано голову правління Фонду.
5. Наглядова рада провадить свою діяльність на принципах рівноправності сторін та їх відповідальності за прийняті нею рішення.

Стаття 15. Повноваження наглядової ради

Наглядова рада:

- заслуховує звіти правління та виконавчої дирекції Фонду з питань виконання завдань, покладених на Фонд, і використання коштів Фондом, дає відповідні рекомендації Фонду;
- заслуховує інформацію правління та виконавчої дирекції Фонду про підготовку та виконання бюджету Фонду;
- порушує питання про відповідальність посадових осіб органів управління Фонду, з вини яких допущено порушення прав застрахованих осіб;
- у разі необхідності вживає заходів для проведення аудиторської перевірки використання страхових коштів та окремих напрямів роботи Фонду, правління та виконавчої дирекції Фонду;
- одержує необхідну інформацію про роботу Фонду та виконавчої дирекції Фонду, його відділень;
- розглядає інші питання діяльності Фонду відповідно до статуту Фонду;
- у разі потреби вимагає скликання позачергового засідання правління Фонду.

Стаття 16. Порядок роботи наглядової ради

1. Порядок роботи наглядової ради визначається регламентом, який затверджується на її першому засіданні.
Наглядова рада проводить свої засідання відповідно до плану, але не рідше одного разу на півроку. У разі необхідності головою наглядової ради, а також на вимогу однієї третини її складу або за рішенням правління Фонду скликаються позачергові засідання наглядової ради.
Засідання наглядової ради є правомочним, якщо на ньому присутні дві третини складу ради, в тому числі не менше половини кожної із сторін. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість присутніх членів наглядової ради. У разі рівного розподілу голосів голос голови наглядової ради є вирішальним.
2. У засіданні наглядової ради з правом дорадчого голосу беруть участь голова правління Фонду, директор виконавчої дирекції Фонду або їх заступники.
3. Члени наглядової ради можуть брати участь у засіданні правління Фонду з правом дорадчого голосу.

Стаття 17. Державний нагляд у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

1. Державний нагляд у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, здійснює спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики.
Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики здійснює контроль за дотриманням страхувальниками та страховиком законів України, інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням.
2. Страхувальники та страховик зобов'язані надавати посадовим особам органу державного нагляду всі документи та інформацію, необхідні для здійснення ними функцій державного нагляду.

Стаття 18. Засоби державного нагляду

1. Якщо Фондом прийнято рішення з порушенням законодавства про соціальне страхування або страхувальник не виконує вимог цього законодавства, орган державного нагляду вказує на допущені порушення та встановлює строк для їх усунення. Якщо протягом цього строку Фонд або страхувальник не усуне порушення, орган державного нагляду скасовує незаконне рішення з наступним відшкодуванням збитків за рахунок Фонду або страхувальника. Страхувальник або Фонд може оскаржити рішення органу державного нагляду у двотижневий строк до суду.
2. Орган державного нагляду може вимагати скликання позачергового засідання правління Фонду. Якщо цю вимогу не буде виконано, орган державного нагляду може сам скликати та провести засідання правління Фонду.
3. За рішенням органу державного нагляду члени правління Фонду в разі невиконання своїх обов'язків можуть бути позбавлені своїх повноважень.

З ініціативи органу державного нагляду може призначатися проведення аудиторської перевірки діяльності Фонду та органів його управління.

РОЗДІЛ IV

Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, та порядок їх використання

Стаття 19. Джерела формування коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

1. Джерелами формування коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, є:
  - 1) страхові внески страхувальників-роботодавців і застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених цим Законом;
  - 2) суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, пені, штрафів та інших фінансових санкцій, застосованих до страхувальників та посадових осіб відповідно до цього Закону та інших актів законодавства;
  - 3) благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
  - 4) асигнування із Державного бюджету України;
  - 5) прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, в тому числі резерву страхових коштів Фонду, на депозитному рахунку;
(Частина першу статті 19 доповнено пунктом 5 згідно із Законом України № 2980-III (2980-14) від 17.01.02)
  - 6) інші надходження відповідно до законодавства.
2. Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню та використовуються тільки за цільовим призначенням. У разі їх невикористання в поточному році вони переходять на наступний фінансовий рік.
Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, зараховуються на єдиний централізований рахунок Фонду в установах банків, визначених Кабінетом Міністрів України для обслуговування коштів Державного бюджету України, або спеціалізованого банку, який обслуговує фонди з окремих видів страхування.
3. Для забезпечення фінансової стабільності Фонду утворюється резерв страхових коштів у сумі, необхідній для фінансування всіх видів матеріального забезпечення, передбачених статтею 34 цього Закону, в розрахунку на місяць.
(На часткову зміну частини третьої статті 19 установити, що на 2002 рік резерв коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, необхідний для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб, та резерв коштів Фонду за-

гальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, необхідний для виплати допомоги по безробіттю, встановлюються у розрахунку на 15 календарних днів згідно із Законом України № 2980-III (2980-14) від 17.01.02)

4. Рішення про перерахування тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду, на депозитний рахунок приймає правління Фонду.

Порядок розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду, на депозитному рахунку визначається Кабінетом Міністрів України, а умови, порядок обслуговування та збереження цих коштів визначаються договором між банком і виконавчою дирекцією Фонду за погодженням з правлінням Фонду.

(Статтю 19 доповнено частиною четвертою згідно із Законом України № 2980-III (2980-14) від 17.01.02)

5. Прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду, на депозитному рахунку, використовується в порядку, визначеному правлінням Фонду.

(Статтю 19 доповнено частиною п'ятою згідно із Законом України № 2980-III (2980-14) від 17.01.02)

Стаття 20. Використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, спрямовуються на:

- 1) виплату застрахованим особам допомоги по тимчасовій непрацездатності, вагітності та пологах, при народженні дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на поховання;
- 2) фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей;
- 3) утворення резерву страхових коштів у розрахунку на місяць для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб;
(На часткову зміну пункту 3 статті 20 установити, що на 2002 рік резерв коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, необхідний для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб, та резерв коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, необхідний для виплати допомоги по безробіттю, встановлюються у розрахунку на 15 календарних днів згідно із Законом України № 2980-III (2980-14) від 17.01.02)
- 4) забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Стаття 21. Визначення розміру страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

1. Розмір страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, щорічно за поданням Кабінету Міністрів України встановлюється Верховною Радою України відповідно для роботодавців і застрахованих осіб у відсотках:

- 1) для роботодавців — до сум фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;

- 2) для найманих працівників — до сум оплати праці, які включають основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;
  - 3) для застрахованих осіб, зазначених у частинах другій і третій статті 6 цього Закону, — до сум оподатковуваного доходу (прибутку).
2. Страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, нараховуються в межах граничної суми заробітної плати (доходу), що встановлюється Кабінетом Міністрів України та є розрахунковою величиною при обчисленні допомоги по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітності та пологах.

Стаття 22. Платники страхових внесків і їх реєстрація

1. Платниками страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, є страховальники та застраховані особи.
2. Страховальники — юридичні та фізичні особи набувають статусу платників страхових внесків до Фонду з дня їх реєстрації у виконавчих дирекціях відділень Фонду.

Стаття 23. Порядок і строки сплати страхових внесків

1. Страховальники-роботодавці сплачують до Фонду різницю між нарахованими для роботодавців і найманих працівників страховими внесками та витратами, пов'язаними з наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам відповідно до цього Закону.

Перерахування зазначених сум шляхом безготівкових розрахунків здійснюється страховальниками-роботодавцями один раз на місяць — у день, встановлений для одержання в установах банку коштів на оплату праці за відповідний період.

Страхові внески, сплачені в іноземній валюті, підлягають перерахуванню на рахунок Фонду у валюті України за офіційним курсом Національного банку України на день сплати страхових внесків.

У разі нестачі у страховальників-роботодавців коштів для виплати заробітної плати та сплати страхових внесків у повному обсязі нарахування їх на заробітну плату і перерахування страхових внесків до Фонду провадиться пропорційно до сум заробітної плати. У разі незабезпечення банківськими установами перерахування страхових внесків до Фонду одночасно з видачею коштів на виплату заробітної плати банківські установи сплачують за рахунок власних коштів до Фонду суму несплачених страхових внесків. Якщо страховальники несвочасно чи не в повному обсязі сплачують страхові внески, до них застосовуються фінансові санкції, передбачені статтею 30 цього Закону.

У разі ліквідації (реорганізації) юридичної особи страховальник зобов'язаний провести повний розрахунок щодо сплати страхових внесків до Фонду по день ліквідації (реорганізації) та звернутися за місцем його реєстрації як платника страхових внесків для зняття з обліку.

2. Платники страхових внесків, зазначені у частинах другій та третій статті 6 цього Закону, сплачують страхові внески до Фонду в повному розмірі в порядку та в строки, визначені страховиком.

3. Днем сплати страхових внесків вважається:

- у разі перерахування за безготівковими розрахунками — день подання до установи банку розрахункових документів на перерахування страхових внесків на рахунок Фонду;
- у разі сплати готівкою — день внесення коштів до банківської установи чи відділення зв'язку для перерахування на рахунок Фонду.

Стаття 24. Облік внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

1. Органи Фонду здійснюють персоніфікований облік сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, та персоніфікований облік відомостей про застрахованих осіб.
2. Порядок персоніфікованого обліку сплати внесків і відомостей про застрахованих осіб визначається Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ V

Бюджет та облік страхових коштів фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Звітність фонду

Стаття 25. Бюджет та облік страхових коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

1. Бюджет Фонду є основним фінансовим документом, який визначає доходи та витрати страхових коштів на матеріальне забезпечення застрахованих осіб і надання їм соціальних послуг.
2. Порядок надходження, обліку та витрачання страхових коштів Фонду, складання та виконання бюджету, здійснення платежів, ведення бухгалтерського обліку і звітності щодо коштів Фонду визначається правлінням Фонду відповідно до законодавства.
3. Порядок розгляду і затвердження бюджету Фонду та його відділень визначається статутом Фонду.

Стаття 26. Звіт про діяльність Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

Фонд щорічно подає Кабінету Міністрів України звіт про виконання бюджету Фонду за минулий рік і оприлюднює його в засобах масової інформації.

РОЗДІЛ VI

Права та обов'язки суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

Стаття 27. Права та обов'язки страхувальника

1. Страхувальник має право:
  - 1) брати участь в управлінні Фондом через своїх представників у складі правління Фонду та правліннь відділень Фонду;
  - 2) брати участь у підготовці пропозицій щодо визначення розміру страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;

- 3) отримувати в органах управління Фонду безоплатно інформацію про порядок і умови сплати страхових внесків та використання страхових коштів Фонду;
  - 4) на отримання інформації про результати проведення перевірки використання коштів Фонду;
  - 5) на додаткове фінансування з коштів Фонду в разі перевищення суми фактичних витрат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, над сумою нарахованих страхових внесків;
  - 6) на судовий захист своїх прав.
2. Страхувальник зобов'язаний:
- 1) зареєструватись у виконавчій дирекції відділення Фонду як платник страхових внесків у десятиденний строк з дня:
    - отримання свідоцтва про державну реєстрацію як суб'єкта підприємницької діяльності незалежно від того, чи він фактично веде господарську діяльність та провадить розрахунки з оплати праці;
    - прийняття рішення про створення установи, організації, філії, представництва, іншого відокремленого підрозділу;
    - зміни юридичного статусу чи адреси, якщо відповідно до законодавства України державна реєстрація таких установ, організацій чи відокремлених підрозділів не проводиться;
    - укладення трудового договору з найманим працівником;
  - 2) нараховувати і сплачувати в установлені строки та в повному обсязі страхові внески;
  - 3) надавати та оплачувати застрахованим особам у разі настання страхового випадку відповідний вид матеріального забезпечення та соціальних послуг відповідно до цього Закону;
  - 4) вести облік коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, і своєчасно надавати органам Фонду встановлену звітність щодо цих коштів;
  - 5) допускати посадових осіб органів Фонду, органу державного нагляду, інших контролюючих органів до перевірок правильності обчислення та сплати страхових внесків, використання страхових коштів, надавати їм необхідні документи та пояснення з питань, що виникають під час перевірок;
  - 6) вести облік заробітної плати застрахованої особи та зберігати ці дані протягом строку, встановленого законодавством;
  - 7) надавати на вимогу застрахованої особи відомості щодо заробітної плати, суми сплачених страхових внесків;
  - 8) надавати виконавчій дирекції відділення Фонду відомості:
    - про ліквідацію (реорганізацію) підприємства, установи, організації в десятиденний строк з дня прийняття рішення;
    - про зміну облікових реквізитів підприємства, установи, організації, їх місцезнаходження, юридичної адреси в десятиденний строк з дня виникнення відповідних змін;
    - про чисельність найманих працівників, розмір їх заробітної плати за встановленою формою звітності;

- про зміну відомостей про застраховану особу в десятиденний строк з дня одержання цих змін.

Стаття 28. Права та обов'язки страховика

1. Страховик має право:
  - 1) здійснювати перевірку обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам;
  - 2) одержувати безоплатно від державних органів, підприємств, установ, організацій (у тому числі від державних податкових органів, банківських, інших фінансово-кредитних установ) та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності відомості щодо сплати страхових внесків та використання страхових коштів;
  - 3) здійснювати перевірку правильності нарахування і повноти сплати страхових внесків та використання страхових коштів на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників;
  - 4) одержувати необхідні пояснення (у тому числі письмові) з питань, що виникають під час перевірок;
  - 5) зупиняти операції підприємств, установ, організацій і фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, які використовують найману працю, за поточними рахунками в банківських установах у разі відмови їх від реєстрації у виконавчих дирекціях відділень Фонду як платників страхових внесків або відмови від сплати страхових внесків;
(Пункт 5 частини першої статті 28 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2921-III (2921-14) від 10.01.02)
  - 6) накладати фінансові санкції та адміністративні штрафи, передбачені цим Законом та іншими актами законодавства;
  - 7) порушувати відповідно до законодавства питання про притягнення посадових осіб до відповідальності за порушення законодавства у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, вимагати надання інформації про вжиті заходи.
2. Страховик зобов'язаний:
  - 1) забезпечувати фінансування матеріального забезпечення та надання соціальних послуг відповідно до цього Закону;
  - 2) зареєструвати страхувальника як платника страхових внесків у десятиденний строк з дня подання документів, визначених правилами Фонду;
  - 3) здійснювати контроль за правильним нарахуванням, своєчасною силою страхувальником страхових внесків, а також обґрунтованістю проведених ним витрат страхових коштів;
  - 4) здійснювати контроль за достовірністю поданих страхувальниками та застрахованими особами відомостей, визначених статтями 27 і 51 цього Закону;
  - 5) вести облік і звітність щодо страхових коштів;
  - 6) публікувати в засобах масової інформації бюджет Фонду на поточний рік та звіт про виконання бюджету Фонду за минулий рік;
  - 7) надавати безоплатно застрахованим особам і страхувальникам консультації з питань застосування законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне стра-

хування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;

- 8) інформувати застрахованих осіб про призначення (відмову) і розмір матеріального забезпечення, порядок виплати, види та умови надання матеріального забезпечення і соціальних послуг, а також про порядок оскарження рішень у разі відмови в наданні матеріального забезпечення і соціальних послуг;
- 9) стягувати надміру виплачені кошти з юридичних і фізичних осіб у встановленому законом порядку;
- 10) співпрацювати з фондами з інших видів загальнообов'язкового державного соціального страхування у реалізації заходів, пов'язаних з наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам, приймаючи спільне рішення щодо участі у фінансуванні цих заходів.

Стаття 29. Права та обов'язки застрахованих осіб

1. Застраховані особи мають право:
  - 1) брати участь в управлінні Фондом через своїх представників у правлінні Фонду та правліннях відділень Фонду;
  - 2) отримувати безоплатно інформацію у виконавчій дирекції Фонду та виконавчих дирекціях відділень Фонду про порядок та умови сплати страхових внесків і витрачання страхових коштів Фонду;
  - 3) отримувати у разі настання страхового випадку матеріальне забезпечення та соціальні послуги, передбачені цим Законом;
  - 4) оскаржувати відповідно до законодавства дії страховика, страхувальника-роботодавця щодо надання матеріального забезпечення та соціальних послуг і сплати страхових внесків.
2. Застраховані особи зобов'язані:
  - 1) надавати страхувальнику, страховику достовірні документи, на підставі яких призначається матеріальне забезпечення та надаються соціальні послуги відповідно до цього Закону;
  - 2) своєчасно повідомляти страхувальника та страховика про обставини, що впливають на умови надання матеріального забезпечення та соціальних послуг (зміни стану непрацездатності, складу сім'ї, звільнення з роботи, виїзд за межі держави тощо) протягом десяти днів з моменту їх виникнення;
  - 3) дотримуватися режиму, визначеного лікарем на період тимчасової непрацездатності;
  - 4) виконувати інші вимоги, передбачені цим Законом.

РОЗДІЛ VII

Відповідальність суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків

Стаття 30. Відповідальність страхувальника

1. Страхувальник-роботодавець несе відповідальність за ухилення від реєстрації як платника страхових внесків, несвоєчасність сплати та несповну сплату страхових внесків, у тому числі страхових внесків, що сплачують застраховані особи через рахунки роботодавців, а також за порушення порядку використання страхових коштів.

У разі несвоєчасної сплати страхових внесків страхувальником, у тому числі через ухилення від реєстрації як платника страхових внесків, або неповної їх сплати страхувальник сплачує суму донарахованих контролюючим органом страхових внесків (недоїмки), штраф та пеню.

За порушення строку реєстрації страхувальника як платника страхових внесків або несвоєчасність сплати страхових внесків на нього накладається штраф у розмірі 50 відсотків суми належних до сплати страхових внесків за весь період, який минув з дня, коли страхувальник повинен був зареєструватися.

За неповну сплату страхових внесків на страхувальника накладається штраф у розмірі прихованої (заниженої) суми заробітної плати, на яку відповідно до цього Закону нараховуються страхові внески, а в разі повторного порушення — у трикратному розмірі зазначеної суми.

За порушення порядку витрачання страхових коштів накладається штраф у розмірі 50 відсотків належної до сплати суми страхових внесків.

Пеня обчислюється виходячи з 120 відсотків облікової ставки Національного банку України, що діяла на момент сплати, нарахованої на повну суму недоїмки (без урахування штрафів) за весь її строк.

2. Не сплачені в строк страхові внески, пеня і штраф стягуються в доход Фонду із страхувальника у безспірному порядку.

Строк давності в разі стягнення страхових внесків, пені та фінансових санкцій, передбачених цією статтею, не застосовується.

3. Суми коштів, безпідставно стягнені із страхувальника, підлягають поверненню у триденний строк з дня винесення рішення про безпідставність стягнення цих виплат з відшкодуванням судових витрат.
4. Право застосування фінансових санкцій, передбачених цією статтею, мають керівники виконавчої дирекції Фонду та його відділень, їх заступники.

Стаття 31. Відповідальність страховика за невиконання або неналежне виконання умов загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

За порушення цього Закону, інших нормативно-правових актів про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, а також за шкоду, заподіяну застрахованим особам внаслідок невиконання, несвоєчасного або неповного виконання умов загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, Фонд, його органи, працівники виконавчої дирекції та виконавчих дирекцій відділень Фонду несуть відповідальність згідно з законодавством.

Стаття 32. Відповідальність застрахованої особи за незаконне одержання матеріального забезпечення та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

Застрахована особа несе відповідно до закону відповідальність за незаконне одержання з її вини (підроблення, виправлення в документах, подання недостовірних відомостей тощо) матеріального забезпечення та соціальних послуг за цим Законом.

Стаття 33. Інформація про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

1. Інформація у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, надається та використовується з дотриманням вимог, передбачених законодавством про інформацію. Страховик і страховальники забезпечують конфіденційність такої інформації стосовно особистих даних застрахованих осіб.
2. Забороняється розголошувати без згоди застрахованої особи відомості про страховий стаж, результати її медичних обстежень, отримувані доходи, крім випадків, передбачених законом.
3. Органи Фонду зобов'язані роз'яснювати громадянам через засоби масової інформації права та обов'язки суб'єктів страхування за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням.

РОЗДІЛ VIII

Забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

Стаття 34. Види матеріального забезпечення та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, надаються такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг:

- 1) допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною) (статті 35, 37 цього Закону);
- 2) допомога по вагітності та пологах (статті 38, 39 цього Закону);
- 3) допомога при народженні дитини (статті 40, 41 цього Закону);
- 4) допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (статті 42–44 цього Закону);
(Пункт 4 статті 34 вводиться в дію з 1 січня 2002 року згідно із Законом України № 2213-III (2213-14) від 11.01.01)
- 5) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві) (статті 45, 46 цього Закону);
- 6) забезпечення оздоровчих заходів (оплата путівок на санаторно-курортне лікування застрахованим особам та членам їх сімей, до дитячих оздоровчих закладів, утримання санаторіїв-профілакторіїв, надання соціальних послуг у позашкільній роботі з дітьми) (статті 47, 48 цього Закону).

Стаття 35. Страхові випадки, умови надання допомоги по тимчасовій непрацездатності та тривалість її виплати

1. Допомога по тимчасовій непрацездатності надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке повністю або частково компенсує втрату заробітної плати (доходу), у разі настання в неї одного з таких страхових випадків:

- 1) тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві;
  - 2) необхідності догляду за хворою дитиною;
  - 3) необхідності догляду за хворим членом сім'ї;
  - 4) догляду за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною;
  - 5) карантину, накладеного органами санітарно-епідеміологічної служби;
  - 6) тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу;
  - 7) протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства;
  - 8) санаторно-курортного лікування.
2. Умови надання допомоги по тимчасовій непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, визначаються Законом України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» (2213-14).
- Застрахованим особам, які працюють на сезонних і тимчасових роботах, допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, надається не більш як за 75 календарних днів протягом календарного року.
- У разі настання тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, під час перебування у щорічній (основній чи додатковій) відпустці допомога надається у порядку та розмірах, установлених цим Законом.
3. Допомога по тимчасовій непрацездатності по догляді за хворою дитиною віком до 14 років виплачується застрахованій особі з першого дня за період, протягом якого дитина за висновком лікаря потребує догляду, але не більш як за 14 календарних днів.
- Допомога по тимчасовій непрацездатності по догляді за хворою дитиною віком до 14 років, якщо вона потребує стаціонарного лікування, виплачується застрахованій особі з першого дня за весь час її перебування в стаціонарі разом з хворою дитиною.
- Застрахованим особам, які працюють на сезонних і тимчасових роботах, у разі здійснення догляду за хворою дитиною віком до 14 років допомога по тимчасовій непрацездатності призначається і виплачується в порядку та розмірах, передбачених абзацом другим частини другої цієї статті та статтею 37 цього Закону.
4. Допомога по тимчасовій непрацездатності по догляді за хворим членом сім'ї (крім догляду за хворою дитиною віком до 14 років) надається застрахованій особі з першого дня, але не більш як за 3 календарні дні, а у виняткових випадках, з урахуванням тяжкості хвороби члена сім'ї та побутових обставин, — не більш як за 7 календарних днів.
5. Допомога по тимчасовій непрацездатності в разі захворювання матері або іншої особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 16 років, надається застрахованій особі, яка здійснює догляд за дитиною, з першого дня за весь період захворювання в порядку та розмірах, встановлених цим Законом.
6. Допомога по тимчасовій непрацездатності по догляді за хворою дитиною віком до 14 років, по догляді за хворим членом сім'ї та в разі захворювання матері або іншої

особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 16 років, не надається, якщо застрахована особа перебувала у цей час у щорічній (основній чи додатковій) відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням або творчій відпустці.

7. Якщо тимчасова непрацездатність застрахованої особи викликана карантинном, накладеним органами санітарно-епідеміологічної служби, надається допомога по тимчасовій непрацездатності з першого дня за весь час відсутності на роботі з цієї причини.
8. У разі тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу цій особі надається допомога по тимчасовій непрацездатності з першого дня за час такої роботи, але не більш як за два місяці. Ця допомога обчислюється за загальними правилами, але надається в розмірі, який разом із заробітком за тимчасово виконувану роботу не може перевищувати суми повного заробітку до часу переведення.
9. Допомога по тимчасовій непрацездатності в разі здійснення протезування за медичними показаннями в стаціонарі протезно-ортопедичного підприємства надається застрахованій особі з першого дня за весь період перебування в цьому підприємстві з урахуванням часу на проїзд до протезно-ортопедичного підприємства і назад.
10. Допомога по тимчасовій непрацездатності в разі здійснення санаторно-курортного лікування надається застрахованій особі, якщо тривалість щорічної (основної та додаткової) відпустки недостатня для лікування та проїзду до санаторно-курортного закладу і назад.

Застрахованій особі, яка направляється на санаторно-курортне лікування після перенесених захворювань і травм безпосередньо із стаціонару лікувального закладу за рахунок страхових коштів Фонду, допомога по тимчасовій непрацездатності надається лише за час проїзду до санаторно-курортного закладу і назад. Якщо таке лікування здійснювалося за рахунок власних коштів застрахованої особи або інших джерел, допомога по тимчасовій непрацездатності надається за весь період перебування в санаторії з урахуванням часу на проїзд у порядку і розмірах, встановлених цим Законом.

Допомога по тимчасовій непрацездатності застрахованій особі, яка виховує дитину-інваліда віком до 16 років, надається за весь період санаторно-курортного лікування дитини-інваліда (з урахуванням часу на проїзд до санаторно-курортного закладу і назад) за наявності медичного висновку про необхідність стороннього догляду за нею.

11. У разі настання тимчасової непрацездатності застрахованої особи у період вирішення спору про незаконність її звільнення з роботи допомога по тимчасовій непрацездатності надається за умови поновлення застрахованої особи на роботі з дня винесення такого рішення відповідним органом.

Стаття 36. Підстави для відмови в наданні допомоги по тимчасовій непрацездатності

1. Допомога по тимчасовій непрацездатності не надається:
  - 1) у разі одержання застрахованою особою травм або її захворювання при вчиненні нею злочину;
  - 2) у разі навмисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби;

- 3) за час перебування під арештом і за час проведення судово-медичної експертизи;
  - 4) за час примусового лікування, призначеного за постановою суду;
  - 5) у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з таким сп'янінням;
  - 6) за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням.
2. Застраховані особи, які в період отримання допомоги по тимчасовій непрацездатності порушують режим, встановлений для них лікарем, або не з'являються без поважних причин у призначений строк на медичний огляд, у тому числі на лікарсько-консультативну комісію (ЛКК) чи медико-соціальну експертну комісію (МСЕК), втрачають право на цю допомогу з дня допущення порушення на строк, що встановлюється рішенням органу, який призначає допомогу по тимчасовій непрацездатності.

Стаття 37. Розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності

Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується застрахованим особам залежно від страхового стажу в таких розмірах:

- 60 відсотків середньої заробітної плати (доходу) — застрахованим особам, які мають страховий стаж до п'яти років;
- 80 відсотків середньої заробітної плати (доходу) — застрахованим особам, які мають страховий стаж від п'яти до восьми років;
- 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу) — застрахованим особам, які мають страховий стаж понад вісім років;
- 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу) — застрахованим особам, віднесеним до 1–4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; одному з батьків або особі, що їх замінює та доглядає хвору дитину віком до 14 років, яка потерпіла від Чорнобильської катастрофи; ветеранам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (3551-12).

Стаття 38. Умови надання і тривалість виплати допомоги по вагітності та пологах

1. Допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке компенсує втрату заробітної плати (доходу) за період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.
Допомога по вагітності та пологах застрахованій особі виплачується за весь період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей — 70) календарних днів після пологів. Жінкам, віднесеним до 1–4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога по вагітності та пологах виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки (90 — до пологів та 90 — після пологів). Розмір зазначеної допомоги обчислюється сумарно та надається застрахованій особі в повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.
2. Допомога по вагітності та пологах виплачується застрахованій особі, яка усиновила дитину протягом двох місяців з дня її народження, зазначеного у свідоцтві про наро-

дження, за період з дня усиновлення і до закінчення 56 календарних днів (70 календарних днів у разі одночасного усиновлення двох і більше дітей, 90 календарних днів — для жінок, віднесених до 1–4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи).

3. У разі надання застрахованій особі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами у період її тимчасової непрацездатності листок непрацездатності по тимчасовій непрацездатності закривається і з дня настання цієї відпустки видається інший листок непрацездатності. Кожен із зазначених листків оплачується за відповідними нормами цього Закону.

У разі надання застрахованій особі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами у період простою підприємства, установи, організації не з вини застрахованої особи, щорічної (основної чи додаткової) відпустки, відпустки без збереження заробітної плати, додаткової відпустки у зв'язку з навчанням, творчої відпустки допомога по вагітності та пологах надається з дня виникнення права на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами.

За період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, що збігається з відпусткою для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога по вагітності та пологах виплачується незалежно від допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Стаття 39. Розмір допомоги по вагітності та пологах

Допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі у розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу), обчисленої відповідно до статті 53 цього Закону, і не залежить від страхового стажу.

Стаття 40. Право на допомогу при народженні дитини

1. Застрахованій особі (одному з батьків дитини, усиновителю чи опікуну) при народженні дитини надається одноразова допомога.
2. Застрахованій особі, яка усиновила дитину або взяла її під опіку, допомога при народженні дитини надається, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше шести місяців з дня народження дитини.
3. У разі народження (усиновлення, встановлення опіки) двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину.
4. У разі народження мертвої дитини допомога при народженні дитини не надається.

Стаття 41. Розмір допомоги при народженні дитини

Допомога при народженні дитини надається застрахованій особі (одному з батьків дитини, усиновителю чи опікуну) у розмірі, що встановлюється правлінням Фонду, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Стаття 42. Право на допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку

(Стаття 42 вводиться в дію з 1 січня 2002 року згідно із Законом України № 2213-III (2213-14) від 11.01.01)

1. Право на допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку має застрахована особа (один із батьків дитини, усиновитель, баба, дід, інший родич або опікун), яка фактично здійснює догляд за дитиною.

2. Зазначена допомога надається застрахованим особам у формі матеріального забезпечення, яке частково компенсує втрату заробітної плати (доходу) у період відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Стаття 43. Розмір допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку

(Стаття 43 вводиться в дію з 1 січня 2002 року згідно із Законом України № 2213-III (2213-14) від 11.01.01)

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається застрахованій особі у розмірі, що встановлюється правлінням Фонду, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Стаття 44. Строки надання допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку

(Стаття 44 вводиться в дію з 1 січня 2002 року згідно із Законом України № 2213-III (2213-14) від 11.01.01)

1. Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається застрахованій особі, зазначеній у частині першій статті 42 цього Закону, яка фактично здійснює догляд за дитиною, щомісяця з дня надання відпустки для догляду за дитиною по день її закінчення, але не більш як по день досягнення дитиною трирічного віку включно.
2. Усиновителям та опікунам допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається не раніше дня прийняття рішення про усиновлення або встановлення опіки.

Стаття 45. Право на допомогу на поховання

1. Допомога на поховання надається у разі смерті застрахованої особи, а також членів сім'ї, які перебували на її утриманні:
  - 1) дружини (чоловіка);
  - 2) дітей, братів, сестер та онуків, які не досягли 18 років або старших цього віку, якщо вони стали інвалідами до 18 років (братів, сестер та онуків — за умови, що вони не мають працездатних батьків), а студентів та учнів середніх професійно-технічних та вищих навчальних закладів з денною формою навчання — до 23 років;
  - 3) батька, матері;
  - 4) діда та баби за прямою лінією спорідненості.
2. Не вважаються такими, що перебували на утриманні застрахованої особи, члени сім'ї, які мали самостійні джерела засобів до існування (одержували заробітну плату, пенсію тощо).
3. Допомога надається застрахованій особі, члену її сім'ї або іншим юридичним чи фізичним особам, які здійснили поховання.

Стаття 46. Розмір допомоги на поховання

Допомога на поховання застрахованої особи або особи, яка перебувала на її утриманні, надається в розмірі, що встановлюється правлінням Фонду, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Стаття 47. Санаторно-курортне лікування та оздоровлення

1. Для забезпечення відновлення здоров'я застрахована особа та члени її сім'ї мають право на отримання санаторно-курортного лікування, оздоровлення в спеціалізованих

оздоровчих закладах (у тому числі дитячих) у межах асигнувань, установлених бюджетом Фонду на зазначені цілі, та в порядку і на умовах, визначених правлінням Фонду.

2. Надання послуг застрахованим особам, пов'язаних із санаторно-курортним лікуванням, здійснюється за наявності медичних показань.
3. Обсяг коштів для забезпечення оздоровчих заходів визначається бюджетом Фонду.

Стаття 48. Фінансування санаторіїв-профілакторіїв та соціальних послуг у сфері позашкільної роботи

За рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, у межах асигнувань, що визначаються щорічно при затвердженні бюджету Фонду на наступний фінансовий рік, здійснюється часткове фінансування санаторіїв-профілакторіїв підприємств, установ та організацій, утримання дитячо-юнацьких спортивних шкіл, дитячих оздоровчих таборів і позашкільного обслуговування в порядку, визначеному правлінням Фонду.

Стаття 49. Планування та фінансування оздоровчих заходів

1. За поданням відділень Фонду правління Фонду щорічно розглядає та затверджує програми (у розрізі районів) щодо відновлення здоров'я застрахованих осіб і членів їх сімей, які включають санаторно-курортне лікування, оздоровлення в санаторіях-профілакторіях, пансіонатах, дитячих оздоровчих таборах, утримання дитячо-юнацьких спортивних шкіл, позашкільне обслуговування, та їх кошторис.
2. Витрати на ці цілі здійснюються за рахунок коштів, передбачених бюджетом Фонду.

Стаття 50. Призначення та виплата матеріального забезпечення, надання соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

1. Матеріальне забезпечення та соціальні послуги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, застрахованим особам, зазначеним у частині першій статті 6 цього Закону, призначаються та надаються за основним місцем роботи за рахунок сплачених застрахованими особами страхових внесків. У разі ліквідації (реорганізації) підприємства, установи, організації матеріальне забезпечення за страховими випадками, які настали до їх ліквідації (реорганізації), виплачується застрахованим особам їх правонаступником, а в разі відсутності правонаступника — виконавчою дирекцією відділення Фонду за місцем реєстрації ліквідованого підприємства, установи, організації як страхувальника.
2. Застрахованим особам, зазначеним у частинах другій та третій статті 6 цього Закону, призначення та виплата матеріального забезпечення, а також надання соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, здійснюються виконавчою дирекцією відділення Фонду за місцем реєстрації їх як страхувальників.
3. Рішення про призначення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг приймається комісією (уповноваженим) із соціального страхування, що створюється

(обирається) на підприємстві, в установі, організації, до складу якої входять представники адміністрації підприємства, установи, організації та застрахованих осіб (профспілкових або інших органів, які представляють інтереси застрахованих осіб).

Комісія (уповноважений) із соціального страхування здійснює контроль за правильним нарахуванням і своєчасною виплатою матеріального забезпечення, приймає рішення про відмову в його призначенні, про припинення виплати матеріального забезпечення (повністю або частково), розглядає підставу і правильність видачі листків непрацездатності та інших документів, які є підставою для надання матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Комісія (уповноважений) із соціального страхування виконує свої функції відповідно до положення про комісію (уповноваженого) із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, яке затверджується правлінням Фонду.

Стаття 51. Документи, необхідні для призначення матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

1. Підставою для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах є виданий у встановленому порядку листок непрацездатності. Порядок і умови видачі, продовження та обліку листків непрацездатності, здійснення контролю за правильністю їх видачі встановлюються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я за погодженням з Фондом.
2. Допомога при народженні дитини призначається застрахованій особі на підставі заяви про виплату допомоги та свідоцтва про народження дитини, виданого органом реєстрації актів громадянського стану.
3. Підставою для призначення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку є наказ (розпорядження) роботодавця про надання застрахованій особі, яка фактично здійснює догляд за дитиною, відпустки для догляду за дитиною, а для застрахованих осіб, зазначених у частинах другій та третій статті 6 цього Закону, — розпорядження виконавчої дирекції відділення Фонду за місцем їх реєстрації як страхувальників.

Для усиновителів та опікунів до зазначених вище документів для призначення допомоги по вагітності та пологах, при народженні дитини, допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку додається копія рішення суду про усиновлення чи рішення відповідних органів про встановлення опіки.

Застрахованій особі, яка фактично здійснює догляд за дитиною (батькові дитини, бабі, дідові, іншому родичу), допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається за її заявою та на підставі довідки з місця роботи матері дитини про те, що вона вийшла на роботу до закінчення строку відпустки по догляду за дитиною та виплату їй допомоги по догляду за дитиною припинено (із зазначенням дати).

4. Допомога на поховання застрахованої особи призначається сім'ї померлого або особі, яка здійснила поховання, на підставі свідоцтва про смерть, виданого органом реєстрації актів громадянського стану.

Допомога на поховання члена сім'ї застрахованої особи призначається застрахованій особі на підставі свідоцтва про смерть, виданого органом реєстрації актів громадян-

ського стану, та довідки з місця проживання про перебування померлого члена сім'ї на утриманні застрахованої особи.

Стаття 52. Строки розгляду документів, призначення та виплати матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням

1. Документи для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку розглядаються не пізніше десяти днів з дня їх надходження.
Повідомлення про відмову в призначенні допомоги із зазначенням причин відмови та порядку оскарження видається або надсилається заявникові не пізніше п'яти днів після винесення відповідного рішення.
2. Допомога по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах виплачується:
  - застрахованим особам, зазначеним у частині першій статті 6 цього Закону, — у найближчий після дня призначення допомоги строк, установлений для виплати заробітної плати;
  - застрахованим особам, зазначеним у частинах другій та третій статті 6 цього Закону, — протягом десяти днів після призначення допомоги.
3. Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку виплачується:
  - застрахованим особам, зазначеним у частині першій статті 6 цього Закону, — у строк, установлений для виплати заробітної плати;
  - застрахованим особам, зазначеним у частинах другій та третій статті 6 цього Закону, — у дні, встановлені Фондом.
4. Допомога при народженні дитини та допомога на поховання призначаються і виплачуються не пізніше дня, наступного за днем звернення.
5. Призначене, але не одержане у зв'язку із смертю застрахованої особи матеріальне забезпечення виплачується членам сім'ї, які проживали разом з нею, або спадкоємцям.
Призначене, але не одержане застрахованою особою своєчасно матеріальне забезпечення виплачується за минулий час без обмеження будь-яким строком у розмірі, встановленому на час настання страхового випадку.
Суми матеріального забезпечення, не одержані з вини органу, що призначає матеріальне забезпечення, виплачуються застрахованій особі за минулий час з дотриманням вимог законодавства про індексацію грошових доходів населення.
Надміру виплачені суми матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, внаслідок зловживань з боку застрахованої особи або членів її сім'ї стягуються з них у судовому порядку.

Стаття 53. Порядок розрахунку середньої заробітної плати (доходу) для обчислення допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах

1. При обчисленні середньої заробітної плати (доходу) для забезпечення допомогою по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах враховуються всі види заробітної плати (доходу) в межах граничної суми місячної заробітної плати (доходу), на яку нараховуються страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, відповідно до статті 21 цього Закону.

2. Порядок обчислення середньої заробітної плати для надання допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах визначається Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ IX

Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2001 року.
2. Кабінету Міністрів України у шестимісячний строк з дня опублікування цього Закону привести свої нормативно-правові акти у відповідність з ним, а також забезпечити приведення нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади у відповідність з цим Законом.
3. До приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з цим Законом закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.
4. Визначити Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності правонаступником Фонду соціального страхування України.
5. До стабілізації економічного становища в Україні розмір виплат, передбачених статтями 41, 43, 46 цього Закону, визначається Верховною Радою України щороку виходячи з рівня забезпечення прожиткового мінімуму одночасно з встановленням розміру страхових внесків з поступовим наближенням виплат до прожиткового мінімуму.
6. Установити, що до 1 липня 2001 року функції виконавчої дирекції Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, його відділень та їх робочих органів виконуватимуть виконавча дирекція Фонду соціального страхування України, його відділень та їх робочі органи.

Президент України
м. Київ, 18 січня 2001 року
№ 2240-III

Л. КУЧМА

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про пенсійне забезпечення

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 3, ст. 10)

(Вводиться в дію Постановою ВР

№ 1931-XII (1931-12) від 06.12.91, ВВР, 1992, № 3, ст. 11)

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України

№ 2356-XII (2356-12) від 15.05.92, ВВР, 1992, № 32, ст. 459

Декретом Кабінету Міністрів України (КМУ) № 7-92 від 09.12.92, ВВР, 1993, № 5, ст. 34
законами України № 3128-XII (3128-12) від 22.04.93, ВВР, 1993, № 22, ст. 227

№ 3284-XII (3284-12) від 17.06.93, ВВР, 1993, № 29, ст. 303

№ 3948-XII (3948-12) від 04.02.94, ВВР, 1994, № 24, ст. 179

№ 428/95-ВР від 14.11.95, ВВР, 1995, № 43, ст. 313)

(Додатково див. Постанову ВР № 429/95-ВР від 14.11.95,
ВВР, 1995, № 43, ст. 314)

(Із змінами, внесеними згідно із законами України

№ 198/96-ВР від 16.05.96, ВВР, 1996, № 31, ст. 146

№ 534/96-ВР від 21.11.96, ВВР, 1997, № 4, ст. 23

№ 307/97-ВР від 04.06.97, ВВР, 1997, № 45, ст. 283

№ 112/98-ВР від 11.02.98, ВВР, 1998, № 26, ст. 156

№ 1222-XIV (1222-14) від 17.11.99, ВВР, 1999, № 52, ст. 465

№ 1461-III (1461-14) від 17.02.2000, ВВР, 2000, № 13, ст. 104

№ 2631-III (2631-14) від 11.07.01, ВВР, 2001, № 44, ст. 228

№ 2833-III (2833-14) від 29.11.01 — набуває чинності

з 1 січня 2002 року, ВВР, 2002, № 10, ст. 71

№ 2981-III (2981-14) від 17.01.02, ВВР, 2002, № 17, ст. 125

№ 854-IV (854-15) від 22.05.03)

Цей Закон відповідно до Конституції України (888-09) гарантує всім непрацездатним громадянам України право на матеріальне забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання шляхом надання трудових і соціальних пенсій.

Закон спрямований на те, щоб повніше враховувалася суспільно корисна праця як джерело зростання добробуту народу і кожної людини, встановлює єдність умов і норм пенсійного забезпечення робітників, членів колгоспів та інших категорій трудящих.

Закон гарантує соціальну захищеність пенсіонерів шляхом встановлення пенсій на рівні, орієнтованому на прожитковий мінімум, а також регулярного перегляду їх розмірів у зв'язку із збільшенням розміру мінімального споживчого бюджету і підвищенням ефективності економіки республіки.

РОЗДІЛ I

Загальні положення

Стаття 1. Право громадян України на державне пенсійне забезпечення

Громадяни України мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених цим Законом.

Іноземні громадяни та особи без громадянства, які проживають в Україні, мають право на пенсію нарівні з громадянами України на умовах, передбачених законодавством або міждержавними угодами.

Пенсійне забезпечення громадян України, що проживають за її межами, провадиться на основі договорів (угод) з іншими державами.

У тих випадках, коли договорами (угодами) між Україною та іншими державами передбачено інші правила, ніж ті, що містяться у цьому Законі, то застосовуються правила, встановлені цими договорами (угодами).

Стаття 2. Види державних пенсій

За цим Законом признаються:

- а) трудові пенсії:
  - за віком;
  - по інвалідності;
  - в разі втрати годувальника;
  - за вислугу років;
- б) соціальні пенсії.

Стаття 3. Особи, які мають право на трудову пенсію

Право на трудову пенсію мають особи, зайняті суспільно корисною працею, при додержанні інших умов, передбачених цим Законом:

- а) особи, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, кооперативах (у тому числі за угодами цивільно-правового характеру), незалежно від використовуванних форм власності та господарювання, або є членами колгоспів та інших кооперативів¹, — за умови сплати підприємствами та організаціями страхових внесків до Пенсійного фонду України;
(Пункт «а» статті 3 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3284-XII від 17.06.93)
- б) особи, які займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на особистій власності фізичної особи та виключно її праці, — за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;
- в) члени творчих спілок, а також інші творчі працівники, які не є членами таких спілок, — за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;
- г) інші особи, які підлягають державному соціальному страхуванню;
- д) працівники воєнізованих формувань, які не підлягають державному соціальному страхуванню, особи начальницького і рядового складу фельд'єгерської служби Міністерства зв'язку України;
- е) вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти;
- є) особи, які стали інвалідами у зв'язку з виконанням державних чи громадських обов'язків або у зв'язку з виконанням дій по рятуванню людського життя, охороні державної, колективної та індивідуальної власності, а також по охороні правопорядку;
- ж) особи, які здійснюють догляд за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду;
- з) члени сімей осіб, вказаних у цій статті, і пенсіонерів з числа цих осіб — у разі втрати годувальника.

---

¹ Далі іменуються — підприємства та організації, якщо не обумовлено інше.

Стаття 4. Пенсійне забезпечення військовослужбовців та їх сімей

Умови, норми та порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців, а також осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членів їх сімей встановлюються Законом України про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ. Їм надається також право на одержання пенсій на підставах, передбачених цим Законом, незалежно від місця проходження військової служби. При цьому всі види грошового забезпечення військовослужбовців, а також осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ враховуються нарівні із заробітною платою робітників і службовців.

(Стаття 4 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3284-XII від 17.06.93)

Стаття 5. Особи, які мають право на соціальну пенсію

Право на соціальну пенсію мають усі непрацездатні громадяни на умовах, що визначаються цим Законом.

Стаття 6. Право вибору пенсії

Особам, які мають одночасно право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором, за винятком пенсій інвалідам внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, що їх вони дістали при захисті Батьківщини або при виконанні інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи з виконанням інтернаціонального обов'язку.

Стаття 7. Звернення за призначенням пенсії

Звернення за призначенням пенсії може здійснюватися у будь-який час після виникнення права на пенсію.

При цьому пенсії за віком і по інвалідності призначаються незалежно від того, припинено роботу на час звернення за пенсією чи вона продовжується. Пенсії за вислугу років призначаються при залишенні роботи, яка дає право на цю пенсію.

Стаття 8. Кошти на виплату пенсій. Звільнення пенсій від податків

Виплата пенсій здійснюється з коштів Пенсійного фонду України.

(Частина перша статті 8 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2631-III (2631-14) від 11.07.01)

Пенсійний фонд України є самостійною фінансово-банківською системою, не входить до складу державного бюджету України, формується за рахунок коштів, що відраховуються підприємствами і організаціями (в тому числі й тими, що використовують працю громадян за угодами цивільно-правового характеру) на заходи соціального страхування за тарифами, диференційованими залежно від небезпечності, шкідливості, тяжкості робіт та стану інших умов праці, страхових внесків громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, обов'язкових страхових внесків громадян, а також коштів державного бюджету України. Положення про Пенсійний фонд України затверджується Кабінетом Міністрів України.

(Частина друга статті 8 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3284-XII від 17.06.93).

Фінансування витрат на виплату пенсій провадиться по всій території України щомісячно незалежно від надходжень коштів та соціально-економічного стану конкретних регіонів за рахунок перерозподілу коштів Пенсійного фонду України в межах країни.

Забороняється розрив у строках фінансування витрат на виплату пенсій у різних адміністративно-територіальних одиницях.

(Статтю 8 доповнено частиною третьою згідно із Законом України № 2631-III (2631-14) від 11.07.01)

Пенсії не підлягають оподаткуванню.

Стаття 9. Добровільне страхування додаткової пенсії

Поряд з державним пенсійним забезпеченням трудящі мають право укладати договори добровільного страхування додаткової пенсії. Джерелом для виплати додаткової пенсії в системі Української державної страхової комерційної організації (Укрдержстрах) є страховий фонд, який складатиметься на 50 процентів з особистих внесків трудящих і на 50 процентів — з коштів державного бюджету України.

Підприємства та організації за рішенням адміністрації і профспілкового комітету, якщо це передбачено колективним договором (угодою), а також колгоспи та інші кооперативи за рішенням загальних зборів можуть відшкодовувати працівникам за рахунок власних коштів, призначених для оплати праці, повністю або частково внески, сплачені ними за договорами добровільного страхування додаткової пенсії.

Стаття 10. Органи, що здійснюють пенсійне забезпечення

Пенсійне забезпечення відповідно до цього Закону здійснюється органами Пенсійного фонду України.

(Стаття 10 в редакції Закону України № 2981-III (2981-14) від 17.01.02)

Стаття 11. Питання, що належать до відання Кабінету Міністрів України

До відання Кабінету Міністрів України належать питання, пов'язані з реалізацією і додержанням гарантій, передбачених цим Законом.

РОЗДІЛ II

Трудові пенсії. Пенсії за віком

Стаття 12. Умови призначення пенсій за віком

Право на пенсію за віком мають:

чоловіки — після досягнення 60 років і при стажі роботи не менше 25 років;

жінки — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 20 років.

Стаття 13. Пенсії за віком на пільгових умовах

На пільгових умовах мають право на пенсію за віком, незалежно від місця останньої роботи:

а) працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, — за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць:

чоловіки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах;

жінки — після досягнення 45 років і при стажі роботи не менше 15 років, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах.

Працівникам, які мають не менше половини стажу роботи з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням віку, передбаченого статтею 12 цього Закону, на 1 рік за кожний повний рік такої роботи чоловікам і на 1 рік 4 місяці — жінкам;

- б) працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці, — за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць:
- чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах;
  - жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах.

Працівникам, які мають не менше половини стажу роботи із шкідливими і важкими умовами праці, пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням віку, передбаченого статтею 12 цього Закону, на 1 рік за кожні 2 роки 6 місяців такої роботи чоловікам і за кожні 2 роки такої роботи — жінкам;

- в) трактористи-машиністи, безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, — чоловіки після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі;
- г) жінки, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів, — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі;
- д) жінки, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, — після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років за умови виконання встановлених норм обслуговування.
- Норми обслуговування для цих цілей встановлюються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України;
- е) жінки, зайняті протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну, — після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років;
- є) робітничі текстильного виробництва, зайняті на верстатах і машинах, — за списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, — після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років;
- ж) жінки, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей, — незалежно від віку і трудового стажу, в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України;
- з) водії міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і велико-вагових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв:

чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи 25 років, в тому числі на зазначеній роботі не менше 12 років 6 місяців;

жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи 20 років, в тому числі на зазначеній роботі не менше 10 років.

(Пункт «з» частини першої статті 13 в редакції Закону України № 2356-XII від 15.05.92)

(Частину другу статті 13 виключено на підставі Закону України № 1461-III (1461-14) від 17.02.2000)

(Частину третю статті 13 виключено на підставі Закону України № 198/96-ВР від 16.05.96)

Працівникам інших виробництв, професій та посад дострокові пенсії залежно від умов праці (але не раніш як після досягнення 55 років чоловіками і 50 років жінками) можуть встановлюватися за результатами атестації робочих місць за рахунок коштів підприємств та організацій, призначених на оплату праці, які перераховуються до Пенсійного фонду України на виплату пенсій до досягнення працівником пенсійного віку, передбаченого статтею 12 цього Закону.

(Частина третя статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 198/96-ВР від 16.05.96)

Порядок пенсійного забезпечення осіб, які працювали до введення в дію цього Закону на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, передбачених законодавством, що діяло раніше, визначається статтею 100 даного Закону.

Контроль за правильністю застосування списків на пільгове пенсійне забезпечення і якістю проведення атестації робочих місць на підприємствах та в організаціях, підготовка пропозицій щодо вдосконалення цих списків покладаються на органи Державної експертизи умов праці. Положення про органи Державної експертизи умов праці та порядок проведення атестації робочих місць затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 14. Особливості пенсійного забезпечення працівників, зайнятих на підземних і відкритих гірничих роботах та в металургії

Працівники, безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних і відкритих гірничих роботах (включаючи особовий склад гірничо-рятувальних частин) по видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та в металургії, — за списком робіт і професій, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах не менше 25 років, а працівники провідних професій на цих роботах: робітники очисного вибою, проходники, вибійники на відбійних молотках, машиністи гірничих виймальних машин, сталевари, горнові, агломератники, вальцювальники гарячого прокату, — за умови, якщо вони були зайняті на цих роботах не менше 20 років.

При наявності стажу на підземних роботах менше 10 років у чоловіків і менше 7 років 6 місяців у жінок за кожний повний рік цих робіт пенсійний вік, передбачений статтею 12 цього Закону, знижується на 1 рік.

Стаття 15. Пенсії громадянам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи

Умови, норми та порядок пенсійного забезпечення громадян, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, визначаються Законом Української РСР «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (796-12) або їм надається право на одержання пенсій на підставах, передбачених цим Законом.

Стаття 16. Пенсії за віком інвалідам, учасникам війни, сім'ям загиблих (померлих) військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ

Військовослужбовці, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які брали участь у бойових діях, а також ті, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини або при виконанні інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи виконанням інтернаціонального обов'язку, а також батьки і дружини (якщо вони не взяли повторний шлюб) військовослужбовців,

осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які померли (загинули) у період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) чи після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконанням міжнародного обов'язку, мають право на пенсію:

чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років;

жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років.

(Стаття 16 в редакції Закону України № 3948-XII від 04.02.94)

Стаття 17. Пенсії за віком багатодітним матерям і матерям інвалідів з дитинства

Жінки, які народили п'ятеро або більше дітей і виховали їх до восьмирічного віку, і матері інвалідів з дитинства, які виховали їх до цього віку, мають право на пенсію за віком після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 15 років із зарахуванням до стажу часу догляду за дітьми (пункти «є» і «ж» статті 56). При цьому до числа інвалідів з дитинства належать також діти-інваліди віком до 16 років, які мають право на одержання соціальної пенсії (стаття 94).

У разі відсутності матері, коли виховання дитини-інваліда здійснювалось його батьком, йому призначається пенсія за віком після досягнення 55 років при стажі роботи 20 років.

Стаття 18. Пенсії за віком окремим категоріям громадян

Особи, хворі на гіпофізарний нанізм (ліліпути), і диспропорційні карлики мають право на пенсію за віком:

чоловіки — після досягнення 45 років і при стажі роботи не менше 20 років;

жінки — після досягнення 40 років і при стажі роботи не менше 15 років;

інваліди по зору I групи — сліпі та інваліди з дитинства I групи мають право на пенсію за віком:

чоловіки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 15 років;

жінки — після досягнення 40 років і при стажі роботи не менше 10 років.

Стаття 19. Розміри пенсій за віком

Пенсії за віком призначаються в розмірі 55 процентів заробітку (стаття 64), але не нижче мінімального розміру пенсії. За кожний повний рік роботи понад 25 років чоловікам і 20 років жінкам пенсія збільшується на 1 процент заробітку, але не менш як на 1 процент мінімального розміру пенсії.

Працівникам, зайнятим на роботах, передбачених пунктом «а» статті 13 і статтею 14 цього Закону, за кожний рік роботи, яка дає право на пенсію на пільгових умовах, пенсія збільшується на 1 процент заробітку.

Мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі мінімального споживчого бюджету. В умовах кризового стану економіки та спаду виробництва мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється у розмірі не нижче межі малозабезпеченості.

(Частина третя статті 19 в редакції Закону України № 307/97-ВР від 04.06.97)

Мінімальний розмір пенсії за віком підвищується у зв'язку із збільшенням величини вартості мінімального споживчого бюджету чи межі малозабезпеченості.

(Статтю 19 доповнено частиною четвертою згідно із Законом України № 307/97-ВР від 04.06.97)

Максимальний розмір пенсії не може перевищувати трьох, а для працівників, зайнятих на роботах, передбачених пунктом «а» статті 13 і статтею 14 цього Закону, — чотирьох мінімальних пенсій за віком.

Розмір пенсії за віком, обчислений відповідно до цієї статті, не може перевищувати 75 процентів заробітку, за винятком мінімальних пенсій, підвищених за роки роботи понад 25 років у чоловіків і 20 — у жінок, а працівникам, зайнятим на роботах, передбачених пунктом «а» статті 13 і статтею 14 цього Закону, — 85 процентів заробітку.

З метою коригування рівнів пенсій, призначених до введення в дію цього Закону, провадиться їх перерахунок виходячи з рівня заробітної плати відповідних категорій працівників за станом на 1 січня 1992 року.

Стаття 20. Пенсії за віком при неповному стажі роботи

Особам, які не мають достатнього для призначення повної пенсії стажу роботи (стаття 12), призначаються пенсії за віком при неповному стажі в розмірі, пропорційному наявному стажу (стаття 68), але не менше соціальної пенсії (пункт «б» статті 94).

При призначенні пенсій при неповному стажі не застосовуються встановлені цим Законом пільгові умови за віком і стажем для призначення пенсій.

Стаття 21. Надбавки до пенсії за віком

До пенсії за віком, у тому числі обчисленої в мініальному розмірі, встановлюються такі надбавки:

- а) непрацюючим пенсіонерам, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім'ї (статті 37, 38, 40, 41), — на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі соціальної пенсії, передбаченої для відповідної категорії непрацездатних;
- б) одиночним пенсіонерам, які за висновком медичних закладів потребують постійного стороннього догляду, — на догляд за ними в розмірі соціальної пенсії (пункт «б» статті 94);
- в) пенсіонерам, які набули відповідно до законодавства колишнього Союзу РСР право на надбавку до пенсії за роботу після досягнення пенсійного віку, — в розмірі 10 процентів основної пенсії за кожний повний рік роботи після призначення пенсії, але не більше 40 процентів.
(Частину першу статті 21 доповнено пунктом «в» згідно із Законом України № 112/98-ВР від 11.02.98 — набирає чинності з 1 липня 1998 року)
- г) особам, які набули права на пенсію за віком відповідно до цього Закону і мають стаж роботи, передбачений статтею 12 цього Закону, але після досягнення пенсійного віку виявили бажання працювати і одержувати пенсію з більш пізнього строку, — в розмірі 10 відсотків основного розміру пенсії без урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії за кожний повний рік роботи після досягнення пенсійного віку, але не більш як 40 відсотків;
(Частину першу статті 21 доповнено пунктом «г» згідно із Законом України № 854-IV (854-15) від 22.05.03)
- д) пенсіонерам, крім осіб, зазначених у пункті «в» цієї статті, які мають стаж роботи, передбачений статтею 12 цього Закону, і в період роботи відмовились одержувати пенсію, — у розмірі 10 відсотків основного розміру пенсії без урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії за кожний повний рік роботи після відмови від одержання пенсії, але не більш як 40 відсотків;

(Частина першу статті 21 доповнено пунктом «д» згідно із Законом України № 854-IV (854-15) від 22.05.03)

Надбавки, встановлені відповідно до пунктів «в», «г» і «д» частини першої цієї статті, зберігаються при переведенні на інший вид трудової пенсії.

(Статтю 21 доповнено частиною другою згідно із Законом України № 854-IV (854-15) від 22.05.03)

Надбавки, передбачені цією статтею, можуть нараховуватись одночасно.

Стаття 22. Період, на який призначаються пенсії за віком

Пенсії за віком призначаються довічно, незалежно від стану здоров'я.

Пенсії по інвалідності

Стаття 23. Умови призначення пенсій по інвалідності

Пенсії по інвалідності призначаються в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату здоров'я, внаслідок:

- а) трудового каліцтва або професійного захворювання;
- б) загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Пенсії по інвалідності призначаються незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

Стаття 24. Групи інвалідності

Залежно від ступеня втрати здоров'я інваліди поділяються на три групи.

Прийчини і групи інвалідності, а також час настання інвалідності встановлюються органами медико-соціальної експертизи, що діють на підставі Положення про них, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

Стаття 25. Стаж роботи, який дає право на пенсію по інвалідності

Пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання (стаття 26) призначаються незалежно від стажу роботи.

Пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання призначаються при наявності такого стажу роботи на час настання інвалідності:

	Стаж роботи (в роках)
До досягнення 23 років	1
від 23 років до досягнення 26 років	2
від 26 років до досягнення 31 року	3
від 31 року до досягнення 36 років	5
від 36 років до досягнення 41 року	7
від 41 року до досягнення 46 років	9
від 46 років до досягнення 51 року	11
від 51 року до досягнення 56 років	13
від 56 років до досягнення 61 року	14
від 61 року і старші	15

Якщо було набуто стажу роботи, необхідного для відповідної вікової групи, і робота продовжувалась при переході до наступної вікової групи, то умова про стаж вважається виконаною незалежно від вимог, встановлених для наступної вікової групи.

Особам, які стали інвалідами внаслідок загального захворювання в період роботи або після її припинення до досягнення 20 років, пенсії призначаються незалежно від стажу роботи.

При переведенні з пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання на пенсію по інвалідності внаслідок загального захворювання необхідний стаж визначається за віком на час початкового встановлення інвалідності.

Стаття 26. Інвалідність внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання

Інвалідність вважається такою, що настала внаслідок трудового каліцтва, якщо нещасний випадок, який спричинив інвалідність, стався (крім випадків протиправного діяння):

- а) при виконанні трудових обов'язків (у тому числі під час відрядження), а також при здійсненні будь-яких дій в інтересах підприємства або організації, хоча б і без спеціального доручення;
- б) по дорозі на роботу або з роботи;
- в) на території підприємства, організації або в іншому місці роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), протягом часу, необхідного для приведення в порядок знарядь виробництва, одягу тощо перед початком або після закінчення роботи;
- г) поблизу підприємства, організації або іншого місця роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), якщо перебування там не суперечило правилам внутрішнього трудового розпорядку;
- д) при виконанні державних або громадських обов'язків;
- е) при виконанні дій по рятуванню людського життя, по охороні державної, колективної та індивідуальної власності, а також по охороні правопорядку.

Список професійних захворювань затверджується в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 27. Пенсії по інвалідності громадянам України — переселенцям з інших держав

Громадянам України — переселенцям з інших держав, які не працювали в Україні, пенсії призначаються:

- а) по інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання — незалежно від стажу роботи;
- б) по інвалідності внаслідок загального захворювання — при наявності стажу роботи, необхідного за віком на день встановлення інвалідності.

Стаття 28. Пенсії по інвалідності особам, які навчаються

Вихованцям, учням, студентам, курсантам, слухачам, стажистам, клінічним ординаторам, аспірантам, докторантам, які не працювали до вступу в навчальний заклад, на курси, в аспірантуру чи клінічну ординатуру, пенсії призначаються:

- а) при інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, пов'язаних з проходженням виробничого навчання, практики чи практичними заняттями, — незалежно від тривалості перебування в навчальному закладі, на курсах, в аспірантурі

чи клінічній ординатурі. При цьому до інвалідності внаслідок трудового каліцтва, пов'язаного з проходженням виробничого навчання, практики або практичними заняттями, прирівнюється інвалідність, що настала у зв'язку з виконанням державних, громадських обов'язків або завдань адміністрації, або у зв'язку з виконанням дій по рятуванню людського життя, по охороні державної, колективної та індивідуальної власності, а також по охороні правопорядку;

- б) при інвалідності внаслідок загального захворювання — якщо вихованець, учень, студент, курсант, слухач, стажист, клінічний ординатор, аспірант, докторант навчався протягом відповідного строку, вказаного у статті 25 цього Закону.

Учням загальноосвітніх шкіл пенсії призначаються при інвалідності внаслідок каліцтва, пов'язаного з проходженням виробничого навчання, практики або практичними заняттями, незалежно від тривалості навчання.

Стаття 29. Розміри пенсій по інвалідності

Пенсії по інвалідності призначаються в таких розмірах:

інвалідам I групи — 70 процентів;

інвалідам II групи — 60 процентів;

інвалідам III групи — 40 процентів заробітку (стаття 64).

Якщо у інвалідів є трудовий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком, у тому числі на пільгових умовах, то пенсія по інвалідності призначається в розмірі пенсії за віком при відповідному стажі роботи.

Мінімальний розмір пенсії встановлюється на рівні соціальної пенсії по відповідній групі інвалідності (стаття 94).

Мінімальний розмір пенсії особам, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини або при виконанні інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи виконанням інтернаціонального обов'язку, а також громадянам, яких необгрунтовано було піддано політичним репресіям і в подальшому реабілітовано, інвалідність яких пов'язана з репресіями, встановлюється:

інвалідам I та II груп — у розмірі трьох мінімальних пенсій за віком;

інвалідам III групи — у розмірі півтори мінімальних пенсій за віком.

Максимальна пенсія не може перевищувати трьох, а для працівників, зайнятих на роботах, передбачених пунктом «а» статті 13 і статтею 14 цього Закону, — чотирьох мінімальних пенсій за віком.

Пенсії інвалідам внаслідок трудового каліцтва та професійного захворювання обчислюються із середнього заробітку на підприємстві для даної професії.

Стаття 30. Пенсії по інвалідності при неповному стажі роботи

Інвалідам внаслідок загального захворювання, які не мають достатнього для призначення повної пенсії стажу роботи (стаття 25), призначається пенсія по інвалідності при неповному стажі роботи в розмірі, пропорційному наявному стажу, але не менше соціальної пенсії, встановленої для відповідної групи інвалідності (стаття 94).

Стаття 31. Розміри пенсій по інвалідності особам, які навчаються

Вихованцям, учням, студентам, курсантам, слухачам, стажистам, клінічним ординаторам, докторантам, які не працювали до вступу в навчальний заклад, на курси, в аспіран-

туру чи клінічну ординатуру, учням загальноосвітніх шкіл, які стали інвалідами внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, пов'язаних з проходженням виробничого навчання, практики чи практичними заняттями, пенсії по інвалідності призначаються в розмірах, встановлених статтею 29 цього Закону.

Стаття 32. Розміри пенсій особам, які стали інвалідами при виконанні громадянського обов'язку

Особам (не зазначеним у пунктах «а»–«е» і «ж» статті 3), які стали інвалідами у зв'язку з виконанням державних чи громадських обов'язків або у зв'язку з виконанням дій по рятуванню людського життя, по охороні державної, колективної та індивідуальної власності, а також по охороні правопорядку, пенсії призначаються в розмірах, встановлених статтею 29 цього Закону.

Стаття 33. Надбавки до пенсії по інвалідності

До пенсії по інвалідності, в тому числі обчисленої в мінімальному розмірі, встановлюються такі надбавки:

- а) непрацюючим інвалідам, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім'ї, — на кожного непрацездатного члена сім'ї (статті 37, 40, 41) в розмірі соціальної пенсії, передбаченої для відповідної категорії непрацездатних;
- б) інвалідам I групи, одиноким інвалідам II групи, які потребують постійного стороннього догляду або досягли пенсійного віку, а також одиноким інвалідам III групи, які досягли пенсійного віку, — на догляд за ними в розмірі соціальної пенсії (пункт «б» статті 94).

Надбавки, передбачені пунктами «а» і «б» цієї статті, можуть нараховуватися одночасно.

Надбавки і підвищення до пенсій по інвалідності внаслідок Чорнобильської катастрофи нараховуються відповідно і в порядку, встановленому Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (796-12).

Стаття 34. Період, на який призначається пенсія по інвалідності

Пенсії призначаються на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи. Інвалідам — чоловікам старше 60 років і жінкам старше 55 років пенсії по інвалідності призначаються довічно. Повторний огляд цих інвалідів проводиться тільки за їх заявою.

Стаття 35. Строк виплати пенсії при зміні групи інвалідності або відновленні здоров'я

У разі зміни групи інвалідності пенсія в новому розмірі виплачується з дня зміни групи інвалідності.

У разі визнання особи, яка пройшла повторний огляд, здоровою пенсія виплачується до кінця місяця, в якому її визнано здоровою, але не довше ніж до дня, по який встановлено інвалідність.

Стаття 36. Умови поновлення виплати пенсії при перервах в інвалідності

Якщо інвалід не з'явився в органи медико-соціальної експертизи на повторний огляд у призначений для цього строк, то виплата йому пенсії зупиняється, а в разі визнання його знову інвалідом поновлюється з дня зупинення, але не більш як за один місяць.

У разі коли строк повторного огляду пропущено з поважної причини, виплата пенсії провадиться з дня зупинення виплати до дня повторного огляду, але не більш як за 3 роки, якщо орган медико-соціальної експертизи визнає його за цей період інвалідом. При цьому, якщо при повторному огляді інваліда переведено до іншої групи інвалідності (вищої або нижчої), то пенсія за вказаний час виплачується за попередньою групою.

Якщо виплату пенсії інвалідові, який втратив здоров'я внаслідок загального захворювання, було припинено у зв'язку з відновленням здоров'я або якщо він не одержував пенсії внаслідок нез'явлення на повторний огляд без поважних причин, то в разі наступного визнання його інвалідом виплата раніше призначеної пенсії поновлюється з дня встановлення інвалідності знову за умови, якщо після припинення виплати пенсії минуло не більше 5 років. Якщо минуло більше 5 років, пенсія призначається знову на загальних підставах.

Пенсії в разі втрати годувальника

Стаття 37. Члени сім'ї, які мають право на пенсію в разі втрати годувальника

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні (стаття 38). При цьому дітям пенсії призначаються незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, також мають право на пенсію, якщо згодом втратили джерело засобів до існування.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

- а) діти, брати, сестри й онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років, при цьому брати, сестри й онуки — за умови, якщо вони не мають працездатних батьків;
- б) батько, мати, дружина, чоловік, якщо вони є інвалідами або досягли: чоловіки — 60 років, жінки — 55 років;
- в) один з батьків, або чоловік (дружина), або дід, бабуся, брат чи сестра, незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) зайнятий доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8 років, і не працює;
- г) дід і бабуся — в разі відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати.

Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-річного віку.

Всі правила цього Закону, що стосуються сімей померлих, відповідно поширюються (оскільки не обумовлено інше) і на сім'ї безвісти відсутніх, якщо безвісна відсутність годувальника засвідчена у встановленому порядку.

Стаття 38. Члени сім'ї, які вважаються утриманцями

Члени сім'ї померлого вважаються такими, що були на його утриманні, якщо вони були на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Члени сім'ї померлого, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі одержували яку-небудь пенсію, мають право перейти на нову пенсію.

Стаття 39. Виплата пенсії в разі втрати годувальника дітям, які перебувають на повному державному утриманні

Дітям — круглим сиротам за період перебування на повному державному утриманні пенсії в разі втрати годувальника виплачуються у повному розмірі.

Іншим дітям, які перебувають на повному державному утриманні, виплачується 50 процентів призначеної пенсії.

Стаття 40. Право на пенсію в разі втрати годувальника усиновителів і усиновлених

Усиновителі мають право на пенсію в разі втрати годувальника нарівні з батьками, а усиновлені — нарівні з рідними дітьми.

Неповнолітні, які мають право на пенсію в разі втрати годувальника, зберігають це право також і при їх усиновленні.

Стаття 41. Право на пенсію в разі втрати годувальника вітчима і мачухи, пасинка і падчірки

Вітчим і мачуха мають право на пенсію в разі втрати годувальника нарівні з батьком і матір'ю за умови, якщо виховували або утримували померлого пасинка чи падчірку не менше 5 років.

Пасинок і падчірка, якщо вони не одержували аліментів від батьків, мають право на пенсію нарівні з рідними дітьми.

Стаття 42. Збереження пенсії в разі втрати годувальника при новому одруженні

Пенсія в разі втрати годувальника, призначена в разі смерті одного з подружжя, зберігається і при новому одруженні пенсіонера.

Стаття 43. Стаж роботи годувальника, який дає право на пенсію

Сім'ї годувальника, який помер внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а також сім'ї померлого пенсіонера пенсія призначається незалежно від стажу роботи годувальника.

Пенсія в разі втрати годувальника, який помер внаслідок загального захворювання чи каліцтва, не пов'язаного з роботою, призначається, якщо годувальник на день смерті мав стаж, який був би необхідний йому для призначення пенсії по інвалідності (стаття 25).

Сім'ям вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, аспірантів, клінічних ординаторів, докторантів, які не працювали до вступу в навчальний заклад, на курси, в аспірантуру чи клінічну ординатуру, пенсії призначаються відповідно на тих самих підставах, що і пенсії по інвалідності цим учням, студентам, аспірантам і клінічним ординаторам (стаття 28).

Сім'ям громадян України — переселенців з інших держав, якщо годувальник не працював в Україні, пенсії призначаються:

- а) тим, хто одержував в інших державах пенсію в разі втрати годувальника, — незалежно від стажу роботи годувальника;
- б) тим, хто не одержував пенсії, — за умови, якщо годувальник за віком на день припинення роботи мав відповідний стаж (стаття 25), а в разі смерті його внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання — незалежно від стажу роботи годувальника.

Стаття 44. Розміри пенсій в разі втрати годувальника

Пенсії в разі втрати годувальника призначаються на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 30 процентів заробітку годувальника (стаття 64), але не менше соціальної пенсії, встановленої для відповідної категорії непрацездатних.

На дітей, які втратили обох батьків (круглих сиріт), а також на дітей померлої одиної матері пенсія на кожну дитину не може бути меншою від двократного розміру соціальної пенсії.

Сім'ям, до складу яких входять діти, які втратили обох батьків (круглі сироти), пенсія обчислюється із загальної суми заробітку обох батьків.

Стаття 45. Пенсії в разі втрати годувальника при неповному стажі роботи

Членам сім'ї, що втратила годувальника, який помер внаслідок загального захворювання і не мав стажу, достатнього для призначення повної пенсії по інвалідності (стаття 25), призначається пенсія при неповному стажі в розмірі, пропорційному наявному стажу роботи годувальника.

Сім'ям померлих пенсіонерів, які одержували пенсію при неповному стажі, пенсія призначається пропорційно стажу роботи, виходячи з якого було призначено пенсію померлому годувальнику.

При цьому пенсія на кожного непрацездатного члена сім'ї не може бути меншою від соціальної пенсії, встановленої для відповідної категорії непрацездатних.

Стаття 46. Право на звернення за призначенням пенсії в разі втрати годувальника без обмеження строком

Сім'я, яка має право на пенсію в разі втрати годувальника, може звертатися за призначенням пенсії в будь-який час після смерті або встановлення безвісної відсутності годувальника без обмеження будь-яким строком.

Пенсії в разі втрати годувальника призначаються:

- а) сім'ям осіб, зазначених у статті 3 цього Закону, — незалежно від того, коли помер годувальник: у період роботи (навчання) чи після припинення роботи (навчання);
- б) сім'ям пенсіонерів — якщо годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше 5 років після припинення виплати пенсії.

Стаття 47. Період, на який призначається пенсія в разі втрати годувальника. Зміна розміру пенсії

Пенсія в разі втрати годувальника встановлюється на весь період, протягом якого член сім'ї померлого вважається непрацездатним згідно з статтею 37 цього Закону, а членам сім'ї, які досягли: чоловіки — 60 років, жінки — 55 років, — довічно.

Зміна розміру пенсії або припинення її виплати членам сім'ї провадиться з першого числа місяця, що йде за тим місяцем, в якому настали обставини, що спричинили зміну розміру або припинення виплати пенсії.

Стаття 48. Призначення однієї пенсії в разі втрати годувальника на всіх членів сім'ї. Виділення частки пенсії

На всіх членів сім'ї, які мають право на пенсію, призначається одна спільна пенсія.

На вимогу члена сім'ї його частка пенсії виділяється і виплачується йому окремо.

Виділення частки пенсії провадиться з першого числа місяця, що йде за тим місяцем, в якому надійшла заява про поділ пенсії.

Стаття 49. Розмір пенсії в разі втрати годувальника при зміні кількості членів сім'ї

При зміні кількості членів сім'ї, забезпечуваних пенсією в разі втрати годувальника, пенсія відповідно збільшується або зменшується за кількістю членів сім'ї, які мають право на пенсію.

Такий же перегляд пенсії провадиться і в тих випадках, коли виплата пенсії одному з членів сім'ї зупиняється або поновлюється після закінчення обставин, що спричинили зупинення виплати пенсії.

Стаття 50. Порядок і строки встановлення інвалідності членам сім'ї

На членів сім'ї, які є інвалідами, відповідно поширюються правила, викладені в статтях 24, 34, 35, частинах першій та другій статті 36 цього Закону.

**Пенсія за вислугу років
Загальні умови**

Стаття 51. Підстави пенсійного забезпечення за вислугу років

Пенсії за вислугу років встановлюються окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком.

Стаття 52. Працівники, які мають право на пенсію за вислугу років

Право на пенсію за вислугу років мають:

- окремі категорії працівників авіації та льотно-випробного складу;
- робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітені;
- водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих в технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи;
- механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах, а також плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення);
- працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах;
- робітники і майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання;
- деякі категорії артистів театрів та інших театральньо-видовищних підприємств і колективів відповідно до пункту «ж» статті 55;
- працівники освіти, охорони здоров'я, а також соціального забезпечення, які в будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів і спеціальних службах безпосередньо зайняті обслуговуванням пенсіонерів та інвалідів, відповідно до пункту «е» статті 55;
- спортсмени відповідно до пункту «с» статті 55.

Стаття 53. Розміри пенсій за вислугу років

Пенсії за вислугу років (крім пенсій працівникам льотно-випробного складу авіації та особам льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотам, штурманам, бортінженерам, бортмеханікам, бортрадистам, льотчикам-наглядачам) і бортоператорам, які виконують спеціальні роботи в польотах) призначаються в розмірах, встановлених статтями 19 і 21 цього Закону для пенсій за віком.

(Частина перша статті 53 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 1222-XIV (1222-14) від 17.11.99)

Пенсії обчислюються за середньомісячного заробітку (статті 64–67, 69), одержуваного перед припиненням роботи, яка дає право на пенсію за вислугу років (статті 54 і 55), крім пенсій працівникам льотно-випробного складу та особам льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотам, штурманам, бортінженерам, бортмеханікам, бортрадистам, льотчикам-наглядачам) і бортоператорам, які виконують спеціальні роботи в польотах.

(Частина друга статті 53 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 1222-XIV (1222-14) від 17.11.99)

Працівникам льотно-випробного складу та особам льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотам, штурманам, бортінженерам, бортмеханікам, бортрадистам, льотчикам-наглядачам) і бортоператорам, які виконують спеціальні роботи в польотах, пенсії обчислюються за середньомісячного заробітку за роботу, що дає право на пенсію за вислугу років (частина перша статті 64 та статті 65, 66, 69), одержуваного перед її припиненням, і призначаються в розмірах, передбачених частинами першою — третьою, шостою статті 19 та статтею 21 цього Закону для пенсій за віком, і не можуть перевищувати 85 процентів заробітку для працівників льотно-випробного складу та 75 процентів заробітку для осіб льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотів, штурманів, бортінженерів, бортмеханіків, бортрадистів, льотчиків-наглядачів) і бортоператорів, які виконують спеціальні роботи в польотах. При цьому розмір пенсії для осіб льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотів, штурманів, бортінженерів, бортмеханіків, бортрадистів, льотчиків-наглядачів) і бортоператорів, які виконують спеціальні роботи в польотах, не може перевищувати дві з половиною величини середньої заробітної плати працівників, зайнятих в галузях економіки України, за календарний рік, що передуватиме місяцю, з якого призначається пенсія.

(Частина третя статті 53 в редакції Закону України № 1222-XIV (1222-14) від 17.11.99)

(Стаття 53 в редакції Закону України № 428/95-ВР від 14.11.95, із змінами, внесеними згідно із Законом України № 1222-XIV (1222-14) від 17.11.99)

(Дія статті 53 поширюється на працівників льотно-випробного складу, які вийшли на пенсію до прийняття Закону України (428/95-ВР) згідно з Постановою ВР № 429/95-ВР від 14.11.95)

(Дія статті 53 поширюється на працівників з числа осіб льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотів, штурманів, бортінженерів, бортмеханіків, бортрадистів, льотчиків-наглядачів) і бортоператорів, які виконували спеціальні роботи в польотах, які вийшли на пенсію до набрання чинності Закону України (1222-14) згідно із Законом України № 1222-XIV (1222-14) від 17.11.99)

Стаття 54. Окремі категорії працівників авіації і льотно-випробного складу, які мають право на пенсію за вислугу років

Право на пенсію за вислугу років мають такі категорії робітників і службовців авіації, а також льотно-випробного складу, незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств, установ і організацій, в яких вони зайняті:

а) працівники льотного і льотно-випробного складу при вислугі років на цих посадах не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок.

Зазначені працівники, звільнені від льотної роботи за станом здоров'я (через хворобу), при наявності вислуги років у чоловіків не менше 20 років і у жінок не менше 15 років мають право на пенсію пропорційно відпрацьованому часу.

Перелік посад працівників льотної складу, порядок обчислення строків вислуги років для призначення їм пенсій, а також порядок призначення і виплати пенсій льотно-випробному складу затверджуються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України;

- б) працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають свідоцтво диспетчера:

чоловіки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 12 років 6 місяців роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден;

жінки — після досягнення 45 років і при загальному стажі роботи не менше 17 років 6 місяців, з них не менше 10 років роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден.

Зазначені працівники, звільнені від роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден за станом здоров'я (через хворобу), при наявності вислуги років у чоловіків не менше 10 років і у жінок не менше 7 років 6 місяців, мають право на пенсію пропорційно відпрацьованому часу.

У вислугу років працівникам, які здійснюють управління повітряним рухом, зараховується також робота, зазначена у пункті «а» цієї статті.

Працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають посвідчення (диспетчери, старші диспетчери, керівники польотів), мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах:

чоловіки — не менше 20 років;

жінки — не менше 17 років 6 місяців.

Порядок обчислення строків вислуги для призначення їм пенсій затверджується Кабінетом Міністрів України;

- в) інженерно-технічний склад — за переліком посад і робіт, що затверджується в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України:

чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначених посадах;

жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначених посадах.

У вислугу років працівникам інженерно-технічного складу зараховується також робота, зазначена в пунктах «а» і «б» цієї статті;

- г) бортпроводники:

чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 15 років як бортпроводник;

жінки — після досягнення 45 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років як бортпроводниця.

Стаття 55. Окремі категорії працівників інших галузей народного господарства, які мають право на пенсію за вислугу років

Право на пенсію за вислугу років мають:

- а) робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному

транспорті та метрополітенах, — за списками професій і посад, що затверджуються в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України; водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих в технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи:

чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;

жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;

- б) працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах:

чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;

жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

При цьому період роботи безпосередньо в польових умовах протягом півроку або більше півроку зараховується за рік роботи, менше півроку — за фактичною тривалістю, а на сезонних роботах — відповідно до статті 61 цього Закону;

- в) робітники, майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання, — за списком професій, посад і виробництв, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України:

чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;

жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;

- г) механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах:

чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі;

жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі;

- д) плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення):

чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;

жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;

працівники окремих видів суден, професій і посад плавскладу суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості — за списком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку:

чоловіки — при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 25 років;

жінки — при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 20 років;

- е) працівники освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення при наявності спеціального стажу роботи від 25 до 30 років за переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку;
- є) спортсмени — заслужені майстри спорту, майстри спорту міжнародного класу — члени збірних команд при загальному стажі роботи не менше 20 років — у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку;
- ж) артисти театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів при стажі творчої діяльності від 20 до 30 років за переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку.

Обчислення стажу роботи для призначення трудових пенсій

Стаття 56. Види трудової діяльності, що зараховується до стажу роботи, який дає право на трудову пенсію

До стажу роботи зараховується робота, виконувана на підставі трудового договору на підприємствах, в установах, організаціях і кооперативах, незалежно від використовуваних форм власності та господарювання, а також на підставі членства в колгоспах та інших кооперативах, незалежно від характеру й тривалості роботи і тривалості перерв.

При обчисленні стажу роботи в колгоспі за період після 1965 року, якщо член колгоспу не виконував без поважних причин встановленого мінімуму трудової участі в громадському господарстві, враховується час роботи за фактичною тривалістю.

До стажу роботи зараховується також:

- а) будь-яка інша робота, на якій працівник підлягав державному соціальному страхуванню, або за умови сплати страхових внесків, період одержання допомоги по безробіттю, а також робота в'язнів і робота за угодами цивільно-правового характеру за умови сплати страхових внесків;
(Пункт «а» частини третьої статті 56 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3284-XII від 17.06.93)
- б) творча діяльність осіб, передбачених пунктом «в» статті 3 цього Закону. При цьому творча діяльність членів Спілки письменників України, Спілки художників України, Спілки композиторів України, Спілки кінематографістів України, Спілки театральних діячів України, інших творчих працівників, які не є членами творчих спілок, але об'єднані відповідними професійними комітетами, до введення в дію цього Закону зараховується в стаж роботи незалежно від сплати страхових внесків. У цих випадках стаж творчої діяльності встановлюється секретаріатами правлінь творчих спілок республіки починаючи з дня опублікування або першого публічного виконання чи публічного показу твору даного автора;
- в) військова служба та перебування в партизанських загонах і з'єднаннях, служба в органах державної безпеки та органах внутрішніх справ, незалежно від місця проходження служби;
- г) служба у воєнізованій охороні, в органах спеціального зв'язку і в гірничорятувальних частинах, незалежно від відомчої підпорядкованості та наявності спеціального або військового звання;
- д) навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, в училищах і на курсах по підготовці кадрів, підвищенню кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі;

- е) тимчасова непрацездатність, що почалася у період роботи;
- є) час догляду за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду;
- ж) час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми, але не довше ніж до досягнення кожною дитиною 3-річного віку;
- з) період проживання дружин осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість їх працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10 років.

При збільшенні розміру пенсії за віком за кожний рік роботи (стаття 19) поряд з роботою враховуються також періоди, передбачені пунктами «а»–«ж» цієї статті і статтями 57–61 цього Закону.

Час перебування на інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням зараховується до стажу роботи для призначення пенсії за віком, а також до стажу роботи із шкідливими умовами, який дає право на призначення пенсії на пільгових умовах і у пільгових розмірах (статті 13 і 14).

(Частина п'ята статті 56 в редакції Закону України № 3128-XII від 22.04.93)

При призначенні пенсій на пільгових умовах відповідно до статей 13 і 14 та пенсій за вислугу років відповідно до статті 55 цього Закону провадиться взаємне зарахування періодів роботи, передбачених цими статтями, за умови, що зазначені роботи дають право на пенсію на аналогічних або більш пільгових умовах.

Стаття 57. Пільги по обчисленню стажу за час перебування на фронті

Військова служба у складі діючої армії у період бойових дій, у тому числі при виконанні інтернаціонального обов'язку, а також перебування в партизанських загонах і з'єднаннях зараховується до стажу роботи на пільгових умовах у порядку, встановленому для обчислення строків цієї служби при призначенні пенсій за вислугу років військовослужбовцям.

Стаття 58. Пільги по обчисленню стажу роботи реабілітованим громадянам

Громадянам, необгрунтовано притягнутим до кримінальної відповідальності, необгрунтовано репресованим і згодом реабілітованим, час тримання під вартою, час відбування покарання в місцях позбавлення волі та заслання, а також перебування на примусовому лікуванні зараховується до стажу у потрібному розмірі.

Стаття 59. Пільги по обчисленню стажу за період Великої Вітчизняної війни

Робота, незалежно від віку, в тому числі як вільнонайманого складу у військових частинах, і служба, крім військової служби, передбаченої статтею 57 цього Закону, в роки Великої Вітчизняної війни та в інші періоди ведення бойових дій, зараховується до стажу роботи у подвійному розмірі, а час перебування у фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання в період війни осіб, у тому числі дітей, насильно вивезених з тимчасово окупованої території у період Великої Вітчизняної війни, — у потрібному розмірі.

Робота в м. Ленінграді в період його блокади в роки Великої Вітчизняної війни з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 року зараховується до стажу роботи у потрібному розмірі, час проживання в м. Ленінграді в цей період — у подвійному розмірі.

Стаття 60. Пільги по обчисленню стажу за роботу в деяких медичних закладах

Робота в лепрозорних і протичумних закладах, у закладах (відділеннях) по лікуванню осіб, заражених вірусом імунодефіциту людини або хворих на СНІД, у патологоанатомічних і реанімаційних відділеннях лікувальних закладів зараховується до стажу роботи у подвійному розмірі.

Стаття 61. Порядок включення в стаж роботи окремих видів робіт

Робота на водному транспорті протягом повного навігаційного періоду зараховується за рік роботи.

Робота протягом повного сезону на підприємствах і в організаціях сезонних галузей промисловості, незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств і організацій, — за списком, що затверджується Кабінетом Міністрів України, зараховується до стажу роботи за рік роботи.

Інші сезонні роботи зараховуються до стажу роботи за їх фактичною тривалістю.

Стаття 62. Порядок підтвердження стажу роботи

Основним документом, що підтверджує стаж роботи, є трудова книжка. Порядок підтвердження наявного трудового стажу при відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 63. Умови зарахування до стажу роботи іноземним громадянам часу роботи за межами України

Іноземним громадянам, а також їх сім'ям у тих випадках, коли для призначення пенсії потрібний певний стаж роботи, пенсії призначаються за умови, що половина необхідного стажу роботи припадає на роботу в Україні, якщо договорами (угодами) не передбачено інше, або незалежно від цього співвідношення, якщо сплачено повністю необхідні страхові внески до Пенсійного фонду України.

Громадянам інших республік, які проживають на території України, пенсія виплачується на загальних підставах.

Обчислення пенсій

Стаття 64. Обчислення пенсій у процентах до середньомісячного заробітку

Пенсії обчислюються за встановленими нормами у процентах до середньомісячного заробітку, що визначається відповідно до статей 65–67 цього Закону, який громадяни одержували перед зверненням за пенсією.

(Частину другу статті 64 виключено на підставі Закону України № 307/97-ВР від 04.06.97)

Стаття 65. Загальний порядок визначення середньомісячного заробітку для обчислення пенсій

Середньомісячний заробіток для обчислення пенсій береться за будь-які 60 календарних місяців роботи підряд протягом усієї трудової діяльності незалежно від перерв у роботі та за період роботи починаючи з 1 липня 2003 року до моменту звернення за пенсією. Заробіток за період роботи до 1 липня 2003 року враховується на підставі документів про нараховану заробітну плату (виплати, дохід), виданих у встановленому законодавством порядку, а за період роботи починаючи з 1 липня 2003 року — за даними персоналізованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

У разі відсутності відомостей про заробітну плату (виплати, дохід) у системі персоналізованого обліку подаються документи про нараховану заробітну плату (виплати, дохід), видані в установленому законодавством порядку.

У разі якщо особа, яка звернулася за пенсією, пропрацювала менший період, ніж передбачено частиною першою цієї статті, середньомісячний заробіток визначається за фактичний період роботи шляхом ділення загальної суми заробітку за цей період на число місяців у ньому.

Якщо працівник пропрацював менше одного календарного місяця, то заробіток за весь відпрацьований час ділиться на число відпрацьованих днів, а одержана сума множить на число робочих днів за місяць, обчислене в середньому за рік (25,4 — при шестиденному робочому тижні та 21,2 — при п'ятиденному робочому тижні). У цьому разі для обчислення пенсії враховується заробіток у розмірі не більше двох тарифних ставок (окладів).

У разі призначення пенсій працівникам, зайнятим на сезонних роботах, середньомісячний фактичний заробіток визначається в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

(Стаття 65 в редакції Закону України № 854-IV (854-15) від 22.05.03)

Стаття 66. Види оплати праці, що враховуються при обчисленні пенсій

До заробітку для обчислення пенсії включаються всі види оплати праці (виплат, доходу), на які відповідно до Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» (402/97-ВР) нараховується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, в межах максимальної величини фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподатковуваного доходу (прибутку), сукупного оподатковуваного доходу (граничної суми заробітної плати (доходу), з яких справляються страхові внески (збори) до соціальних фондів, що діяла на день одержання зазначеного заробітку (виплат, доходу).

(Частина перша статті 66 в редакції Закону України № 854-IV (854-15) від 22.05.03)

У заробіток для обчислення пенсії членам колгоспів включається оплата в усіх її видах за роботу в громадському господарстві колгоспу.

У заробіток для обчислення пенсії включається за відповідні періоди допомога по тимчасовій непрацездатності чи середній заробіток, що зберігається за працівником.

У заробіток для обчислення пенсії особам, які не підлягають державному соціальному страхуванню (пункт «д» статті 3), включаються всі види грошового забезпечення, аналогічні тим видам оплати праці, на які нараховуються страхові внески.

Членам колгоспів, інших кооперативів, працівникам радгоспів та інших підприємств і організацій, які одержують поряд з грошовою оплатою натуральну, на вартість якої нараховуються страхові внески, ця натуральна оплата при визначенні середньомісячного заробітку враховується за державними роздрібними цінами того періоду, коли провадилася оплата праці.

Стаття 67. Обчислення пенсій членам творчих спілок

Членам творчих спілок та іншим особам, зазначеним у пункті «в» статті 3 цього Закону, пенсії обчислюються з авторського гонорару, що розраховується за державними ставками, за 24 останніх місяці роботи підряд перед зверненням за пенсією або за 60 місяців роботи підряд протягом всієї трудової діяльності перед зверненням за пенсією.

Особам, зазначеним у частині першій цієї статті, якщо вони одночасно працюють на підприємствах або в організаціях, для обчислення пенсії враховуються за відповідний період заробіток і авторський гонорар.

Стаття 68. Обчислення пенсій при неповному стажі роботи

Пенсії при неповному стажі роботи (статті 20, 30 і 45) призначаються в розмірі, пропорційному наявному стажу.

Обчислення пенсії провадиться таким чином: спочатку визначається відповідна повна пенсія, ця пенсія ділиться на число місяців потрібного повного стажу роботи, одержана сума множиться на число місяців наявного фактичного стажу роботи (у цьому стажі період більше 15 днів округлюється до повного місяця, а період до 15 днів включно не враховується).

Якщо пенсія при повному стажі роботи належала б у мінімальному розмірі, встановленому цим Законом (статті 19, 29 і 44), то пенсія при неповному стажі призначається пропорційно наявному стажу виходячи з мінімального розміру пенсії, але в усіх випадках у розмірі не менше соціальної пенсії, встановленої для відповідної категорії непрацездатних (стаття 94).

Стаття 69. Перерахунок пенсій з більш високого заробітку

Пенсіонерам, які пропрацювали після призначення пенсій за віком або інвалідністю не менш як 2 роки з більш високим заробітком, ніж той, з якого було обчислено пенсію, встановлюється за заявою пенсіонера новий розмір пенсії виходячи з більш високого заробітку, який визначається за 2 роки роботи підряд після призначення пенсії відповідно до статей 64–67 цього Закону.

На тих же умовах провадиться перерахунок пенсії, призначеної в мінімальному розмірі у зв'язку з відсутністю заробітку.

У разі дальшого зростання заробітку пенсіонера провадиться за його заявою новий перерахунок пенсії. Кожний наступний перерахунок пенсії провадиться не раніш як через 2 роки роботи після попереднього перерахунку.

Стаття 70. Перерахунок пенсій при неповному стажі роботи

Якщо пенсіонер, якому при неповному стажі призначено пенсію за віком або пенсію по інвалідності, пропрацював після призначення пенсії не менш як 2 роки, то за його заявою провадиться перерахунок пенсії виходячи із стажу, який є на час перерахунку. Кожний наступний перерахунок пенсії провадиться не раніш як через 2 роки роботи після попереднього перерахунку.

Якщо пенсіонер, продовжуючи працювати, набув стажу, достатнього для призначення повної пенсії, то за заявою пенсіонера провадиться відповідний перерахунок пенсії, незалежно від того, скільки часу минуло після призначення пенсії при неповному стажі. При цьому повна пенсія по інвалідності встановлюється за умови, якщо пенсіонер має стаж, достатній для призначення повної пенсії відповідно віку пенсіонера на час настання інвалідності (стаття 25).

Перерахунок пенсії провадиться за вибором пенсіонера із заробітку, з якого пенсію було спочатку призначено (або згодом перераховано в порядку, передбаченому статтею 69 цього Закону), або з останнього заробітку.

Стаття 71. Обчислення пенсій особам, які навчаються

Вихованцям, учням, студентам, курсантам, слухачам, стажистам, клінічним ординаторам, аспірантам, докторантам при обчисленні пенсії за їх бажанням за період навчання замість заробітку може враховуватися стипендія.

Стаття 72. Обчислення заробітку за період роботи за межами України

При обчисленні середньомісячного заробітку працівникам за роботу за межами України враховується заробітна плата, яку вони одержували перед виїздом (статті 64–67), або за їх вибором заробіток, що визначається відповідно до статті 73 цього Закону, а за умови сплати в цей період внесків до Пенсійного фонду України — на загальних підставах.

Стаття 73. Обчислення пенсій громадянам України — переселенцям з інших держав

Пенсії громадянам України — переселенцям з інших держав, які не працювали в Україні, обчислюються з розрахунку середньомісячного заробітку працівників відповідної професії та кваліфікації в Україні на час призначення пенсії (за даними відповідної профспілки), а за умови сплати повністю необхідної суми страхових внесків до Пенсійного фонду України — на загальних підставах.

Стаття 74. Обчислення пенсій сім'ям пенсіонерів

Сім'ям пенсіонерів пенсії в разі втрати годувальника обчислюються з того ж заробітку, з якого обчислювалась пенсія годувальника.

Сім'ям тих пенсіонерів, які мали право на перерахунок пенсії в порядку, передбаченому статтею 69 цього Закону, пенсії обчислюються із заробітку, з якого було проведено або могло бути проведено перерахунок пенсії годувальника.

(Статтю 75 виключено на підставі Закону України № 307/97-ВР від 04.06.97)

Стаття 76. Члени сім'ї, на яких нараховуються надбавки до пенсій

Надбавки до пенсій, встановлені для непрацюючих пенсіонерів, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім'ї, нараховуються на членів сім'ї, зазначених у статтях 37, 38, 40 і 41 цього Закону. Ці надбавки не нараховуються на тих членів сім'ї, які одержують трудову або соціальну пенсію.

При наявності в сім'ї двох або більше непрацюючих пенсіонерів кожний непрацездатний член сім'ї, який перебуває на їх спільному утриманні, враховується для нарахування надбавки тільки одному з пенсіонерів за їх вибором.

Стаття 77. Підвищення пенсій деяким категоріям громадян

Призначені пенсії підвищуються:

- а) пенсії за віком інвалідам війни — на суму мінімального розміру пенсії по інвалідності, встановленого Законом України про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ для інвалідів війни з числа солдатів і матросів строкової служби по відповідній групі інвалідності; (Пункт «а» статті 77 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3284-XII від 17.06.93)
- б) іншим учасникам війни з числа військовослужбовців, які проходили службу в складі діючої армії, партизанських загонів і з'єднаннях, військовослужбовцям, які брали участь у бойових діях при виконанні інтернаціонального обов'язку та особам вільнонайманого складу діючої армії, батькам та дружині, якщо вона не взяла повторний

- шлюб, військовослужбовців, які загинули на фронті, при виконанні міжнародного обов'язку або інших обов'язків військової служби, — на 50 процентів мінімальної пенсії за віком;
- в) пенсії по інвалідності з дитинства внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, пов'язаних з бойовими діями в період Великої Вітчизняної війни чи пов'язаних з їх наслідками, а також пенсії в разі втрати годувальника інвалідам з дитинства внаслідок зазначених причин — на 15 процентів мінімальної пенсії за віком;
- г) громадянам, які необґрунтовано зазнали політичних репресій і згодом були реабілітовані, призначені пенсії — на 50 процентів, а членам їх сімей, яких було примусово переселено, — на 25 процентів мінімальної пенсії за віком.

Стаття 78. Перерахунок пенсії у зв'язку із зміною в сімейному стані, влаштуванням на роботу або її припиненням

У тих випадках, коли після призначення пенсії пенсіонер у зв'язку із зміною в сімейному стані, влаштуванням на роботу або її припиненням здобуває або втрачає право на надбавку на непрацездатних членів сім'ї або розмір цієї надбавки підлягає зміні, провадиться відповідний перерахунок пенсії.

Стаття 79. Визначення суми заробітку та розміру пенсії

При обчисленні суми середньомісячного заробітку та встановленні розміру пенсії частина карбованця менше п'ятдесяти копійок не враховується, а п'ятдесят копійок і більше округлюється до карбованця.

Призначення пенсій

Стаття 80. Порядок звернення за призначенням пенсії

Заява про призначення пенсії працюючим подається за місцем роботи, а непрацюючим — до зазначених у статті 81 цього Закону органів за місцем проживання заявника. (Стаття 80 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2981-III (2981-14) від 17.01.02)

Стаття 81. Органи, що призначають пенсії

Призначення пенсій і оформлення документів для їх виплати здійснюється органами Пенсійного фонду України.

(Стаття 81 в редакції Закону України № 2981-III (2981-14) від 17.01.02)

Стаття 82. Строки розгляду документів про призначення пенсій

Документи про призначення пенсій розглядаються органом, що призначає пенсії (стаття 81), не пізніше 10 днів з дня їх надходження.

Повідомлення про відмову в призначенні пенсії із зазначенням причин відмови та порядку оскарження орган, що призначає пенсії, видає або надсилає підприємству, організації або заявникові не пізніше 5 днів після винесення відповідного рішення.

(Частина друга статті 82 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2981-III (2981-14) від 17.01.02)

Стаття 83. Строки призначення пенсій

Пенсії призначаються з дня звернення за пенсією, крім таких випадків, коли пенсії призначаються з більш раннього строку:

- а) пенсії за віком та по інвалідності призначаються з дня досягнення пенсійного віку або відповідно встановлення інвалідності органами медико-соціальної експертизи, якщо

звернення за пенсією надійшло не пізніше 3 місяців з дня досягнення пенсійного віку або встановлення інвалідності;

- б) пенсії у разі втрати годувальника призначаються з дня виникнення права на пенсію, але не більш як за 12 місяців перед зверненням за пенсією.

Переведення з одного виду пенсії на інший провадиться з дня подання відповідної заяви з усіма необхідними документами.

Стаття 84. Строки перерахунку призначеної пенсії

Перерахунок призначеної пенсії провадиться з таких строків:

- при виникненні права на підвищення пенсії — з першого числа місяця, в якому пенсіонер звернувся за перерахунком пенсії, якщо відповідну заяву з усіма необхідними документами подано ним до 15-го числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо заяву з усіма необхідними документами подано ним після 15-го числа;
- при настанні обставин, які тягнуть за собою зменшення пенсії, з першого числа місяця, в якому настали ці обставини, якщо вони мали місце до 15-го числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо вони мали місце після 15-го числа.

У випадках, передбачених статтями 35 і 47 цього Закону, перерахунок пенсії провадиться із строків, зазначених у цих статтях.

Виплата пенсій

Стаття 85. Виплата пенсій

Пенсії виплачуються без урахування одержуваного заробітку (прибутку) за місцем фактичного проживання пенсіонера, незалежно від прописки.

Виплата пенсій провадиться за поточний місяць загальною сумою у встановлені строки, але не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія.

(Стаття 85 доповнено частиною другою згідно із Законом України № 2631-III (2631-14) від 11.07.01)

Стаття 86. Виплата пенсій за довіреністю

Пенсія може виплачуватись за довіреністю, порядок оформлення і строк дії якої визначається законодавством.

Стаття 87. Виплата пенсій за минулий час

Нараховані суми пенсії, не затребувані пенсіонером своєчасно, виплачуються за минулий час не більш як за 3 роки перед зверненням за одержанням пенсії.

Суми пенсії, не одержані своєчасно з вини органу, що призначає або виплачує пенсію, виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким строком.

Стаття 88. Виплата пенсій особам, які проживають у будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів

Одиноким пенсіонерам, які проживають у будинках-інтернатах (пансіонатах) для престарілих та інвалідів, виплачується 25 процентів призначеної пенсії, але не менше 20 процентів мінімальної пенсії за віком на місяць. У тих випадках, коли розмір їх пенсії перевищує вартість утримання в цих будинках-інтернатах (пансіонатах), виплачується різниця між пенсією і вартістю утримання, але не менше 25 процентів призначеної пенсії і не менше 20 процентів мінімальної пенсії за віком на місяць. Якщо у пенсіонера, який проживає в будинку-інтернаті (пансіонаті) для престарілих та інвалідів, є непрацездатні члени сім'ї, які перебувають на його утриманні (статті 37, 38, 40 і 41), то пенсія виплачу-

ється в такому порядку: 25 процентів пенсії, але не менше 20 процентів мінімальної пенсії за віком, виплачується самому пенсіонерові, а інша частина пенсії, але не більше 50 процентів призначеного розміру, виплачується вказаним членам сім'ї.

Різниця між сумою призначеної пенсії пенсіонера, який проживає у будинку-інтернаті (пансіонаті), і сумою пенсії, яка виплачується йому та непрацездатним членам його сім'ї відповідно до частини першої цієї статті, перераховується будинку-інтернату (пансіонату), в якому проживає пенсіонер, за його особистою письмовою заявою. Зазначені кошти зараховуються на рахунки цих установ понад бюджетні асигнування і спрямовуються виключно на поліпшення умов проживання у них престарілих та інвалідів у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

(Статтю 88 доповнено частиною другою згідно із Законом України № 2833-III (2833-14) від 29.11.01 — набуває чинності з 1 січня 2002 року)

Стаття 89. Виплата пенсії за час позбавлення волі

У разі позбавлення пенсіонера волі виплата призначеної пенсії здійснюється на загальних підставах.

Стаття 90. Відрахування з пенсій

Відрахування з пенсій можуть провадитися на підставі судових рішень, ухвал, постанов і вироків (щодо майнових стягнень), виконавчих написів нотаріальних контор та інших рішень і постанов, виконання яких відповідно до чинного законодавства провадиться в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Розмір відрахування з пенсії обчислюється з суми, що належить пенсіонерові до виплати.

З пенсії може бути відраховано не більше 50 процентів її розміру: на утримання членів сім'ї (аліменти), на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств і організацій, на компенсацію шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим пошкодженням здоров'я, а також у зв'язку із смертю годувальника, на повернення переодержаних сум заробітної плати в передбачених законодавством випадках.

З усіх інших видів стягнень може бути відраховано не більше 20 процентів пенсії.

Стаття 91. Виплата недоодержаної пенсії у зв'язку із смертю пенсіонера і виплата допомоги на поховання

Суми пенсії, що належали пенсіонерові і залишилися недоодержаними у зв'язку з його смертю, не включаються до складу спадщини і виплачуються тим членам його сім'ї, які належать до кола осіб, забезпечуваних пенсією у зв'язку із втратою годувальника (статті 37, 38, 40 і 41). Однак батьки і чоловік (дружина), а також члени сім'ї, які проживали разом з пенсіонером на день його смерті, мають право на одержання сум і в тому разі, якщо вони не входять у коло забезпечуваних пенсією у зв'язку з втратою годувальника.

При зверненні кількох членів сім'ї належна їм сума пенсії ділиться між ними порівну.

Зазначені суми виплачуються, якщо звернення за ними надійшли не пізніше 6 місяців після смерті пенсіонера.

У разі смерті пенсіонера його сім'ї або особі, яка здійснила похорон, виплачується допомога на поховання в розмірі двомісячної пенсії.

Стаття 92. Виплата пенсій громадянам, які виїхали за кордон

Громадянам, які виїхали на постійне проживання за кордон, пенсії не призначаються.

Пенсії, призначені в Україні до виїзду на постійне проживання за кордон, виплачуються за 6 місяців наперед перед від'їздом за кордон. За час перебування цих громадян

за кордоном виплачуються тільки пенсії, призначені внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання.

Порядок переведення пенсій, призначених внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, в інші країни визначається Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ III Соціальні пенсії

Стаття 93. Громадяни, які мають право на соціальну пенсію

Соціальні пенсії призначаються і виплачуються непрацюючим громадянам, крім інвалідів з дитинства, при відсутності права на трудову пенсію:

- інвалідам I і II груп, у тому числі інвалідам з дитинства, а також інвалідам III групи;
- особам, які досягли віку: чоловіки — 60 років, жінки — 55 років;
- дітям — у разі втрати годувальника (пункт «а» статті 37);
- дітям-інвалідам віком до 16 років.

Перелік медичних показань, що дають право на одержання соціальної пенсії на дітей-інвалідів віком до 16 років, визначається в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 94. Розміри соціальних пенсій

Соціальні пенсії призначаються в таких розмірах:

- а) 30 процентів мінімального розміру пенсії за віком:
особам, які досягли віку:
  - чоловіки — 60 років, жінки — 55 років і не набули права на трудову пенсію без поважних причин;
- б) 50 процентів мінімального розміру пенсії за віком:
особам, які досягли віку:
  - чоловіки — 60 років, жінки — 55 років і не набули права на трудову пенсію з поважних причин;
  - інвалідам III групи;
- в) 100 процентів мінімального розміру пенсії за віком:
  - інвалідам II групи;
  - дітям-інвалідам віком до 16 років;
  - дітям (пункт «а» статті 37), а також одній із осіб, зазначених в пункті «в» статті 37 у разі втрати годувальника;
- г) 200 процентів мінімального розміру пенсії за віком:
  - інвалідам I групи;
  - матерям, яким присвоєно звання «Мати-героїня».

Стаття 95. Право вибору соціальної пенсії або надбавки до трудової пенсії

При наявності одночасного права на соціальну пенсію і надбавку на непрацездатних членів сім'ї до пенсії за віком або по інвалідності (статті 21 і 33) призначається за вибором того, хто звернувся, або пенсія, або надбавка.

Стаття 96. Порядок призначення та виплати пенсій

При призначенні та виплаті соціальних пенсій застосовуються відповідно статті 1, 80–91, 102–104 цього Закону.

РОЗДІЛ IV

Порядок і умови перерахунку пенсій

Стаття 97. Підвищення пенсій у зв'язку з індексацією грошових доходів населення

Пенсії щороку підвищуються відповідно до індексації грошових доходів населення, але не менш як на 2 проценти заробітку, з якого обчислено пенсію (стаття 64). В усіх випадках зазначене підвищення не може бути менше 2 процентів мінімальної пенсії за віком.

(Дію статті 97 зупинено з 1 грудня 1992 року згідно з Декретом КМУ № 7-92 від 09.12.92)

(Дію статті 97 відновлено у зв'язку з втратою чинності Декрету КМУ № 7-92 на підставі Закону України № 534/96-ВР від 21.11.96)

Стаття 98. Перерахунок раніше призначених пенсій

Перерахунок пенсії проводиться на підставі документів про вік, стаж, заробіток та інших, наявних на час перерахунку в пенсійній справі, а також додаткових документів, поданих пенсіонером на час перерахунку.

Якщо пенсіонер згодом подасть додаткові документи, які дають право на подальше підвищення пенсії у зв'язку з введенням у дію цього Закону (про стаж роботи, заробіток, сімейний стан та інші), то пенсія знову перераховується за нормами цього Закону. При цьому перерахунок проводиться за минулий час, але не більш як за 12 місяців перед поданням додаткових документів і не раніше ніж з дня введення в дію цього Закону.

Стаття 99. Заробіток, який враховується при перерахунку пенсій

Перерахунок пенсій, призначених за раніше діючим законодавством, проводиться із середньомісячного заробітку за останніх 24 або будь-які 60 місяців перед призначенням пенсії, або перед введенням в дію цього Закону, або з заробітку, з якого було раніше обчислено пенсію, за документами, наявними в пенсійній справі, із застосуванням статей 64–67 цього Закону.

Стаття 100. Порядок призначення пільгових пенсій особам, які мали право на пенсію на пільгових умовах до введення в дію цього Закону

Особам, які працювали до введення в дію цього Закону на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, передбачених раніше діючим законодавством, пенсії за віком призначаються на таких умовах:

- а) особам, які мають на день введення в дію цього Закону повний стаж на зазначених роботах, що давав право на пенсію на пільгових умовах, пенсії в розмірах, передбачених цим Законом, призначаються відповідно до вимог за віком і стажем, встановлених раніше діючим законодавством;
- б) особам, які не мають повного стажу роботи із шкідливими і важкими умовами праці, необхідний для призначення пенсії відповідно до статті 12, знижується пропорційно наявному стажу в порядку, передбаченому статтями 13–14 цього Закону, виходячи з вимог цього стажу, встановлених раніше діючим законодавством.

РОЗДІЛ V

Відповідальність підприємств та організацій і громадян

Розв'язання спорів з пенсійних питань

Стаття 101. Відповідальність за достовірність даних і документів, виданих для оформлення пенсії

Органи, що призначають пенсії, мають право вимагати відповідні документи від підприємств, організацій і окремих осіб, а також в необхідних випадках перевіряти обґрунтованість їх видачі.

(Частина перша статті 101 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2981-III (2981-14) від 17.01.02)

Підприємства та організації несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну громадянам або державі внаслідок несвоєчасного оформлення або подання пенсійних документів, а також за видачу недостовірних документів, і відшкодовують її.

Стаття 102. Обов'язок пенсіонерів повідомляти органам, що призначають пенсії, про зміну умов, що впливають на виплату пенсії

(Назва статті 102 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2981-III (2981-14) від 17.01.02)

Пенсіонери зобов'язані повідомляти органу, що призначає пенсії, про обставини, що спричиняють зміну розміру пенсії або припинення її виплати.

У разі невиконання цього обов'язку і одержання у зв'язку з цим зайвих сум пенсії пенсіонери повинні відшкодувати органу, що призначає пенсії, заподіяну шкоду.

(Стаття 102 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2981-III (2981-14) від 17.01.02)

Стаття 103. Стягнення сум пенсії, над міру виплачених пенсіонерів внаслідок зловживань з його боку

Суми пенсії, над міру виплачені пенсіонерів внаслідок зловживань з його боку (в результаті подання документів з явно неправильними відомостями, неподання відомостей про зміни у складі членів сім'ї тощо), стягуються на підставі рішень органу, що призначає пенсії.

Відрахування на підставі рішень органу, що призначає пенсії, провадяться в розмірі не більше 20 процентів пенсії понад відрахування з інших підстав.

В усіх випадках звернення стягнень на пенсію за пенсіонером зберігається не менш як 50 процентів належної пенсії.

У разі припинення виплати пенсії (внаслідок відновлення здоров'я тощо) до повного погашення заборгованості решта заборгованості стягується в судовому порядку.

(Стаття 103 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2981-III (2981-14) від 17.01.02)

Стаття 104. Оскарження рішень органу, який призначає пенсії

Скаргу на рішення органу, який призначає пенсії, може бути подано до районної (міської) Ради народних депутатів або до районного (міського) народного суду.

ЗАКОН УКРАЇНИ **Про мінімальний споживчий бюджет**

(із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законом України № 191/94-ВР від 04.10.94, ВВР, 1994, № 42, ст. 384)

(У назві і тексті Закону слова «Української Радянської Соціалістичної Республіки» та «Української РСР» замінені словом «України» згідно із Законом України № 191/94-ВР від 04.10.94)

Цей Закон закладає основи соціального захисту і соціальних гарантій для населення України при переході до ринкової економіки. Він забезпечує проведення соціальної політики, спрямованої на підтримку перш за все найменш соціально захищених верств населення, формування взаємопов'язаної системи мінімальних доходів громадян і видатків держави на їх утримання в установах соціальної сфери.

Стаття 1. Мінімальний споживчий бюджет

Мінімальний споживчий бюджет — це набір продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному і вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини.

Стаття 2. Принципи формування мінімального споживчого бюджету

Мінімальний споживчий бюджет формується нормативним методом на основі системи споживчих кошків.

До споживчих кошків включаються науково обгрунтовані, збалансовані за потребою стандартні набори товарів і послуг, основані на мінімальних нормах і нормативах споживання, що розробляються науковими установами та організаціями відповідного профілю. При цьому набори продуктів харчування для дітей віком до 18 років формуються на основі рекомендованих для відповідного віку раціональних норм.

Мінімальний споживчий бюджет розробляється для основних соціально-демографічних груп у середньому на душу населення та на одного члена сім'ї різного складу.

Стаття 3. Структура і величина мінімального споживчого бюджету

Натурально-речова структура мінімального споживчого бюджету формується із споживчих кошків за такими основними статтями видатків людини або сім'ї:

- продукти харчування:
  - м'ясо і м'ясопродукти
  - молоко і молокопродукти
  - масло тваринне
  - яйця
  - риба і рибопродукти
  - картопля
  - овочі і баштанні культури
  - фрукти і ягоди
  - хліб і хлібопродукти
  - олія та маргарин
  - цукор та кондитерські вироби
- інші продовольчі товари;

- одяг, білизна, взуття;
- предмети санітарії, гігієни, ліки та медикаменти;
- меблі, посуд, культтовари та інші предмети культурно-побутового та господарського призначення;
- витрати на житло та комунальні послуги;
- витрати на культурно-освітні заходи та відпочинок;
- витрати на побутові послуги, транспорт, зв'язок;
- витрати на перебування дітей в дошкільних закладах;
- витрати населення на ведення особистого підсобного господарства в межах, що забезпечують задоволення особистих потреб;
- обов'язкові платежі.

Склад споживчих кошків затверджується Кабінетом Міністрів України і періодично, але не рідше одного разу на п'ять років, переглядається з урахуванням реальних можливостей економіки республіки та зміни стандартів споживання.

Величина вартості мінімального споживчого бюджету визначається виходячи із середніх цін купівлі відповідних товарів і послуг з урахуванням усіх видів торгівлі.

Вартісна оцінка мінімального споживчого бюджету переглядається з урахуванням індексу цін на споживчі товари та послуги, але не рідше одного разу на рік.

Відомості про структуру та величину вартості мінімального споживчого бюджету регулярно публікуються в офіційних виданнях і доводяться до відома населення іншими засобами масової інформації.

Стаття 4. Порядок розробки та затвердження мінімального споживчого бюджету

Республіканський мінімальний споживчий бюджет розробляється центральними економічними органами України. При розробці мінімального споживчого бюджету розглядаються альтернативні варіанти розрахунків складу споживчих кошків, що вносяться профспілками та Товариством захисту прав споживачів.

Обчислений мінімальний споживчий бюджет підлягає науково-громадській експертизі, результати якої розглядаються при формуванні та затвердженні цього бюджету. Склад експертів для розгляду мінімального споживчого бюджету затверджується Кабінетом Міністрів України.

Кабінет Міністрів України затверджує мінімальний споживчий бюджет і переглядає величину його вартості з урахуванням індексу цін на споживчі товари й послуги.

В умовах кризового стану економіки та спаду виробництва розробляється соціальний норматив — межа малозабезпеченості, структура і розмір якої визначаються законодавством.

(Статтю 4 доповнено частиною четвертою згідно із Законом України № 191/94-ВР від 04.10.94)

ЗАКОН УКРАЇНИ Про індексацію грошових доходів населення

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 42, ст.551)

(Вводиться в дію Постановою ВР № 1283-XII (1283-12)

від 03.07.91, ВВР, 1991, № 42, ст.552)

(Дію Закону зупинено з грудня 1992 року згідно з Декретом КМУ

№ 7-92 від 09.12.92, ВВР, 1993, № 5, ст. 34)

(Дію Закону відновлено у зв'язку з втратою чинності Декрету № 7-92 від 09.12.92

на підставі Закону України № 534/96-ВР від 21.11.96, ВВР, 1997, № 4, ст. 23)

(В редакції Закону України № 234/97-ВР від 25.04.97, ВВР, 1998, № 2, ст. 2)

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законом України № 3027-III (3027-14)

від 07.02.02 — набирає чинності 1 липня 2002 року, ВВР, 2002, № 26, ст.174)

(В редакції Закону України № 491-IV (491-15) від 06.02.03, ВВР, 2003, № 15, ст.111)

Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні основи підтримання купівельної спроможності населення України в умовах зростання цін з метою дотримання встановлених Конституцією України (254к/96-ВР) гарантій щодо забезпечення достатнього життєвого рівня населення України.

Стаття 1. Визначення термінів

Для цілей цього Закону терміни вживаються в такому значенні:

- індексація грошових доходів населення — встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами України механізм підвищення грошових доходів населення, що дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг;
- індекс споживчих цін — показник, що характеризує динаміку загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання;
- поріг індексації — величина індексу споживчих цін, яка надає підстави для проведення індексації грошових доходів населення.

Стаття 2. Об'єкти індексації грошових доходів населення

Індексації підлягають грошові доходи громадян, одержані ними в гривнях на території України і які не мають разового характеру:

- пенсії;
- стипендії;
- оплата праці (грошове забезпечення);
- суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- суми відшкодування шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди в разі втрати годувальника.

Кабінет Міністрів України може встановлювати інші об'єкти індексації, що не передбачені частиною першою цієї статті.

Підтримання купівельної спроможності встановлених законодавством України соціальних виплат, що мають цільовий і разовий характер (одноразова допомога при наро-

дженні дитини, допомога на поховання, матеріальна допомога, одноразова допомога при виході на пенсію тощо), здійснюється шляхом підвищення державних соціальних гарантій та інших виплат, виходячи з яких визначаються розміри соціальних виплат, які є об'єктами індексації.

Індексації підлягають грошові доходи населення у межах прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних соціальних і демографічних груп населення.

Стаття 3. Обчислення індексу споживчих цін

Індекс споживчих цін обчислюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі статистики і не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним, публікується в офіційних періодичних виданнях.

Стаття 4. Підстави для проведення індексації

Індексація грошових доходів населення проводиться в разі, коли величина індексу споживчих цін перевищила поріг індексації, який установлюється в розмірі 101 відсотка.

Обчислення індексу споживчих цін для індексації грошових доходів населення проводиться наростаючим підсумком, починаючи з місяця введення в дію цього Закону.

Для проведення подальшої індексації грошових доходів населення обчислення індексу споживчих цін починається за місяцем, у якому індекс споживчих цін перевищив поріг індексації, зазначений у частині першій цієї статті.

Підвищення грошових доходів населення у зв'язку з індексацією здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому опубліковано індекс споживчих цін.

Стаття 5. Джерела коштів на проведення індексації грошових доходів населення

Підприємства, установи та організації підвищують розміри оплати праці у зв'язку з індексацією за рахунок власних коштів.

Підприємства, установи та організації, що фінансуються чи дотуються з Державного бюджету України, підвищують розміри оплати праці (грошового забезпечення) у зв'язку з індексацією за рахунок власних коштів і коштів Державного бюджету України.

Об'єднання громадян підвищують розміри оплати праці за рахунок власних коштів.

Індексація пенсій, інших виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, інших видів соціальної допомоги проводиться відповідно за рахунок Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, за рахунок коштів Державного бюджету України.

Індексація стипендій особам, які навчаються, проводиться за рахунок джерел, з яких вони сплачуються.

Стаття 6. Державні гарантії підвищення грошових доходів населення у зв'язку із зростанням цін

У разі виникнення обставин, передбачених статтею 4 цього Закону, у встановленому законом порядку здійснюється перегляд розмірів:

- заробітної плати;
- пенсій;
- державної соціальної допомоги;
- стипендій, що виплачуються студентам державних та комунальних вищих навчальних закладів.

Перегляд зазначених у частині першій цієї статті гарантій здійснюється у розмірах, що визначаються як результат добутку розміру доходу, що підлягає індексації в межах прожиткового мінімуму для відповідних соціальних і демографічних груп населення, та величини індексу споживчих цін.

Стаття 7. Індексація грошових доходів населення за рішенням органів місцевого самоврядування

За рішенням органів місцевого самоврядування за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету може здійснюватися індексація грошових доходів населення з урахуванням регіонального індексу споживчих цін, якщо він не нижчий, ніж у цілому по Україні, та в межах регіонального прожиткового мінімуму для працездатної особи, затвердженого в розмірі, не нижчому від встановленого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» (966-14).

Стаття 8. Порядок перегляду розмірів державних соціальних гарантій та гарантій оплати праці

Перегляд розмірів державних соціальних гарантій та гарантій оплати праці відповідно до умов, визначених цим Законом, здійснюється уповноваженими на це органами протягом місяця, у якому виникли підстави для перегляду.

За наявності підстав, визначених цим Законом, право населення на реалізацію зазначених гарантій не залежить від прийняття рішень відповідними органами.

Стаття 9. Порядок фінансування здійснення індексації грошових доходів населення

Індексація грошових доходів населення здійснюється за місцем їх отримання за рахунок відповідних коштів.

У разі коли дохід, що виплачується одним підприємством, установою, організацією, формується з різних джерел, сума додаткового доходу від індексації виплачується за рахунок кожного джерела пропорційно його частці в загальному доході.

Стаття 10. Порядок врахування об'єктів індексації

Індексація доходів працюючого населення проводиться за основним місцем роботи. Доходи від роботи за сумісництвом, на умовах погодинної оплати поза основним місцем роботи індексуються в розмірі, що з урахуванням оплати праці за основним місцем роботи не перевищує прожиткового мінімуму для працездатної особи.

Оплата праці студентів та учнів денних відділень навчальних закладів індексується в розмірі, що з урахуванням стипендії не перевищує прожиткового мінімуму для працездатної особи.

Пенсія працюючих пенсіонерів індексується в розмірі, що з урахуванням оплати праці не перевищує прожиткового мінімуму для працездатної особи.

Державна соціальна допомога індексується незалежно від розміру інших одержуваних доходів.

Стаття 11. Участь громадськості в роботі по підготовці проведення індексації грошових доходів населення

Представники професійних спілок та їх об'єднань, жіночих, молодіжних, ветеранських громадських організацій та громадських організацій споживачів беруть участь у

спостереженнях за зміною цін і тарифів на товари та послуги, що реалізуються населенню, та у спостереженнях за зміною рівнів заробітної плати працівників галузей народного господарства.

Порядок участі представників громадських організацій у зазначених спостереженнях визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 12. Громадські експертні ради з питань індексації

При Кабінеті Міністрів України, при обласних державних адміністраціях, при виконавчих органах міських рад міст Києва та Севастополя за участю однакової кількості представників відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування і громадських організацій, зазначених у статті 11 цього Закону, створюються громадські експертні ради з питань індексації із статусом дорадчих органів.

Члени громадських експертних рад з питань індексації працюють на громадських засадах.

Матеріальне та організаційно-технічне забезпечення експертних рад з питань індексації здійснюється за рахунок того органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування, при якому вони створені.

Громадські експертні ради з питань індексації розглядають:

- щомісячні звіти органів виконавчої влади в галузі статистики про результати спостережень за зміною цін і тарифів на товари та послуги та за зміною рівнів заробітної плати працівників галузей народного господарства;
- інформації про результати участі представників громадських організацій у спостереженнях за зміною цін і тарифів на товари та послуги та у спостереженнях за зміною рівнів заробітної плати працівників галузей народного господарства.

Громадські експертні ради з питань індексації мають право отримувати в органах виконавчої влади інформацію щодо рівнів цін і заробітної плати. На вимогу представників громадськості громадськими експертними радами проводиться експертиза результатів спостережень за зміною цін і тарифів на товари та послуги і проведення додаткових обстежень із залученням незалежних фахівців. Висновки такої експертизи є обов'язковими для розгляду спеціально уповноваженим органом виконавчої влади в галузі статистики під час визначення індексу споживчих цін.

Стаття 13. Гласність у роботі по встановленню індексу споживчих цін

Щомісячні звіти спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі статистики про результати спостережень за зміною цін і тарифів на товари та послуги, що реалізуються населенню, та про результати спостережень за зміною рівнів заробітної плати працівників галузей народного господарства, а також рішення громадської експертної ради з питань індексації при Кабінеті Міністрів України публікуються в газеті «Урядовий кур'єр».

Щомісячні звіти місцевих органів виконавчої влади в галузі статистики про результати спостережень за зміною цін і тарифів на товари та послуги, що реалізуються населенню, та про результати спостережень за зміною рівнів заробітної плати працівників галузей народного господарства, а також рішення місцевих громадських експертних рад з питань індексації публікуються в друкованих засобах масової інформації того органу, при якому створені ці експертні ради, і за його рахунок.

Стаття 14. Контроль за додержанням законодавства про індексацію грошових доходів населення

Контроль за додержанням законодавства про індексацію грошових доходів населення здійснюється відповідними органами державної влади, органами місцевого самоврядування.

Стаття 15. Відповідальність за порушення законодавства про індексацію грошових доходів населення

За порушення законодавства про індексацію грошових доходів населення винні особи притягаються до відповідальності відповідно до закону.

Стаття 16. Порядок вирішення спорів з питань індексації грошових доходів населення

Спори, що виникають з питань індексації грошових доходів населення, вирішуються у судовому порядку.

Стаття 17. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2003 року.
2. До приведення законодавства України у відповідність із цим Законом закони та інші нормативно-правові акти застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону.
3. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:
  - внести до Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів у відповідність із цим Законом;
  - привести свої рішення у відповідність із цим Законом;
  - забезпечити приведення центральними органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Голова Верховної Ради Української РСР
м. Київ, 3 липня 1991 року
№ 1282-XII

Л. КРАВЧУК

ЗАКОН УКРАЇНИ Про державну допомогу сім'ям з дітьми

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1993, № 5, ст.21)

(Вводиться в дію Постановою ВР № 2812-XII (2812-12)
від 21.11.92, ВВР, 1993, № 5, ст. 22)

(Із змінами, внесеними згідно із законами України

№ 3779-XII (3779-12) від 23.12.93, ВВР, 1994, № 11, ст. 47

№ 563-XIV (563-14) від 25.03.99, ВВР, 1999, № 19, ст.174

№ 1628-III (1628-14) від 06.04.2000, ВВР, 2000, № 25, ст.199

№ 2171-III (2171-14) від 21.12.2000, ВВР, 2001, № 9, ст.38)

(В редакції Закону України № 2334-III (2334-14) від 22.03.2001 —
набирає чинності з 1 січня 2002 року, ВВР, 2001, № 20, ст.102)

(Із змінами, внесеними згідно із законами України № 49-IV (49-15) від 04.07.02,
ВВР, 2002, № 35, ст. 261 — набирає чинності з 1 січня 2003 року

№ 177-IV (177-15) від 26.09.02, ВВР, 2002, № 46, ст.347

№ 208-IV (208-15) від 24.10.02, ВВР, 2002, № 50, ст.367)

Цей Закон відповідно до Конституції України (254к/96-ВР) встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення.

РОЗДІЛ I Загальні положення

Стаття 1. Право сімей з дітьми на державну допомогу

Громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також особи, яким надано статус біженця в Україні, мають право на державну допомогу нарівні з громадянами України на умовах, передбачених цим Законом, іншими законами або міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

(Частина друга статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 177-IV (177-15) від 26.09.02)

У разі, коли міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж ті, що містяться у цьому Законі, застосовуються правила, встановлені цим договором.

Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми та перелік документів, необхідних для призначення допомоги за цим Законом, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 2. Поняття і терміни, що вживаються у цьому Законі

У цьому Законі поняття і терміни вживаються у такому значенні:

— дитина — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом вона не набуває прав повнолітньої раніше;

- сім'я з дітьми — поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування;
- малозабезпечена сім'я з дітьми — сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї;
- прожитковий мінімум для сім'ї — визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» (966-14) для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення;
- середньомісячний сукупний дохід сім'ї — обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

Стаття 3. Види державної допомоги сім'ям з дітьми

Відповідно до цього Закону призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 2) одноразова допомога при народженні дитини;
- 3) допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- 4) допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням;
- 5) допомога на дітей одиницями матерям;

(Частину першу статті 3 доповнено пунктом 5 згідно із Законом України № 49-IV (49-15) від 04.07.02 — набирає чинності з 1 січня 2003 року).

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

(Стаття 3 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 208-IV (208-15) від 24.10.02)

Стаття 4. Джерела покриття витрат на виплату державної допомоги сім'ям з дітьми

Покриття витрат на виплату державної допомоги сім'ям з дітьми здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів.

Порядок покриття витрат, передбачений частиною першою цієї статті, не стосується виплат допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам з числа військовослужбовців Збройних Сил України, Прикордонних військ України, Служби безпеки України, військ цивільної оборони, інших військових формувань та з числа осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ. Покриття витрат на виплату зазначеного виду державної допомоги цим категоріям жінок здійснюється за рахунок відповідних бюджетів.

Стаття 5. Органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги сім'ям з дітьми

Всі види державної допомоги сім'ям з дітьми, крім допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам, зазначеним у частині другій статті 4 цього Закону, призначають і виплачують органи соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновителів, опікуна, піклувальника).

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам, зазначеним у частині другій статті 4 цього Закону, призначається і виплачується за місцем основної роботи (служби).

Стаття 6. Термін розгляду документів для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми

Документи, необхідні для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми, подаються особою, яка претендує на призначення допомоги, самостійно. За наявності письмової заяви особи, яка претендує на призначення допомоги, але за станом здоров'я або з інших поважних причин не може самостійно зібрати необхідні документи, збір зазначених документів покладається на органи, що призначають допомогу.

Документи, необхідні для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми, розглядаються органом, що призначає та здійснює виплату державної допомоги, протягом 10 днів з дня звернення.

Про призначення державної допомоги чи про відмову в її наданні із зазначенням причини відмови та порядку оскарження цього рішення орган, що призначає і здійснює виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, видає чи надсилає заявникові письмове повідомлення протягом 5 днів після прийняття відповідного рішення.

РОЗДІЛ II

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами

Стаття 7. Право на допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами

Право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають за цим Законом всі жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Стаття 8. Умови надання і тривалість виплати допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами

Підставою для призначення жінкам допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами є видана в установленому порядку довідка лікувального закладу встановленого зразка та довідка:

- з основного місця роботи (служби, навчання);
- ліквідаційної комісії для жінок, звільнених з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації;
- державної служби зайнятості для жінок, зареєстрованих у державній службі зайнятості як безробітні;
- з місця проживання для непрацюючих жінок про те, що вони не працюють (не служать, не навчаються).

Особам, які усиновили або взяли під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається на підставі рішення про усиновлення або встановлення опіки за період з дня усиновлення чи встановлення опіки і до закінчення строку післяпологової відпустки.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, і виплачується жінкам за весь період відпустки, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей — 70) календарних днів після пологів. Жінкам, віднесеним до 1–4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога по вагітності та пологах виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки (90 — до пологів та 90 — після пологів). Зазначена допомога обчислюється сумарно та надається жін-

кам у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

За період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, що збігається з відпусткою по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога по вагітності та пологах виплачується незалежно від допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Стаття 9. Розмір допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається у розмірі 100 відсотків середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо) жінки, але не менше 25 відсотків від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць.

РОЗДЛ III

Одноразова допомога при народженні дитини

Стаття 10. Право на одноразову допомогу при народженні дитини

Одноразова допомога при народженні дитини за цим Законом надається одному з батьків дитини (усиновителю чи опікуну), не застрахованому в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Стаття 11. Умови призначення одноразової допомоги при народженні дитини

Одноразова допомога батькам при народженні дитини призначається на підставі свідоцтва про народження дитини. Усиновителям та опікунам зазначена допомога призначається на підставі рішення про усиновлення або встановлення опіки.

У разі народження (усиновлення, встановлення опіки) двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину.

Одноразова допомога при народженні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше шести місяців з дня народження дитини.

У разі народження мертвої дитини допомога при народженні дитини не призначається.

Стаття 12. Розмір одноразової допомоги при народженні дитини

Одноразова допомога при народженні дитини надається у розмірі встановленого законом прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років.

РОЗДЛ IV

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку

Стаття 13. Право на допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку

Право на допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку за цим Законом має не застрахована в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування особа (один з батьків дитини, усиновитель, опікун, баба, дід або інший родич), яка фактично здійснює догляд за дитиною.

Стаття 14. Умови призначення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку виплачується щомісяця з дня призначення допомоги по догляду за дитиною по день досягнення дити-

ною вказаного віку включно. Усиновителям та опікунам допомога призначається не раніше, ніж з дня прийняття рішення про усиновлення або встановлення опіки.

Особам, звільненим з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації, до їх працевлаштування допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається на підставі довідки ліквідаційної комісії.

Особам, зареєстрованим у державній службі зайнятості як безробітні, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається на підставі довідки державної служби зайнятості.

Призначення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку особі, яка фактично доглядає за дитиною, здійснюється за письмовою заявою цієї особи та на підставі довідки з місця роботи (служби, навчання) матері дитини про те, що вона вийшла на роботу до закінчення строку відпустки по догляду за дитиною і виплату зазначеної допомоги їй припинено (із зазначенням дати).

Матерям, які мають дітей віком до трьох років і одночасно продовжують навчання з відривом від виробництва, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років призначається в повному розмірі.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку непрацюючій особі призначається на підставі виданої за місцем проживання довідки про те, що вона не працює (не служить, не навчається) і дитина проживає разом з нею.

Стаття 15. Розмір допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається у розмірі встановленого законом прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років.

У разі народження (усиновлення, встановлення опіки) двох і більше дітей допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається на кожну дитину.

РОЗДІЛ V

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням

Стаття 16. Право на допомогу на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, призначається особам, визначеним в установленому законом порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування.

Стаття 17. Умови призначення допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, призначається на підставі рішення про встановлення опіки чи піклування за умови, що середньомісячний розмір одержуваних на дитину аліментів, пенсій за попередні шість місяців не перевищує прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Стаття 18. Розмір допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, надається у розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим мінімумом для дитини відповідного віку та середньомісячним розміром одержуваних на дитину аліментів та пенсій за попередні шість місяців.

РОЗДІЛ V-A
Допомога на дітей одиницям матерям

Стаття 18¹. Право на допомогу на дітей одиницям матерям

Право на допомогу на дітей одиницям матерям мають одиниці матері, одиниці усиновителі (які не перебувають у шлюбі), якщо у свідоцтві про народження дитини відсутній запис про батька дитини або запис про батька проведено в установленому порядку за вказівкою матері.

Право на допомогу на дітей одиницям матерям мають вдови та вдівці з дітьми, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію.

Якщо одиниця мати (вдова, вдвєць) уклала шлюб, то за нею зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися до шлюбу, за умови якщо ці діти не були усиновлені чоловіком (дружиною).

Жінка, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, права на одержання допомоги, встановленої на дітей одиницям матерям, не має. При реєстрації цієї жінкою шлюбу з особою, від якої вона має дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається.

Стаття 18². Умови призначення допомоги на дітей одиницям матерям

Допомога на дітей одиницям матерям призначається за наявності довідки органів запису актів громадянського стану про підстави внесення до книги записів народжень відомостей про батька дитини.

Допомога на дітей одиницям матерям призначається незалежно від одержання на дітей інших видів допомоги, передбачених цим Законом.

Стаття 18³. Розмір допомоги на дітей одиницям матерям

Допомога на дітей одиницям матерям надається у розмірі:

10 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку — одиницям матерям, одиницям усиновителів (вдовам, вдвєцям), які мають дітей віком до 16 років (учнів — до 18 років).

Допомога на дітей одиницям матерям, одиницям усиновителів (вдовам, вдвєцям) призначається на кожну дитину.

(Закон доповнено розділом V-A згідно із Законом України № 49-IV (49-15) від 04.07.02 — набирає чинності з 1 січня 2003 року)

(Розділ VI виключено на підставі Закону України № 208-IV (208-15) від 24.10.02)

РОЗДІЛ VII

Відповідальність місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і громадян

Стаття 21. Відповідальність підприємств, установ та організацій за недостовірність даних і документів, виданих для призначення державної допомоги

Органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, мають право у разі потреби перевіряти обґрунтованість видачі та достовірність відповідних документів, поданих для призначення допомоги.

Підприємства, установи та організації несуть відповідальність за шкоду, заподіяну сім'ям з дітьми або державі внаслідок несвочасної видачі документів або видачі недостовірних даних, і відшкодовують її в установленому законом порядку.

Стаття 22. Відповідальність громадян за недостовірність документів, поданих для призначення державної допомоги

Одержувачі державної допомоги зобов'язані повідомляти органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги, про зміну всіх обставин, що впливають на виплату допомоги.

Суми державної допомоги, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку громадян (у результаті подання документів із свідомо неправдивими відомостями, неподання відомостей про зміни у складі сім'ї, приховування обставин, що впливають на виплату державної допомоги тощо), стягуються згідно з законом.

Органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги, мають право перевіряти матеріальний стан сімей з дітьми.

Стаття 23. Оскарження рішення органу, що призначає державну допомогу

Рішення органу, що призначає і здійснює виплату державної допомоги, може бути оскаржено у вищестоящих органах виконавчої влади або у судовому порядку.

Стаття 24. Відповідальність органів, що призначають і здійснюють виплату допомоги сім'ям з дітьми

Посадові особи, винні у порушенні законодавства про державну допомогу сім'ям з дітьми, несуть відповідальність згідно з законом.

РОЗДІЛ VIII

Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2002 року.
2. Кабінету Міністрів України у шестимісячний строк з дня опублікування цього Закону:
  - внести до Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів у відповідність із цим Законом;
  - привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
  - розробити і затвердити порядок призначення та виплати державної допомоги сім'ям з дітьми.
3. Розмір державної допомоги сім'ям з дітьми, передбаченої статтями 15, 18 і 20 цього Закону, визначається Верховною Радою України щороку у відсотковому відношенні до прожиткового мінімуму з поступовим наближенням до прожиткового мінімуму, але при цьому не може бути нижчим за величину, яка дорівнює 25 відсотків від встановленого рівня прожиткового мінімуму.

Президент України
м. Київ, 21 листопада 1992 року
№ 2811-XII

Л. КРАВЧУК

ЗАКОН УКРАЇНИ Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні

(Із змінами, внесеними згідно із законами України
№ 3928-XII (3928-12) від 04.02.94, ВВР, 1994, № 23, ст. 160
№ 126/95-ВР від 06.04.95, ВВР, 1995, № 16, ст. 111
№ 96/96-ВР від 22.03.96, ВВР, 1996, № 16, ст. 71
№ 655-XIV (655-14) від 13.05.99, ВВР, 1999, № 26, ст. 220
№ 696-XIV (696-14) від 21.05.99, ВВР, 1999, № 31, ст. 247)

(В редакції Закону України
№ 1613-III (1613-14) від 23.03.2000, ВВР, 2000, № 27, ст. 211)

(Із змінами, внесеними згідно із законами України
№ 3109-III (3109-14) від 07.03.02, ВВР, 2002, № 32, ст. 232
№ 294-IV (294-15) від 28.11.02, ВВР, 2003, № 4, ст. 33
№ 380-IV (380-15) від 26.12.02, ВВР, 2003, № 10-11, ст. 86
№ 429-IV (429-15) від 16.01.03, ВВР, 2003, № 10-11, ст. 87
№ 581-IV (581-15) від 20.02.03)

Цей Закон визначає загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства та держави, основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні щодо соціального становлення та розвитку молоді.

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

- **молодь, молоді громадяни** — громадяни України віком від 14 до 28 років;
- **неповнолітні** — громадяни віком до 18 років;
- **соціальне становлення молоді** — процес різнобічного включення молоді в життєдіяльність суспільства як системи, сприйняття її як елементу цієї системи;
- **перше робоче місце** — місце роботи молодих громадян після закінчення будь-якого навчального закладу або припинення навчання в ньому, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової служби або альтернативної (невійськової) служби;
- **молодіжні центри праці** — спеціалізовані державні установи, які створюються з метою вирішення питань працевлаштування молоді, забезпечення її зайнятості у вільний від навчання час, сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, перенавчання та підвищення кваліфікації молоді;
- **молода сім'я** — подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 30 років, або неповна сім'я, в якій мати (батько) віком до 30 років;
- **центри соціальних служб для молоді** — спеціальні заклади, уповноважені державою брати участь у реалізації державної молодіжної політики шляхом проведення соціальної роботи з дітьми та молоддю;
(Абзац восьмий статті 1 в редакції Закону України № 3109-III (3109-14) від 07.03.02)
- **молодіжні громадські організації** — об'єднання громадян віком від 14 до 28 років, метою яких є здійснення і захист своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших спільних інтересів.

Стаття 2. Принципи соціального становлення та розвитку молоді

Соціальне становлення та розвиток молоді базуються на таких основних принципах:

- повага до загальнолюдських цінностей, прав людини і народів, історичних, культурних, національних особливостей України, її природи;
- безпосередня участь молоді у формуванні та реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі та молоді зокрема;
- врахування потреб молоді, співвіднесення їх реалізації з економічними можливостями держави;
- доступність для кожного молодого громадянина соціальних послуг і рівність правових гарантій;
- відповідальність держави за створення умов щодо саморозвитку і самореалізації молоді;
- єдність зусиль держави, всіх верств суспільства, політичних і громадських організацій, підприємств, установ, організацій та громадян у справі соціального становлення та розвитку молоді;
- відповідальність кожного молодого громадянина перед суспільством і державою за додержання Конституції України (254к/96-ВР), законодавства України.

Стаття 3. Законодавство про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді

Законодавство України про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді базується на Конституції України і складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, то застосовуються правила міжнародного договору.

Стаття 4. Компетенція органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сфері соціального становлення та розвитку молоді

Координуючу роль щодо проведення державної політики у сфері соціального становлення та розвитку молоді здійснює спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади, який забезпечує її реалізацію та несе відповідальність за її виконання.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади утворюють у своєму складі відповідні органи з реалізації державної молодіжної політики.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади разом з іншими органами виконавчої влади розробляє, а Кабінет Міністрів України затверджує соціальні норми та нормативи щодо соціального становлення та розвитку молоді, додержання і виконання яких є обов'язковими для органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності.

Стаття 5. Фінансування заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді

Фінансування заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством.

Верховна Рада України при затвердженні Державного бюджету України передбачає в ньому кошти на соціальне становлення та розвиток молоді. Розпорядником цих коштів є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади.

Органи місцевого самоврядування при затвердженні місцевих бюджетів передбачають видатки на здійснення заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді.

У державному та місцевих бюджетах згідно з законодавством передбачаються цільові кошти на реалізацію молодіжних і дитячих програм, які сприяють соціальному становленню та розвитку молоді.

Стаття 6. Центри соціальних служб для молоді

Для підтримки соціального становлення та розвитку молоді утворюються центри соціальних служб для молоді та їх спеціалізовані формування.

Порядок утворення і функціонування центрів соціальних служб для молоді та їх спеціалізованих формувань визначається Законом України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2558-14).

(Стаття 6 в редакції Закону України № 3109-III (3109-14) від 07.03.02)

Стаття 7. Праця молоді

Держава гарантує працездатній молоді рівне з іншими громадянами право на працю. Особливості праці неповнолітніх встановлюються законодавством.

Держава забезпечує працездатній молоді надання першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби. Дворічний строк першого робочого місця обчислюється з урахуванням часу роботи молодого громадянина до призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу.

Молоді громадяни, які звернулися до державної служби зайнятості в пошуках роботи, одержують безплатну інформацію та професійну консультацію з метою вибору виду діяльності, професії, місця роботи, а також, у разі необхідності, проходять професійну підготовку і перепідготовку.

Держава сприяє створенню молодіжних центрів праці, а також молодіжних громадських організацій (агентства, біржі, бюро та інші) для забезпечення працевлаштування молоді, реалізації програм професійного навчання молоді та вдосконалення її професійної майстерності. Типове положення про молодіжні центри праці затверджується Кабінетом Міністрів України.

(Частина четверта статті 7 із змінами, внесеними згідно із законами України № 294-IV (294-15) від 28.11.02, № 429-IV (429-15) від 16.01.03)

Квота робочих місць для працевлаштування молоді визначається місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в межах, встановлених Законом України «Про зайнятість населення» (803-12).

У разі відмови в прийомі на роботу молодих громадян у межах встановленої квоти з підприємств, установ та організацій стягується штраф у п'ятдесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян за кожну таку відмову. Ці кошти спрямовуються до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття і використовуються для надання роботодавцям дотацій на створення додаткових робочих місць для молоді та її професійну підготовку і перепідготовку.

(Частина шоста статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 429-IV (429-15) від 16.01.03)

Державна служба зайнятості разом з органами виконавчої влади, центрами соціальних служб для молоді надає учням, студентам та аспірантам денної форми навчання допомогу в працевлаштуванні у позанавчальний час.

(Частина сьома статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3109-III (3109-14) від 07.03.02)

Держава забезпечує умови для вторинної зайнятості молоді. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до законодавства можуть встановлювати додаткові пільги щодо прибуткового податку з громадян студентам та учням, що працюють у складі студентських та учнівських трудових загонів на сільськогосподарських роботах чи на інших видах робіт, на підприємствах державної або комунальної форми власності.

Молодіжні центри праці, що діють відповідно до Типового положення, а також громадські молодіжні організації (агентства, біржі, бюро та інші) за наявності в них відповідного дозволу, виданого державною службою зайнятості, сприяють працевлаштуванню молоді, у тому числі учнів, студентів, аспірантів у позанавчальний час, надають послуги, пов'язані з профорієнтацією та підготовкою до роботи за новою професією.

Державна служба зайнятості надає місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, молодіжним центрам праці, центрам соціальних служб для молоді інформацію про наявність вільних робочих місць (вакантних посад).

(Частина десята статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3109-III (3109-14) від 07.03.02)

Держава гарантує надання роботи за фахом на період не менше трьох років молодим спеціалістам — випускникам державних професійно-технічних та вищих навчальних закладів, потреба в яких була визначена державним замовленням.

Стаття 8. Підтримка підприємницької ініціативи та діяльності молоді

Держава підтримує і сприяє розвитку підприємницької ініціативи та діяльності молоді.

Держава сприяє створенню молодіжних бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів для реалізації програми підготовки молоді до підприємницької діяльності, надання інформаційних та консультативних послуг. З цією метою розробляється та реалізується система заходів підтримки підприємництва молоді, включаючи довгострокове пільгове кредитування, забезпечення виробничими приміщеннями, страхування комерційного ризику тощо.

Органи місцевого самоврядування можуть встановлювати за рахунок коштів, що надходять до місцевого бюджету, пільгову плату за реєстрацію підприємств, створених молодими громадянами та молодіжними громадськими організаціями.

Стаття 9. Сприяння підвищенню рівня життя молоді

Держава, враховуючи вартість прожиткового мінімуму та виходячи з реальних можливостей бюджету, підвищує розміри допомоги сім'ям на неповнолітніх дітей, стипендій та інших видів матеріального забезпечення молоді, яка отримує професійно-технічну, вищу освіту у відповідних навчальних закладах.

Для сприяння пріоритетним напрямкам розвитку суспільства та з метою заохочення молоді до активної роботи у відповідних галузях держава встановлює заохочувальні стипендії.

Матеріальне забезпечення, включаючи стипендії учнівської та студентської молоді, яка перебуває на повному державному забезпеченні, встановлюється на рівні прожиткового мінімуму.

Порядок виплати надбавок до стипендій за успіхи в навчанні, а також підвищених стипендій для окремих категорій молоді встановлюється Кабінетом Міністрів України.

(Дію частини п'ятої статті 9 зупинено на 2003 рік (крім пільгового проїзду студентів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації та учнів професійно-технічних навчальних закладів, що фінансуються з державного та місцевих бюджетів, у міському пасажирському та залізничному транспорті територією України) згідно із Законом України № 380-IV (380-15) від 26.12.02)

Для учнів і студентів денної форми навчання загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів державою гарантуються протягом року пільги на проїзд по території України залізничним, водним, автомобільним, міським (крім таксі) транспортом. Відповідні кошти передбачаються у Державному бюджеті України окремим рядком. Порядок надання зазначених пільг визначається Кабінетом Міністрів України. Органи місцевого самоврядування відповідно до законодавства можуть встановлювати порядок надання пільг на проїзд учнів і студентів у місцевому пасажирському транспорті і передбачати відповідні видатки з місцевих бюджетів.

Стаття 10. Житлові умови молоді

Держава забезпечує молодим громадянам рівне з іншими громадянами право на житло, сприяє молодіжному житловому будівництву, створенню молодіжних житлових комплексів тощо.

При відведенні земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва органи місцевого самоврядування затверджують квоти ділянок, які надаються молодим сім'ям під будівництво житла.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування разом з підприємствами, установами та організаціями розробляють та реалізують програми створення сприятливих житлово-побутових умов для молоді, яка проживає в гуртожитках.

Молоді сім'ї та молоді громадяни можуть одержувати за рахунок бюджетних коштів пільгові довгострокові державні кредити на будівництво і придбання жилих будинків і квартир, на оплату вступних пайових внесків при вступі до молодіжних житлових комплексів, житлово-будівельних кооперативів, а також на облаштування домашнім господарством.

Молодь, яка переселяється в трудонедостатні сільські населені пункти на постійне місце проживання, а також місцева молодь, зайнята в сільському господарстві, переробних, обслуговуючих галузях агропромислового комплексу, соціальній сфері цих населених пунктів, забезпечується житлом і господарськими будівлями за рахунок Державного бюджету України.

Молоді сім'ї, які не мають дітей, сплачують кредит з відсотковою ставкою у розмірі три відсотки річних від суми заборгованості по кредиту.

Молоді сім'ї, які мають одну дитину, звільняються від сплати відсотків за користування кредитом; молодим сім'ям, які мають двох дітей, за рахунок бюджетних коштів, крім того, погашається 25 відсотків суми зобов'язань по кредиту, а молодим сім'ям, які мають трьох і більше дітей, — 50 відсотків суми зобов'язань по кредиту.

Молодь, яка постійно проживає у сільських населених пунктах і працює у сільсько-господарському виробництві, переробній та обслуговуючих галузях агропромислового

комплексу, що функціонують у сільській місцевості, соціальній сфері села та органах місцевого самоврядування на селі, користується також пільгами, передбаченими Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» (400–12).

Порядок надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям та їх пільгового погашення встановлюється Кабінетом Міністрів України.

При народженні дітей у молодій сім'ї, яка отримала кредит, цій сім'ї може бути надано допомогу для погашення кредиту за рахунок коштів, що залишаються у розпорядженні підприємств, де працює молоде подружжя (мати або батько).

Дія цієї статті поширюється на молодих вчених, на подружжя, в якому чоловік або дружина є молодим вченим, та на неповні сім'ї, в яких мати (батько) є молодим вченим, якщо зазначені молоді вчені є громадянами України та працюють на державних підприємствах, у державних науково-дослідних (науково-технічних) установах та організаціях, вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, або навчаються за денною формою навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі.

(Статтю 10 доповнено частиною одинадцятою згідно із Законом України № 581-IV (581-15) від 20.02.03)

Стаття 11. Освіта, культурний розвиток молоді

Україна гарантує молодим громадянам рівне з іншими громадянами право на освіту, культурний розвиток, дозвілля і відпочинок.

Порядок реалізації права молоді на освіту, державні гарантії її здобуття, визначення прав та обов'язків учасників навчально-виховного процесу регулюються законодавством про освіту.

Молоді громадяни можуть одержувати за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів пільгові довгострокові кредити для здобуття освіти у вищих навчальних закладах за різними формами навчання, незалежно від форм власності, що діють на території України. Зазначені кошти передбачаються у відповідних бюджетах окремим рядком. Порядок надання зазначених кредитів визначає Кабінет Міністрів України.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування можуть встановлювати разом із заінтересованими міністерствами, науковими товариствами та творчими спілками, молодіжними фондами спеціальні стипендії для найобдарованіших студентів вищих навчальних закладів і передбачати виділення коштів на їх стажування у провідних вітчизняних наукових установах і за кордоном.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування разом із підприємствами, організаціями, науковими установами, вищими навчальними закладами, об'єднаннями громадян можуть створювати навчально-виховні заклади, які сприяють поглибленню знань, задоволенню творчих інтересів, розвитку здібностей, організації змістовного дозвілля та відпочинку молоді, а також заклади, що забезпечують пошук, підтримку та розвиток талановитої молоді у різних сферах життя.

(Дію частини шостої статті 11 зупинено на 2003 рік згідно із Законом України № 380-IV (380-15) від 26.12.02)

Учні, студенти, неповнолітні мають право на безплатне та пільгове користування об'єктами культури. Порядок надання цих пільг визначається органами місцевого самоврядування.

(Дію частини сьомої статті 11 зупинено на 2003 рік згідно із Законом України № 380-IV (380-15) від 26.12.02)

Держава сприяє розвитку молодіжного туризму, молодіжним міжнародним обмінам. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть встановлювати для молодіжних та дитячих туристичних груп пільги у користуванні транспортними, готельними, культурними та іншими послугами. Порядок надання зазначених пільг та джерела фінансування встановлюються Кабінетом Міністрів України, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування.

Стаття 12. Охорона здоров'я, фізичний розвиток молоді

Держава забезпечує молодим громадянам рівне з іншими громадянами право на охорону здоров'я, заняття фізичною культурою і спортом.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади в галузі охорони здоров'я, заклади охорони здоров'я разом з підприємствами, установами та організаціями забезпечують проведення щорічного медичного обстеження всіх молодих громадян і неповнолітніх.

Органи охорони здоров'я забезпечують розвиток мережі закладів охорони здоров'я наркологічного профілю, які надають молоді необхідну безплатну допомогу, розробляють і реалізують програми та заходи щодо профілактики серед молоді соціально небезпечних захворювань, а також популяризації та утвердження здорового способу життя.

Підприємства, установи та організації можуть за клопотанням молодих громадян або їх представників повністю або частково оплачувати надання медичної допомоги в найскладніших випадках у платних лікувальних закладах країни або за кордоном.

Органи виконавчої влади розробляють і рекомендують, а загальноосвітні, професійно-технічні та вищі навчальні заклади включають до своїх програм курс фізичної культури, а також організують секції для занять окремими видами спорту.

(Дію частини шостої статті 12 зупинено на 2003 рік згідно із Законом України № 380-IV (380-15) від 26.12.02)

Держава запроваджує систему пільг і заохочень для підприємств, що спрямовують частину свого прибутку на розвиток фізичної культури і спорту, будівництво об'єктів фізкультури і спорту, організацію відпочинку, проведення рекреаційних заходів.

(Дію частини сьомої статті 11 зупинено на 2003 рік згідно із Законом України № 380-IV (380-15) від 26.12.02)

Учні, студенти, неповнолітні мають право на безплатне та пільгове користування об'єктами фізкультури і спорту. Порядок надання цих пільг, компенсації різниці вартості послуг і квитків визначається органами місцевого самоврядування.

Стаття 13. Гарантії правового захисту молоді

Будь-які прямі або непрямі обмеження прав і свобод молоді залежно від віку, крім передбачених законодавством, є протиправними і тягнуть за собою відповідальність, встановлену законами України.

Реалізація молодими громадянами прав і свобод при соціальному становленні та розвитку не повинна завдавати шкоди інтересам суспільства, правам інших громадян.

Неправомірні рішення державних або громадських органів, дії або бездіяльність посадових осіб можуть бути у встановленому порядку оскаржені молодими громадянами або їх представниками в суді.

Захист прав неповнолітніх громадян здійснюється державою відповідно до закону.

Стаття 14. Правовий статус молодіжних громадських організацій

Держава забезпечує право молоді на створення молодіжних громадських організацій. Молодіжні громадські організації є неприбутковими організаціями, їх правовий статус визначається законодавством України.

Молодіжні громадські організації мають право вносити до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування пропозиції з питань соціального становлення та розвитку молоді.

Стаття 15. Гарантії діяльності молодіжних громадських організацій

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування мають право здійснювати фінансування програм і проектів молодіжних громадських організацій, що сприяють соціальному становленню та розвитку молоді та реалізації її суспільно корисних ініціатив, надавати дотації і субсидії молодіжним організаціям, надавати у безплатне користування молодіжним громадським організаціям та фондам будинки, споруди, земельні ділянки та інше майно, необхідне для здійснення їх статутної діяльності.

Стаття 16. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.
2. Закони України та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом, діють у частині, що не суперечить цьому Закону.
3. Кабінету Міністрів України:
  - привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
  - розробити нормативно-правові акти, що випливають із цього Закону;
  - забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

Президент України
м. Київ, 5 лютого 1993 року
№ 2998-ХІІ

Л. КРАВЧУК

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні

(Із змінами, внесеними згідно із законами України № 2353-XII (2353-12) від 15.05.92, № 2803-XII (2803-12) від 19.11.92, ВВР, 1993, № 2, ст. 9)

(У найменуванні і тексті Закону слова «Української РСР», «УРСР» та «Радою Міністрів УРСР» замінено відповідно словами «України» та «Кабінетом Міністрів України» згідно із Законом України № 2353-XII (2353-12) від 15.05.92)

Після 1917 року, в період громадянської війни і наступні десятиріччя на землі України пролилося багато людської крові. Мільйони безвинних людей на підставі антигуманних і антидемократичних законів та внаслідок прямого беззаконня і свавілля зазнали переслідувань за свою політичну діяльність, висловлювання та релігійні переконання. Особливо тяжкою спадщиною минулого є масові репресії, які чинились сталінським режимом та його провідниками в республіці. При судових і позасудових розправах грубо нехтувались норми Конституції, покликані охороняти права і свободи громадян, елементарні норми судочинства.

Відмічаючи, що частину осіб, репресованих у 30–40-х і на початку 50-х років, уже поновлено в правах на підставі законодавства Союзу РСР, Верховна Рада України вважає, що реабілітація жертв політичних репресій повинна охоплювати увесь період після 1917 року до моменту набрання чинності цим Законом і поширюватись на осіб, необгрунтовано засуджених за цей час судами України або репресованих на території республіки іншими державними органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя або волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі республіки, позбавлення громадянства, примусове поміщення до лікувальних закладів, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного і релігійного характеру.

Верховна Рада України засуджує репресії і відмежовується від терористичних методів керівництва суспільством, висловлює співчуття жертвам необгрунтованих репресій, їх рідним і близьким, проголошує намір неухильно добиватись відновлення справедливості, усунення наслідків свавілля і порушень громадянських прав, прагне забезпечити посильну на цей час компенсацію матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними репресіями, реабілітованим та їх сім'ям, та гарантує народу України, що подібне ніколи не повториться, що права людини і законність будуть свято додержуватись.

Цим Законом ліквідується наслідки беззаконня, допущені з політичних мотивів до громадян України, поновлюються їх права, встановлюються компенсація за незаконні репресії та пільги реабілітованим.

Стаття 1. Вважати реабілітованими осіб, які з політичних мотивів були необгрунтовано засуджені судами або піддані репресіям позасудовими органами, в тому числі «двійками», «трійками», особливими нарадами і в будь-якому іншому позасудовому порядку, за вчинення на території України діянь, кваліфікованих як контрреволюційні злочини за кримінальним законодавством України до набрання чинності Законом СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 року, за винятком осіб, зазначених у статті 2 цього Закону.

Визнати реабілітованими також громадян, засуджених за:

— антирадянську агітацію і пропаганду за статтею 7 Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 року і статтею 62 Криміналь-

ного кодексу Української РСР (2001-05, 2002-05) в редакціях до прийняття Закону Української РСР від 28 жовтня 1989 року «Про затвердження Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квітня 1989 року «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР»;

- поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, тобто за статтею 187-1 Кримінального кодексу Української РСР;
- порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, посягання на особу та права громадян під приводом справляння релігійних обрядів, якщо вчинені дії не були поєднані з заподіянням шкоди здоров'ю громадян чи статевою розпущістю.

Дія цієї статті поширюється на осіб, громадян України, які постійно проживали в Україні і яких з різних причин було переміщено за межі колишнього Радянського Союзу, необгрунтовано засуджено військовими трибуналами, Верховним Судом Союзу РСР чи піддано репресіям позасудовими органами.

(Статтю 1 доповнено частиною третьою згідно із Законом України № 2353-XII від 15.05.92)

Підлягають реабілітації також особи, щодо яких з політичних мотивів застосовано примусові заходи медичного характеру.

Стаття 2. Реабілітації не підлягають особи, щодо яких у матеріалах кримінальних справ є сукупність доказів, які підтверджують обгрунтованість притягнення їх до відповідальності за:

- зраду батьківщини, шпигунство, диверсії, шкідництво, саботаж, терористичні акти;
- злочини проти людства і людяності, каральні акції щодо мирного населення, вбивства, мордування громадян і пособництво в цьому окупантам у період Великої Вітчизняної війни;
- збройні вторгнення на територію України, організацію збройних формувань, які чинили вбивства, розбої, грабежі й інші насильства, та особисту участь у вчиненні цих злочинів.

Не підлягають реабілітації також особи, засуджені за злочини проти правосуддя, пов'язані з застосуванням репресій, навіть якщо вони самі згодом зазнали репресій.

Стаття 3. Реабілітувати всіх громадян, засланих і висланих з постійного місця проживання та позбавлених майна за рішенням органів державної влади і управління з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів під приводом боротьби з куркульством, противниками колективізації, так званими бандопособниками та їх сім'ями.

Стаття 4. Поновити реабілітованим в усіх громадянських правах, у тому числі в праві проживання в населених пунктах і місцевостях, в яких вони постійно проживали до репресій, поширивши це право на членів їх сімей.

Визнати недійсними пов'язані з застосуванням репресій рішення про позбавлення державних нагород, учених ступенів, військових, спеціальних і почесних звань, пенсій та інших прав.

За бажанням реабілітованого або його родичів у разі смерті реабілітованого повідомлення про реабілітацію має бути безкоштовно опубліковано в пресі чи іншим способом доведено до відома громадськості за місцем роботи або проживання реабілітованого.

Стаття 5. Встановити для осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі або примусового поміщення у лікувальні заклади і згодом реабілітовані відповідно до статті 1 цього Закону, грошову компенсацію у розмірі однієї мінімальної заробітної пла-

ти за кожний місяць позбавлення волі, але не більш як 75 мінімальних заробітних плат. Одноразово як грошова компенсація реабілітованій особі виплачується до 15 мінімальних заробітних плат, а решта належних грошей — протягом наступних п'яти років. У разі можливості, на вимогу реабілітованого, вся нарахована грошова компенсація може бути виплачена одноразово. Виплата компенсації спадкоємцям не провадиться, крім випадків, коли компенсація була нарахована, але не отримана реабілітованим.

(Частина перша статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2353-XII від 15.05.92, в редакції Закону України № 2803-XII від 19.11.92)

(Згідно із Законом України № 2477-XII від 18.06.92 р. встановлено, що передбачена виплата грошової компенсації, а також повернення майна або відшкодування його вартості провадиться тільки реабілітованим особам або спадкоємцям першої черги)

Вилучені будівлі та інше майно по можливості (якщо будинок незайнятий, а майно збереглося) повертаються реабілітованому або його спадкоємцям натурою. При відсутності такої можливості заявнику відшкодовується вартість будівель та майна.

Не підлягають поверненню (компенсації) будівлі та інше майно, що було націоналізовано (муніципалізовано) на підставі відповідних нормативних актів.

Заяви про компенсацію та повернення майна подаються не пізніше трьох років з моменту набрання чинності цим Законом або з дня одержання особою довідки про реабілітацію згідно з цим Законом.

Порядок виплати компенсації, повернення майна або відшкодування його вартості реабілітованим регулюється Положенням, затверджуваним Кабінетом Міністрів України.

Стаття 6. Реабілітованим громадянам відповідно до статті 1 цього Закону час тримання під вартою, відбукання покарання в місцях позбавлення волі, заслання або перебування на примусовому лікуванні зараховується у потрібному розмірі в стаж роботи для призначення трудових пенсій.

Реабілітованим громадянам, які потребують поліпшення житлових умов, надається право на першочергове одержання житла.

В разі смерті реабілітованої особи це право зберігається за одним з подружжя, якщо вони не створили нову сім'ю, а також за батьками і дітьми, які проживали спільно до арешту і у зв'язку з застосуванням репресій втратили право на займане жиле приміщення та потребують поліпшення житлових умов.

Реабілітовані особи, які проживають у сільській місцевості, мають право на одержання безпроцентної позики та першочергове забезпечення будівельними матеріалами для будівництва житла.

Якщо реабілітована особа згідно з статтею 1 цього Закону стала інвалідом внаслідок репресій або є пенсіонером, їй надається також право на:

- одержання пільгових путівок для санаторно-курортного лікування та відпочинку;
- безплатне забезпечення автомобілем класу ЗА3-968М при наявності відповідних медичних показників;
- безплатний проїзд всіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі) та на автомобільному транспорті загального користування (за винятком таксі) в сільській місцевості в межах адміністративного району;
- зниження оплати жилої площі та комунальних послуг на 50 процентів в межах норм, передбачених чинним законодавством;
- позачергове надання медичної допомоги і 50-процентне зниження вартості ліків за рецептом;

- переважне право на вступ до садівницьких товариств, першочергове право на вступ до житлово-будівельних кооперативів;
- першочергове встановлення телефону.

Особи, реабілітовані відповідно до цього Закону, мають право на безплатну консультацію адвокатів з питань, пов'язаних з реабілітацією.

Реабілітованим, які мають право на передбачені цим Законом пільги, видається посвідчення єдиного зразка, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Видача цього посвідчення проводиться за місцем проживання виконавчими комітетами відповідних місцевих Рад народних депутатів.

Чинність статей 4, 5 та 6 цього Закону поширюється на жертви політичних репресій, що були реабілітовані до прийняття цього Закону.

Стаття 7. Встановити такий порядок застосування статей 1 і 2 цього Закону.

Органи прокуратури у взаємодії з органами державної безпеки проводять перевірки та складають відповідні висновки щодо всіх кримінальних справ, зазначених у статтях 1 і 2 цього Закону, рішення по яких не були скасовані до моменту його прийняття.

На реабілітованих осіб органи прокуратури видають відповідні довідки.

При наявності підстав для визнання особи такою, що згідно з статтею 2 цього Закону не підлягає реабілітації, прокурор надсилає справу з висновком:

- щодо засуджених судами — до тих же судів, які виносили останнє судове рішення. Справи, по яких вироки, ухвали, постанови було винесено ліквідованими або розформованими судами, а також військовими трибуналами щодо цивільних осіб, передаються на розгляд тих судів, до підсудності яких ці справи віднесено чинним законодавством. Територіальна підсудність справи визначається за місцем винесення останнього судового рішення;
- щодо підданих покаранню за рішенням позасудових органів — до Верховного Суду України, обласних та Київського міського судів, військових трибуналів округів, Чорноморського флоту, на території яких застосовувалися репресії.

Внаслідок розгляду справи суд може прийняти одне з таких рішень:

- визнати, що особу обґрунтовано засуджено або піддано покаранню позасудовим органом і на неї не поширюється дія статті 1 цього Закону;
- визнати, що особу необґрунтовано засуджено або піддано покаранню позасудовим органом і вона підлягає реабілітації згідно з статтею 1 цього Закону.

При розгляді справи суд може також внести зміни до раніше винесених вироків, ухвал і постанови судів чи до рішення позасудових органів.

Надати Верховному Суду України повноваження щодо перегляду в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами кримінальних справ, розглянутих Верховними Суди України РСР, Союзу РСР, військовими трибуналами та позасудовими органами, в тому числі за межами території колишнього Радянського Союзу, щодо осіб, які на момент застосування репресій були громадянами України.

Надати право судам поширювати дію статей 4–6 цього Закону на осіб, реабілітованих в загальному порядку, коли є підстави розглядати факт притягнення їх до кримінальної відповідальності за статтями 58-1 та 80 Кримінального Кодексу Української РСР 1927 року як політичну репресію.

(Статтю 7 доповнено частинами сьомою та восьмою згідно із Законом України № 2353-XII від 15.05.92)

Стаття 8. Особі, яку визнано судом чи військовим трибуналом такою, що не підлягає реабілітації, вручається копія ухвали (постанови), а в разі визнання необґрунтовано засудженою або підданою покаранню за рішенням позасудового органу — довідка про реабілітацію.

Ухвалу (постанову) суду чи військового трибуналу може бути опротестовано прокурором або головою відповідного суду чи оскаржено особою, якій відмовлено в реабілітації.

Протести в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами розглядаються у звичайному порядку, передбаченому нормами Кримінально-процесуального кодексу України.

Стаття 9. Вирішення питань, пов'язаних з встановленням факту розкуркулювання, адміністративного виселення, з відшкодуванням матеріальних збитків, поновленням трудових, житлових, пенсійних та інших прав громадян, реабілітованих відповідно до цього Закону, покласти на обласні, міські і районні Ради народних депутатів. З цією метою Радам народних депутатів утворити штатні комісії, положення про які затверджується Кабінетом Міністрів України.

За дорученням цих комісій органи внутрішніх справ встановлюють факти безпідставності заслання і вислання, направлення на спецпоселення, а також конфіскації і вилучення майна у зв'язку з необґрунтованими репресіями і матеріали перевірки надсилають комісіям.

Голова Верховної Ради України
м. Київ, 17 квітня 1991 року
№ 962-XII

Л. КРАВЧУК

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 16, ст. 200)

(Вводиться в дію Постановою ВР України № 797-XII (797-12) від 28.02.91, ВВР, 1991, № 16, ст. 201)

(В редакції Закону України № 2001-XII (2001-12) від 19.12.91, ВВР, 1992, № 13, ст. 178)

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України

№ 2532-XII (2532-12) від 01.07.92, ВВР, 1992, № 37, ст. 543

Декретами КМУ № 12-92 від 26.12.92, ВВР, 1993, № 10, ст. 76

№ 29-93 від 26.03.93, ВВР, 1993, № 20, ст. 217

№ 43-93 від 30.04.93, ВВР, 1993, № 26, ст. 281

законами України № 3180-XII (3180-12) від 05.05.93, ВВР, 1993, № 26, ст. 277

№ 3285-XII (3285-12) від 17.06.93, ВВР, 1993, № 29, ст. 305

№ 3328-XII (3328-12) від 29.06.93, ВВР, 1993, № 32, ст. 343

№ 126/95-ВР від 06.04.95, ВВР, 1995, № 16, ст. 111

№ 498/95-ВР від 22.12.95, ВВР, 1996, № 3, ст. 11

№ 96/96-ВР від 22.03.96, ВВР, 1996, № 16, ст. 71

№ 230/96-ВР від 06.06.96, ВВР, 1996, № 35, ст. 162

№ 581/96-ВР від 11.12.96, ВВР, 1997, № 6, ст. 45

№ 404/97-ВР від 27.06.97, ВВР, 1997, № 33, ст. 207

№ 796/97-ВР від 30.12.97, ВВР, 1998, № 21, ст. 109

№ 378-XIV (378-14) від 31.12.98, ВВР, 1999, № 8, ст. 59

№ 563-XIV (563-14) від 25.03.99, ВВР, 1999, № 19, ст. 174

№ 1458-III (1458-14) від 17.02.2000, ВВР, 2000, № 14-15-16, ст. 121)

(Офіційне публікування до Закону див. в Рішенні Конституційного Суду України

№ 12-рп/2000 (v012p710-00) від 25.10.2000)

(Із змінами, внесеними згідно із законами України

№ 2120-III (2120-14) від 07.12.2000, ВВР, 2001, № 2-3, ст. 10

№ 2399-III (2399-14) від 26.04.01, ВВР, 2001, № 27, ст. 134

№ 2400-III (2400-14) від 26.04.01, ВВР, 2001, № 30, ст. 140

№ 2638-III (2638-14) від 11.07.01, ВВР, 2001, № 44, ст. 230

№ 3054-III (3054-14) від 07.02.02, ВВР, 2002, № 29, ст. 199

№ 429-IV (429-15) від 16.01.03, ВВР, 2003, № 10-11, ст. 87)

Чорнобильська катастрофа торкнулася долі мільйонів людей. У багатьох регіонах, на величезних територіях виникли нові соціальні та економічні умови. Україну оголошено зоною екологічного лиха. Створення системи надійного захисту людей від наслідків Чорнобильської катастрофи потребує залучення значних фінансових, матеріальних та наукових ресурсів.

Цей Закон визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я та створює єдиний порядок визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій, умов проживання і трудової діяльності на них, соціального захисту потерпілого населення.

(Пreamбулу доповнено абзацом другим згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

РОЗДІЛ I Загальні положення

Стаття 1. Мета та основні завдання Закону

Закон спрямований на захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та розв'язання пов'язаних з нею проблем медичного і соціального характеру, що виникли внаслідок радіоактивного забруднення території.

Державна політика в галузі соціального захисту потерпілих від Чорнобильської катастрофи та створення умов проживання і праці на забруднених територіях базується на принципах:

- пріоритету життя та здоров'я людей, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи, повної відповідальності держави за створення безпечних і нешкідливих умов праці;
- комплексного розв'язання завдань охорони здоров'я, соціальної політики і використання забруднених територій на основі національних програм з цих питань та урахування інших напрямів економічної та соціальної політики, досягнень в галузі науки та охорони навколишнього середовища;
- соціального захисту людей, повного відшкодування шкоди особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- використання економічних методів поліпшення життя шляхом проведення політики пільгового оподаткування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та їх об'єднань;
- здійснення заходів щодо професійної переорієнтації та підвищення кваліфікації постраждалого населення;
- забезпечення координації діяльності державних органів, установ, організацій та об'єднань громадян, що вирішують різні проблеми соціального захисту постраждалого населення, а також співробітництва і проведення консультацій між державними органами і постраждалими (їх представниками), між усіма соціальними групами під час прийняття рішень з соціального захисту на місцевому та державному рівнях;
- міжнародного співробітництва в галузях охорони здоров'я, соціального захисту, охорони праці, використання світового досвіду організації роботи з цих питань.

(Стаття 1 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 2. Визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій

Залежно від ландшафтних та геохімічних особливостей ґрунтів, міри перевищення природного дозаварійного рівня накопичення радіонуклідів у навколишньому середовищі, пов'язаних з ними ступенів можливого негативного впливу на здоров'я населення, вимог щодо здійснення радіаційного захисту населення та інших спеціальних заходів, з урахуванням загальних виробничих і соціально-побутових відносин, територія, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, поділяється на зони.

Такими зонами є:

- 1) зона відчуження — це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році; (Офіційне тлумачення положення пункту 1 частини другої статті 2 див. в Рішенні Конституційного Суду України № 12-рп/2000 (v012p710-00) від 25.10.2000)

- 2) зона безумовного (обов'язкового) відселення — це територія, що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами, з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від $15,0 \text{ Ки/км}^2$ та вище, або стронцію від $3,0 \text{ Ки/км}^2$ та вище, або плутонію від $0,1 \text{ Ки/км}^2$ та вище, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити $5,0 \text{ МЗв}$ ($0,5$ бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період;
- 3) зона гарантованого добровільного відселення — це територія з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від $5,0$ до $15,0 \text{ Ки/км}^2$, або стронцію від $0,15$ до $3,0 \text{ Ки/км}^2$, або плутонію від $0,01$ до $0,1 \text{ Ки/км}^2$, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити $1,0 \text{ МЗв}$ ($0,1$ бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період;
- 4) зона посиленого радіоекологічного контролю — це територія з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від $1,0$ до $5,0 \text{ Ки/км}^2$, або стронцію від $0,02$ до $0,15 \text{ Ки/км}^2$, або плутонію від $0,005$ до $0,01 \text{ Ки/км}^2$ за умови, що розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів перевищує $0,5 \text{ МЗв}$ ($0,05$ бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період.

(Частина друга статті 2 в редакції Закону України № 2532-ХІІ від 01.07.92)

Додаткові критерії забрудненості ґрунту радіонуклідами можуть встановлюватись Національною комісією радіаційного захисту населення України з наступним затвердженням Верховною Радою України.

(Частина третя статті 2 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Критерії, за якими провадиться розмежування категорій зон, встановлюються Національною комісією по радіаційному захисту населення України.

(Частина четверта статті 2 в редакції Закону України № 2532-ХІІ від 01.07.92)

Межі цих зон встановлюються та переглядаються Кабінетом Міністрів України на основі експертних висновків Національної комісії радіаційного захисту населення України, Академії наук України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС України, Міністерства сільського господарства України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Державного комітету України по гідрометеорології за поданням обласних Рад і затверджуються Верховною Радою України.

(Частина п'ята статті 2 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Карти зазначених зон, перелік населених пунктів, віднесених до цих зон, друкуються в центральній та місцевій пресі для загального відома і зберігаються у центральних та місцевих органах влади.

Стаття 3. Умови проживання і трудової діяльності населення без обмежень за радіаційним фактором

Умовою проживання і трудової діяльності населення без обмежень за радіаційним фактором є одержання додаткової за рахунок забруднення території радіоактивними ізотопами дози, яка не перевищує рівня опромінення $1,0 \text{ МЗв}$ ($0,1$ бер) за рік.

В'їзд у зони відчуження і безумовного (обов'язкового) відселення для постійного проживання забороняється. Проживання населення у цих зонах дозволяється лише до завершення відселення.

Порядок в'їзду для постійного проживання в зону гарантованого добровільного відселення визначається спеціальним рішенням Кабінету Міністрів України.

Направлення молодих спеціалістів після закінчення вищих навчальних закладів, професійних навчально-виховних закладів для роботи в зонах відчуження, безумовного (обов'язкового) і гарантованого добровільного відселення без їх згоди забороняється.

(Частина третя статті 3 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 4. Підстави для відселення та право на самостійне переселення громадян з територій, які зазнали радіоактивного забруднення

Підставами для відселення громадян з територій, які зазнали радіоактивного забруднення, є положення Концепції проживання населення на територіях України з підвищеними рівнями радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Етапи відселення визначаються Концепцією.

Населення, яке проживає у зоні безумовного (обов'язкового) відселення, підлягає обов'язковому відселенню.

Кожен громадянин, який проживає у зоні гарантованого добровільного відселення, має право на підставі наданої йому об'єктивної інформації про радіаційну обстановку, дози опромінення і можливі їх наслідки для здоров'я самостійно приймати рішення про дальше проживання на цій території чи відселення.

Громадянам, які прийняли рішення про виїзд із зони гарантованого добровільного відселення, створюються умови для відселення.

Право на самостійне переселення (до створення умов для відселення) мають громадяни, які проживають у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення, а також сім'ї, які проживають у зоні посиленого радіоекологічного контролю, у складі яких є вагітні жінки або діти до 18 років, за умови, що вони за медичними показниками, які визначаються Міністерством охорони здоров'я України, проживати в цій зоні не можуть, або у разі перевищення індивідуальної ефективної еквівалентної дози опромінення людини понад 70 мЗв (7 бер) за життя.

(Частина п'ята статті 4 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Громадяни, які відселяються або самостійно переселяються, користуються компенсаціями, передбаченими цим Законом.

Відселення та самостійне переселення дозволяється лише у місцевості, які не віднесені до категорій зон радіоактивно забруднених територій (стаття 2), за винятком переселення до близьких родичів.

Порядок відселення та самостійного переселення визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 5. Умови реєвакуації населення

Реєвакуація населення провадиться виключно у добровільному порядку після зниження радіоактивного забруднення території до рівня, який передбачає безпечні умови проживання без обмежень відповідно до частини першої статті 3 цього Закону. Рішення про реєвакуацію населення приймається Кабінетом Міністрів України за висновками Національної комісії радіаційного захисту населення України.

Стаття 6. Якість продуктів харчування та сільськогосподарської продукції

Продукти харчування та сільськогосподарська продукція, в яких вміст радіонуклідів не перевищує затверджених допустимих рівнів, вважаються придатними для реалізації та споживання.

Допустимі рівні вмісту радіонуклідів у продуктах харчування та сільськогосподарській продукції затверджуються Міністерством охорони здоров'я України за погодженням з Національною комісією радіаційного захисту населення України.

Продукція, вироблена в зонах радіоактивного забруднення, повинна мати сертифікат відповідності затвердженим допустимим рівням вмісту радіонуклідів, в якому зазначаються відомості про місце виробництва продукції, вміст радіонуклідів, відповідального виробника цієї продукції і контролера, який перевіряв її на вміст радіонуклідів.

(Стаття 6 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 7. Заборона виробництва та реалізації радіоактивно забрудненої продукції і умови її використання та переробки

Виробництво та реалізація продукції, радіоактивна забрудненість якої перевищує допустимі рівні вмісту радіонуклідів, за винятком продукції науково-виробничого та дослідного характеру, забороняються.

У разі неможливості використання та переробки продукції, забрудненої радіонуклідами погляд затверджені допустимі рівні, вона підлягає вилученню та знищенню у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з відшкодуванням пов'язаних із цим витрат виробниками забрудненої продукції.

(Стаття 7 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 8. Інформація про рівні радіоактивного забруднення

Кабінет Міністрів України забезпечує громадянам України надання повної, своєчасної та достовірної інформації про рівні забруднення радіоактивними речовинами місцевостей, на яких вони проживають або працюють, про ступінь забрудненості радіонуклідами продуктів харчування та майна, про усі вимоги та умови додержання режиму радіаційної безпеки.

Органи громадського контролю можуть перевіряти достовірність зазначеної інформації.

РОЗДІЛ II**Статус осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи****Стаття 9. Визначення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи**

Особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є:

- 1) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;
- 2) потерпілі від Чорнобильської катастрофи — громадяни, включаючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Стаття 10. Визначення осіб, які належать до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС

Учасниками ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС вважаються громадяни, які безпосередньо брали участь у будь-яких роботах, пов'язаних з усуненням самої

аварії, її наслідків у зоні відчуження у 1986–1987 роках незалежно від кількості робочих днів, а у 1988–1990 роках — не менше 30 календарних днів, у тому числі проведенні евакуації людей і майна з цієї зони, а також тимчасово направлені або відряджені у зазначені строки для виконання робіт у зоні відчуження, включаючи військовослужбовців², працівники державних, громадських, інших підприємств, установ і організацій незалежно від їх відомчої підпорядкованості, а також ті, хто працював не менше 14 календарних днів у 1986 році на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві. Перелік цих пунктів визначається Кабінетом Міністрів України.

(Стаття 10 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92, із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 11. Визначення осіб, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи

До потерпілих від Чорнобильської катастрофи належать:

- 1) евакуйовані із зони відчуження (в тому числі особи, які на момент евакуації перебували у стані внутріутробного розвитку, після досягнення ними повноліття), а також відселені із зон безумовного (обов'язкового) і гарантованого добровільного відселення;
- 2) особи, які постійно проживали на територіях зон безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення на день аварії або прожили за станом на 1 січня 1993 року на території зони безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а на території зони гарантованого добровільного відселення — не менше трьох років, та відселені або самостійно переселилися з цих територій;
- 3) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а у зоні гарантованого добровільного відселення — не менше трьох років;
- 4) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у цій зоні не менше чотирьох років;
- 5) особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986–1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовими завданнями. Перелік видів робіт і місць, де виконувалися зазначені роботи, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

² Тут і надалі до військовослужбовців належать: особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці надстрокової служби, військовозобов'язані, призвані на військові збори, військовослужбовці-жінки, а також сержанти (старшини), солдати (матроси), які перебувають (перебували) на дійсній строковій службі у збройних силах, керівний і оперативний склад органів Комітету державної безпеки, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, а також інших військових формувань.

(Примітка до статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Крім осіб, зазначених у частині першій цієї статті, до потерпілих від Чорнобильської катастрофи належать неповнолітні діти, зазначені у статті 27 цього Закону. Після досягнення повноліття (в разі одруження або влаштування на роботу в передбачених чинним законодавством випадках до досягнення повноліття — за їх бажанням відповідно з часу одруження або влаштування на роботу) визначення статусу потерпілих від Чорнобильської катастрофи провадиться на умовах, визначених частиною першою цієї статті, а щодо потерпілих, яким в дитячому віці встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, визначення категорії провадиться відповідно до пункту 1 частини першої статті 14 цього Закону.

(Частина друга статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2400-III (2400-14) від 26.04.01)

(Стаття 11 в редакції законів України № 2532-XII від 01.07.92, № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 12. Встановлення причинного зв'язку між захворюванням, пов'язаним з Чорнобильською катастрофою, частковою або повною втратою працездатності громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, і Чорнобильською катастрофою

Причинний зв'язок між захворюванням, пов'язаним з Чорнобильською катастрофою, частковою або повною втратою працездатності громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, і Чорнобильською катастрофою визнається встановленим (незалежно від наявності дозиметричних показників чи їх відсутності), якщо його підтверджено під час стаціонарного обстеження постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи уповноваженою медичною комісією не нижче обласного рівня або спеціалізованими медичними установами Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, які мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України.

Неповнолітнім дітям, зазначеним у статті 27 цього Закону, в разі захворювання причинний зв'язок інвалідності з наслідками Чорнобильської катастрофи встановлюється відповідно до частини першої цієї статті.

На встановлення причинного зв'язку між погіршенням стану здоров'я і встановленням інвалідності та наслідками Чорнобильської катастрофи мають право особи, яким після досягнення повноліття не було надано відповідно до частини першої статті 11 цього Закону статусу потерпілих від Чорнобильської катастрофи, з числа:

- зазначених у пункті 2 статті 27 цього Закону; — народжених після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері мав підстави належати до 1 або 2 категорії постраждалих, або матір'ю, яка на час настання вагітності або під час вагітності мала підстави належати до 1 або 2 категорії постраждалих;
- хворих на рак щитовидної залози.

(Стаття 12 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 13. Обов'язок держави перед громадянами за шкоду, завдану внаслідок Чорнобильської катастрофи

Держава бере на себе відповідальність за завдану шкоду громадянам та зобов'язується відшкодувати її за:

(Абзац перший частини першої статті 13 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 1) пошкодження здоров'я або втрату працездатності громадянами та їх дітьми, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

- 2) втрату годувальника, якщо його смерть пов'язана з Чорнобильською катастрофою;
 3) матеріальні втрати, що їх зазнали громадяни та їх сім'ї у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, відповідно до цього Закону та інших актів законодавства України.

На державу покладаються також зобов'язання щодо своєчасного медичного обстеження, лікування і визначення доз опромінення учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи.

(Частина друга статті 13 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 14. Визначення категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, для встановлення пільг і компенсацій

Для встановлення пільг і компенсацій визначаються такі категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи:

- 1) інваліди з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи (статті 10, 11 і частина третя статті 12), щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, хворі внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеву хворобу, — категорія 1;
 (Пункт 1 частини першої статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2400-III (2400-14) від 26.04.01)
- 2) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали у зоні відчуження:
  - з моменту аварії до 1 липня 1986 року — незалежно від кількості робочих днів;
  - з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року — не менше 5 календарних днів;
  - у 1987 році — не менше 14 календарних днів, а також потерпілі від Чорнобильської катастрофи;
  - евакуйовані у 1986 році із зони відчуження (в тому числі особи, які на момент евакуації перебували у стані внутрішньоутробного розвитку, після досягнення ними повноліття);
- (Абзац п'ятий пункту 2 статті 14 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)
- особи, які постійно проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення, — категорія 2;
- 3) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали:
  - у зоні відчуження з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року — від 1 до 5 календарних днів;
  - у зоні відчуження в 1987 році — від 1 до 14 календарних днів;
  - у зоні відчуження в 1988–1990 роках — не менше 30 календарних днів;
  - на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві — не менше 14 календарних днів у 1986 році,

(Абзац п'ятий частини першої пункту 3 статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

а також потерпілі від Чорнобильської катастрофи (не віднесені до категорії 2), які:

- постійно проживали на територіях зон безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення на день аварії або які за станом на 1 січня 1993 року проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а на території зони гарантованого добровільного відселення — не менше трьох років та відселені або самостійно переселилися з цих територій;
- постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення за умови,

що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а у зоні гарантованого добровільного відселення — не менше трьох років, — категорія 3;
(Абзац восьмий частини першої пункту 3 статті 14 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 4) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у цій зоні не менше чотирьох років, — категорія 4.

(Пункт 4 частини першої статті 14 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Частина перша статті 14 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Крім встановлених цією статтею категорій осіб, право на пільги та компенсації, передбачені цим Законом, мають особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986–1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовими завданнями.

(Частина друга статті 14 в редакції законів України № 2532-XII від 01.07.92, № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Частина третю статті 14 виключено на підставі Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Громадяни, які брали участь у ліквідації інших ядерних аварій та випробувань, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, належать до категорій 1, або 2, або 3. Порядок визначення цих категорій встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Громадяни, які захворіли на променеву хворобу або захворювання яких пов'язане з переопроміненням внаслідок будь-якої аварії, порушення правил експлуатації обладнання з радіоактивною речовиною, порушення правил зберігання і захоронення радіоактивних речовин, які сталися не з вини потерпілих, якщо такий зв'язок встановлено медичними закладами, належать до категорій, зазначених у частині третій цієї статті.

Стаття 15. Підстави для визначення статусу громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Підставами для визначення статусу учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС є період роботи (служби) у зоні відчуження, що підтверджено відповідними документами.

Підставою для визначення статусу евакуйованих із зони відчуження, відселених і тих, які самостійно переселилися, відповідно до статті 4 є довідка про евакуацію, відселення, самостійне переселення.

Підставою для визначення статусу потерпілих від Чорнобильської катастрофи, які проживають або працюють на забруднених територіях, є довідка про період проживання, роботи на цих територіях.

Видача довідок про період роботи (служби) по ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, а також на територіях радіоактивного забруднення, про заробітну плату за цей період здійснюється підприємствами, установами та організаціями (військкоматами), а про період проживання на територіях радіоактивного забруднення, евакуацію, відселення, самостійне переселення — місцевими Радами народних депутатів на цих територіях.

Визначення рівнів забруднення, доз опромінення, відновлення їх шляхом розрахунку здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням відповідних державних органів та обласних державних адміністрацій.

(Стаття 15 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

РОЗДІЛ III

Єдина система реєстрації та медичного забезпечення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Стаття 16. Організація єдиного державного обліку осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

З метою найбільш ефективного вирішення завдань медико-соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, створюється Державний реєстр України (єдина інформаційна система), до складу якого входять соціологічні, дозиметричні і медичні підреєстри. Складовою частиною Державного реєстру України є Український військовий реєстр і його підрозділи, що ведуться Міністерством оборони України, Міністерством внутрішніх справ України та Службою безпеки України.

(Частина перша статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Головними завданнями Державного реєстру України є здійснення контролю за станом здоров'я, вивчення найближчих та віддалених медичних наслідків у осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Міністерства та інші центральні органи Державного управління, виконавчі комітети місцевих Рад народних депутатів, органи державної адміністрації, громадські організації передають у Державний реєстр України повну і вичерпну інформацію щодо осіб, визначених статтями 10, 11, 27 цього Закону, для включення в банк даних необхідних відомостей про календарні строки їх роботи, період проживання на радіоактивно забруднених територіях, про місце роботи, про дози опромінення.

Реєстраційний номер у Державному реєстрі України повідомляється громадянам, а також лікувальним закладам за місцем їх проживання або роботи.

Громадянам гарантується збереження лікарської таємниці щодо відомостей, які знаходяться в Державному реєстрі України.

Працівники Державного реєстру України несуть відповідальність згідно з чинним законодавством за розголошення відомостей щодо осіб, внесених до Державного реєстру України.

Положення про організацію і функціонування Державного реєстру України розробляється Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством України у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та затверджується Кабінетом Міністрів України.

(Частина сьома статті 16 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Стаття 16 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Стаття 17. Організація медичного обстеження і оздоровлення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціального забезпечення України, Міністерство народної освіти України, Міністерство вищої освіти України, державні, громадські організації, виконавчі комітети місцевих Рад

народних депутатів організують щорічне медичне обстеження (диспансеризацію), санаторно-курортне лікування всіх осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, запроваджують систему радіаційно-екологічного, медико-генетичного, медико-демографічного моніторингу на території України. Цими органами у регіонах найбільшого зосередження осіб, які постраждали, створюються спеціалізовані центри, в тому числі дитячі, для обстеження, лікування, соціально-психологічної реабілітації та проф-орієнтації потерпілих осіб.

Медикаменти і медичне обладнання, яке надходить цільовим призначенням на території радіоактивного забруднення, а також для спеціалізованих медичних закладів (в тому числі дитячих), в яких проходять лікування постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи (незалежно від місця їх розташування на території України), звільняються від усіх видів оподаткування і сплати мита.

Перелік таких спеціалізованих медичних закладів визначає Кабінет Міністрів України. (Частина друга статті 17 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, зобов'язані проходити обов'язкове обстеження в медичних закладах.

Громадяни, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, переогляд у медико-соціальній експертній комісії проходять залежно від рівнів розладу функцій організму, що встановлюється зазначеною комісією, через 3–5 років. При стійких незворотних морфологічних змінах та порушеннях функцій органів і систем організму, несефективності будь-яких видів реабілітаційних заходів, а також після досягнення пенсійного віку, в тому числі на пільгових умовах, група інвалідності встановлюється безстроково.

(Частина четверта статті 17 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Потерпілі діти, яким було встановлено причинний зв'язок інвалідності з наслідками Чорнобильської катастрофи, проходять переогляд у спеціалізованій медико-соціальній експертній комісії по досягненні ними 18 років, незалежно від терміну, на який їм було встановлено інвалідність у дитячому віці.

(Статтю 17 доповнено частиною згідно із Законом України № 2400-III (2400-14) від 26.04.01)

Громадянам, які перенесли променеву хворобу будь-якого ступеня і внаслідок цього стали інвалідами I або II групи, інвалідність встановлюється безстроково незалежно від віку.

За бажанням інвалідів їх переогляд проводиться в будь-який час.

У разі якщо при черговому переогляді у медико-соціальній експертній комісії громадянам не підтверджено будь-яку групу інвалідності, зазначеним громадянам гарантується працевлаштування чи перекваліфікація.

(Статтю 17 доповнено частиною сьомою згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 18. Норми харчування у спеціалізованих лікувальних, лікувально-санаторних і курортних закладах

Для громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, Кабінетом Міністрів України за рекомендаціями Міністерства охорони здоров'я України встановлюються додаткові норми раціонального харчування у спеціалізованих лікувальних, лікувально-санаторних і курортних закладах.

РОЗДІЛ IV

Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Загальні компенсації та пільги

Стаття 19. Надання компенсацій та пільг громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Компенсації та пільги, встановлені в даному розділі, стосуються всіх громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, відповідно до встановлених категорій.

(Частина перша статті 19 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Частину другу статті 19 виключено на підставі Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 20. Компенсації та пільги громадянам, віднесеним до категорії I

Особам, віднесеним до категорії I (пункт I статті 14), надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги:

(Абзац перший частини першої статті 20 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 1) безплатне придбання ліків за рецептами лікарів;
- 2) безплатне позачергове зубопротезування (за винятком зубопротезування із дороговартісних металів та прирівняних по вартості до них, що визначається Міністерством охорони здоров'я України);
(Пункт 2 частини першої статті 20 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)
- 3) першочергове обслуговування у лікувально-профілактичних закладах та аптеках;
- 4) позачергове щорічне безплатне надання санаторно-курортних путівок або одержання за їх бажанням грошової компенсації в розмірі середньої вартості путівки в Україні. Порядок надання путівок та розмір їх середньої вартості визначаються Кабінетом Міністрів України;

(Пункт 4 частини першої статті 20 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 5) користування при виході на пенсію та зміні місця роботи поліклініками, до яких вони були прикріплені під час роботи;
- 6) щорічне медичне обслуговування, диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів, лікування в спеціалізованих стаціонарах;
- 7) переважне право залишення на роботі при вивільненні працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, в тому числі при ліквідації, реорганізації або перепрофілюванні підприємства, установи, організації, скороченні чисельності або штату працівників, а також на працевлаштування.

У разі вивільнення працівників у зв'язку з ліквідацією, реорганізацією або перепрофілюванням підприємства, установи, організації, скороченням чисельності або штату працівників їм виплачується допомога в розмірі трикратної середньомісячної заробітної плати, а також зберігається за їх бажанням посадовий оклад, тарифна ставка (оклад) на новому місці роботи, але не більше одного року. Їм також гарантується працевлаштування з урахуванням їх побажань або можливість навчання нових професій (спеціальностей) із збереженням у встановленому порядку середньої заробітної плати за останнім місцем роботи за весь період перепідготовки, але не більше одного року.

При переведенні у зв'язку із станом здоров'я на нижчеоплачувану роботу зазначеним працівникам виплачується різниця між попереднім заробітком і заробітком на новій роботі до встановлення інвалідності або одужання, але не більше одного року;

(Пункт 7 частини першої статті 20 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

- 8) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від страхового стажу;
(Пункт 8 частини першої статті 20 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 429-IV (429-15) від 16.01.03)
- 9) виплата працюючим інвалідам допомоги по тимчасовій непрацездатності до 4 місяців підряд або до 5 місяців у календарному році;
- 10) позачергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов (включаючи сім'ї загиблих або померлих громадян). Особи, зазначені в цьому пункті, забезпечуються жилою площею протягом року з дня подання заяви, для чого місцеві Ради щорічно виділяють 15 відсотків всього збудованого житла (в тому числі підприємствами, установами, організаціями, незалежно від форми власності). Кабінет Міністрів України щорічно виділяє обласним державним адміністраціям цільовим призначенням капітальні вкладення відповідно до кількості сімей, що потребують поліпшення житлових умов. Фінансування будівництва здійснюється з Державного бюджету України.
(Абзац перший пункту 10 частини першої статті 20 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)
- Крім загальних підстав, передбачених законодавством України, такими, що потребують поліпшення житлових умов, визнаються особи, які забезпечені жилою площею нижче рівня середньої забезпеченості громадян у даному населеному пункті або які проживають у комунальних квартирах.
- Особам, які перенесли променеву хворобу будь-якого ступеня або стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, які потребують поліпшення житлових умов, надається додаткова жила площа у вигляді окремої кімнати.
(Абзац третій пункту 10 частини першої статті 20 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)
- Сім'я, що втратила годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи, має право на додаткову жилу площу, порядок надання і розмір якої визначається Кабінетом Міністрів України.
- Передбаченими цим пунктом пільгами щодо забезпечення житлом громадяни мають право скористатися лише один раз;
(Пункт 10 частини першої статті 20 доповнено абзацом п'ятим згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)
- 11) 50-процентна знижка плати за користування житлом (квартирної плати), телефоном (в тому числі щодо оплати послуг електрозв'язку за місцеві телефонні розмови з квартирних телефонів при похвилинному обліку їх тривалості) та комунальними послугами (водопостачання, газ, електрична, теплова енергія та інші послуги) ними і членами їх сім'ї у жилих будинках (квартирах) усіх форм власності в межах норм, передбачених законодавством. До членів сім'ї належать дружина (чоловік) і неповнолітні діти (до 18 років).
(Абзац перший пункту 11 частини першої статті 20 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92, в редакції законів України № 230/96-ВР від 06.06.96, № 2400-III (2400-14) від 26.04.01)
(Абзац другий пункту 11 частини першої статті 20 виключено на підставі Закону України № 2400-III (2400-14) від 26.04.01)

Особам, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення, відшкодується 50 процентів вартості палива, придбаного в межах норм, встановлених для продажу населенню.

У разі проживання у гуртожитку оплата за проживання провадиться у розмірі 50 процентів встановленої плати;

(Пункт 11 частини першої статті 20 доповнено абзацом четвертим згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 12) передача безплатно в приватну власність займаних ними та їх сім'ями квартир (будинків) державного та громадського житлового фонду незалежно від того, чи є зазначена особа наймачем чи членом сім'ї наймача. Зазначена пільга може бути використана один раз;
(Пункт 12 частини першої статті 20 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)
- 13) позачергове безплатне забезпечення автомобілем (марка автомобіля визначається Кабінетом Міністрів України) інвалідів I групи, а також інвалідів II групи у разі наявності відповідних медичних показань. Інваліди II групи за відсутності медичних показань мають право на забезпечення автомобілем у порядку загальної черги для всіх категорій інвалідів. За бажанням інваліда він може бути забезпечений автомобілем іншої марки з оплатою різниці у вартості. Забезпечення автомобілем провадиться, якщо інвалід не має в особистому користуванні автомобіля та за умови, що протягом семи років перед зверненням інвалід не купував нового автомобіля;
(Пункт 13 частини першої статті 20 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)
- 14) забезпечення продуктами харчування за медичними нормами з обов'язковим прикріпленням до відповідних магазинів за місцем проживання. Зазначеним особам компенсується 50 процентів вартості продуктів харчування за медичними нормами, встановлюваними Міністерством охорони здоров'я України;
- 15) безплатне користування всіма видами міського та приміського транспорту (крім таксі, в яких число посадочних місць для пасажирів не більше 9) на території України;
(Пункт 15 частини першої статті 20 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)
- 16) одержання лікарняного листка на весь період лікування в санаторіях і спеціалізованих лікувальних закладах з урахуванням часу проїзду туди й назад, з виплатою допомоги по державному соціальному страхуванню незалежно від того, ким і за чий рахунок видано путівку;
- 17) позачергове обов'язкове забезпечення їх дітей місцями у дошкільних закладах незалежно від відомчої підпорядкованості;
- 18) звільнення від сплати податків і мита всіх видів;
(Дію пункту 18 частини першої статті 20 зупинено у частині звільнення від сплати ввізного мита, митних та акцизних зборів і податку на добавлену вартість з товарів, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України згідно із Законом України № 581/96-ВР від 11.12.96)
(Пункт 18 частини першої статті 20 втратив чинність в частині звільнення від сплати ввізного мита, митних та акцизних зборів і податку на добавлену вартість з підакцизних товарів, що імпортуються на підставі Закону України № 498/95-ВР від 22.12.95)
(Зупинено дію з 06.01.93 пункту 18 статті 20 в частині звільнення від оподаткування доходів згідно з Декретом КМУ № 43-93 від 30.04.93);
- 19) безплатний проїзд один раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним або повітряним, або залізничним, або водним транспортом з правом першочергового придбання квитків;
(Пункт 19 частини першої статті 20 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

- 20) обов'язкове (протягом року після подання заяви) відведення місцевими Радами земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва для тих, хто потребує поліпшення житлових умов та перебуває на квартирному обліку, а також відведення земельних ділянок для ведення особистого підсобного господарства, садівництва і городництва, будівництва індивідуальних гаражів і дач;
(Пункт 20 частини першої статті 20 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)
(Дію пункту 21 статті 20 зупинено на 2001 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 50 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 1 і 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)
(Дію пункту 21 статті 20 зупинено на 2000 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 50 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 1 і 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)
(Дію пункту 21 статті 20 зупинено на 1999 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 50 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 1 і 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)
- 21) одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 50 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів незалежно від того, кому з членів сім'ї відведено земельну ділянку чи хто з них є членом кооперативу. Вказані пільги можуть бути використані один раз;
- 22) використання чергової відпустки у зручний для них час, а також отримання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком 14 робочих днів на рік;
- 23) позачерговий протягом року вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів для тих, хто потребує поліпшення житлових умов, до кооперативів по будівництву та експлуатації колективних гаражів, стоянок для транспортних засобів та їх технічного обслуговування, до садівницьких товариств, а також право на позачергове придбання садових будинків або матеріалів для їх будівництва, для індивідуальної забудови. У випадку одержання житла права, передбачені пунктом 10 цієї статті, втрачаються,

якщо житлові умови поліпилились настільки, що відпали підстави для надання іншого жилого приміщення.

Передбаченими цим пунктом пільгами по забезпеченню житлом громадяни мають право скористатися один раз;

(Пункт 23 частини першої статті 20 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 24) першочергове обслуговування у закладах, на підприємствах, в установах, організаціях зв'язку, технічного обслуговування і ремонту транспортних засобів, служби побутової, торгівлі, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;
- 25) першочергове придбання промислових товарів підвищеного попиту, в тому числі легкового автомобіля, мотоцикла, моторного човна, телевізора, холодильника, меблів, пральної машини, пылососа у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;
- 26) вступ поза конкурсом до державних вищих закладів освіти, професійно-технічних закладів освіти та на курси для професійного навчання з обов'язковим наданням гуртожитку на час навчання для тих, хто не має житла, і гарантованою виплатою стипендії, підвищеної на 100 процентів, незалежно від місця навчання на території України. Особи, які закінчили середні та професійно-технічні заклади освіти з відзнакою (відмінними оцінками), приймаються без екзаменів до державних вищих закладів освіти за результатами співбесіди. Зазначені особи навчаються в цих закладах освіти за рахунок держави;
- 27) позачергове влаштування в заклади соціального захисту, а також на обслуговування службами соціального захисту вдома, якщо хворий не має близьких родичів, які проживають з ним.

У разі неможливості організації такого обслуговування закладами соціального захисту відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за хворим;

(Пункт 27 частини першої статті 20 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 28) позачергове встановлення телефону з оплатою 50 процентів вартості його встановлення;
- (Дію пункту 29 статті 20 зупинено на 2001 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 50 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 1 і 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)
- (Дію пункту 29 статті 20 зупинено на 2000 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 50 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також надання безпроцентної позики для ор-

ганізації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 1 і 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)

(Дію пункту 29 статті 20 зупинено на 1999 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 50 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 1 і 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)

- 29) надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства. Вказана пільга може бути використана один раз;
- 30) погашення несплаченої частини безпроцентної позики на господарське обзаведення в розмірі до 5 тисяч карбованців на сім'ю, яку одержали евакуйовані з 30-кілометрової зони, за рахунок держави;
- 31) оплата лікарняних листків по тимчасовій непрацездатності особам, які є учасниками ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, нараховується за їх бажанням з середнього фактичного заробітку, який вони одержували під час роботи по ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, без обмеження двома тарифними ставками або посадовими окладами.

У такому ж порядку оплата лікарняних листків провадиться і особам, тимчасова непрацездатність яких настала внаслідок загального захворювання;

(Пункт 32 частини першої статті 20 виключено на підставі Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Пільги, передбачені пунктами 1, 2, 17, 26, 27 цієї статті, поширюються на неповнолітніх дітей померлих громадян, віднесених до категорії 1, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою. Пільги, передбачені пунктами 5, 7, 8, 11, 12, 20, 23 і 27 цієї статті, надаються дружині (чоловіку) померлого громадянина, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою, або опікуну (на час опікуєтва) дітей померлого. Дружині (чоловіку) померлого громадянина, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою, а також опікуну дітей померлого видається посвідчення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

(Частина друга статті 20 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96, із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2400-III (2400-14) від 26.04.01)

Стаття 21. Компенсації та пільги громадянам, віднесеним до категорії 2

Особам, віднесеним до категорії 2 (пункт 2 статті 14), надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги:

(Абзац перший частини першої статті 21 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Дію пункту 1 статті 21 зупинено на 2001 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 50 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 1 і 2 осіб,

які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)

(Дію пункту 1 статті 21 зупинено на 2000 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 50 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 1 і 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)

(Дію пункту 1 статті 21 зупинено на 1999 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 50 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 1 і 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)

1) пільги, передбачені пунктами 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31 статті 20;

(Пункт 1 частини першої статті 21 із змінами, внесеними згідно із раціонами України № 2532-XII від 01.07.92, № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Зупинено дію з 06.01.93 пункту 1 частини першої статті 21 щодо пільги, передбаченої пунктом 18 статті 20 цього Закону згідно з Декретом Кабінету Міністрів України № 43-93 від 30.04.93)

(Дію пункту 2 статті 21 зупинено на 2001 рік в частині виплати громадянам, віднесеним до категорії 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, грошової компенсації в розмірі середньої вартості путівки в Україні згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)

(Дію пункту 2 статті 21 зупинено на 2000 рік в частині виплати громадянам, віднесеним до категорії 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, грошової компенсації в розмірі середньої вартості путівки в Україні згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)

(Дію пункту 2 статті 21 зупинено на 1999 рік в частині виплати громадянам, віднесеним до категорії 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, грошової компенсації в розмірі середньої вартості путівки в Україні згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)

(Дію пункту 2 статті 21 зупинено на 1998 рік в частині виплати громадянам, віднесеним до категорії 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, грошової компенсації в розмірі середньої вартості путівки в Україні на підставі Закону України № 796/97-ВР від 30.12.97)

(Зупинено на 1997 рік дію пункту 2 статті 21 в частині виплати громадянам, віднесеним до категорії 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, грошової компенсації в розмірі середньої вартості путівки в Україні згідно із Законом України № 404/97-ВР від 27.06.97)

(Зупинено на 1995, 1996 рік дію пункту 2 статті 21 в частині виплати громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, компенсації середньої вартості путівки для самостійного санаторно-курортного лікування чи відпочинку згідно із законами України № 126/95-ВР від 06.04.95, № 96/96-ВР від 22.03.96)

2) першочергове щорічне безплатне надання санаторно-курортних путівок або путівок на відпочинок чи одержання за їх бажанням грошової компенсації в розмірі середньої вартості путівки в Україні.

Порядок надання путівок та розмір їх середньої вартості визначаються Кабінетом Міністрів України;

(Пункт 2 частини першої статті 21 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 3) позачергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов.

Крім загальних підстав, передбачених законодавством України, такими, що потребують поліпшення житлових умов, визнаються особи, які забезпечені жилою площею нижче рівня середньої забезпеченості громадян у даному населеному пункті або які проживають у комунальних квартирах.

Сім'я, що втратила годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи, має право на додаткову жилу площу, порядок надання і розмір якої визначається Кабінетом Міністрів України.

Передбаченими цим пунктом пільгами щодо забезпечення житлом громадяни мають право скористатися один раз;

(Пункт 3 частини першої статті 21 доповнено абзацом четвертим згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 4) 50-процентна знижка вартості проїзду один раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним, або повітряним, або залізничним, або водним транспортом;
(Пункт 4 частини першої статті 21 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

- 5) першочергове встановлення телефону з оплатою 50 процентів вартості його встановлення;

- 6) забезпечення продуктами харчування за фізіологічними нормами з обов'язковим прикріпленням до відповідних магазинів за місцем проживання. Зазначеним особам компенсується 25 процентів вартості продуктів харчування за фізіологічними нормами, встановлюваними Міністерством охорони здоров'я України;

(Пункт 6 частини першої статті 21 із змінами, внесеними згідно із законами України № 2532-XII від 01.07.92, № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 7) (Дію пункту 7 статті 21 зупинено на 2001 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 25 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)

(Дію пункту 7 статті 21 зупинено на 2000 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 25 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)

(Дію пункту 7 статті 21 зупинено на 1999 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 25 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів громадянами, віднесеними до категорії 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)

- 7) одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове (кооперативне) будівництво із розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї з погашенням 25 процентів позики за рахунок державного бюджету, а також безпроцентної позики для будівництва садових будинків та благоустрою садових ділянок, будівництва індивідуальних гаражів незалежно від того, кому з членів сім'ї відведено земельну ділянку чи хто з них є членом кооперативу.

Вказані пільги можуть бути використані один раз;

- 8) відшкодування у встановленому законодавством порядку втраченого заробітку, який вони мали до ушкодження здоров'я, якщо захворювання або каліцтво, що виникли у зв'язку з виконанням робіт, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, призвели до стійкої втрати професійної працездатності (без встановлення інвалідності), що встановлено уповноваженою медичною комісією;
(Пункт 8 частини першої статті 21 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)
- 9) безплатне користування всіма видами міського та приміського транспорту (крім таксі) на території України для учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які належать до категорії 2.

(Пункт 9 частини першої статті 21 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Пільги, передбачені пунктами 1, 2, 17, 26, 27 статті 20, поширюються на неповнолітніх дітей померлих громадян, віднесених до категорії 2, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою. Пільги, передбачені пунктами 5, 7, 8, 11, 12, 20, 23 і 27 статті 20, надаються дружині (чоловіку) померлого громадянина, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою, або опікуну (на час опікунства) дітей померлого. Дружині (чоловіку) померлого громадянина, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою, а також опікуну дітей померлого видається посвідчення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

(Частина друга статті 21 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96, із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2400-III (2400-14) від 26.04.01)

Стаття 22. Компенсації та пільги громадянам, віднесеним до категорії 3

Особам, віднесеним до категорії 3 (пункт 3 статті 14), надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги:

(Абзац перший частини першої статті 22 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 1) пільги, передбачені пунктами 1, 2, 3, 5, 6, 8, 17, 20, 27 статті 20, а також пунктом 7 статті 20 для учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які належать до категорії 3;

(Пункт 1 статті 22 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

(Дію пункту 2 статті 22 зупинено на 2001 рік в частині безплатного надання, або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою, чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей, згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)

(Дію пункту 2 статті 22 зупинено на 2000 рік в частині безплатного надання, або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою, чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених від-

повідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей, згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)

(Дію пункту 2 статті 22 зупинено на 1999 рік в частині безплатного надання, або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою, чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей, згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)

(Дію пункту 2 статті 22 зупинено на 1998 рік в частині безплатного надання або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей Закону, на підставі Закону України № 796/97-ВР від 30.12.97)

(Зупинено на 1997 рік дію пункту 2 статті 22 в частині безплатного надання, або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою, чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей Закону, згідно із Законом України № 404/97-ВР від 27.06.97)

(Зупинено на 1995 рік дію пункту 2 статті 22 в частині безплатного або пільгового забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, санаторно-курортними путівками чи путівками на відпочинок або виплати компенсації для самостійного санаторно-курортного лікування чи відпочинку, згідно із Законом України № 126/95-ВР від 06.04.95)

- 2) першочергове щорічне забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою або путівкою на відпочинок чи одержання за їх бажанням грошової компенсації в розмірі 70 процентів середньої вартості путівки в Україні.

Порядок надання путівок та розмір їх середньої вартості визначаються Кабінетом Міністрів України;

(Пункт 2 частини першої статті 22 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 3) щорічне отримання відпустки строком до 14 робочих днів без збереження заробітної плати одному з батьків, які мають неповнолітніх дітей і проживають на територіях зон радіоактивного забруднення;
- 4) першочерговий вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів (у м. Києві та курортних місцевостях — за наявності прописки) для тих, хто потребує поліпшення житлових умов;

(Дію пункту 5 статті 22 зупинено на 2001 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове будівництво громадянами, віднесеними до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)

(Дію пункту 5 статті 22 зупинено на 2000 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове будівництво громадянами, віднесеними до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)

(Дію пункту 5 статті 22 зупинено на 1999 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове будівництво громадянами, віднесеними до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)

- 5) одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове будівництво незалежно від того, кому з членів сім'ї відведено земельну ділянку. Вказана пільга може бути використана один раз;
- 6) зарахування поза конкурсом при одержанні позитивних оцінок на вступних екзаменах у заклади освіти осіб з числа потерпілих від Чорнобильської катастрофи, які проживають на територіях радіоактивного забруднення і направлені на навчання згідно з планом цільової підготовки або договорами з підприємствами. Зазначені особи навчаються за рахунок держави.

Студентам із числа потерпілих від Чорнобильської катастрофи гарантується надання гуртожитку, якщо вони не мають житла, а також виплата стипендії, підвищеної на 100 процентів, незалежно від місця навчання на території України;

(Пункт 6 частини першої статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 7) забезпечення продуктами харчування відповідно до фізіологічних норм, а також забезпечення продуктами харчування, які мають радіопротекторні властивості, тих, хто проживає на територіях радіоактивного забруднення;
- 8) пріоритетне забезпечення промисловими товарами тривалого користування, перелік і порядок продажу яких визначається Кабінетом Міністрів України;
- 9) взяття на квартирний облік громадян, які проживають у комунальних квартирах, незалежно від розміру житлової площі;
- 10) передача в особисту власність жилих будинків та жилих приміщень державного і громадського житлового фонду, в які відселені або самостійно переселилися громадяни, відповідно до статті 4 цього Закону, незалежно від розміру займаної площі;

- 11) передача громадянам, які відпрацювали на території зони гарантованого добровільного відселення не менш як три роки, безплатно в приватну власність квартир (будинків) державного та громадського житлового фонду, які вони займають у цій зоні;

(Пункт 11 частини першої статті 22 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Дію пункту 12 статті 22 зупинено на 2001 рік в частині надання пільгової позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 3 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)

(Дію пункту 12 статті 22 зупинено на 2000 рік в частині надання пільгової позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 3 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)

(Дію пункту 12 статті 22 зупинено на 1999 рік в частині надання пільгової позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства громадянам, віднесеним до категорії 3 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)

- 12) надання пільгової позики для організації підприємницької діяльності, селянського (фермерського) господарства. Розмір пільгових процентних ставок по наданих позиках встановлюється Кабінетом Міністрів України. Вказана пільга може бути використана один раз;

(Дію пункту 13 статті 22 зупинено на 2001 рік в частині безплатного надання, або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою, чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей, згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)

(Дію пункту 13 статті 22 зупинено на 2000 рік в частині безплатного надання, або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою, чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей, згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)

(Дію пункту 13 статті 22 зупинено на 1999 рік в частині безплатного надання, або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою, чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей, згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)

(Дію пункту 13 статті 22 зупинено на 1998 рік в частині безплатного надання або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою, чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей Закону, на підставі Закону України № 796/97-ВР від 30.12.97)

(Зупинено на 1997 рік дію пункту 13 статті 22 в частині безплатного надання, або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою, чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей Закону, згідно із Законом України № 404/97-ВР від 27.06.97)

(Зупинено на 1995 рік дію пункту 13 статті 22 в частині безплатного або пільгового забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, санаторно-курортними путівками чи путівками на відпочинок або виплати компенсації для самостійного санаторно-курортного лікування чи відпочинку, згідно із Законом України № 126/95-ВР від 06.04.95)

особам, які постійно проживають до відселення чи самостійного переселення або постійно працюють на території зон відчуження, безумовного (обов'язкового) і гарантованого добровільного відселення, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а у зоні гарантованого добровільного відселення — не менше трьох років, — надання пільг, передбачених пунктом 18 статті 20, а також позачергове щорічне безплатне надання санаторно-курортних путівок чи одержання за їх бажанням грошової компенсації в розмірі середньої вартості путівки в Україні.

- 13) Порядок надання путівок та розмір їх середньої вартості визначаються Кабінетом Міністрів України;
(Пункт 13 частини першої статті 22 із змінами, внесеними згідно із законами України № 2532-XII від 01.07.92, № 230/96-ВР від 06.06.96)
- 14) відшкодування 50 процентів вартості палива, придбаного в межах норм, встановлених для продажу населенню, особам, які проживають на територіях радіоактивного забруднення до відселення у будинках, що не мають центрального опалення;
(Пункт 14 частини першої статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)
- 15) звільнення від плати за землю.

(Частину першу статті 22 доповнено пунктом 15 згідно із Законом України № 3180-XII від 05.05.93)

Пільги, передбачені пунктами 1, 2, 17, 26, 27 статті 20, поширюються на неповнолітніх дітей померлих громадян з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, віднесених до категорії 3, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою. Пільги, передбачені пунктами 5, 7, 8, 11, 12, 20, 23 і 27 статті 20, надаються дружині (чоловіку) померлих громадян з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, віднесених до категорії 3, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою, або опікуну (на час опікунства) дітей померлих громадян. Дружині (чоловіку) померлого громадянина, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою, а також опікуну дітей померлого видається посвідчення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

(Частина друга статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96, із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2400-III (2400-14) від 26.04.01)

Стаття 23. Компенсації та пільги громадянам, віднесеним до категорії 4

Особам, віднесеним до категорії 4 (пункт 4 статті 14), надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги:

(Дію пункту 1 статті 23 зупинено на 2001 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове будівництво громадянами, віднесеними до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)

(Дію пункту 1 статті 23 зупинено на 2000 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове будівництво громадянами, віднесеними до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи згідно, із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)

(Дію пункту 1 статті 23 зупинено на 1999 рік в частині одержання безпроцентної позики на індивідуальне житлове будівництво громадянами, віднесеними до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)

- 1) пільги, передбачені пунктами 1, 3, 5, 6, 8 статті 20, пунктами 3, 5, 6, 7, 15 статті 22; (Дію пункту 2 статті 23 зупинено на 2001 рік в частині безплатного надання або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей, згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)
(Дію пункту 2 статті 23 зупинено на 2000 рік в частині безплатного надання або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей, згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)
(Дію пункту 2 статті 23 зупинено на 1999 рік в частині безплатного надання або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей, згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)
(Дію пункту 2 статті 23 зупинено на 1998 рік в частині безплатного надання або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей Закону, на підставі Закону України № 796/97-ВР від 30.12.97)
(Зупинено на 1997 рік дію пункту 2 статті 23 в частині безплатного надання, або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою, чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей Закону, згідно із Законом України № 404/97-ВР від 27.06.97)
- 2) першочергове щорічне забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою або путівкою на відпочинок чи компенсація за їх бажанням 50 процентів середньої вартості путівки в Україні.
Порядок надання путівок та розмір їх середньої вартості визначаються Кабінетом Міністрів України;
- 3) першочергове зубопротезування із зниженням його вартості на 50 процентів (за винятком зубопротезування із дорогоцінних металів та матеріалів, прирівняних за вартістю до них, що визначається Міністерством охорони здоров'я України);

4) відшкодування 50 процентів вартості палива, придбаного в межах установлених норм, особам, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;

5) передача громадянам, які відпрацювали на території зони посиленого радіоекологічного контролю не менш як п'ять років, безоплатно в приватну власність житла, яке вони займають у цій зоні.

(Частина перша статті 23 із змінами, внесеними згідно із законами України № 2532-XII від 01.07.92, № 3180-XII від 05.05.93, № 126/95-ВР від 06.04.95, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Частина друга статті 23 втратила чинність в частині звільнення від сплати ввізного мита, митних та акцизних зборів і податку на добавлену вартість з підакцизних товарів, що імпортуються, на підставі Закону України № 498/95-ВР від 22.12.95)

(Дію частини другої статті 23 зупинено у частині звільнення від сплати ввізного мита, митних та акцизних зборів і податку на добавлену вартість з товарів, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України, згідно із Законом України № 581/96-ВР від 11.12.96)

Особи, які постійно проживають та постійно працюють або постійно проживають у зоні посиленого радіоекологічного контролю, звільняються від сплати податків і мита всіх видів, а особи, які постійно працюють, але не проживають у зоні посиленого радіоекологічного контролю, звільняються від сплати прибуткового податку, — за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали у цій зоні не менше чотирьох років.

(Частина друга статті 23 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Усі компенсації та пільги, передбачені цією статтею, надаються громадянам на час постійного проживання або постійної роботи чи постійного навчання у зоні посиленого радіоекологічного контролю.

(Частина третя статті 23 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3180-XII від 05.05.93, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Дію статті 24 зупинено на 2001 рік в частині безплатного надання або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей, згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)

(Дію статті 24 зупинено на 2000 рік в частині безплатного надання або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей, згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)

(Дію статті 24 зупинено на 1999 рік в частині безплатного надання або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою чи путівкою на відпочинок громадян, віднесених відповідно до категорії 3 і 4 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та осіб, які працю-

вали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (крім осіб, що мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та супроводжують потерпілих дітей віком до 10 років на санаторно-курортне лікування), або виплати за їх бажанням грошової компенсації у розмірах, передбачених у зазначених пунктах статей згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)

Пільги особам, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС Особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986–1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовими завданнями, надаються гарантовані державою пільги та компенсації, передбачені пунктами 1, 6, 8, 20 і 27 статті 20, пунктом 15 статті 22 і пунктом 2 статті 23.

(Стаття 24 із змінами, внесеними згідно із законами України № 3180-XII від 05.05.93, № 2532-XII від 01.07.92, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 25. Проходження військової служби особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Особи призовного віку, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, не направляються для проходження військової служби на території з підвищеними рівнями радіоактивного забруднення, а також у військові частини з ядерними установками або іншими джерелами іонізуючого опромінення, надвисокими частотами і компонентами реактного пального.

Військовослужбовцям строкової служби, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, надаються обов'язкові щорічні відпустки тривалістю не менш як 30 днів без урахування часу проїзду.

Військовослужбовці строкової служби, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, проходять обов'язкове щорічне медичне обстеження.

(Статтю 26 виключено на підставі Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

РОЗДІЛ V

Захист дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи

Стаття 27. Визначення дітей, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи

До дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи, належать неповнолітні діти, які:

- 1) евакуйовані із зони відчуження, у тому числі діти, які на момент евакуації знаходились у стані внутріутробного розвитку;
- 2) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше одного року у зоні безумовного (обов'язкового) відселення;
- 3) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше двох років у зоні гарантованого добровільного відселення;
- 4) проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше трьох років у зоні посиленого радіоекологічного контролю;

- 5) народились після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері мав підстави належати до категорії 1, 2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, або народжені матір'ю, яка на час настання вагітності або під час вагітності мала підстави належати до категорії 1, 2 або 3 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи;
  - 6) хворі на рак щитовидної залози незалежно від дозиметричних показників, а також хворі на променеву хворобу;
  - 7) одержали дозу опромінення щитовидної залози внаслідок Чорнобильської катастрофи, яка перевищує рівні, встановлені Міністерством охорони здоров'я України.
- (Стаття 27 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 28. Лікування потерпілих дітей

Рятування, лікування та реабілітація (включаючи психологічну) потерпілих дітей дошкільного і шкільного віку визнаються пріоритетними напрямками в усіх медичних програмах і заходах, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи.

Лікування потерпілих дітей забезпечується на базі кращих вітчизняних санаторно-курортних закладів, спеціалізованих медичних центрів, обладнаних сучасним діагностичним і лікувальним устаткуванням, з сучасними лікарськими засобами, із залученням до роботи в них найдосвідченіших вітчизняних та зарубіжних спеціалістів із своїми методами, устаткуванням та медикаментами.

Стаття 29. Забезпечення потерпілих дітей продуктами харчування

Потерпілі діти забезпечуються відповідно до фізіологічних норм, встановлених Міністерством охорони здоров'я України, продуктами харчування, а також харчовими додатками, які сприяють виведенню радіонуклідів з організму в порядку, передбаченому статтею 30 цього Закону.

(Стаття 29 із змінами, внесеними згідно із законами України № 2532-XII від 01.07.92, № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 30. Пільги та компенсації потерпілим дітям та їх батькам

Потерпілим дітям, зазначеним у пунктах 1–6 статті 27 цього Закону, та їх батькам надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги:

(Абзац перший частини першої статті 30 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 1) повне державне забезпечення дітей до вступу їх до школи (не старше 8 років) шляхом безплатного виховання (утримання) їх у державних та комунальних дошкільних навчальних закладах і надання щомісячної грошової допомоги, розмір якої визначається Кабінетом Міністрів України;
- (Пункт 1 частини першої статті 30 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96, із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2400-III (2400-14) від 26.04.01)
- 2) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворою дитиною віком до 14 років — у розмірі 100 процентів середньої заробітної плати (доходу) незалежно від страхового стажу за весь період хвороби, включаючи санаторно-курортне лікування, одному з батьків або особі, яка їх замінює, якщо дитина потребує догляду батьків згідно з медичним висновком закладу охорони здоров'я, в якому дитина лікується чи перебуває на диспансерному обліку;

(Пункт 2 частини першої статті 30 в редакції законів України № 230/96-ВР від 06.06.96, № 429-IV (429-15) від 16.01.03)

- 3) безплатний проїзд у межах України на всіх видах транспорту (крім таксі) дитині та особі, яка супроводжує хвору дитину до місця лікування (реабілітації), оздоровлення та назад (за направленням медичних закладів), з правом позачергового придбання квитків; (Пункт 3 частини першої статті 30 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 4) безплатне придбання ліків за рецептами лікарів, а також безплатне позачергове зубопротезування (за винятком зубопротезування із дорогоцінних металів та матеріалів, прирівняних до них за вартістю, що визначається Міністерством охорони здоров'я України);

(Пункт 4 частини першої статті 30 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 5) щорічне безплатне забезпечення потерпілих дітей за місцем роботи одного з батьків путівками на оздоровлення строком до двох місяців.

Потерпілі діти віком до 10 років забезпечуються путівками разом з одним із батьків або особою, яка їх замінює, за умови, що останні належать до постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи. У разі неможливості надання путівки виплачується компенсація у розмірі середньої вартості путівки в Україні.

Порядок надання путівок та розмір їх середньої вартості визначаються Кабінетом Міністрів України.

(Абзац другий пункту 5 частини першої статті 30 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

При цьому, в разі недостатньої тривалості щорічної відпустки одному з батьків або особі, яка доглядає за потерпілою дитиною, надається додаткова відпустка без збереження заробітної плати.

(Пункт 5 частини першої статті 30 доповнено абзацом третім згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92)

- 6) щомісячна виплата 50 процентів мінімальної заробітної плати незалежно від інших виплат на кожну дитину шкільного віку, яка евакуйована із зони відчуження або народилася після 26 квітня 1986 року від батька, який на час настання вагітності матері має підстави належати до категорії 1 або 2, або матері, яка на час настання вагітності або під час вагітності має підстави належати до категорії 1 або 2, а також на кожну дитину, яка проживала у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення;

(Пункт 6 частини першої статті 30 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

(Пункт 7 частини першої статті 30 виключено на підставі Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 8) щомісячна виплата мінімальної заробітної плати сім'ям на кожну дитину шкільного віку, яка стала інвалідом або перебуває на диспансерному обліку по захворюванню внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також дітям шкільного віку, батьки яких стали інвалідами I або II групи чи померли внаслідок Чорнобильської катастрофи, замість виплати, передбаченої пунктом 6 цієї статті, якщо вказана дитина не перебуває на повному державному забезпеченні. Необхідність взяття дитини на такий диспансерний облік визначається лікарською консультативною комісією;

(Пункт 9 частини першої статті 30 виключено на підставі Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 10) надання жінкам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, відпустки по вагітності і родах тривалістю 90 календарних днів до родов і 90 календарних днів після родов, яка обчислюється сумарно і надається жінкам повністю незалежно від кількості днів, фактично використаних до родов, з оплатою в розмірі повного заробітку незалежно від страхового стажу та місця роботи.

(Абзац перший пункту 10 частини першої статті 30 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 429-IV (429-15) від 16.01.03)

Жінкам, які проживають на території радіоактивного забруднення, під час вагітності надаються путівки для оздоровлення у спеціалізованих оздоровчих закладах.

Допомога по догляду за потерпілою дитиною до досягнення нею трирічного віку виплачується у подвійному розмірі допомоги, передбаченої законодавством України, незалежно від факту роботи.

Вагітні жінки забезпечуються додатковим харчуванням за нормами, що встановлюються Міністерством охорони здоров'я України;

(Абзац третій пункту 10 частини першої статті 30 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 11) безплатне харчування учнів середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних закладів освіти, студентів коледжів та технікумів (училищ), розташованих на територіях радіоактивного забруднення (пункти 2, 3, 4 статті 2 цього Закону), а також дітей, евакуйованих із зони відчуження, дітей, які є інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, і тих, які проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення. Дітям, які не харчуються в зазначених навчальних закладах, а також за всі дні, коли вони не відвідували ці заклади, до досягнення повноліття виплачується грошова компенсація у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України;

(Пункт 11 частини першої статті 30 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

- 12) забезпечення продуктами харчування потерпілих дітей, які не відвідують дитячі дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади (у тому числі і тих, які не знаходяться в обліковому складі шкіл), на суму середньої вартості харчування в цих закладах, що встановлюється місцевими Радами народних депутатів, або виплата грошової компенсації батькам за їх бажанням, якщо діти не перебувають на повному державному забезпеченні;

(Пункт 12 частини першої статті 30 із змінами, внесеними згідно із законами України № 230/96-ВР від 06.06.96, № 2400-III (2400-14) від 26.04.01)

- 13) зарахування до стажу роботи одному з батьків часу догляду за потерпілою дитиною до досягнення нею віку 12 років.

Дітям, зазначеним у пункті 7 статті 27 цього Закону, надаються пільги, передбачені пунктами 3, 4 та 5 частини першої цієї статті. Одному з батьків зазначених дітей або особі, яка їх замінює, надаються пільги, передбачені пунктом 2 частини першої цієї статті.

(Частина друга статті 30 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Дітям, зазначеним у статті 27 цього Закону, яким встановлено інвалідність, пов'язану з Чорнобильською катастрофою, надаються компенсації та пільги, передбачені пунктами

1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11 частини першої цієї статті, а також надаються такі компенсації та пільги:

- 1) безплатне користування всіма видами міського та приміського транспорту (крім таксі з числом посадочних місць для пасажирів не більше 9) на території України;
- 2) позачергове обов'язкове забезпечення місцями у дошкільних закладах освіти незалежно від відомчої підпорядкованості;
- 3) використання чергової відпустки у зручний час для одного з батьків дитини-інваліда або особи, яка їх замінює, а також отримання одним із батьків або особою, яка їх замінює, додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком на 14 робочих днів на рік;
- 4) вступ поза конкурсом до державних вищих закладів освіти, професійно-технічних закладів освіти та на курси для професійного навчання з обов'язковим наданням гуртожитку на час навчання тим, хто не має житла, і гарантованою виплатою підвищеної на 100 процентів стипендії, незалежно від місця навчання на території України. Особи, які закінчили середні загальноосвітні школи та професійно-технічні заклади освіти з відзнакою (відмінними оцінками), приймаються без екзаменів до державних вищих закладів освіти за результатами співбесіди. Зазначені особи навчаються в цих закладах за рахунок держави;
- 5) позачергове влаштування в заклади соціального захисту, а також обслуговування службами соціального захисту вдома, якщо дитина-інвалід не має близьких родичів, які проживають разом з нею;
- 6) розмір соціальної пенсії дітям-інвалідам віком до 16 років, захворювання яких пов'язане з Чорнобильською катастрофою, підвищується на 100 процентів від розміру, передбаченого пунктом «в» статті 94 Закону України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12);
- 7) надання додаткової жиллої площі у вигляді окремої кімнати дитині, яка стала інвалідом внаслідок Чорнобильської катастрофи та потребує особливого догляду. Відсутність окремої кімнати є підставою для взяття на квартирний облік. Сім'ям, що мають дітей-інвалідів, надається право позачергового одержання жилих приміщень;
- 8) 50-процентна знижка плати за користування сім'єю, що має дитину-інваліда, житлом (квартирна плата), телефоном (в тому числі щодо оплати послуг електрозв'язку за місцеві телефонні розмови з квартирних телефонів при похвилинному обліку їх тривалості) та комунальними послугами (водопостачання, газ, електрична, теплова енергія та інші послуги) у жилих будинках (квартирах) усіх форм власності в межах норм, передбачених законодавством, за умови, що дитина проживає разом з сім'єю.
(Абзац перший пункту 8 частини третьої статті 30 в редакції Закону України № 2400-III (2400-14) від 26.04.2001)
(Абзац другий пункту 8 частини третьої статті 30 виключено на підставі Закону України № 2400-III (2400-14) від 26.04.2001)
Сім'ям, що мають дітей-інвалідів, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення, відшкодовується 50 процентів вартості палива, придбаного в межах норм, встановлених для продажу населенню;
- 9) позачергове встановлення сім'ї, що має дитину-інваліда, телефону з оплатою 50 процентів вартості його встановлення;

10) щорічне безплатне забезпечення дитини-інваліда та одного з батьків чи особи, яка їх замінює, путівкою для будь-якого виду оздоровлення чи відпочинку протягом двох місяців. У разі неможливості надання путівки виплачується компенсація у розмірі середньої вартості путівки в Україні.

Порядок надання путівок та розмір їх середньої вартості визначаються Кабінетом Міністрів України;

11) першочергове безкоштовне протезування дітей-інвалідів.

(Статтю 30 доповнено частиною третьою згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Дітям, які мають підстави для встановлення категорії 2 або 3, до досягнення повноліття, крім компенсацій та пільг, зазначених у частині першій цієї статті, надаються пільги, передбачені пунктами 2, 4 і 5 частини третьої цієї статті.

(Статтю 30 доповнено частиною четвертою згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Після досягнення повноліття (в разі одруження або влаштування на роботу у передбачених чинним законодавством випадках до досягнення повноліття — за їх бажанням, відповідно з часу одруження або влаштування на роботу) особам, зазначеним у статті 27 цього Закону, надаються пільги та компенсації відповідно до встановлених статтею 14 цього Закону категорій.

(Статтю 30 доповнено частиною п'ятою згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Дітям до досягнення повноліття, які до вступу в державні вищі заклади освіти, професійно-технічні заклади освіти, розташовані за межами зони забруднення, мали підстави для отримання категорії 4, надаються пільги, передбачені пунктами 4 і 5 частини першої цієї статті та пунктом 4 частини третьої цієї статті, а студентам з числа цих дітей віком до 23 років надаються пільги, передбачені пунктом 6 статті 22 цього Закону.

(Статтю 30 доповнено частиною шостою згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 31. Допомога сім'ям, що мають дітей шкільного віку, які проживають на територіях радіоактивного забруднення

Сім'ї, що мають дітей віком від 7 до 16 років (учнів віком до 18 років), які проживають на територіях радіоактивного забруднення, допомога, передбачена чинним законодавством України, виплачується у подвійному розмірі.

(Стаття 31 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

РОЗДІЛ VI

Захист населення, яке потерпіло від Чорнобильської катастрофи

Стаття 32. Забезпечення громадян, які евакуйовані, відселені (відселяються) або самостійно переселилися (переселяються), жилими приміщеннями

1. Громадяни, які евакуйовані або відселені (відселяються), безплатно забезпечуються жилими приміщеннями, як правило, у спеціально збудованих для цієї мети селищах, будинках і квартирах, які передаються їм в особисту власність.

2. Громадяни, які самостійно переселяються або переселилися відповідно до статті 4 цього Закону за направленнями виконавчих комітетів обласних Рад народних депутатів, за новим місцем проживання (крім м. Києва та курортних місцевостей) включаються підприємствами, установами та організаціями, де вони працюють, до окремих від інших категорій списків для позачергового одержання житла без подання документів про зда-

чу приміщення, яке вони займали. При цьому громадяни, які є інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, користуються пільгою, передбаченою пунктом 10 статті 20 цього Закону, незалежно від наявності прописки.

(Абзац перший пункту 2 статті 32 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Громадяни, які з різних причин не можуть працевлаштуватися та поселитися за обраним місцем проживання, зараховуються до окремих від інших категорій списків для позачергового одержання житла при виконавчих комітетах міських, районних Рад народних депутатів (крім м. Києва та курортних місцевостей) на підставі направлення, виданого у встановленому порядку.

Особи, які після відселення або самостійного переселення повернулися на території радіоактивного забруднення, права на повторне одержання направлення не мають.

Відсутність прописки та неможливість працевлаштування зазначених у цій статті громадян не можуть бути підставою для відмови у взятті на квартирний облік і наданні житла в будь-якому населеному пункті України (крім м. Києва та курортних місцевостей).

Місцеві Ради народних депутатів щорічно виділяють для забезпечення жилою площею вказаних громадян 15 процентів всього збудованого житла (в тому числі підприємствами, установами, організаціями), для чого Кабінет Міністрів України щорічно виділяє обласним державним адміністраціям, на території яких самостійно переселяються громадяни з території радіоактивного забруднення, цільовим призначенням капітальні вкладення відповідно до кількості сімей, що самостійно переселилися.

(Абзац п'ятий пункту 2 статті 32 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

3. Для забезпечення житлом сімей, які відселяються або самостійно переселяються відповідно до статті 4 цього Закону за направленнями виконавчих комітетів обласних Рад народних депутатів, виконавчі комітети місцевих Рад народних депутатів, підприємства, установи та організації, а також самі громадяни можуть купувати в будь-якому населеному пункті України (крім м. Києва та курортних місцевостей) за договірними цінами жилі будинки та квартири у громадян, яким вони належать на праві особистої власності, а також будинки і квартири державного і громадського житлового фонду, що не використовуються, — за їх залишковою балансовою вартістю.

Якщо жила площа будинку (квартири), що купується, перевищує 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї, вартість зайвої площі і частини надвірних будівель, збудованих не за встановленими проектами, сплачує громадянин.

Громадянам, які збудували чи купили за власні кошти жилі будинки садибного типу з надвірними будівлями, а також жилі приміщення в будинках житлово-будівельних (житлових) кооперативів, відшкодовується їх вартість у розмірах, визначених місцевими Радами народних депутатів за обраним місцем проживання.

Виконавчі комітети місцевих Рад народних депутатів, підприємства, установи, організації, колгоспи і громадяни, а також власники жилих будинків і квартир звільняються від сплати державного мита при укладенні договорів купівлі-продажу будинків і квартир.

Кабінет Міністрів України виділяє обласним Радам народних депутатів, на території яких самостійно переселяються (переселилися) громадяни відповідно до статті 4 цього Закону, капіталовкладення для придбання житла.

4. Громадяни мають право на індивідуальне житлове будівництво з позачерговим одержанням земельних ділянок (у м. Києві та курортних місцевостях — за наявністю прописки) з гарантованим забезпеченням необхідними будівельними матеріалами, укладанням договорів з підрядними організаціями на будівництво будинків садибного типу, а також на позачерговий вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів незалежно від строків проживання і прописки у даному населеному пункті (у м. Києві та курортних місцевостях — за наявністю прописки). При цьому громадянам виконавчими комітетами місцевих Рад народних депутатів за місцем будівництва житла виділяються кошти з розрахунку 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї. Розмір і порядок виділення коштів для будівництва житла встановлюються обласними Радами народних депутатів. Кошти на будівництво житла відраховуються з загальних капіталовкладень, які виділяються Кабінетом Міністрів України для будівництва житла. У цьому разі громадяни втрачають право на забезпечення житлом, передбачене пунктами 1, 2, 3 цієї статті.

За згодою громадян їм можуть передаватись у приватну власність незавершені будівництвом будинки садибного типу для закінчення будівництва за власні кошти. Порядок надання таких будинків визначається Кабінетом Міністрів України. Пільгами, передбаченими цим пунктом, громадяни мають право скористатися один раз. (Пункт 4 статті 32 доповнено абзацом третім згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

5. Громадяни, переселені у тимчасові жилі приміщення, мають право на наступне позачергове за окремим списком забезпечення постійним благоустроєм житлом або на створення умов для будівництва відповідно до пункту 4 цієї статті. Передбаченими цією статтею пільгами по забезпеченню житлом громадяни мають право скористатися один раз.

Стаття 33. Позачергове забезпечення житлом осіб, які самостійно переселяються (переселилися) на жилу площу близьких родичів

Громадяни з числа інвалідів та пенсіонерів, які самостійно переселяються (переселилися) відповідно до статті 4 цього Закону на жилу площу близьких родичів (батьки, діти, онуки, рідні брати і сестри), мають право на позачергове забезпечення житлом як такі, що не мають житла. Житлом вказані громадяни забезпечуються протягом трьох років.

Вказана пільга може бути використана один раз.

Стаття 34. Забезпечення житлом осіб, які евакуйовані в 1986 році за межі республіки і виявили бажання повернутись в Україну

Особи, які евакуйовані в 1986 році за межі республіки і бажають повернутися в Україну, мають право переселитися на жилу площу близьких родичів (батьки, діти, онуки, рідні брати і сестри) з наступним першочерговим забезпеченням житлом як такі, що не мають житла. Громадяни, які не мають на території України близьких родичів або не бажають переселитися на їх жилу площу, включаються виконавчими комітетами місцевих Рад народних депутатів за обраним місцем проживання (крім м. Києва та курортних місцевостей) до окремих від інших категорій списків для першочергового одержання житла.

Вказана пільга може бути використана один раз.

Стаття 35. Компенсація громадянам за майно, втрачене у зв'язку з евакуацією, відселенням або самостійним переселенням

Компенсація громадянам за втрачене у зв'язку з евакуацією, відселенням або самостійним переселенням відповідно до статті 4 цього Закону майно включає:

- 1) грошову компенсацію у повному розмірі вартості жилих, дачних, садових будинків, гаражів, господарських будівель та споруд, яка здійснюється за цінами, встановленими на момент припинення права власності.

Компенсація за майно, зазначене в абзаці першому цього пункту, виплачена у період 1992–1996 років, за зверненнями громадян, яким вона була виплачена, або спадкоємців підлягає перерахунку з врахуванням отриманої компенсації в розмірі вартості, що склалася на період введення національної грошової одиниці України. Виплату здійснити протягом 5 років, з 1 січня 2003 року до 31 грудня 2007 року;

(Пункт 1 частини першої статті 35 в редакції законів України № 230/96-ВР від 06.06.96, № 3054-III (3054-14) від 07.02.02)

- 2) вартість сільськогосподарських тварин, що підлягають вимушеному забою з причини підвищеного радіоактивного забруднення, яка відшкодовується органами державного страхування в повному розмірі за страховими документами;
- 3) вартість плодоягідних насаджень, посівів та незастрахованих сільськогосподарських тварин за затвердженими Кабінетом Міністрів України розцінками;
- 4) вартість домашнього майна, яке за ступенем радіоактивного забруднення не може бути перевезено на нове місце проживання, за фактичною вартістю з урахуванням зносу, яка визначається комісіями відповідних Рад народних депутатів;
- 5) витрати на влаштування місць загального користування садово-городніх товариств у сумі сплачених цільових внесків або за оцінкою Бюро технічної інвентаризації;
- 6) грошову компенсацію у повному розмірі за цінами, встановленими на момент звернення щодо неї, громадянам, які не проживали на територіях радіоактивного забруднення, але одержали у спадщину майно (жилі, дачні, садові будинки, гаражі, господарські будівлі та споруди), яке не може бути перевезено із зазначених територій.

(Пункт 6 частини першої статті 35 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Громадяни, які до введення в дію цього Закону одержали кредит на будівництво житла, дач, гаражів на забруднених територіях, звільняються від сплати процентів за користування позикою.

Громадяни, евакуйовані із зони відчуження, відселені із зони безумовного (обов'язкового) або зони гарантованого добровільного відселення, а також громадяни, що самостійно переселилися з територій, які зазнали радіоактивного забруднення і які на момент евакуації, відселення або самостійного переселення були членами колективних або інших сільськогосподарських підприємств, а також пенсіонери з їх числа, що до набрання чинності цим Законом проживали у сільській місцевості, мають право на отримання земельної частки (паю) за новим місцем роботи (проживання) із земель запасу та резервного фонду в розмірі та в порядку, визначених законодавством.

(Статтю 35 доповнено частиною третьою згідно із Законом України № 2399-III (2399-14) від 26.04.01)

Виплата компенсацій, передбачених цією статтею, поширюється також на громадян, які мають дачі, будинки, садові будинки, плодоягідні насадження у садівницьких това-

риствах, що розташовані на забруднених територіях, де неможливо одержати чисту продукцію.

Порядок виплати компенсацій, передбачених пунктами 1 і 6 частини першої цієї статті, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

(Статтю 35 доповнено частиною згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Компенсації, передбачені цією статтею, надаються один раз.

Стаття 36. Компенсації та пільги громадянам, які евакуйовані, відселені (відселяються) або самостійно переселилися (переселяються) на нове місце проживання

Громадянам, які евакуйовані, відселені (відселяються) або самостійно переселилися (переселяються) відповідно до статті 4 цього Закону на нове місце проживання, надаються такі компенсації та пільги:

- 1) виплата одноразової допомоги у розмірі трьох мінімальних заробітних плат на кожного члена сім'ї;
(Пункт 1 частини першої статті 36 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)
- 2) оплата вартості проїзду, витрат на перевезення майна залізничним, водним або автомобільним транспортом за нормами, встановленими обласною державною адміністрацією;
(Пункт 2 частини першої статті 36 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)
- 3) збереження середньої заробітної плати за дні зборів у дорогу і влаштування на новому місці проживання, але не більше 14 робочих днів, а також за час перебування у дорозі виходячи з середньомісячного заробітку за попереднім місцем роботи;

- 4) оплата витрат, пов'язаних з переїздом, яка здійснюється місцевими Радами народних депутатів за попереднім місцем проживання за рахунок коштів, виділених на ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи;

(Дію пункту 5 статті 36 зупинено на 2001 рік в частині одержання громадянами, які евакуйовані, відселені (відселяються) або самостійно переселилися (переселяються) на нове місце проживання, безпроцентних позик за новим місцем проживання на господарське обзаведення в розмірі п'ятдесяти мінімальних заробітних плат на сім'ю із строком сплати до 15 років з моменту видачі позики незалежно від часу їх евакуації, відселення або самостійного переселення згідно із Законом України № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000)

(Дію пункту 5 статті 36 зупинено на 2000 рік в частині одержання громадянами, які евакуйовані, відселені (відселяються) або самостійно переселилися (переселяються) на нове місце проживання, безпроцентних позик за новим місцем проживання на господарське обзаведення в розмірі п'ятдесяти мінімальних заробітних плат на сім'ю із строком сплати до 15 років з моменту видачі позики незалежно від часу їх евакуації, відселення або самостійного переселення згідно із Законом України № 1458-III (1458-14) від 17.02.2000)

(Дію пункту 5 статті 36 зупинено на 1999 рік в частині одержання громадянами, які евакуйовані, відселені (відселяються) або самостійно переселилися (переселяються) на нове місце проживання, безпроцентних позик за новим місцем проживання на господарське обзаведення в розмірі п'ятдесяти мінімальних заробітних плат на сім'ю із строком сплати до 15 років з моменту видачі позики незалежно від часу їх евакуації, відселення або самостійного переселення згідно із Законом України № 378-XIV (378-14) від 31.12.98)

- 5) одержання безпроцентних позик за новим місцем проживання на господарське обзаведення в розмірі п'ятдесяти мінімальних заробітних плат на сім'ю із строком сплати до 15 років з моменту видачі позики незалежно від часу евакуації, відселення або самостійного переселення;

(Пункт 5 частини першої статті 36 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92)

- 6) першочергове влаштування на роботу місцевими Радами народних депутатів, підприємствами, установами, організаціями за новим місцем проживання з урахуванням професії, спеціальності, кваліфікації. У разі неможливості такого працевлаштування громадянам гарантується надання іншої роботи з урахуванням їх побажань і громадських потреб або можливості навчання нових професій (спеціальностей) із збереженням їм у встановленому порядку середньої заробітної плати на весь період перепідготовки, але не більше одного року.

За громадянами, які працювали на забруднених територіях до відселення або самостійного переселення, зберігається за новим місцем роботи безперервний стаж, стаж роботи за спеціальністю, присвоєна їм кваліфікація та звання в порядку і на умовах, визначених законодавством;

- 7) позачергове придбання товарів, за які виплачено компенсацію відповідно до пункту 4 статті 35 цього Закону;

- 8) звільнення від сплати протягом трьох років податку з власників транспортних засобів, а також звільнення осіб, які відселилися або самостійно переселилися в сільські населені пункти, на такий же строк від сплати податку з будівель.

(Пункт 8 частини першої статті 36 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3180-XII від 05.05.93)

Компенсації та пільги, передбачені цією статтею, надаються один раз.

Стаття 37. Компенсації громадянам, які проживають на територіях радіоактивного забруднення

Громадянам, які проживають на територіях радіоактивного забруднення, виплачується щомісячна грошова допомога у зв'язку з обмеженням споживання продуктів харчування місцевого виробництва та особистого підсобного господарства в таких розмірах:

- у зоні посиленого радіоекологічного контролю — 30 процентів від мінімальної заробітної плати;
- у зоні гарантованого добровільного відселення — 40 процентів від мінімальної заробітної плати;
- у зоні безумовного (обов'язкового) відселення — 50 процентів від мінімальної заробітної плати.

Перелік населених пунктів, жителям яких виплачується щомісячна грошова допомога, затверджується Кабінетом Міністрів України.

(Статтю 37 доповнено частиною другою згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92)

Ця допомога виплачується щомісячно за місцем роботи, пенсіонерам — органами, які виплачують пенсію, непрацюючим громадянам — місцевими органами державної адміністрації або виконавчими комітетами міських Рад народних депутатів за місцем проживання. Виплата за два і більше місяців забороняється.

(Статтю 37 доповнено частиною третьою згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92)

Стаття 38. Бронювання жилого приміщення за особами, які направлені або приїхали за вільним наймом чи за контрактом на роботу в зоні відчуження, безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення

Особи, які направлені або приїхали за вільним наймом на роботу в зоні відчуження, безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення, а також особи, які працюють на територіях радіоактивного забруднення за контрактом, мають право на

бронювання жилого приміщення за попереднім місцем проживання на весь час роботи в зазначених зонах.

РОЗДІЛ VII

Особливості регулювання праці громадян, які працюють на територіях радіоактивного забруднення

Стаття 39. Доплата громадянам, які працюють на територіях радіоактивного забруднення

Громадянам, які працюють на територіях радіоактивного забруднення, провадиться доплата в таких розмірах:

- у зоні безумовного (обов'язкового) відселення — три мінімальні заробітні плати;
- у зоні гарантованого добровільного відселення — дві мінімальні заробітні плати;
- у зоні посиленого радіоекологічного контролю — одна мінімальна заробітна плата.

Пенсії непрацюючим пенсіонерам, які проживають на цих територіях, і стипендії студентам, які там навчаються, підвищуються у розмірах, встановлених частиною першою цієї статті.

Пенсіонерам, які працюють у зонах радіоактивного забруднення, оплата праці додатково підвищується на 25 процентів від розміру мінімальної заробітної плати.

Громадянам, які працюють у зоні відчуження, а також у зоні безумовного (обов'язкового) відселення після повного відселення жителів, за рішенням Адміністрації зони відчуження, встановлюється доплата згідно з положенням, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

(Стаття 39 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 40. Оплата праці військовослужбовців, військовозобов'язаних, вільнонайманих, які несуть службу на територіях радіоактивного забруднення

Військовослужбовцям, які несуть службу на територіях радіоактивного забруднення, підвищення оплати праці провадиться шляхом нарахування на оклади грошового утримання надбавок, встановлених статтею 39 цього Закону.

Військовозобов'язаним, вільнонайманим, призначеним та направленим для ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, а також тим, які несуть службу на територіях радіоактивного забруднення, оплата праці провадиться згідно із статтею 39 цього Закону за всі календарні дні роботи на підставі довідки, яка надається військовою частиною.

Стаття 41. Оплата праці працівників, які перебувають у відрядженні на територіях радіоактивного забруднення

Працівникам, тимчасово переведеним або відрядженим для роботи на територіях радіоактивного забруднення, оплата праці провадиться з урахуванням доплат, передбачених статтею 39 цього Закону, виплачуються добові у розмірі, передбаченому законодавством. У зоні відчуження добові виплачуються у підвищеному розмірі, який встановлюється Кабінетом Міністрів України.

(Частина перша статті 41 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92, із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Працівникам, відрядженим на будівництво об'єктів, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, замість добових виплачується 75 процентів середньої заробітної плати за місцем основної роботи.

(Частину третьої статті 41 виключено на підставі Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 42. Оплата праці працівників закладів охорони здоров'я, народної освіти і культури

Працівникам спеціалізованих закладів Міністерства охорони здоров'я України, постійно зайнятим поданням медичної допомоги особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, посадові оклади підвищуються на 25 процентів, а тим, хто здійснює медичне обслуговування, працює в закладах народної освіти та культури на забруднених територіях, — згідно з контрактом.

Вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням умов контракту, здійснюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 43. Оплата праці працівників, зайнятих спеціальною переробкою, утилізацією, дослідженням сировини і матеріалів з підвищеною внаслідок Чорнобильської катастрофи радіоактивністю, а також контролем, ремонтом і спеціальною обробкою радіоактивно забруднених технічних засобів

Оплата праці працівників, зайнятих спеціальною переробкою, утилізацією, дослідженням сировини і матеріалів з підвищеною внаслідок Чорнобильської катастрофи радіоактивністю, провадиться за підвищеними на 25 процентів тарифними ставками (відрядними розцінками) і посадовими окладами за умови розташування підприємства поза зонами радіоактивного забруднення і постійної потужності дози зовнішнього опромінення на робочому місці понад 50 мікрорентген на годину.

Оплата праці працівників, зайнятих ремонтом і обслуговуванням технічних засобів та обладнання, їх спеціальною обробкою, проведенням дозиметричного контролю, провадиться за підвищеними на 25 процентів тарифними ставками (відрядними розцінками), посадовими окладами за умови, що поверхневе забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи цих технічних засобів та обладнання перевищує встановлені норми.

(Стаття 43 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Стаття 44. Оплата праці у вихідні та святкові дні на територіях радіоактивного забруднення

Оплата праці у вихідні та святкові дні на територіях радіоактивного забруднення провадиться в подвійному розмірі з урахуванням доплат, встановлених статтею 39 цього Закону.

(Стаття 44 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 45. Збереження за працівниками середньої заробітної плати та трудового стажу при звільненні у зв'язку з відселенням або самостійним переселенням

За працівниками, які звільняються з підприємств, установ та організацій у разі розірвання трудового договору у зв'язку з відселенням або самостійним переселенням з території радіоактивного забруднення відповідно до статті 4 цього Закону, зберігаються за попереднім місцем роботи на період працевлаштування, але не більш як на три місяці, середня заробітна плата з урахуванням місячної вихідної допомоги та безперервний трудовий стаж.

Зберігається середня заробітна плата і трудовий стаж на період працевлаштування і протягом четвертого місяця з дня звільнення за умови, що працівник своєчасно (у місячний строк після звільнення) звернувся до служби зайнятості, але не був нею працевлаштований.

У випадках, коли чотиримісячний строк минув, і відповідну роботу працівнику не було запропоновано, і немає можливості навчання нових професій (спеціальностей) або коли працівник звернувся до служби зайнятості пізніше місячного строку з поважних причин, йому надається статус безробітного з виплатою допомоги по безробіттю відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» (803-12).

(Частина третя статті 45 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 46. Компенсація за час вимушеного простою громадянам, які мають бути відселені із зон радіоактивного забруднення

Громадянам, які мають бути відселені із зон радіоактивного забруднення (пункти 2, 3 статті 2), за час вимушеного простою в разі припинення трудової діяльності через заборону виробництва та переробки продукції виплачується за місцем роботи середня заробітна плата до надання жилої площі.

Стаття 47. Щорічні відпустки працівникам, які працюють (перебувають у відрядженні) на територіях радіоактивного забруднення

Працівники, які працюють (перебувають у відрядженні) на територіях радіоактивного забруднення, надається щорічна відпустка тривалістю пропорційно відпрацьованому на цих територіях часу:

- у зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення — 44 календарні дні. Загальна тривалість відпустки не повинна перевищувати 56 календарних днів;
- у зоні гарантованого добровільного відселення — 37 календарних днів. Загальна тривалість відпустки не повинна перевищувати 49 календарних днів;
- у зоні посиленого радіоекологічного контролю — 30 календарних днів. Загальна тривалість відпустки не повинна перевищувати 42 календарних днів.

Зазначені відпустки надаються без урахування додаткової відпустки, передбаченої законодавством України.

В усіх випадках тривалість щорічної відпустки не повинна бути меншою за передбачену законодавством України для будь-якої категорії працівників. За працівниками, які отримують відпустку більшої тривалості, ніж передбачено цим Законом, її тривалість зберігається.

(Стаття 47 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

РОЗДІЛ VIII

Пенсії і компенсації особам, віднесеним до категорій 1, 2, 3, 4

Стаття 48. Компенсації за шкоду, заподіяну здоров'ю, особам, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та сім'ям за втрату годувальника

Одноразова компенсація учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, та сім'ям, які втратили

годувальника із числа осіб, віднесених до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою, виплачується в таких розмірах:

- інвалідам I групи — 60 мінімальних заробітних плат;
- інвалідам II групи — 45 мінімальних заробітних плат;
- інвалідам III групи — 30 мінімальних заробітних плат;
- дітям-інвалідам — 10 мінімальних заробітних плат;
- сім'ям, які втратили годувальника, — 60 мінімальних заробітних плат;
- батькам померлого — 30 мінімальних заробітних плат.

(Частина перша статті 48 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

У разі встановлення інвалідності вищої групи інвалідам виплачується різниця у компенсаціях.

Виплата здійснюється з мінімальної заробітної плати, яка склалася на момент встановлення інвалідності чи втрати годувальника.

Щорічна допомога на оздоровлення виплачується в таких розмірах:

- інвалідам I і II групи — п'ять мінімальних заробітних плат;
- інвалідам III групи, дітям-інвалідам — чотири мінімальні заробітні плати;
- учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС 2 категорії — п'ять мінімальних заробітних плат;
- учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС 3 категорії — три мінімальні заробітні плати;
- кожній дитині, яка втратила внаслідок Чорнобильської катастрофи одного з батьків, — три мінімальні заробітні плати;
- евакуйованим із зони відчуження у 1986 році, включаючи дітей, — три мінімальні заробітні плати.

(Частина четверта статті 48 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Щорічна допомога на оздоровлення виплачується громадянам за місцем їх проживання органами соціального захисту населення. У разі виникнення права на щорічну допомогу з різних підстав, передбачених частиною четвертою цієї статті, надається одна з них, за вибором особи.

(Частина п'ята статті 48 із змінами, внесеними згідно із законами України № 563-XIV (563-14) від 25.03.99, № 2638-III (2638-14) від 11.07.01)

Виплати, зазначені в цій статті, проводяться протягом одного місяця з дня встановлення інвалідності чи смерті потерпілого.

(Статтю 48 доповнено частиною шостою згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Розмір мінімальної заробітної плати визначається на момент виплати.

(Статтю 48 доповнено частиною сьомою згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Стаття 48 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Стаття 49. Пенсії особам, віднесеним до категорій 1, 2, 3, 4

Пенсії особам, віднесеним до категорій 1, 2, 3, 4, встановлюються у вигляді:

- а) державної пенсії;
- б) додаткової пенсії за шкodu, заподіяну здоров'ю, яка призначається після виникнення права на державну пенсію.

Стаття 50. Додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, особам, віднесеним до категорії I

Особам, віднесеним до категорії I, призначається щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, у розмірах:

- інвалідам I групи — 100 процентів мінімальної пенсії за віком;
- інвалідам II групи — 75 процентів мінімальної пенсії за віком;
- інвалідам III групи, дітям-інвалідам, а також хворим внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеву хворобу — 50 процентів мінімальної пенсії за віком.

(Абзац четвертий статті 50 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 51. Додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, особам, віднесеним до категорій 2, 3, 4

Особам, віднесеним до категорії 2, щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, призначається у розмірі 30 процентів мінімальної пенсії за віком.

Особам, віднесеним до категорії 3, додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, призначається у розмірі 25 процентів мінімальної пенсії за віком.

Особам, віднесеним до категорії 4, додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, призначається у розмірі 15 процентів мінімальної пенсії за віком.

Стаття 52. Щомісячна компенсація сім'ям за втрату годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи

Щомісячна компенсація в разі втрати годувальника призначається на кожного непрацездатного члена сім'ї, який був на його утриманні, в розмірі 50 процентів мінімальної пенсії за віком незалежно від пенсії, передбаченої законодавством України.

Право на щомісячну компенсацію в разі втрати годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи мають непрацездатні члени сім'ї годувальника, які були на його утриманні. При цьому дітям щомісячна компенсація призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Члени сім'ї, які вважаються непрацездатними і утриманнями, визначаються відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12).

Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі і стажисти мають право на щомісячну компенсацію в разі втрати годувальника на строк навчання у навчальних закладах, але не більш як до досягнення ними 23-річного віку.

Стаття 53. Виплата додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю, та щомісячної компенсації сім'ям за втрату годувальника

Додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, та щомісячна компенсація сім'ям за втрату годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи виплачуються повністю незалежно від заробітку, пенсії чи іншого доходу.

Стаття 54. Державна пенсія особам, віднесеним до категорії I та у зв'язку з втратою годувальника

Пенсії по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи можуть призначатися за бажанням громадянина із заробітку, одержаного за роботу в зоні відчуження в

1986–1990 роках, у розмірі відшкодування фактичних збитків, який визначається згідно з законодавством.

В усіх випадках розмір середньомісячної заробітної плати для обчислення пенсії за роботу в зоні відчуження у 1986–1990 роках не може перевищувати 3,0 тис. карбованців.

Обчислення і призначення пенсій по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсій у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи із заробітку за межами зони відчуження провадиться на загальних підставах відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12).

В усіх випадках розміри пенсій для інвалідів, щодо яких встановлено зв'язок з Чорнобильською катастрофою, не можуть бути нижчими:

- по I групі інвалідності — 10 мінімальних пенсій за віком;
- по II групі інвалідності — 8 мінімальних пенсій за віком;
- по III групі інвалідності — 6 мінімальних пенсій за віком;
- дітям-інвалідам — 3 мінімальних пенсій за віком.

Порядок обчислення пенсії по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсій у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи визначається Кабінетом Міністрів України.

(Стаття 54 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92; Декретом Кабінету Міністрів України № 29-93 від 26.03.93, Законом України № 3285-XII від 17.06.93, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Дію Декрету КМУ № 29-93 зупинено згідно із Законом України № 3285-XII від 17.06.93)

Стаття 55. Умови надання пенсій за віком особам, які працювали або проживали на територіях радіоактивного забруднення

Особам, які працювали або проживали на територіях радіоактивного забруднення, пенсії надаються із зменшенням пенсійного віку, встановленого для одержання державних пенсій:

№ п/п	Категорії осіб, які постраждали	Зменшення віку
1	Учасники ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС: — які працювали у зоні відчуження з моменту аварії до 1 липня 1986 року незалежно від кількості робочих днів, а з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року — не менше 5 календарних днів — які працювали у 1987 році у зоні відчуження не менше 14 календарних днів — які працювали з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року у зоні відчуження від 1 до 5 календарних днів, у 1987 році — від 10 до 14 календарних днів, у 1988 році — не менше 30 календарних днів, на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві — не менше 14 календарних днів у 1986 році	10 років 8 років 5 років

(Абзац четвертий пункту 1 частини першої статті 55 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які відпрацювали на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним у встановленому порядку (чоловіки — 10 років і більше, жінки — 7 років 6 місяців і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на три роки понад передбачений цією статтею.

Учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які відпрацювали на інших роботах з шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним у встановленому порядку (чоловіки — 12 років 6 місяців і більше, жінки — 10 років і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на один рік понад передбачений цією статтею.

№ п/п	Потерпілі від Чорнобильської катастрофи	Зменшення віку
2	<p>Учасники ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС:</p> <ul style="list-style-type: none"> — евакуйовані з 10-кілометрової зони відчуження у 1986 році — евакуйовані з інших територій зони відчуження у 1986 році — особи, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали або постійно працюють у зоні безумовного (обов'язкового) відселення за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали у цій зоні не менше 2 років — особи, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали або постійно працюють у зоні гарантованого добровільного відселення за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали у цій зоні не менше 3 років — особи, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали або постійно працюють у зоні посиленого радіологічного контролю за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали у цій зоні не менше 4 років — особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986–1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, що виконувалися за урядовими завданнями <p>(Абзац сьомий пункту 2 частини першої статті 55 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)</p>	<p>10 років</p> <p>8 років</p> <p>4 роки³</p> <p>та додатково 1 рік проживання, роботи, але не більше 9 років</p> <p>3 роки³</p> <p>та додатково 1 рік за 2 роки проживання, роботи, але не більше 6 років</p> <p>2 роки³</p> <p>та додатково 1 рік за 3 роки проживання, роботи, але не більше 5 років</p> <p>2 роки</p>

³ Початкова величина зниження пенсійного віку встановлюється лише особам, які постійно проживали або постійно працювали у зазначених зонах у період з моменту аварії по 31 липня 1986 року незалежно від часу проживання або роботи в цей період.

Потерпілим від Чорнобильської катастрофи, які відпрацювали на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 (чоловіки — 10 років і більше, жінки — 7 років 6 місяців і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на два роки понад передбачений цією статтею.

Потерпілим від Чорнобильської катастрофи, які відпрацювали на інших роботах з шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 (чоловіки — 12 років 6 місяців і більше, жінки — 10 років і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на один рік понад передбачений цією статтею.

Пенсійний вік за бажанням особи може бути знижено тільки за однією підставою, передбаченою цією статтею, якщо не обумовлено інше.

Призначення та виплата пенсій названим категоріям провадиться відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12) і цього Закону.

(Стаття 55 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Стаття 56. Пільги щодо обчислення стажу роботи (служби)

1. Час роботи (служби, в тому числі державної) по ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у зоні відчуження зараховується до трудового стажу, до вислуги років: до 1 січня 1988 року — в потрібному, а з 1 січня 1988 року до 1 січня 1993 року — у полуторному розмірі (в тому числі за списком № 1). З 1 січня 1993 року та в наступні роки пільги по обчисленню стажу роботи у зоні відчуження визначаються Кабінетом Міністрів України.

(Пункт 1 статті 56 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

2. Право на пенсію в повному розмірі мають громадяни, віднесені до категорій 1, 2, 3, 4, за умови стажу роботи не менш як: чоловіки — 20 років, жінки — 15 років, із збільшенням пенсії на один процент заробітку за кожний рік роботи понад встановлений цим пунктом стаж, але не вище 75 процентів заробітку, а громадянам, які відпрацювали за списком № 1, чоловіки — 10 років і більше, жінки — 7 років 6 місяців і більше — не вище 85 процентів заробітку.

3. Громадянам, віднесеним до категорій 1, 2, 3 і 4, надається статус ветерана праці за умови наявності у них трудового стажу на 10 років більшого за встановлений пунктом 2 цієї статті (у жінок — 25 років, у чоловіків — 30 років).

(Статтю 56 доповнено пунктом 3 згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 57. Пільги по обчисленню середньомісячного заробітку

Обчислення середньомісячного заробітку провадиться відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12).

При цьому за бажанням того, хто звернувся за пенсією, середньомісячний фактичний заробіток для обчислення пенсії може братися за будь-які 12 місяців підряд роботи на територіях радіоактивного забруднення. У випадках, коли особа, яка звернулася за пенсією, пропрацювала на територіях радіоактивного забруднення менше 12 місяців, середньомісячний заробіток визначається шляхом поділу загальної суми заробітку за календарні місяці роботи на кількість цих місяців, а у випадках, коли особа пропрацювала на вказаних територіях менше місяця, пенсія може обчислюватись із заробітку за цей календарний місяць з додаванням до заробітку на основній роботі. Для осіб, які працювали у

зоні відчуження менше місяця та захворіли на променеву хворобу, пенсія може обчислюватись із заробітку за фактично відпрацьований час.

Особам, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році, а також в евакуації населення на добровільній безплатній основі і стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, що підтверджено відповідними документами, пенсія по інвалідності за їх бажанням обчислюється з п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати.

Стаття 58. Пільги по виплаті пенсій працюючим пенсіонерам

Пенсії особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, виплачуються в повному розмірі без урахування одержуваного заробітку (доходу).

(Частина другу статті 58 вилучено на підставі Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Стаття 59. Пенсії військовослужбовцям, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи

Пенсії військовослужбовцям призначаються з їх грошового забезпечення згідно з цим Законом та іншими законодавчими актами. Додаткова пенсія за шкodu, заподіяну здоров'ю, призначається відповідно до статті 51 цього Закону.

(Частина перша статті 59 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Військовослужбовцям пенсії по інвалідності, а членам їх сімей пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи за їх бажанням можуть призначатися на умовах і в порядку, визначених законодавством України для осіб, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, що їх вони дістали при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків) або відповідно до статті 54 цього Закону.

Особам, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи під час проходження дійсної строкової служби і внаслідок чого стали інвалідами, пенсія по інвалідності обчислюється відповідно до цього Закону або за бажанням цих осіб з п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати.

Стаття 60. Інші пільги та компенсації особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, можуть надаватись й інші пільги та компенсації, передбачені законодавством України.

РОЗДІЛ IX

Громадські об'єднання осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Стаття 61. Пільги щодо оподаткування об'єднань громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Пільги щодо оподаткування об'єднань громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, встановлюються законами про оподаткування.

(Стаття 61 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2532-XII від 01.07.92, Декретом Кабінету Міністрів України № 12-92 від 26.12.92, законами України № 3180-XII від 05.05.93, № 498/95-ВР від 22.12.95, в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

РОЗДІЛ X
Заключні положення

Стаття 62. Роз'яснення порядку застосування цього Закону

Роз'яснення порядку застосування цього Закону провадиться у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, рішення якого є обов'язковими для виконання міністерствами та іншими центральними органами державної виконавчої влади України, місцевими органами державної виконавчої влади, всіма суб'єктами господарювання незалежно від їх відомчої підпорядкованості та форм власності.

(Стаття 62 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 63. Фінансування витрат, пов'язаних з реалізацією цього Закону

Фінансування витрат, пов'язаних з реалізацією цього Закону, здійснюється за рахунків державного бюджету.

(Стаття 63 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Стаття 64. Відповідальність осіб за порушення цього Закону

Особи, винні в порушенні вимог цього Закону, утаюванні або навмисному перекрученні відомостей про стан радіаційної обстановки або про захворюваність людей, у видачі документів, посвідчень, вчиненні будь-яких інших діянь, що призводять до незаконного одержання громадянами прав і пільг, передбачених цим Законом, несуть матеріальну, адміністративну або кримінальну відповідальність, встановлену законодавством України.

Стаття 65. Порядок видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

1. Учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілим від Чорнобильської катастрофи видаються посвідчення, виготовлені за зразками, затвердженими Кабінетом Міністрів України.

Дітям, які не досягли повноліття, посвідчення видаються на загальних підставах та вручаються батькам.

2. При зміні категорії, а також у випадках, передбачених статтею 17 цього Закону, посвідчення підлягає заміні.

(Пункт 2 статті 65 в редакції Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

3. Посвідчення «Учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС» та «Потерпілий від Чорнобильської катастрофи» є документами, що підтверджують статус громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та надають право користування пільгами, встановленими цим Законом.

4. Видача посвідчень провадиться Міністерством у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС України, Радою Міністрів Республіки Крим, державними адміністраціями областей, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями за поданням районних державних адміністрацій.

Порядок видачі посвідчень встановлюється Кабінетом Міністрів України.

(Стаття 65 в редакції Закону України № 2532-XII від 01.07.92)

Стаття 66. Поширення дії цього Закону на громадян інших держав, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Громадяни інших держав, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, користуються всіма пільгами, що передбачені цим Законом, у разі переїзду на постійне місце проживання в Україну.

Стаття 67. Порядок підвищення розміру доплат, пенсій і компенсацій, передбачених цим Законом

Конкретні розміри всіх доплат, пенсій і компенсацій підвищуються Кабінетом Міністрів України відповідно до зміни індексу вартості життя і зростання мінімальної заробітної плати.

(Стаття 67 в редакції Закону України № 230/96 від 06.06.96)

Стаття 68. Підстави для припинення виплати компенсацій та надання пільг за проживання на території зони безумовного (обов'язкового) відселення

Виплата компенсацій і надання пільг, передбачених статтями 37 і 46 цього Закону, громадянам, які проживають на території зони безумовного (обов'язкового) відселення, припиняється у разі їх відмови від переселення в збудоване для цієї мети житло (житлові умови повинні відповідати вимогам, передбаченим житловим законодавством). На зазначених громадян у період їх подальшого проживання на радіоактивно забрудненій території не поширюється також пільга щодо зменшення пенсійного віку, передбачена статтею 55 цього Закону.

(Стаття 68 в редакції законів України № 2532-XII від 01.07.92, № 230/96-ВР від 06.06.96)

(Статтю 69 виключено на підставі Закону України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Стаття 70. Захист прав громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, мають право захищати у відповідних державних, судових органах свої законні інтереси та інтереси своїх дітей.

(Закон доповнено статтею 70 згідно із Законом України № 230/96-ВР від 06.06.96)

Голова Верховної Ради Української РСР

м. Київ, 28 лютого 1991 року

№ 796-XII

Л. КРАВЧУК

ЗАКОН УКРАЇНИ Про межу малозабезпеченості

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 42, ст. 382)

(Вводиться в дію Постановою ВР № 192/94-ВР від 04.10.94, ВВР, 1994, № 42, ст. 383)

Цей Закон закладає правову основу здійснення адресної матеріальної підтримки найменш соціально захищених верств населення в умовах кризового стану економіки.

Стаття 1. Межа малозабезпеченості

Межа малозабезпеченості — це величина середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством.

Стаття 2. Принципи визначення межі малозабезпеченості

Межа малозабезпеченості формується на основі нормативно-статистичного методу.

Нормативним методом формується набір продовольчих товарів, який визначається відповідно до соціальних норм споживання для осіб непрацездатного віку, що розробляються науковими установами і організаціями відповідного профілю.

Вартість непродовольчих товарів і послуг та вартість утримання житла визначаються відповідно до фактичних витрат сімей з низькими доходами згідно з положенням, затвердженим Кабінетом Міністрів України. Вартість непродовольчих товарів не може становити менше п'ятнадцяти відсотків вартості продуктового набору.

Стаття 3. Порядок розробки набору товарів і послуг

Набір продовольчих товарів і послуг для визначення величини вартості межі малозабезпеченості розробляється з участю профспілок Кабінетом Міністрів України.

Стаття 4. Порядок визначення величини вартості межі малозабезпеченості

Величина вартості межі малозабезпеченості щорічно затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України при затвердженні Державного бюджету України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу цін на споживчі товари і послуги разом з уточненням показників Державного бюджету України.

У виняткових випадках Верховна Рада України може затвердити величину вартості межі малозабезпеченості і не при затвердженні Державного бюджету України.

Відомості про величину вартості межі малозабезпеченості публікуються в офіційних виданнях.

Стаття 5. Право на державну допомогу

Непрацездатні громадяни, які отримують пенсію, середньодушовий сукупний дохід сімей яких не перевищує величини вартості межі малозабезпеченості, мають право на одержання грошової допомоги в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Надання цієї державної гарантії малозабезпеченим громадянам може здійснюватися і в інших формах матеріальної допомоги виходячи з конкретних умов і нужденності особи.

Призначення державної допомоги здійснюється органами, що призначають пенсію за місцем проживання особи, за її особистою заявою, виходячи з нужденності цих осіб. До заяви додаються документи, що підтверджують величину середньодушового сукупного доходу.

Стаття 6. Відповідальність за порушення законодавства про межу малозабезпеченості

Посадові особи, винні у порушенні норм законодавства про межу малозабезпеченості, несуть дисциплінарну та адміністративну відповідальність в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Президент України
м. Київ, 4 жовтня 1994 року
№ 190/94-ВР

Л. КУЧМА

**УКАЗ
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
Про Основні напрями соціальної політики
на період до 2004 року**

З метою створення умов для формування і реалізації соціальної політики на основі визначеної стратегії економічного розвитку та фінансової стабілізації, забезпечення права кожного громадянина на достатній життєвий рівень **постановляю:**

1. Схвалити подані Кабінетом Міністрів України Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року (додаються).
2. Кабінету Міністрів України щороку, до розроблення проєкту Державного бюджету України на наступний рік, затверджувати заходи, спрямовані на реалізацію Основних напрямів соціальної політики на період до 2004 року, з метою забезпечення їх реальними джерелами фінансування.

Президент України
м. Київ, 24 травня 2000 року
№ 717/2000

Л. КУЧМА

СХВАЛЕНО

Указом Президента України

від 24 травня 2000 року № 717/2000

Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року

Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року розроблено з метою створення умов для формування і реалізації соціальної політики на основі визначеної стратегії економічного розвитку та фінансової стабілізації, забезпечення права кожного громадянина на достатній життєвий рівень.

Пріоритетами соціальної політики є створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, всебічного розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

1. Забезпечення розвитку народонаселення

Демографічна політика

Демографічна ситуація в Україні залишається складною. Основною тенденцією демографічного розвитку є стійке зменшення чисельності населення і його природного приросту, а також старіння населення. Отже, чисельність громадян похилого віку в Україні зростатиме.

Державна політика у цій сфері спрямовуватиметься, насамперед, на реалізацію Концепції державної сімейної політики та відповідних нормативних документів, програм профілактики та лікування окремих захворювань та інших програм.

Для подолання негативної тенденції зменшення чисельності населення і його природного приросту необхідно здійснити комплекс заходів щодо забезпечення розширеного відтворення населення, зокрема:

- стимулювання народжуваності дітей, забезпечення підтримки сімей з дітьми;
- посилення соціального захисту материнства і дитинства, сприяння формуванню і розвитку сім'ї;
- створення сприятливих умов для поєднання жінками професійної зайнятості з материнством;
- поліпшення умов праці жінок шляхом вивільнення їх з виробництв з важкими і шкідливими умовами праці, надання можливості для роботи за гнучким графіком;
- поліпшення стану здоров'я і зниження рівня смертності в усіх вікових групах населення, особливо дитячої та в працездатному віці, підвищення тривалості життя;
- запровадження системи загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування;
- удосконалення системи соціального захисту найбільш вразливих верств населення.

Формування державної політики стосовно сім'ї, жінок, дітей і молоді

Розв'язання проблем у цій сфері повинно базуватися на законодавчому забезпеченні створення сприятливих умов для розвитку сім'ї, ефективного виконання нею репродуктивної, виховної, економічної, соціальної функцій, дотримання на практиці конституційного

принципу рівності прав жінки і чоловіка, здійснення цілеспрямованої політики щодо працевлаштування молоді, профілактики дитячої та молодіжної злочинності, наркоманії, алкоголізму, дитячої бездоглядності та жебракування, запобігання соціальному сирітству.

Пріоритетними напрямками у цій сфері мають стати:

- створення правових, економічних, культурних, соціальних умов для зміцнення і функціонування сім'ї, авторитету та стійкості шлюбу;
- підвищення ролі батьків та їх відповідальності за життєзабезпечення і виховання дітей;
- надання адресної комплексної підтримки малозабезпеченим сім'ям;
- удосконалення механізму надання молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам цільових довгострокових кредитів на будівництво (реконструкцію) житла;
- забезпечення жінкам реального доступу до всіх видів діяльності, рівності прав та можливостей жінок і чоловіків на ринку праці;
- проведення профілактичних, епідеміологічних та медичних досліджень з охорони здоров'я дітей, жінок та дівчат;
- розроблення і впровадження сучасних медичних технологій збереження й охорони здоров'я жінок та нових методів підтримання здорового способу життя, забезпечення народження здорових дітей, виховання фізично здорових і духовно багатих громадян;
- підвищення правової обізнаності сім'ї, жінок, дітей та молоді стосовно їх власних прав;
- здійснення соціального партнерства сім'ї та держави на основі розподілу відповідальності між батьками, дітьми, іншими членами сім'ї і державними органами, сприяння захисту сім'ї від злиднів та обмежень, пов'язаних з вимушеною міграцією, надзвичайними ситуаціями техногенного і природного характеру;
- попередження насильства стосовно дівчат і жінок;
- попередження безробіття серед жінок та молоді шляхом створення нових робочих місць;
- створення гнучкого механізму роботи з дітьми, що включає розроблення комплексу відповідних законодавчих та інших нормативних актів, проведення наукових досліджень, розроблення і реалізацію програм організації соціальної роботи та соціального захисту дітей на базі діючої мережі спеціалізованих закладів соціального спрямування;
- збереження і приведення мережі дитячих позашкільних та оздоровчих закладів у відповідність з потребами населення, проведення на їх базі виховної, культурної, оздоровчої роботи з дітьми та молоддю;
- надання державної підтримки жіночим, молодіжним і дитячим громадським організаціям та благодійним фондам, які проводять соціальну роботу.

З урахуванням регіональної потреби на місцях функціонуватимуть будинки сімейного типу, притулки для неповнолітніх; на базі діючих спеціальних соціальних установ триватиме реалізація програм «Родинний дім» та «Молодіжний центр праці», здійснюватиметься надання психологічних консультацій молоді, дівчатам та жінкам, які стали жертвами насильства; створюватимуться громадські інформаційно-реабілітаційні центри для жінок-інвалідів, жіночі центри соціо-бізнес-інкубаторів з метою сприяння жінкам у розвитку малого бізнесу.

Створення сприятливих житлових та соціально-побутових умов

Забезпечення населення житлом є однією з найважливіших соціально-економічних проблем у державі. На даний час близько 17 млн. чоловік потребує поліпшення житло-

вих умов. Наявний державний та комунальний фонд перебуває у такому технічному стані, який зумовлює необхідність проведення значних обсягів робіт з його ремонту та реконструкції. Нині в Україні налічується 12,7 тис. одиниць незавершених будівництвом житлових будинків. Особливої актуальності набуває проблема забезпечення житлом малозахисених верств населення.

У зв'язку з цим основними завданнями у сфері забезпечення житлом населення України до 2004 року мають бути:

- удосконалення нормативно-правової бази з метою врегулювання правовідносин у житловій сфері;
- удосконалення фінансово-кредитного механізму реалізації житлової реформи з активним залученням у будівництво та на утримання житлового фонду поряд з державними коштами населення та інших інвесторів, у тому числі іноземних;
- сприяння розвитку різноманітних форм інвестування житлового будівництва;
- зменшення витрат населення на житлове будівництво шляхом подальшого розвитку конкуренції у сфері житлового будівництва та утримання житлового фонду;
- створення належних умов для подальшої приватизації об'єктів державного та комунального житлового фонду, утворення об'єднань (товариств) співвласників багатоквартирних будинків.

Пріоритетними напрямками у забезпеченні населення України житлом до 2004 року мають стати:

- надання за рахунок державного та комунального житлового фонду на умовах оренди соціального житла громадянам, які потребують соціального захисту з боку держави;
- створення відповідних умов для придбання і спорудження житла молодими сім'ями, одинокими громадянами, сільськими жителями, військовослужбовцями, особами рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, установ кримінально-виконавчої системи тощо.

2. Удосконалення трудових відносин

Розвиток ринку праці та зайнятість населення

Перехід України до нових суспільно-економічних відносин зумовив необхідність реформування ринку праці. Процес сучасного формування та розвитку ринку праці відбувається в умовах адаптації його до економічної ситуації в Україні. Основною при цьому залишається проблема зростання пропонування за умови скорочення попиту.

Відбуваються докорінні зрушення у використанні трудових ресурсів та розподілі їх за сферами застосування праці, формами власності. Внаслідок неповної зайнятості, збільшення тривалості безробіття посилюються процеси декваліфікації. Приватизація, реструктуризація, запровадження механізму банкрутства підприємств призводять до зростання кількості вивільнених працівників. Скорочується чисельність працюючих за наймом, зростає безробіття. У зв'язку з цим відбувається інтенсивний перерозподіл трудових ресурсів з легального сектора економіки в «тіньовий». Розширення зайнятості в «тіньовому» секторі економіки супроводжується інтенсифікацією праці при низькій заробітній платі, порушенням норм законодавства про працю.

Основними напрямками розв'язання проблеми зайнятості мають бути:

- оцінка загальної потреби в робочих місцях та формування ринку професій;

- визначення регіональних і галузевих пріоритетів у створенні нових, додаткових та збереженні наявних високопродуктивних робочих місць;
- підвищення ефективності використання трудового потенціалу підприємств шляхом оптимізації чисельності працюючих та легалізації «прихованого безробіття»;
- передбачення у програмах реструктуризації галузей та окремих підприємств першочергових заходів щодо сприяння зайнятості населення в регіонах, де спостерігається напруження на ринку праці, а також у містах та районах з моноекономічною структурою виробництва, що мають високий рівень безробіття;
- посилення мотивації до продуктивної праці та підвищення трудової активності населення;
- створення робочих місць на базі широкого розвитку малого і середнього бізнесу, самозайнятості, сімейного бізнесу, активізації інвестиційних процесів в економіці;
- запровадження механізму стимулювання створення робочих місць для окремих соціально-демографічних груп (молоді, жінок, інвалідів, військовослужбовців, звільнених з військової служби тощо);
- здійснення заходів щодо перерозподілу зайнятого населення між державним і недержавним секторами економіки у зв'язку із зміною форм власності підприємств та запровадження механізму банкрутства;
- підвищення територіальної мобільності населення з метою перерозподілу робочої сили між трудонедостатніми та трудонадлишковими регіонами;
- зниження рівня і тривалості безробіття шляхом реалізації заходів активної політики зайнятості;
- подальший розвиток системи безперервного професійного навчання з урахуванням потреб ринку праці;
- реформування системи соціального захисту безробітних.

Заходи у сфері зайнятості населення здійснюватимуться шляхом реалізації Програми структурної перебудови економіки, Генеральної схеми створення нових робочих місць, п'ятирічних галузевих програм ефективної зайнятості, щорічних регіональних програм зайнятості населення та регулювання ринку праці, а також інвестиційних, приватизаційних та програм реструктуризації підприємств, інших програм, що розроблятимуться для території з високим рівнем безробіття.

Регулювання міграційних процесів

Регулювання міграційних процесів забезпечуватиметься виходячи з національних інтересів України, захисту національного ринку праці та інтересів громадян України, які працюють за її межами, та необхідності розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері.

Пріоритетними напрямками регулювання міграційних процесів України визначено:

- сприяння процесу репатріації в Україну вихідців з України та їхніх нащадків (дітей, онуків);
- повернення на історичну батьківщину осіб, депортованих з території України за національного ознакою;
- захист соціально-економічних інтересів і прав українських працівників-мігрантів;
- збереження трудового та інтелектуального потенціалу держави;

- створення правових і соціально-економічних засад регулювання зовнішньої трудової міграції громадян України;
- надання права на притулок в Україні та забезпечення захисту біженців відповідно до національного законодавства.

Послідовне і комплексне здійснення міграційної політики потребує завершення формування законодавства з питань міграції та вдосконалення системи органів виконавчої влади, які здійснюють управління міграційними процесами.

Захист громадянських, майнових та соціальних прав осіб, які повертаються в Україну, а також їхніх нащадків забезпечуватиметься шляхом укладання міжнародних договорів.

Політика щодо доходів населення та вдосконалення оплати праці

Одним з найважливіших напрямів державної соціальної політики має стати політика збільшення грошових доходів населення, яка охоплюватиме всі верстви як працюючого, так і непрацюючого населення. Ставиться за мету забезпечити до 2004 року зростання реальних доходів населення у 1,3–1,4 рази.

Політика збільшення грошових доходів населення здійснюватиметься відповідно до Основних напрямів політики щодо грошових доходів населення України, схвалених Указом Президента України від 7 серпня 1999 року № 969 (969/99).

Пріоритетними напрямками політики щодо посилення державного впливу на зростання грошових доходів і платоспроможності населення мають бути:

- удосконалення податкового законодавства з метою зменшення податкового навантаження як на фонд оплати праці, так і на доходи громадян;
- уповільнення процесів розширення населення за рівнем доходів і майновим станом шляхом податкового регулювання грошових доходів, створення передумов для формування та закріплення широкого прошарку середнього класу громадян;
- стимулювання населення до набуття приватної власності, у тому числі на землю, отримання від цього доходів;
- сприяння створенню нових робочих місць на базі широкого розвитку малого і середнього бізнесу, самозайнятості, активізації інвестиційних процесів в економіці, реформування земельних та майнових відносин;
- забезпечення реалізації державних гарантій щодо індексації заробітної плати для підтримання її стабільного реального рівня;
- запровадження заходів щодо підвищення довіри населення до банківської системи шляхом прийняття закону про фонд гарантування вкладів фізичних осіб та запровадження дійового механізму страхування вкладів фізичних осіб у комерційних банках України;
- прийняття та реалізація програми боротьби з бідністю, а також програми компенсації знецінених грошових вкладів громадян;
- запровадження дійових механізмів погашення заборгованості з виплати заробітної плати, посилення відповідальності керівників і власників підприємств за порушення законодавства про працю.

Основними напрямками державної політики у сфері оплати праці мають бути:

- забезпечення випереджаючого зростання вартості робочої сили порівняно з іншими складовими доходів населення;

- розроблення нового соціального стандарту — регульованої державою мінімальної погодинної заробітної плати (обов'язкової для всіх секторів економіки) з поступовим запровадженням погодинної оплати праці;
- посилення державного впливу на нормування праці;
- застосування сучасних мотиваційних і стимулюючих механізмів високопродуктивної праці, зокрема таких, як участь працюючих у розподілі прибутків, акціонуванні підприємств, визначенні розмірів заробітної плати через оцінку особистого внеску та ділових якостей працівника;
- упорядкування умов оплати праці працівників бюджетної сфери з метою посилення мотивації до праці та забезпечення об'єктивної оцінки праці працівників різних категорій;
- забезпечення постійного зростання частки оплати праці в структурі валового внутрішнього продукту;
- створення механізму регулювання фондів оплати праці залежно від результатів виробничої та фінансово-господарської діяльності підприємств.

Охорона праці та безпечна життєдіяльність

З метою забезпечення кожному громадянину України права на працю, на належні, безпечні і здорові умови праці необхідно:

- посилити державний нагляд за створенням безпечних умов праці на виробництві на основі реалізації концепції загальної безпеки, що ґрунтується на принципах «допустимого ризику»;
- створити передумови для вжиття роботодавцями всіх необхідних заходів щодо вивчення, усунення та попередження виникнення ризиків для робітників;
- заохочувати працюючих на виробництві до створення безпечних робочих місць та умов праці;
- надавати необхідну інформацію роботодавцям і працюючим для ефективного використання норм законодавчих та нормативних актів;
- удосконалити роботу органів державного управління охороною праці, відповідальних за реалізацію державної політики в галузі охорони праці;
- забезпечити формування та реалізацію системи державного і договірної планування заходів з охорони праці на всіх рівнях управління (держава, регіон, галузь, підприємство);
- продовжити роботу з підготовки до ратифікації конвенцій Міжнародної організації праці та гармонізації національного законодавства з директивами Європейського Союзу.

Основною метою державної соціальної політики в галузі охорони праці є суттєве зниження рівня виробничого травматизму та професійних захворювань, для чого необхідно здійснити такі заходи:

- підготувати проекти законів про безпечність промислової продукції, про внесення змін до Закону України «Про охорону праці», про державний нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю та охорону праці;
- розробити і забезпечити виконання Національної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2001–2005 роки, Державної програми навчання та підвищення рівня знань працівників, населення України з питань охорони праці на 2001–2005 роки, Програми розвитку виробництва і забезпечення працюючих засобами індивідуального захисту на 2001–2005 роки, Комплексної програми запобі-

гання дорожньо-транспортному, побутовому і дитячому травматизму, іншим нещасним випадкам невинного характеру на 2001–2005 роки;

- підготувати проєкт постанови Кабінету Міністрів України про Типове положення про систему управління охороною праці на галузевому, регіональному та виробничому рівнях;
- опрацювати і реалізувати довгострокову програму перегляду національного законодавства про охорону праці з урахуванням вимог конвенцій Міжнародної організації праці та директив Європейського Союзу;
- удосконалити мережу центрів з експертизи і діагностування продукції та підвищити рівень професійної підготовки експертів і державних інспекторів охорони праці.

Захист трудових прав громадян

В умовах реформування економіки потребують подальшого вдосконалення соціально-трудова відносини в частині захисту прав працюючих на безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, а це, в свою чергу, зумовлює необхідність оновлення законодавства про працю.

Для більш повного забезпечення прав і свобод кожного громадянина необхідно:

- законодавчо визначити додаткові гарантії соціального захисту працюючих на об'єктах, що приватизуються або здійснюють реструктуризацію;
- законодавчо закріпити норми конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці щодо Державної інспекції праці;
- прийняти законодавчий акт про державний нагляд і контроль за додержанням законів та інших нормативно-правових актів про працю та охорону праці, де має бути закладено правову основу діяльності органів, на які покладаються функції державного нагляду;
- забезпечити відповідність національного законодавства нормам міжнародного права, в тому числі ратифікованих Україною конвенцій Міжнародної організації праці;
- запровадити державну статистичну звітність щодо порушень законодавства про працю.

Розвиток соціального партнерства

Необхідною передумовою забезпечення сталого економічного розвитку держави, утвердження в суспільстві соціальної злагоди, громадянського миру і демократії є вдосконалення соціально-трудова відносин на всіх рівнях управління, запровадження нових підходів до підвищення дієвості соціального партнерства, розвитку співробітництва та взаємодії представницьких органів сторін соціально-трудова відносин.

Для досягнення цієї мети необхідно здійснити заходи щодо:

- удосконалення нормативно-правової бази у сфері соціально-трудова відносин та соціального партнерства;
- підвищення ролі держави як гаранта соціального партнерства та створення сприятливих умов для його розвитку;
- посилення державного нагляду і контролю за додержанням соціально-економічних прав найманих працівників;
- збалансування інтересів різних соціальних верств, категорій, груп населення, врегулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин у сфері праці і за-

йнятістю шляхом удосконалення механізмів проведення колективних переговорів, консультацій, укладення угод відповідних рівнів, колективних договорів на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності;

- завершення формування структури органів соціального партнерства на галузевому та регіональному рівнях, забезпечення активної участі представницьких органів працівників і роботодавців у формуванні та реалізації соціально-економічної політики;
- проведення активної примирної політики, запобігання виникненню колективних трудових спорів (конфліктів) між соціальними партнерами, їх прогнозування; сприяння врегулюванню спірних питань шляхом посередництва і переговорів, прийняття компромісних рішень, організації примирних та арбітражних процедур, підвищення ролі примирних органів;
- удосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з питань соціально-трудова відносин, формування інституту незалежних посередників, трудових арбітрів.

3. Реформування системи соціального забезпечення

Реформування системи соціального страхування

Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, прийнятими Верховною Радою України у січні 1998 року, передбачено запровадження п'яти окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування (пенсійного, медичного, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, на випадок безробіття, а також від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності).

Першочерговим завданням у сфері соціального страхування є прийняття законів України з конкретних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, створення сучасної нормативно-правової бази, яка б визначила їх правові, економічні та організаційні засади, та відповідної системи управління соціальним страхуванням.

Основними напрямками у створенні системи загальнообов'язкового державного соціального страхування мають бути:

- запровадження системи управління коштами загальнообов'язкового державного соціального страхування на основі поєднання інтересів застрахованих громадян, роботодавців та держави;
- забезпечення у подальшому перерозподілу відповідальності за формування коштів на соціальне страхування між державою, роботодавцем та застрахованими громадянами;
- забезпечення формування та використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування на принципах солідарності;
- цільове використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- забезпечення рівних умов надання матеріального забезпечення та соціальних послуг незалежно від форми оплати праці, форми власності та господарювання;
- здійснення організаційних заходів щодо запровадження персоналізованого обліку страхових внесків;

- розмежування джерел фінансування за різними соціальними програмами та страховими фондами;
- державне гарантування реалізації застрахованими громадянами своїх прав.

Реформування у сфері пенсійного забезпечення

Безвідкладно здійснюватиметься комплекс заходів, пов'язаних з проведенням пенсійної реформи, головною метою якої — підвищення державних гарантій у досягненні більш високих соціальних стандартів у пенсійному забезпеченні громадян.

Відповідно до Основних напрямів реформування пенсійного забезпечення в Україні, схвалених Указом Президента України від 13 квітня 1998 року № 291 (291/98), основним змістом подальшої роботи щодо реформування пенсійного забезпечення буде запровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення.

Перший рівень — солідарна система пенсійних виплат (пенсії з поточних надходжень), яка буде обов'язковою і передбачатиме постання оптимізацію співвідношення між середньою пенсією і середньою заробітною платою з урахуванням тривалості страхового стажу, величини заробітної плати та демографічних показників. Удосконалюватиметься механізм коригування заробітку при обчисленні пенсій. Здійснюватиметься підвищення розміру трудових пенсій, що забезпечуватиме (якщо вони є основним джерелом існування) рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму. Законодавство про виплату пенсій за солідарною системою постійно вдосконалюватиметься з метою поступового переходу до системи страхування.

Для цього буде законодавчо врегульовано порядок визначення середньомісячного заробітку для обчислення пенсій, який вираховуватиметься на підставі даних персоналізованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, встановлення диференційованих розмірів зборів з фізичних осіб залежно від категорії працівників, яким призначаються підвищені розміри пенсії, та відшкодування Пенсійному фонду України витрат на фінансування пенсій, призначених на пільгових умовах.

Забезпечуватиметься раціональне використання коштів Пенсійного фонду України, в тому числі зменшення видатків на оплату послуг, пов'язаних з доставкою пенсій, шляхом запровадження більш ефективних форм виплати пенсій і зменшення тарифу за їх доставку.

З метою подальшого забезпечення диференціації розмірів пенсій залежно від трудового внеску та легалізації доходів працюючих протягом 2000 року завершиться впровадження автоматизованого персоналізованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Передбачається здійснення систематичного інформування фізичних осіб — платників збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування про дані, що містяться в їхніх облікових персональних картках. У міру запровадження цього обліку здійснюватиметься передача функцій з призначення пенсій органам Пенсійного фонду України. Управління пенсійною системою здійснюватиметься на основі партнерських відносин.

Пенсійний фонд України буде звільнено від не властивих йому виплат (виплати підвищень пенсій ветеранам війни, особам, які проживають у гірських населених пунктах, реабілітованим громадянам, допомога на дітей та державної допомоги деяким категоріям

пенсіонерів, пенсій державним службовцям, соціальних пенсій, виплати допомоги по догляді за самотніми інвалідами, допомоги малозабезпеченим пенсіонерам та допомоги пенсіонерам (надбавки на дітей), пенсій народним депутатам, працівникам прокуратури, суддям та донорам). Буде запроваджено виплату пенсій по інвалідності від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань та у зв'язку з втратою годувальника із зазначених причин за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Розмежування джерел фінансування пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, передбачається завершити до 2002 року.

Другий рівень — система накопичувальних індивідуальних пенсійних рахунків у рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, запровадження якої розпочнеться в період піднесення економіки. Ця система передбачає акумулювання персоналізованої частини внесків громадян на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках та подальше інвестування цих коштів з метою одержання інвестиційного доходу. Активи індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунків визначатимуть розмір додаткової пенсії, яка виплачуватиметься по досягненні громадянином пенсійного віку разом з пенсією, що фінансуватиметься з поточних надходжень до солідарної системи. Кошти на індивідуальному накопичувальному пенсійному рахунку будуть власністю застрахованої особи і передаватимуться спадкоємцям у встановленому законодавством порядку. Активи індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунків стануть ефективним механізмом залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів у національну економіку, сприятимуть підвищенню рівня оплати праці, а це, в свою чергу, — збільшенню виплат з поточних надходжень до солідарної системи.

Порядок функціонування першого та другого рівнів системи пенсійного забезпечення, а також механізм переходу до обов'язкової накопичувальної системи буде визначено в законі про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Третій рівень — система недержавного пенсійного страхування, яка забезпечуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків громадян. Основою цієї системи стануть недержавні пенсійні фонди, в тому числі створені за професійними ознаками. Здійснюватиметься пенсійне забезпечення відповідно до Закону України «Про недержавні пенсійні фонди». Посилюватиметься заінтересованість громадян у довгострокових заощадженнях у недержавних пенсійних фондах. Стимулюватиметься формування професійних пенсійних фондів насамперед у галузях і на виробництвах з високим рівнем ризику втрати працездатності.

Державний нагляд і контроль за недержавним пенсійним страхуванням має максимально забезпечити його прозорість, впевненість громадян у надійності страхування і ґрунтуватися на законодавчих обмеженнях інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів та визначеній структурі пенсійних активів.

Здійснюватиметься інформування населення про необхідність і шляхи реформування пенсійної системи, залучення до процесу реформування соціальних партнерів, об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування.

Створюватиметься інститут актуарних розрахунків під наглядом держави щодо фінансового забезпечення поточних і перспективних виплат.

Реформування системи соціальної допомоги, розвиток адресної допомоги

Система соціальної допомоги, яка надається сьогодні в Україні, не забезпечує адекватної соціальної підтримки громадян у ринкових умовах у разі настання ризику.

Реформування цієї системи має здійснюватися на основі вироблення нових підходів і критеріїв до оцінки існуючих соціальних програм з метою їх раціоналізації та консолідації з урахуванням наявних бюджетних ресурсів. Для підтримання найбільш вразливих верств населення буде запроваджено систему гарантованого мінімального сукупного доходу сім'ї.

Для досягнення цієї мети необхідно:

- поглибити адресність державної соціальної допомоги через упорядкування пільг та допомоги, що надаються різним категоріям населення;
- удосконалити механізм надання субсидій на оплату житла, комунальних послуг, палива;
- запровадити для окремих категорій громадян залежно від рівня їх доходів надання субсидій на послуги, пов'язані із забезпеченням життєдіяльності (користування транспортом, телефоном тощо);
- реформувати нормативно-правову базу надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та самотніми непрацездатним особам на основі урахування їх сукупного доходу;
- створити систему контролю за ефективним і раціональним використанням коштів для надання державної соціальної допомоги;
- впровадити єдину обліково-інформаційну систему одержувачів соціальної допомоги.

Реформування системи соціального обслуговування

Реформування системи соціального обслуговування та надання допомоги малозабезпеченим верствам населення має спрямовуватися на розроблення нових механізмів реалізації чинних законодавчих актів з питань соціальної політики, послідовне здійснення заходів щодо розвитку та зміцнення системи соціального захисту населення, вдосконалення механізму фінансування надання соціальної допомоги, що забезпечить гарантований державою рівень соціального захисту малозабезпечених верств населення.

Пріоритетними напрямками в цій сфері мають бути:

- удосконалення роботи органів соціального захисту населення;
- розвиток мережі установ, які займатимуться організацією комплексного соціального обслуговування за місцем проживання громадян похилого віку та інвалідів.

Для цього необхідно:

- підвищити якість соціального обслуговування громадян похилого віку, інвалідів у територіальних центрах соціального обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян та в інтернатних установах, залучити до співробітництва з державними установами недержавні громадські організації, фонди для надання допомоги малозабезпеченим верствам населення;
- запровадити для матеріально забезпечених верств населення, з урахуванням їх індивідуальних потреб, систему надання платних соціальних послуг у домашніх умовах та в інтернатних установах;
- здійснити будівництво спеціальних житлових будинків для ветеранів війни та праці з комплексом служб соціально-побутового, медичного призначення;

- удосконалити роботу підсобних селянських господарств при будинках-інтернатах системи соціального захисту населення з метою повного задоволення потреб цих установ в основних продуктах харчування власного виробництва та організувати роботу міні-цехів з переробки власної продукції;
- забезпечити створення та комплексне функціонування центрів і будинків соціальної реабілітації та адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, та тих, які втратили соціально корисні зв'язки.

Удосконалення системи соціального захисту інвалідів, ветеранів війни та праці

Система соціального захисту інвалідів, ветеранів війни та праці має бути спрямована на створення умов, які б забезпечували їм повноцінне життя, гарантували рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічному, політичному і соціальному житті держави.

Для цього здійснюватимуться заходи щодо:

- передбачення вільного доступу інвалідів до об'єктів соціальної інфраструктури при проектуванні і будівництві населених пунктів, формуванні житлових масивів, розробленні проектних рішень на нове будівництво, реконструкції будівель та споруд, аеро-вокзалів, залізничних і річкових вокзалів, морських портів, комплексів і комунікацій, а також розробленні та виготовленні транспортних засобів;
- забезпечення соціально-правової, трудової та медичної реабілітації інвалідів, професійного навчання і створення необхідної кількості робочих місць для їх працевлаштування. З цією метою буде розроблено Національну програму професійної реабілітації та зайнятості інвалідів в Україні на 2000–2005 роки, створено Державний центр професійної, медичної та соціальної реабілітації інвалідів у місті Києві;
- прийняття нової редакції Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні». Закон має закласти основи нормативно-правової бази соціального захисту інвалідів, визначити основні принципи і напрями розвитку законодавчого процесу, організаційно-фінансові заходи тощо;
- надання державної підтримки всесукупним організаціям інвалідів після прийняття закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування громадських об'єднань інвалідів та підприємств, де працюють інваліди;
- реструктуризації і переоснащення протезно-ортопедичних підприємств з метою вдосконалення вітчизняного виробництва сучасних засобів реабілітації інвалідів та повного забезпечення потреби в них;
- розвитку системи життєзабезпечення і соціального обслуговування інвалідів, ветеранів війни та праці шляхом розширення мережі реабілітаційних і територіальних центрів, надання передбачених законодавством пільг та гарантій, посилення ролі адресних пільг і допомоги.

Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

За станом на 1 липня 1999 року чисельність населення, яке постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи, становило близько 3,4 млн. чоловік.

Очікується зростання чисельності інвалідів у зв'язку з погіршенням стану здоров'я постраждалого населення, збільшення кількості дітей, яких визнано потерпілими через підвищену дозу опромінення щитовидної залози.

Система соціального захисту постраждалих від Чорнобильської катастрофи осіб передбачає створення належних умов для їх життєзабезпечення. Запроваджуватиметься надійна система державних соціальних гарантій для всіх категорій постраждалих осіб та зміна технологій їх соціального захисту, для чого необхідно:

- прийняти Концепцію радіаційного захисту населення у зв'язку з Чорнобильською катастрофою;
- розробити та реалізувати Національну програму мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи на 2000–2005 роки та на період до 2010 року;
- упорядкувати перелік населених пунктів, віднесених до зон радіоактивно забруднених територій;
- забезпечити створення єдиного Державного реєстру України осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- посилити соціальний захист постраждалих від Чорнобильської катастрофи осіб на рівні регіонів шляхом розроблення відповідних програм.

Соціальна підтримка громадян, звільнених у запас або відставку з військової служби, служби в органах внутрішніх справ, установ кримінально-виконавчої системи, і членів їх сімей

До 2005 року в Україні завершиться реформування військової сфери та органів внутрішніх справ і підпорядкованих їм військ, внаслідок чого відбудеться скорочення їх чисельності.

Для забезпечення надання звільненим у запас або відставку військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ та установ кримінально-виконавчої системи (далі — вивільнені військовослужбовці) і членам їх сімей допомоги у питаннях професійної орієнтації, працевлаштування, проходження ними перепідготовки буде розроблено програму соціальної та професійної адаптації вивільнених військовослужбовців до 2004 року. Реалізація цієї програми дасть змогу максимально використати в інтересах держави інтелектуальний потенціал вивільнених військовослужбовців.

Для досягнення цієї мети передбачається:

- продовжити розгортання і розвиток мережі центрів перекваліфікації та професійної підготовки як державного, так і недержавного підпорядкування з метою адаптації вивільнених військовослужбовців до умов цивільного життя;
- створити умови для працевлаштування вивільнених військовослужбовців;
- вжити заходів до забезпечення житлом вивільнених військовослужбовців, які його не мають, чи надання позачергово земельних ділянок та пільгових кредитів для житлового будівництва;
- розгорнути формування системи комплексної психологічної і медичної реабілітації вивільнених військовослужбовців, колишніх працівників цих органів, які постраждали під час проходження служби.

4. Захист громадян як споживачів

Як свідчить практика реалізації заходів щодо захисту прав споживачів, у 85–90 відсотків суб'єктів господарювання у сфері торгівлі, громадського харчування і послуг порушуються законодавчо визначені права громадян як споживачів. Споживчий ринок насичується неякісними, фальсифікованими та небезпечними для життя і здоров'я людей товарами, передусім продуктами харчування та алкогольними напоями. Не повною мірою реалізується право споживачів щодо надання їм необхідної, доступної і достовірної інформації про товари, роботи, послуги. Часто допускаються порушення правил торговельного обслуговування та порядку надання послуг.

З метою пом'якшення негативних тенденцій на споживчому ринку України і створення в державі сприятливого соціального клімату необхідно:

- забезпечити здійснення постійного і ефективного державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів як центральними і місцевими органами виконавчої влади, так і суб'єктами підприємницької діяльності;
- активізувати роботу щодо запобігання виготовленню та реалізації на споживчому ринку України неякісної, фальсифікованої та небезпечної для життя і здоров'я людей продукції (товарів) шляхом виявлення такої продукції у виробника, постачальника, у сфері торгівлі та громадського харчування, в тому числі організації її ширшого дослідження лабораторними методами, вжиття дієвих заходів до вилучення неякісної продукції (товарів) з обігу, притягнення порушників до передбаченої законодавством відповідальності;
- посилити контроль за додержанням вимог нормативно-правових актів, що регулюють відносини між громадянами як споживачами і суб'єктами господарювання, передусім у сфері житлово-комунального господарства, зв'язку та транспорту;
- підвищити ефективність використання законодавчих важелів захисту прав споживачів у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг з виконанням узгоджених спільних дій державними органами контролю і нагляду, правоохоронними органами та місцевими органами виконавчої влади;
- установити постійний контроль за додержанням суб'єктами господарювання вимог законодавства щодо забезпечення споживачів у сфері обслуговування населення необхідною, доступною і достовірною інформацією про товари (роботи, послуги);
- забезпечити організацію виробництва і поширення соціальної рекламної інформації про шкоду тотопотуріння та вживання алкоголю;
- сприяти прискоренню вирішення питання про встановлення адміністративної відповідальності за обман споживачів, що завдає незначних збитків;
- здійснити заходи щодо вдосконалення законодавства з питань захисту прав споживачів та поетапного його наближення до законодавства Європейського Союзу;
- забезпечити проведення експертизи всіх проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо їх відповідності законодавству з питань захисту прав споживачів;
- підвищити рівень інформаційно-просвітницької та правової роботи серед населення щодо роз'яснення норм і положень законодавства з питань захисту прав споживачів та забезпечити надання практичної допомоги споживачам у разі порушення їх прав;
- сприяти розвитку та активізації діяльності громадських організацій споживачів.

5. Гуманітарна сфера

Особлива увага приділятиметься розвитку гуманітарної сфери з метою розроблення та виконання комплексу заходів, спрямованих на забезпечення соціального благополуччя людини на всіх етапах її життєдіяльності.

Освіта

У період до 2004 року здійснюватиметься реформування освіти, розроблятимуться та впроваджуватимуться державні стандарти освіти.

Пріоритетними напрямками в галузі освіти мають бути:

загальна середня освіта:

- збереження і приведення мережі загальноосвітніх, дошкільних і позашкільних навчальних закладів у відповідність з потребами населення та держави;
- поетапний перехід на 12-річну загальну середню освіту;
- реалізація цільової програми комп'ютеризації шкіл;
- перебудова змісту навчально-виховного процесу відповідно до змін у суспільному житті;
- забезпечення всіх школярів у повному обсязі підручниками;
- досягнення збалансованості мережі сільських загальноосвітніх навчальних закладів, налагодження безоплатного підвезення дітей до шкіл у сільській місцевості, що знаходяться за межами пішохідної доступності;
- підвищення соціального статусу вчителя;
- збільшення кількості вчителів, які пройшли підготовку за двома-трьома спеціальностями;
- створення в обласних і районних центрах загальноосвітніх навчальних закладів для обдарованої учнівської молоді;
- відновлення мережі і забезпечення функціонування загальноосвітніх навчальних закладів в установах кримінально-виконавчої системи;

професійно-технічна освіта:

- трансформування наявної мережі професійно-технічних навчальних закладів із створенням відповідно до європейських стандартів ступеневої професійно-технічної освіти з метою задоволення потреб економіки у кваліфікованих технічних кадрах;
- удосконалення мережі галузевих (відомчих) навчально-курсівних комбінатів;
- відновлення мережі і забезпечення функціонування мережі професійно-технічних навчальних закладів в установах кримінально-виконавчої системи;
- приведення обсягів підготовки робітничих кадрів у відповідність з потребами ринку праці;

вища освіта:

- завершення переходу на підготовку фахівців за ступеневою системою освіти згідно з новим переліком напрямів та спеціальностей;
- забезпечення сучасної фундаментальної наукової, загальнокультурної та практичної підготовки фахівців;
- упорядкування мережі вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти з урахуванням соціально-економічного розвитку та потреб держави в конкурентоспроможних фахівцях відповідної кваліфікації;

- забезпечення перепідготовки фахівців за спеціалізаціями, необхідними для роботи в нових господарських утвореннях та для розвитку малого підприємництва;
- запровадження механізмів пільгового кредитування студентів вищих навчальних закладів на період їх навчання, створення державного фонду сприяння здібній молоді у здобутті вищої освіти за кордоном.

Наука

З переходом розвинутих країн до етапу інформаційного суспільства зростає роль науки. Конкурентоспроможність держави визначається, зокрема, наукоємністю її продукції. Стан науки, що є одним з показників забезпечення національної безпеки держави, нині є незадовільним. Україна значно відстає від розвинутих країн за кількістю впроваджених розробок, проданих ліцензій тощо. Цей розрив постійно збільшується у зв'язку з кризовим станом науково-технічної сфери. Вчені мають забезпечити вітчизняне виробництво прогресивними науково-технічними розробками.

Основними напрямками державної політики у сфері науки мають бути:

- визначення потреб держави у сфері науки, проведення відповідних прогнозних оцінок з метою забезпечення її пріоритетного розвитку;
- підтримання перспективних напрямів розвитку науки і техніки, державних наукових і науково-технічних програм та концентрація ресурсів для їх реалізації;
- вирішення питань формування наукових кадрів, створення системи критеріїв оцінки діяльності наукових працівників, стимулювання підвищення кваліфікації науковців, удосконалення системи оплати праці та пенсійного забезпечення наукових працівників;
- підвищення статусу науки в суспільстві, формування в масовій свідомості позитивного сприйняття наукових досягнень (довіра до наукових результатів, подолання антиінтелектуальних настроїв серед населення, престиж науково-технічної діяльності);
- надання підтримки фундаментальній науці, збереження наукових шкіл світового рівня;
- підвищення правового захисту науковців та інженерів, а також продукту інтелектуальної праці шляхом створення необхідної правової бази та механізму її впровадження.

Охорона здоров'я

Необхідність підвищення рівня здоров'я населення, збереження генофонду українського народу зумовлюють реформування системи охорони здоров'я. Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року в цій частині спрямовуватимуться на забезпечення доступності медичної та медико-санітарної допомоги для всього населення країни, ефективне використання фінансових, матеріальних і трудових ресурсів, поліпшення якості медичного обслуговування, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення шляхом:

- максимального збереження державної системи охорони здоров'я, впровадження механізмів регулювання і функціонування галузі в ринкових умовах, фінансування лікувальних закладів відповідно до обсягу та якості послуг, що надаються;
- реалізації державних профілактичних програм з метою створення безпечних умов життя, навчання, праці та відпочинку, поширення серед населення інформації з питань здорового способу життя;
- поступового збільшення державних асигнувань, їх ефективного використання;

- пріоритетного розвитку первинної медико-санітарної допомоги, створення єдиного простору медичних послуг, формування керованого розвитку платних медичних послуг;
- зниження рівня захворюваності населення на артеріальну гіпертензію, ішемічну хворобу серця, судинне ураження мозку, зниження рівня смертності від ускладнень артеріальної гіпертензії, а також збільшення тривалості та підвищення якості життя хворих на серцево-судинні захворювання;
- зниження рівня захворюваності на цукровий діабет, зменшення кількості ускладнень внаслідок цієї хвороби, збільшення тривалості та підвищення якості життя хворих на цукровий діабет;
- зниження рівня захворюваності на туберкульоз, підвищення ефективності діагностики і лікування туберкульозу та ускладнень внаслідок цієї хвороби;
- збереження і підтримання здоров'я людей похилого віку, зниження рівня інвалідизації, забезпечення гарантованого рівня надання безоплатної кваліфікованої медичної допомоги, посилення профілактичної спрямованості медичного обслуговування, забезпечення формування мережі медичних і соціально-побутових закладів з урахуванням потреб людей похилого віку;
- підвищення ефективності надання населенню медичної допомоги у разі виникнення екстремальних ситуацій (стихийне лихо, катастрофа, аварія, масові отруєння тощо);
- реалізації заходів щодо попередження і ліквідації медико-санітарних наслідків екстремальних ситуацій, у тому числі Чорнобильської катастрофи, забезпечення постійної готовності, вдосконалення діяльності та матеріально-технічного забезпечення державної служби медицини катастроф, швидкої і невідкладної допомоги та служби крові;
- запобігання поширенню наркоманії та СНІДу, зниження рівня зараження ВІЛ-інфекцією і захворюваності на СНІД та їх негативного впливу на соціально-економічне становище в державі;
- розвитку мережі центрів медико-соціальної реабілітації дітей, зниження рівня захворюваності дітей;
- створення мережі центрів планування сім'ї та центрів медико-генетичного консультування, вдосконалення інформаційного забезпечення потреб населення з питань планування сім'ї;
- забезпечення контролю за вродженою та спадковою патологією, запобігання відхиленням у розвитку;
- зниження рівня материнської та дитячої смертності, ускладнень вагітності та пологів; зменшення кількості абортів.

Культура

Останнім часом в галузі культури нарастають негативні тенденції, зумовлені, передусім, подальшим скороченням обсягів фінансування з державного та місцевих бюджетів, недостатнім нормативно-правовим регулюванням функціонування галузі.

З метою подолання цих тенденцій необхідно зосередити зусилля на:

- здійсненні заходів щодо відродження, збереження та розвитку мережі закладів соціально-культурного призначення для забезпечення населення відповідними послугами за місцем проживання на рівні, не нижчому від мінімальних соціальних потреб, особливо у сільській місцевості;

- забезпеченні гарантії свободи творчості, доступу громадян і особливо молоді до культурних надбань;
- сприянні розвитку культур і традицій усіх етносів України;
- вихованні бережного ставлення до національної культурної спадщини як основи національної культури.

Пріоритетними напрямками в галузі культури мають бути:

- збереження в регіонах мережі об'єктів культури, зокрема бібліотек, клубних закладів, шкіл естетичного виховання тощо, підвищення рівня забезпечення культурно-освітніх закладів технічними засобами та обладнанням;
- здійснення структурної перебудови галузі кінематографії з урахуванням умов ринкової економіки, сприяння становленню недержавної ринкової інфраструктури української кінематографії, створення сучасної кіноіндустрії;
- посилення державної підтримки національних творчих спілок, удосконалення взаємодії з ними органів виконавчої влади;
- впровадження новітніх технологій реставрації та консервації бібліотечних і музейних фондів, переведення друкованих творів на електронні носії інформації, створення єдиної інформаційної системи бібліотечних фондів;
- зміцнення матеріально-технічної бази музеїв, заповідників, бібліотек, архівів і забезпечення виконання комплексних програм збереження пам'яток історії та культури.

Фізична культура і спорт, відпочинок і туризм

У сучасних умовах виникла гостра потреба у зміні пріоритетних напрямів розвитку фізичного виховання, фізичної культури і спорту.

Основними пріоритетними напрямками державної політики у сфері фізичної культури і спорту мають бути:

- розвиток фізкультурно-спортивного руху з урахуванням змін у всіх сферах суспільного життя країни;
- створення умов для задоволення потреб кожного громадянина України, насамперед молоді, у зміцненні здоров'я, у фізичному та духовному розвитку;
- досягнення максимальних результатів у міжнародних спортивних змаганнях;
- створення належних умов для поліпшення фізкультурно-оздоровчої, реабілітаційної та спортивно-масової роботи серед інвалідів;
- розроблення і здійснення комплексу фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів з урахуванням традицій, інтересів, специфіки аграрного виробництва, а також дефіциту вільного часу працівників села, екологічної ситуації.

У галузі розвитку туризму передбачається здійснення:

- державного стимулювання внутрішнього та іноземного (в'їзного) туризму як одного з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки;
- розширення мережі об'єктів туристичної інфраструктури і формування конкурентоспроможного на світовому ринку вітчизняного туристичного продукту на основі ефективного використання національного природного та історико-культурного потенціалу.

Для цього буде розроблено Державну програму розвитку туризму на період до 2004 року та Програму державної підтримки реклами вітчизняного туристичного продукту.

Релігія та релігійні організації

Суттєвою ознакою демократичного суспільства є забезпечення прав на свободу світогляду і віросповідання, релігійну діяльність, рівність релігійних організацій, що діють у рамках закону. Державна політика щодо релігії та церкви є складовою зміцнення міжнародного авторитету України, налагодження контактів між народами і країнами.

Пріоритетним напрямом державної політики у сфері релігійного життя має стати подання інтересів держави, суспільства і церкви у процесі утвердження моралі та духовного розвитку. Держава сприятиме церкві у відновленні притаманних їй форм суспільно значущої діяльності.

Правове регулювання діяльності релігійних організацій в Україні спрямовуватиметься на ліквідацію наслідків тоталітарного режиму в цій сфері, які призвели до міжконфесійних і міжцерковних конфліктів.

Послідовно забезпечуючи рівність релігійних організацій, держава зосереджуватиме свої зусилля на деполітизації релігійного середовища, недопущенні спроб перетворення релігійного чинника на знаряддя етнічного чи територіального сепаратизму, обмежуватиме діяльність тих релігійних утворень, що несуть загрозу здоров'ю людей, порушують громадський порядок.

Етнонаціональна та мовна політика

Основна мета етнонаціональної політики полягає у додержанні конституційних прав і свобод та рівності громадян України усіх національностей перед законом, участі їх в усіх сферах життя суспільства, оптимальному врахуванні інтересів у створенні сприятливих умов для розвитку кожної національності через формування взаємини на засадах толерантності, довіри й поваги.

Пріоритетними напрямками етнонаціональної політики мають бути:

- нормативно-законодавче, організаційне, фінансове та інше забезпечення умов вільного розвитку народів України;
- організація повернення та облаштування осіб, депортованих за національною ознакою, сприяння їх інтеграції в українське суспільство;
- розширення співпраці з українською діаспорою, сприяння у збереженні та розвитку нею національної культури, мови, традицій.

Мовна політика визначається засадами Конституції (254к/96-ВР) і національними інтересами України як суверенної держави, основна мета якої полягає у розвитку української мови та утвердженні її державності, у задоволенні мовних потреб національних меншин.

Пріоритетними напрямками мовної політики є:

- забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя;
- вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України;
- сприяння вивченню мов міжнародного спілкування.

Держава здійснюватиме організаційне, адміністративне і фінансове забезпечення реалізації етнонаціональної та мовної політики шляхом розроблення, затвердження та виконання загальнодержавних, регіональних і спеціальних програм.

6. Регіональна соціальна політика

Соціальні умови життя населення в різних регіонах України досить розрізняються. Спостерігається значна диференціація в доходах, рівні безробіття, розмірах споживання, рівні захворюваності тощо. У міру децентралізації державної економічної та соціальної політики роль регіонів у вирішенні цих питань посилюватиметься.

Основними напрямками державної регіональної соціальної політики мають бути:

- запровадження механізмів стимулювання соціального та економічного розвитку депресивних регіонів;
- передача регіонам значної частини управлінських функцій щодо розв'язання проблем соціальної політики, економічного та науково-технічного розвитку, а також розвитку духовної сфери;
- запровадження єдиних мінімальних соціальних стандартів соціального захисту населення незалежно від економічних можливостей регіонів;
- удосконалення формування стратегії регіональної соціальної політики за результатами соціального моніторингу, соціальних прогнозів і соціальних програм;
- удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази територіального управління соціальним розвитком регіонів;
- забезпечення вирівнювання соціальних рівнів регіонів шляхом поєднання регіональних програм та цільових державних програм підтримки конкретних регіонів;
- забезпечення ефективного розвитку продуктивних сил на регіональному рівні;
- сприяння формуванню адекватної та ефективної структури соціального управління на регіональному рівні.

З посиленням відповідальності регіонів за стан соціального розвитку вдосконалюватиметься регіональна соціальна політика. Основні напрями і завдання цієї політики повинні враховувати необхідність:

- створення умов життєзабезпечення і життєдіяльності для соціального відтворення населення і трудового потенціалу регіону;
- забезпечення зайнятості та ефективного використання трудового потенціалу регіону, формування та реалізації у кожному регіоні комплексних трирічних програм досягнення продуктивної зайнятості населення;
- розвитку соціальної інфраструктури регіону, яка забезпечувала б задоволення потреб населення;
- удосконалення системи соціального захисту вразливих верств населення;
- розроблення регіональних соціальних програм на підставі стратегічного планування соціального розвитку регіонів;
- удосконалення фінансового забезпечення здійснення регіональних соціальних заходів (стимулювання інвестиційної діяльності, формування регіонального соціального бюджету, підтримка підприємництва тощо);
- формування регіональної інформаційної системи регіонального соціального управління.

7. Механізм здійснення соціальної політики

Здійснення основних напрямів державної соціальної політики потребує розроблення механізму фінансового, правового, інформаційного забезпечення.

Джерелами фінансування програм соціальної політики можуть бути кошти державного і місцевих бюджетів, які мають спрямовуватися переважно на підтримку непрацездатного населення. Соціальні гарантії для економічно активного (працездатного) населення повинні забезпечуватися за рахунок коштів підприємств, установ, організацій та їх об'єднань. Додатковим джерелом ресурсів у соціальній сфері можуть бути іноземні цільові позики та кредити для виконання конкретних соціальних програм.

Основними напрямками здійснення соціальної політики у цій сфері мають бути:

- забезпечення соціального спрямування видатків державного бюджету;
- раціоналізація структури витрат бюджетів усіх рівнів із спрямуванням бюджетних коштів на реалізацію заходів щодо пріоритетного соціального розвитку; визначення принципів фінансування державних соціальних програм з урахуванням особливостей національних пріоритетів у регіональних соціальних програмах і забезпечення механізму їх реалізації;
- формування пріоритетів і механізмів акумулювання та витрачання валютних коштів на розвиток соціальної сфери;
- створення умов для розширення будівництва житла за рахунок залучення коштів населення і пільгового кредитування;
- підвищення питомої ваги платних послуг у соціальній сфері із забезпеченням мінімальних гарантій безоплатного медичного та побутового обслуговування, здобуття освіти тощо;
- розроблення дійового державного механізму залучення фінансових коштів для створення нових перспективних виробництв у районах масового закриття і ліквідації підприємств.

Правовому забезпеченню здійснення соціальної політики сприятиме:

- розроблення і прийняття Соціального кодексу;
- розроблення державних соціальних стандартів;
- підвищення ефективності функціонування судової і виконавчої влади в частині забезпечення реалізації прав та гарантій у соціальній і трудовій сферах;
- впровадження механізму проведення експертизи законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань договірного регулювання трудових відносин та їх відповідності потребам держави і вимогам інтеграції у міжнародні системи соціального розвитку;
- подальше вдосконалення процесу соціального управління, зокрема, впровадження чіткого компенсаційного механізму в разі невиконання законодавчих гарантій.

Найважливішою складовою механізму здійснення соціальної політики є інформаційне забезпечення. Основними напрямками інформаційного забезпечення соціальної політики мають бути:

- подальше вдосконалення соціальної та економічної статистичної звітності відповідно до вимог ефективного соціального управління;
- проведення моніторингу Основних напрямів соціальної політики на період до 2004 року.

**УКАЗ
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
Про Основні напрями реформування
пенсійного забезпечення в Україні**

1. Схвалити подані Кабінетом Міністрів України Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні (додаються).
2. Кабінету Міністрів України забезпечити:
  - реалізацію Основних напрямів реформування пенсійного забезпечення в Україні;
  - розмежування джерел фінансування пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, передбачивши відповідні асигнування під час внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 1998 рік» (796/97-ВР) та планування державних бюджетів на 1999 і 2000 роки.

Президент України
м. Київ, 13 квітня 1998 року
№ 291/98

Л. КУЧМА

СХВАЛЕНО

Указом Президента України
від 13 квітня 1998 року № 291/98

Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні

І. Сучасний стан пенсійного забезпечення громадян

Соціально-економічні реформи, що здійснюються в Україні, викликали радикальні зміни в житті суспільства, які позначилися на його соціальній структурі. У більшості населення формуються принципово нові ціннісні орієнтири, змінюються соціальні умови життя.

Стан економіки в умовах перехідного періоду зумовлений рядом об'єктивних факторів, пов'язаних із зниженням ефективності господарювання та спадом виробництва, високою інфляцією на початку економічних реформ, внаслідок чого відбулося істотне зниження реальної заробітної плати, пенсій, рівня життя значної частини населення.

У таких економічних умовах вживалися заходи, спрямовані на пом'якшення негативних наслідків спаду рівня життя пенсіонерів і на часткову компенсацію втрат найменш забезпеченими верствам населення. Були створені механізми захисту доходів пенсіонерів, інвалідів, одиноких громадян похилого віку.

Разом з тим у пенсійному забезпеченні громадян України ще є ряд проблем, зокрема:

- низький рівень пенсійного забезпечення;
- майже відсутня диференціація розмірів пенсій;
- наявність значних переваг та пільг у пенсійному забезпеченні окремих категорій працівників при однаковому рівні відрахувань на пенсійне забезпечення;
- несвочасна сплата страхового збору (внесків) до Пенсійного фонду України, що зумовило заборгованість з виплати пенсій.

У пенсійному забезпеченні принцип страхування реалізується не повною мірою і по суті носить адміністративно-розподільний характер, не забезпечує залежності розміру пенсії від розміру сплачених зборів (внесків). За рахунок страхових зборів (внесків) проводяться окремі види виплат, які не пов'язані з трудовим вкладом, не залежать від участі у фінансуванні пенсійного забезпечення і сприяють утвердженню утриманських настроїв.

Не забезпечується взаємозв'язок між трудовою діяльністю працівника і розміром його пенсії, а також відсутня заінтересованість працівника у формуванні пенсійного бюджету.

На стан пенсійного забезпечення громадян України негативно впливають:

- демографічні процеси (старіння населення, зменшення працездатного населення), наслідками яких є збільшення чисельності отримувачів пенсій та зменшення платників страхових внесків;
- зменшення чисельності зайнятого населення;
- несприятливе співвідношення тривалості періоду сплати внесків на пенсійне забезпечення і періоду, протягом якого виплачується пенсія;
- зростання різного роду пільгових і привілейованих до них категорій пенсіонерів.

Внаслідок низького рівня народжуваності в 1997 році на 1000 осіб працездатного віку було майже 400 осіб пенсійного віку.

За прогнозними розрахунками до 2026 року ситуація значно погіршиться: в 2016 році на 1000 осіб працездатного віку припадатиме 446, а в 2026 році — 561 особа пенсійного віку.

Усі ці фактори зумовили необхідність проведення в Україні глибокого реформування пенсійного забезпечення, що ґрунтуватиметься на положеннях Конституції України (254к/96-ВР).

II. Головні цілі та пріоритетні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні

1. Основні завдання реформування пенсійного забезпечення в Україні

Основними завданнями реформування пенсійного забезпечення є:

- реалізації конституційних прав громадян на соціальний захист;
- запровадження дійової системи пенсійного страхування, що дасть можливість застрахованим громадянам після виходу на пенсію мати гарантований рівень доходів, що забезпечував би сталий рівень життя;
- впровадження принципу заінтересованості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні при виході на пенсію;
- врахування результатів трудової діяльності кожного працівника при визначенні розміру пенсії шляхом встановлення залежності розміру пенсії від трудового вкладу та страхового стажу;
- зменшення демографічного навантаження на фінансову основу пенсійного забезпечення;
- запровадження недержавного пенсійного забезпечення;
- переведення державного пільгового пенсійного забезпечення на професійно-галузевий рівень.

Реалізація основних завдань реформування пенсійного забезпечення дасть змогу перейти до більш високих стандартів матеріального забезпечення пенсіонерів.

2. Першочергові заходи щодо підвищення рівня життя пенсіонерів

Першочерговими заходами, пов'язаними з підвищенням рівня життя пенсіонерів, є:

- поетапне забезпечення відповідності розміру мінімальної трудової пенсії вартісній величині межі малозабезпеченості;
- здійснення періодичної індексації пенсій з урахуванням зростання споживчих цін, а в майбутньому — з урахуванням динаміки середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки;
- створення умов для розвитку страхових принципів у пенсійному забезпеченні;
- сприяння розвитку недержавних пенсійних фондів з метою формування професійних, галузевих, приватних пенсійних систем за рахунок роботодавців і працівників при посиленні державного захисту і підтримки платників зборів (внесків).

3. Першочергові завдання реформування пенсійного забезпечення

Невідкладними першочерговими завданнями реформування пенсійного забезпечення є:

- 1) забезпечення своєчасності виплати пенсій;

з цією метою необхідно:

- активізувати роботу по мобілізації коштів на виплату пенсій, в першу чергу за рахунок скорочення і ліквідації заборгованості підприємств, установ, організацій всіх форм власності, фізичних осіб з платежів до Пенсійного фонду України;
  - удосконалити законодавство щодо відповідальності за порушення дисципліни розрахунків з Пенсійним фондом України;
  - провести розмежування джерел фінансування пенсій, призначених за різними пенсійними програмами;
  - законодавчо визначити зарахування до трудового стажу, що дає право на пенсію, періодів, за які сплачено обов'язкові збори (внески) до Пенсійного фонду України;
  - звільнити Пенсійний фонд України від невластивих йому виплат, передусім від виплат, які відповідно до законодавства повинні здійснюватися з коштів державного та місцевих бюджетів;
  - забезпечити своєчасність і повноту надходжень до Пенсійного фонду України коштів на виплату пенсій, що фінансуються з державного та місцевих бюджетів, інших цільових фондів;
- 2) введення персоналізованого обліку зборів (внесків) на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування з максимальним використанням для цього можливостей банківської системи та інформаційного фонду Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів;
  - 3) законодавче встановлення розмірів пенсій залежно від тривалості трудового (страхового) стажу та розміру заробітної плати (доходу), з якого сплачувалися страхові внески;
  - 4) підготовка законопроекту про диференціацію розміру пенсії, що виплачується із солідарної системи пенсійного забезпечення, у разі продовження роботи після виходу на пенсію;
  - 5) створення стимулів для продовження працездатного віку з метою зменшення демографічного навантаження на фінансову основу пенсійного забезпечення;
  - 6) сприяння легалізації доходів і скороченню неформальної зайнятості населення;
  - 7) розподіл соціального захисту малозабезпечених верств населення і пенсійного забезпечення на основі розмежування джерел фінансування;
  - 8) перегляд законодавства в частині впорядкування надання пільг окремим категоріям громадян щодо пенсійного забезпечення;
  - 9) запровадження добровільного недержавного пенсійного страхування як додаткового пенсійного забезпечення;
  - 10) вдосконалення організаційної структури Пенсійного фонду України і зменшення адміністративних витрат, пов'язаних з виплатою пенсій, шляхом запровадження більш ефективних та економічних форм доставки пенсій.

4. Основні напрями реформування пенсійного забезпечення

Основні напрями реформування пенсійного забезпечення:

- забезпечення солідарної участі роботодавця і працівника у формуванні коштів, передбачених на пенсійне забезпечення, підвищення заінтересованості працівників у зборі та акумулюванні цих коштів, створення механізмів громадського контролю за їх використанням;

- поетапне зняття обмежень на визначений законодавством максимальний розмір виплачуваних пенсій, встановлення прямої залежності розміру пенсії від трудового вкладу працівника;
- створення нормативно-правової бази реформування системи пенсійного забезпечення;
- впорядкування пенсійних пільг працівників у зв'язку з умовами їх праці шляхом поступового перенесення фінансування цих пільг на роботодавця та створення професійних пенсійних систем. При цьому держава гарантуватиме збереження набутих пенсійних прав та надання права дострокового виходу на пенсію працівникам, зайнятим на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, що не можуть бути усунуті при сучасному технічному рівні виробництва та організації праці.

5. Види пенсійного забезпечення

У процесі реформування пенсійного забезпечення здійснюватиметься перехід до пенсійного забезпечення на страховій основі із встановленням, зокрема, таких видів пенсій:

- трудової — за рахунок пенсійних страхових зборів (внесків), а для певних категорій працівників — за рахунок державного бюджету;
- соціальної — за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів;
- додаткової — за рахунок недержавного пенсійного страхування.

Основою пенсійного забезпечення будуть трудові пенсії. Пенсійне забезпечення в рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування ґрунтуватиметься в основному на принципі солідарності з впровадженням часткової капіталізації обов'язкових страхових зборів (внесків) на персональних накопичувальних рахунках застрахованих осіб.

6. Фінансова основа реформування пенсійного забезпечення

Джерелами фінансування пенсійного забезпечення передбачаються:

- страхові збори (внески) в рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування — для виплати трудових пенсій;
- кошти Державного бюджету України — для виплати державних пенсій військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, державним службовцям, надбавок до пенсій та їх підвищень окремим категоріям громадян — ветеранам війни, жителям гірських населених пунктів, соціальних пенсій, державних дотацій при зарахуванні до трудового стажу періодів догляду за малолітніми дітьми, періодів проходження строкової військової служби тощо;
- кошти місцевих бюджетів — для виплати соціальних пенсій;
- кошти Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення — для виплати пенсій по інвалідності, на випадок втрати годувальника, за віком (до досягнення загальновстановленого пенсійного віку), додаткових пенсій і надбавок до пенсій, які призначаються відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (796-12) особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- кошти Фонду сприяння зайнятості населення — для виплати пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» (803-12) за період до настання пенсійного віку;

— добровільні збори (внески), а у випадках, передбачених законодавством, і обов'язкові збори (внески) фізичних та юридичних осіб до недержавних пенсійних фондів, доходи цих фондів — для виплати пенсій в межах накопичувальної системи загально-обов'язкового державного та додаткового недержавного пенсійного страхування.

Збори (внески) на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування сплачуватимуться працівниками і роботодавцями в частках, визначених Верховною Радою України. Розміри пенсійних страхових внесків встановлюватимуться Верховною Радою України щорічно.

Установлення відповідальності за несплату обов'язкових платежів на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, обмеження розміру, доходу (заробітку), з якого справляються обов'язкові страхові збори (внески) до системи загальнообов'язкового пенсійного страхування, а також пільги щодо оподаткування певної частини доходу (заробітку), спрямованої до накопичувальної системи обов'язкового та додаткового недержавного пенсійного страхування, запровадження персоналізованого обліку цих платежів, залежність розміру пенсії від розмірів сплачених зборів (внесків) і тривалості періоду їх сплати сприятимуть збільшенню надходження коштів, легалізації доходів, скороченню неформальної зайнятості населення.

7. Етапи здійснення реформування пенсійного забезпечення

Реформування пенсійного забезпечення здійснюватиметься разом з економічними перетвореннями в державі. З урахуванням прогнозних показників економічного розвитку намічені заходи в наступний період здійснюватимуться поетапно.

На першому етапі в умовах обмеження ресурсних можливостей економіки необхідно здійснити комплекс заходів щодо стабілізації рівня життя населення, недопущення масового безробіття, посилення захисту соціальних і трудових прав громадян.

Найважливішими серед цих заходів є:

- ліквідація та недопущення в подальшому заборгованості з виплати заробітної плати, пенсій і допомог;
- впорядкування діючих пільг і компенсацій в пенсійному забезпеченні громадян;
- формування системи державних мінімальних соціальних стандартів;
- запровадження загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- розмежування джерел фінансування пенсійного забезпечення.

- На другому етапі, враховуючи матеріальні та фінансові можливості, передбачається:
- підвищення розмірів заробітної плати і трудових пенсій до рівня мінімальних державних гарантій прожиткового мінімуму відповідних груп населення;
  - запровадження додаткового недержавного пенсійного забезпечення;
  - вдосконалення структури управління пенсійним забезпеченням;
  - вдосконалення порядку формування витрат на пенсійне забезпечення;
  - переведення соціальних пенсій в систему соціальних допомог на основі закону про соціальну допомогу.

На третьому етапі за умови економічної та фінансової стабілізації передбачається:

- забезпечення для населення мінімальних соціальних стандартів;
- перехід до реалізації повною мірою норм загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, недержавного пенсійного страхування.

8. Реформування управління пенсійним забезпеченням

Управління пенсійним забезпеченням здійснюватиметься Пенсійним фондом України.

Контроль за цільовим використанням коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюватиметься Наглядовою радою, яка функціонуватиме на засадах соціального партнерства. Державний нагляд у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюватиме спеціально уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади.

На першому етапі реформування пенсійного забезпечення залишається діючою система органів, що призначають і виплачують пенсії. Після запровадження персоніфікованого обліку платежів на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування передбачається передати функції призначення і виплати трудових (страхових) пенсій Пенсійному фонду України.

Призначення і виплату пенсій окремим категоріям громадян (військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та іншим) здійснюватимуть відповідні державні органи.

Передбачається створити чітку систему державного нагляду та контролю за діяльністю недержавних пенсійних фондів.

III. Правове забезпечення реформування пенсійного забезпечення

Правове забезпечення реформування пенсійної системи здійснюватиметься шляхом внесення змін і доповнень до законодавчих та інших нормативно-правових актів і прийняття актів законодавства про обов'язкове державне пенсійне страхування та про недержавні пенсійні фонди.

Реалізація Основних напрямів реформування пенсійного забезпечення в Україні створить можливості для поліпшення пенсійного забезпечення громадян, реалізації конституційних прав громадян на соціальний захист, в тому числі права на їх пенсійне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, а також у старості.

*Глава Адміністрації
Президента України*

Є. КУШНАРЬОВ

**УКАЗ
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
Про Положення про Міністерство праці
та соціальної політики України**

(Із змінами, внесеними згідно з Указами Президента
№ 9/2002 (9/2002) від 03.01.02, № 304/2002 (304/2002) від 27.03.02)

1. Затвердити Положення про Міністерство праці та соціальної політики України (додається).
2. Визнати таким, що втратив чинність, Указ Президента України від 1 грудня 1997 року № 1319 (1319/97) «Про Положення про Міністерство праці та соціальної політики України».
3. Кабінету Міністрів України привести у місячний строк свої рішення у відповідність з цим Указом.

Президент України
м. Київ, 30 серпня 2000 року
№ 1035/2000

Л. КУЧМА

ЗАТВЕРДЖЕНО

Указом Президента України

від 30 серпня 2000 року № 1035/2000

**Положення
про Міністерство праці та соціальної політики України**

1. Міністерство праці та соціальної політики України (Мінпраці України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.
Мінпраці України є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони і умов праці, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування населення, соціально-трудових відносин, трудової міграції.
(Абзац другий пункту 1 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
2. Мінпраці України у своїй діяльності керується Конституцією (254к/96-ВР) та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, а також цим Положенням. У межах своїх повноважень Мінпраці України організовує виконання актів законодавства і здійснює систематичний контроль за їх реалізацією.
Мінпраці України узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства та в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України.
3. Основними завданнями Мінпраці України є:
  - участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони і умов праці, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування населення, соціально-трудових відносин, трудової міграції;
(Абзац другий пункту 3 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
  - керівництво діяльністю державної служби зайнятості, проведення заходів, пов'язаних з ефективним функціонуванням ринку праці, сприяння раціональній, продуктивній і вільно обраній зайнятості, підвищенню якості і конкурентоспроможності робочої сили;
  - розроблення і здійснення заходів для посилення мотивації до праці, вдосконалення її оплати, організації та нормування;
  - здійснення комплексного управління охороною праці та державного нагляду за додержанням у процесі трудової діяльності вимог щодо безпеки, гігієни праці та виробничого середовища;
  - забезпечення через систему підпорядкованих йому органів реалізації права громадян на соціальний захист шляхом своєчасного та адресного надання соціальної підтримки, в тому числі державної допомоги малозабезпеченим громадянам, у разі втрати роботи, працездатності, досягнення пенсійного віку тощо;

- забезпечення розвитку соціально-трудових відносин та захисту прав працюючих громадян шляхом здійснення державного нагляду за додержанням роботодавцями вимог законодавства про працю.
(Абзац сьомий пункту 3 в редакції Указу Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
  - розроблення заходів, спрямованих на реалізацію політики грошових доходів населення.
(Пункт 3 доповнено абзацом згідно з Указом Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
4. Міністр праці України відповідно до покладених на нього завдань:
- 1) бере участь у розробленні проектів Державної програми економічного і соціального розвитку України, Державного бюджету України, Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
  - 2) забезпечує проведення моніторингу у сфері зайнятості, соціального захисту, соціального страхування, пенсійного забезпечення та соціального обслуговування населення, оплати, нормування і охорони праці, соціально-трудових відносин, трудової міграції, аналізує та прогнозує розвиток процесів у визначеній сфері;
(Підпункт другий пункту 4 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
  - 3) забезпечує здійснення державного нагляду за діяльністю фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування та контролю за додержанням вимог законодавства під час призначення та виплати пенсій;
(Підпункт третій пункту 4 в редакції Указу Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
  - 4) вивчає стан використання трудових ресурсів і розвитку процесів на ринку праці та у сфері професійного навчання, складає на цій основі прогнози щодо регулювання ринку праці та зайнятості населення; розробляє програми зайнятості населення, баланс ринку праці та трудових ресурсів;
(Підпункт четвертий пункту 4 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
  - 5) сприяє працевлаштуванню населення, розробляє заходи, спрямовані на запобігання безробіттю, та забезпечує соціальний захист громадян, які тимчасово не працюють;
  - 6) проводить моніторинг щодо створення робочих місць за галузями економіки; сприяє створенню додаткових робочих місць підприємствами, установами і організаціями для використання праці громадян, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці;
(Підпункт шостий пункту 4 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
  - 7) здійснює методичне і організаційне забезпечення, визначає обсяги і напрями проведення професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації вивільнюваних працівників і незайнятого населення;
  - 8) здійснює державну політику у сфері трудової міграції, сприяє міжрегіональному перерозподілу робочої сили;
(Підпункт восьмий пункту 4 в редакції Указу Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
(Підпункт дев'ятий пункту 4 виключено на підставі Указу Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
  - 10) здійснює методичне забезпечення діяльності комісій у справах альтернативної (невійськової) служби;

- 11) організовує і координує роботу щодо визначення переліку та рівнів соціальних стандартів і нормативів; у межах своєї компетенції розробляє соціальні стандарти і нормативи;
(Підпункт одинадцятий пункту 4 в редакції Указу Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
- 12) розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо визначення розміру мінімальної заробітної плати; вдосконалення умов оплати праці працівників підприємств, установ і організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету; грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів;
- 13) затверджує в установленому порядку умови оплати праці працівників окремих установ і організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету;
- 14) розробляє і затверджує міжгалузеві тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники) та погоджує галузеві тарифно-кваліфікаційні характеристики; готує пропозиції щодо вдосконалення організацій та нормування праці, розробляє і затверджує міжгалузеві норми праці;
(Підпункт чотирнадцятий пункту 4 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
- 15) організовує на засадах соціального партнерства проведення переговорів і укладення генеральної угоди між власниками або уповноваженими ними органами, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди, на підприємствах яких зайняті більшість найманих працівників держави, та професійними спілками, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди, здійснює контроль за виконанням цієї угоди міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями;
- 16) здійснює в установленому порядку реєстрацію галузевих та регіональних угод; узагальнює практику укладення колективних договорів, угод;
- 17) здійснює комплексне управління охороною праці на державному рівні, реалізовує державну політику в цій галузі, розробляє за участю міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та профспілок національну програму поліпшення безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і контролює її виконання;
- 18) забезпечує проведення державної експертизи умов праці, визначає порядок та здійснює контроль за якістю проведення атестації робочих місць щодо їх відповідності нормативним актам про охорону праці;
- 19) бере участь у підготовці пропозицій до Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, і до Списку виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці;
- 20) бере участь у розробленні критеріїв і показників оцінки умов праці, згідно з якими надаються пільги та компенсація за роботу в несприятливих умовах праці;
- 21) бере участь у визначенні переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок та неповнолітніх, а також підіймання і переміщення ними важких речей;

- 22) організовує роботу органів соціального захисту населення, пов'язану з перевіркою правильності призначення та виплати пенсій органами Пенсійного фонду України, взаємодіє з центральними органами виконавчої влади, підприємствами, установами і організаціями з питань застосування списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятості в яких дає право на пільгове пенсійне забезпечення;
(Підпункт двадцять другий пункту 4 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
- 23) організовує та координує в межах своєї компетенції роботу з підготовки нормативно-правової бази з питань пенсійної реформи; сприяє впровадженню та розвитку багаторівневої пенсійної системи;
(Підпункт двадцять третій пункту 4 в редакції Указу Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
- 24) бере участь разом з Пенсійним фондом України в організації роботи, пов'язаної з пенсійним забезпеченням громадян України, які проживають за її межами, в порядку, передбаченому законодавством України або міждержавними договорами (угодами);
- 25) здійснює спільно з іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями інвалідів розроблення і координацію програм реалізації державної політики щодо інвалідів і контролює їх виконання;
- 26) сприяє забезпеченню належного рівня матеріально-побутового, культурного та медичного обслуговування громадян, які перебувають у будинках-інтернатах (пансіонатах) для громадян похилого віку та інвалідів, розробляє за участю місцевих державних адміністрацій комплекс заходів, спрямованих на розширення мережі таких закладів, зміцнення їх матеріально-технічної бази та розвиток підсобних сільських господарств і лікувально-виробничих (трудових) майстерень (цехів, дільниць) у будинках-інтернатах (пансіонатах) та розширення їх кооперації з виробничими підприємствами;
- 27) сприяє розвитку системи професійної та соціальної реабілітації інвалідів, їх працевлаштуванню, створенню і розвитку спеціалізованих підприємств з використанням праці інвалідів, надомних видів праці та інших форм зайнятості; організовує роботу, пов'язану з професійним навчанням і перекваліфікацією інвалідів;
- 28) координує роботу центральних органів виконавчої влади, спрямовану на забезпечення доступності об'єктів соціальної інфраструктури для інвалідів та осіб похилого віку, створення промислової бази для виробництва спеціальних видів виробничого і побутового обладнання та пристосування, що полегшує побут і працю цієї категорії громадян;
- 29) визначає порядок забезпечення населення, зокрема, інвалідів і людей похилого віку, протезно-ортопедичними виробами, сприяє розвитку вітчизняного виробництва цих виробів;
- 30) вивчає стан матеріально-побутового забезпечення та потреби пенсіонерів, інших соціально незахищених громадян, вживає заходів щодо створення спеціалізованих служб для надання зазначеним громадянам соціальних та інших послуг, у тому числі натуральної та грошової допомоги;
- 31) здійснює в межах своїх повноважень контроль за дотриманням законодавства щодо надання пільг інвалідам, ветеранам війни і праці, сім'ям загиблих військовослужбовців, сім'ям з дітьми, громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та іншим громадянам;

- 32) організовує і координує роботу з надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних та інших послуг;
  - 33) здійснює міжнародне співробітництво, бере участь у підготовці міжнародних договорів України, готує пропозиції щодо укладення, денонсації таких договорів, у межах своєї компетенції укладає міжнародні договори України, забезпечує виконання зобов'язань України за міжнародними договорами у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони і умов праці, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування населення, соціально-трудових відносин;
  - 34) здійснює в межах своїх повноважень заходи щодо співробітництва України з Європейським Союзом, адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу;
  - 35) виступає в установленому порядку замовником науково-дослідних робіт у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони і умов праці, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування населення, соціально-трудових відносин, налагодження соціального партнерства;
  - 36) здійснює методичне забезпечення діяльності Міністерства праці та соціальної політики Автономної Республіки Крим, управлінь праці, зайнятості та соціального захисту населення місцевих державних адміністрацій, надає практичну і методичну допомогу підприємствам, установам, організаціям, проводить інформаційно-роз'яснювальну, консультаційну роботу з питань, що входять до його компетенції;
  - 37) формує в установленому порядку кадрову політику в системі підпорядкованих йому органів;
  - 38) здійснює відповідно до законодавства функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління;
  - 39) забезпечує в межах своєї компетенції виконання завдань мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави;
  - 40) забезпечує в межах своєї компетенції реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням у центральному апараті Міністерства, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління;
  - 41) виконує інші функції, що випливають з покладених на нього завдань.
5. Мініпраці України має право:
- представляти Кабінет Міністрів України за його дорученням у міжнародних організаціях та під час укладення міжнародних договорів України;
  - одержувати в установленому законодавством порядку від центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також від підприємств, установ та організацій інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на Міністерство завдань;
  - залучати спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань, що належать до його компетенції;
  - проводити в установленому порядку конференції, семінари, наради з питань, що належать до його компетенції;

- утворювати за погодженням з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади координаційні комісії, експертні та робочі групи, залучати на договірній основі фахівців до роботи в цих комісіях (групах), а також для надання консультацій;
  - здійснювати видавничу діяльність з метою висвітлення питань державної політики у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони і умов праці, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування населення, соціально-трудових відносин.
6. Мінпраці України у процесі виконання покладених на нього завдань взаємодіє з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, відповідними органами інших держав, а також об'єднаннями громадян, релігійними об'єднаннями, благодійними організаціями та окремими громадянами.
7. Мінпраці України в межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видає накази, організовує і контролює їх виконання. Мінпраці України в разі потреби видає разом з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади спільні акти. Нормативно-правові акти Мінпраці України підлягають реєстрації в установленому законодавством порядку. Рішення Мінпраці України, прийняті в межах його повноважень, є обов'язковими для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності і громадянами.
8. Мінпраці України очолює Міністр, якого призначає на посаду за поданням Прем'єр-міністра України і звільняє з посади Президент України. Міністр:
- 1) керує Міністерством, несе персональну відповідальність перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України за розроблення і реалізацію державної політики у сферах зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони і умов праці, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування населення, соціально-трудових відносин, трудової міграції та за виконання Міністерством своїх завдань і функцій;
  - 2) спрямовує і координує як член Кабінету Міністрів України здійснення центральними органами виконавчої влади заходів з питань, віднесених до його відання, визначає на виконання вимог законодавства в межах наданих йому повноважень політичні пріоритети та стратегічні напрями роботи Міністерства, шляхи досягнення поставлених цілей;
  - 3) подає в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України проекти законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, розробником яких є Міністерство;
  - 4) подає Прем'єр-міністрові України пропозиції щодо кандидатури на посаду Державного секретаря Мінпраці України (далі — Державний секретар), а за поданням Державного секретаря — пропозиції щодо призначення на посади першого заступника та заступників Державного секретаря;
- (Підпункт 4 пункту 8 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 304/2002 (304/2002) від 27.03.02)

- 5) затверджує за поданням Державного секретаря програми і плани роботи Міністерства та звіт Державного секретаря про їх виконання;
- 6) підписує нормативно-правові акти Міністерства;
- 7) приймає за поданням Державного секретаря рішення про розподіл бюджетних коштів, головним розпорядником яких є Міністерство, та затверджує звіт Державного секретаря про виконання цих рішень;
- 8) погоджує проекти законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України з питань, що належать до компетенції Міністерства;
- 9) вносить Кабінету Міністрів України пропозиції щодо утворення, реорганізації, ліквідації у складі Міністерства урядових органів державного управління та подання про призначення на посади та звільнення з посад їх керівників;
- 10) погоджує здійснення Державним секретарем функцій з управління майном, яке знаходиться у сфері управління Міністерства;
- 11) порушує в установленому порядку питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності Державного секретаря, його першого заступника та заступників;
- 12) вносить у встановленому порядку подання щодо відзначення державними нагородами працівників Міністерства;
- 13) погоджує за поданням Державного секретаря пропозиції щодо:
  - граничної чисельності працівників урядових органів державного управління, утворених у складі Міністерства;
  - утворення, реорганізації, ліквідації підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства, затвердження їх положень (статутів);(Підпункт 13 пункту 8 в редакції Указу Президента України № 304/2002 (304/2002) від 27.03.02)
- 13-1) призначає на посади та звільняє з посад у встановленому законодавством порядку керівників підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства;
(Пункт 8 доповнено підпунктом 13-1 згідно з Указом Президента України № 304/2002 (304/2002) від 27.03.02)
- 14) здійснює інші повноваження відповідно до законодавства.
Через Міністра спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України діяльність Державного комітету України у справах ветеранів.
(Пункт 8 в редакції Указу Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)
9. Організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне, матеріально-технічне та інше забезпечення діяльності Мінпраці України здійснюється Державним секретарем. Державного секретаря призначає на посаду за поданням Прем'єр-міністра України та звільняє з посади Президент України.
Державний секретар підзвітний і підконтрольний Міністрові.
Державний секретар має першого заступника і заступників, яких призначає на посади за поданням Прем'єр-міністра України та звільняє з посад Президент України.
Державний секретар, його перший заступник та заступники призначаються на посади на строк повноважень Президента України.
Державний секретар розподіляє за погодженням з Міністром обов'язки між першим заступником та заступниками Державного секретаря, визначає ступінь їх відповідальності.

Основними завданнями Державного секретаря є:

- організація забезпечення виконання завдань, покладених на Мінпраці України;
- забезпечення діяльності Міністра як керівника Мінпраці України та члена Кабінету Міністрів України;
- здійснення поточної роботи, пов'язаної із виконанням покладених на Мінпраці України завдань;
- забезпечення стабільності і наступності в роботі Мінпраці України.

Державний секретар відповідно до покладених на нього завдань:

- 1) організовує роботу апарату Мінпраці України;
  - 2) готує та подає на затвердження Міністрові програми і плани роботи Міністерства, організовує та контролює їх виконання, звітує про їх виконання перед Міністром;
  - 3) забезпечує підготовку проектів законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, розробником яких є Мінпраці України, інших документів і подає їх на розгляд Міністрові;
  - 4) здійснює координацію робіт із проведення моніторингу розвитку процесів у сферах соціально-трудових відносин, зайнятості, соціального страхування та соціального захисту населення, в тому числі подолання бідності;
  - 5) забезпечує виконання заходів щодо реалізації Державної програми зайнятості населення;
  - 6) організовує розроблення нормативно-правових актів Міністерства та подає їх на підпис Міністрові;
  - 7) організовує та контролює виконання законів, актів і доручень Президента України та Кабінету Міністрів України, а також наказів та доручень Міністра;
  - 8) у разі відсутності Міністра доповідає за дорученням Президента України, Кабінету Міністрів України законопроекти та інші питання на пленарних засіданнях Верховної Ради України, бере участь у заходах, що проводяться Президентом України та Кабінетом Міністрів України;
  - 9) забезпечує вирішення питань, що виникають у взаємовідносинах апарату Мінпраці України з Адміністрацією Президента України, апаратом Верховної Ради України, іншими державними органами і належать до їх відання;
  - 10) забезпечує взаємодію апарату Мінпраці України з Секретаріатом Кабінету Міністрів України;
  - 11) забезпечує співробітництво Мінпраці України з іншими центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування у процесі виконання завдань, покладених на Міністерство;
  - 12) подає Міністрові пропозиції щодо утворення, реорганізації, ліквідації у складі Мінпраці України урядових органів державного управління, за поданням керівників зазначених органів і за погодженням з Міністром затверджує граничну чисельність їх працівників, погоджує структуру, штатний розпис та кошторис видатків цих органів;
  - 13) за погодженням з Міністром приймає рішення щодо утворення, реорганізації і ліквідації підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Мінпраці України, затверджує їх положення (статут);
- (Підпункт 13 пункту 9 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 304/2002 (304/2002) від 27.03.02)

- 14) координує роботу урядових органів державного управління, утворених у складі Мінпраці України, координує і контролює діяльність підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства, вживає заходів до забезпечення ефективності їх роботи;
- 15) погоджує призначення на посади та звільнення з посад керівників відповідних структурних підрозділів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій;
- 16) організовує роботу з документами в Міністерстві;
- 17) затверджує положення про структурні підрозділи центрального апарату Мінпраці України, визначає відповідальність їх керівників;
- 18) подає Міністрові пропозиції щодо призначення на посади першого заступника та заступників Державного секретаря;
(Підпункт 18 пункту 9 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 304/2002 (304/2002) від 27.03.02)
- 19) призначає на посади та звільняє з посад за погодженням з Міністром згідно із законодавством працівників центрального апарату Мінпраці України та за пропозицією Міністра — працівників патронатної служби;
(Підпункт 19 пункту 9 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 304/2002 (304/2002) від 27.03.02)
- 20) розглядає в установленому порядку питання щодо присвоєння працівникам центрального апарату Мінпраці України відповідних рангів державних службовців, заохочення, притягнення їх до дисциплінарної відповідальності;
- 21) подає Міністрові пропозиції щодо розподілу бюджетних коштів, головним розпорядником яких є Мінпраці України, забезпечує та контролює виконання рішень Міністра щодо розподілу цих коштів, звітує перед Міністром із цього питання;
- 22) розпоряджається бюджетними коштами, передбаченими на утримання центрального апарату Мінпраці України, та інформує Міністра про їх використання;
- 23) здійснює за погодженням з Міністром функції з управління майном, яке знаходиться у сфері управління Мінпраці України;
- 24) забезпечує контроль за виконанням контрактів, укладених Мінпраці України з керівниками підприємств та організацій, що належать до сфери управління Міністерства;
- 25) формує та затверджує кадровий резерв Міністерства, забезпечує організацію підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації його працівників;
- 26) забезпечує охорону державної таємниці та здійснює заходи щодо мобілізаційної підготовки в межах повноважень, передбачених законом;
- 27) забезпечує використання в установленому порядку гербової печатки Мінпраці України;
- 28) очолює у разі ліквідації Мінпраці України ліквідаційну комісію і забезпечує здійснення всіх необхідних заходів з ліквідації Міністерства;
- 29) виконує інші функції, пов'язані із забезпеченням діяльності Міністерства.
Державний секретар з питань, що належать до його компетенції, видає накази організаційно-розпорядчого характеру та контролює їх виконання.
Державний секретар має право:

- брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу під час розгляду питань, що належать до сфери діяльності Мінпраці України;
- залучати в установленому порядку працівників органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, утворювати робочі групи, скликати наради для розгляду питань, що належать до компетенції Міністерства;
- одержувати в установленому законодавством порядку від центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування інформацію, документи, необхідні для виконання покладених на нього завдань.

(Пункт 9 в редакції Указу Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)

10. Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Мінпраці України, обговорення найважливіших напрямів його діяльності у Міністерстві утворюється колегія у складі Міністра (голова колегії), Державного секретаря, його першого заступника та заступників за посадою, а також керівників структурних підрозділів Мінпраці України.

(Абзац перший пункту 10 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)

До складу колегії можуть входити керівники інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління Мінпраці України, а також представники громадських організацій.

Члени колегії затверджуються та звільняються від обов'язків Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра.

Рішення колегії проводяться в життя наказами Мінпраці України.

11. У складі Мінпраці України Кабінетом Міністрів України може бути утворено урядові органи державного управління (департаменти, служби, інспекції).
12. Для розгляду наукових рекомендацій та пропозицій щодо головних напрямів розвитку у сфері праці та соціальної політики, обговорення найважливіших програм та інших питань у Мінпраці України можуть утворюватися наукова рада, інші консультативні та дорадчі органи.

Склад цих органів і положення про них затверджує Міністр.

13. Гранична чисельність працівників центрального апарату Мінпраці України затверджується Кабінетом Міністрів України.

Структуру Мінпраці України затверджує Міністр за пропозицією Державного секретаря. (Абзац другий пункту 13 в редакції Указів Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02, № 304/2002 (304/2002) від 27.03.02)

Штатний розпис та кошторис видатків Мінпраці України затверджує Державний секретар за погодженням з Міністерством фінансів України.

(Абзац третій пункту 13 в редакції Указу Президента України № 9/2002 (9/2002) від 03.01.02)

14. Мінпраці України є юридичною особою, має самостійний баланс, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, № 23, ст. 121)

Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі — Основи) відповідно до Конституції України визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні.

РОЗДІЛ I Загальні положення

Стаття 1. Поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування — це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі — роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Стаття 2. Законодавство України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та його завдання

Законодавство України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування складається з цих Основ та прийнятих відповідно до них законів, інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, то застосовуються норми міжнародного договору.

Завданням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування є встановлення гарантій щодо захисту прав та інтересів громадян, які мають право на пенсію, а також на інші види соціального захисту, що включають право на забезпечення їх у разі хвороби, постійної або тимчасової втрати працездатності, безробіття з незалежних від них обставин, народження дитини, необхідності догляду за малолітньою дитиною або дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї, смерті громадянина та членів його сім'ї тощо.

Стаття 3. Право громадян на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням

Право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням згідно з цими Основами мають застраховані громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено законодавством України, а також міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Стаття 4. Види загальнообов'язкового державного соціального страхування

Залежно від страхового випадку є такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- пенсійне страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- медичне страхування;
- страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- страхування на випадок безробіття;
- інші види страхування, передбачені законами України.

Відносини, що виникають за зазначеними у частині першій цієї статті видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, регулюються окремими законами, прийнятими відповідно до цих Основ.

Стаття 5. Принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування громадян України здійснюється за принципами:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян — суб'єктів підприємницької діяльності;
- надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;
- обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, у обсягах, передбачених законами з окремих видів загальнообов'язкового соціального страхування;
- солідарності та субсидування;
- державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;
- забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування;
- цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Стаття 6. Суб'єкти та об'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках — члени їх сімей та інші особи, страхувальники і страховики.

Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Коло осіб, які можуть бути застрахованими за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, визначається цими Основами та іншими законами, прийнятими відповідно до них.

Страховальниками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є роботодавці та застраховані особи, якщо інше не передбачено законами України.

Страховиками є цільові страхові фонди з:

- пенсійного страхування;
- медичного страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- страхування на випадок безробіття.

Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо збору страхових внесків та надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків.

Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг, передбачених статтею 25 цих Основ.

Стаття 7. Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

- 1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту):
  - а) на підприємствах, в організаціях, установах незалежно від їх форм власності та господарювання;
  - б) у фізичних осіб;
- 2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності.

Перелік, доповнення та уточнення кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, а також конкретних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, до яких належать особи, визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Громадяни України, які працюють за межами території України та не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням в Україні за умови сплати страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 8. Свідцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, одержують свідцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів страхування та документом суворої звітності.

Порядок видачі та зразок свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 9. Страховий стаж

Страховий стаж — це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством. Особливості обчислення страхового стажу з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування визначаються відповідними законами України.

Період, протягом якого особа є застрахованою за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, визначається відповідними законами України.

Стаття 10. Роботодавець

Роботодавцем відповідно до цих Основ вважається:

- власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання і фізичні особи, які використовують найману працю;
- власники розташованих в Україні іноземних підприємств, установ та організацій (у тому числі міжнародних), філій та представництв, які використовують працю найманих працівників, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 11. Страховий ризик і страховий випадок

Страховий ризик — обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Страховий випадок — подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Стаття 12. Вирішення спорів

Спори, що виникають із правовідносин за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, вирішуються в судовому порядку, якщо законом не встановлено досудовий порядок їх розгляду.

Стаття 13. Інформація про загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Інформація у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування використовується з дотриманням вимог, передбачених законодавством про інформацію.

Забороняється розголошувати без згоди застрахованої особи відомості про страховий стаж, страхові випадки, результати медичних обстежень, суми одержуваних виплат тощо.

Страховики через засоби масової інформації зобов'язані роз'яснювати населенню права та обов'язки, передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Страховики надають страхувальникам та застрахованим особам консультації з питань загальнообов'язкового державного соціального страхування на безоплатній основі.

РОЗДІЛ II
**Управління загальнообов'язковим
державним соціальним страхуванням**

Стаття 14. Страхові фонди

Страхові фонди є органами, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, провадять збір та акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та здійснюють інші функції згідно з затвердженими статутами.

Усі застраховані громадяни є членами відповідних страхових фондів залежно від виду соціального страхування.

Страхові фонди є некомерційними самоврядними організаціями.

Цільові страхові фонди, якщо інше не передбачено законами України, не можуть займатися іншою діяльністю, крім тієї, для якої їх створено, та використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані з цією діяльністю.

Кошти цільових страхових фондів не включаються до складу Державного бюджету України.

Страхові фонди діють на підставі статутів, що затверджуються у порядку, визначеному законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Стаття 15. Управління страховими фондами

Управління страховими фондами здійснюється на паритетній основі державою та представниками суб'єктів соціального страхування.

Управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснюють правління та виконавчі дирекції страхових фондів, які забезпечують визначені законами конкретні види соціального страхування.

Правління страхового фонду:

- затверджує документи, що регламентують внутрішню діяльність фонду, в тому числі виконавчої дирекції;
- подає у встановленому порядку пропозиції щодо визначення розмірів загальнообов'язкових внесків для забезпечення відповідного виду соціального страхування (за винятком страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання);
- затверджує проекти річних бюджетів фонду та звіти про їх виконання, порядок використання коштів з окремих видатків бюджету фонду;
- створює резерви коштів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам;
- розглядає кандидатури та затверджує на посадах керівника виконавчої дирекції фонду та його заступників;
- спрямовує та контролює діяльність виконавчої дирекції страхового фонду та її робочих органів;
- визначає кадрову політику;
- здійснює інші функції, передбачені статутом страхового фонду.

Порядок обрання правління страхового фонду визначається законами України з окремих видів соціального страхування.

Виконавча дирекція страхового фонду є виконавчим органом правління фонду, який забезпечує виконання рішень правління.

Виконавча дирекція є підзвітною правлінню фонду та здійснює діяльність від імені страхового фонду в межах та порядку, що визначаються його статутом та положенням про виконавчу дирекцію, яке затверджується правлінням страхового фонду. Керівник виконавчої дирекції входить до складу правління страхового фонду з правом дорадчого голосу.

Робочими органами виконавчої дирекції є її відділення, страхові каси тощо.

РОЗДІЛ III

Нагляд у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування

Стаття 16. Повноваження та функції Наглядової ради

Нагляд за діяльністю цільових фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснює Наглядова рада.

Наглядова рада здійснює контроль за виконанням статутних завдань та цільовим використанням коштів відповідним фондом із загальнообов'язкового державного соціального страхування. З цією метою до складу Наглядової ради входять у рівній кількості представники від застрахованих громадян, роботодавців та держави.

Склад Наглядової ради та її повноваження визначаються законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Стаття 17. Нагляд у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування

Державний нагляд у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснює спеціально уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади.

У разі покладення функцій державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на кілька центральних органів виконавчої влади Кабінет Міністрів України визначає порядок відносин між ними з цих питань.

Стаття 18. Обсяг нагляду

Контроль за дотриманням страхувальниками та страховиками законів України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, інших нормативно-правових актів, виданих відповідно до них, здійснює держава.

Страхувальники та страховики зобов'язані надавати посадовим особам органів державного нагляду за діяльністю страховиків усі документи та довідки, необхідні для здійснення ними функцій контролю.

Стаття 19. Засоби нагляду

Якщо страховиком прийнято рішення з порушенням страхового законодавства або страхувальник не виконує вимог цього законодавства, орган державного нагляду вказує на допущені порушення і встановлює термін для їх усунення. Якщо протягом цього терміну страховик або страхувальник не усуне порушення, незаконне рішення скасовується органом державного нагляду з наступним відшкодуванням збитків за рахунок страхови-

ка або страхувальника. У двотижневий термін страховики або страхувальники можуть оскаржити рішення органу державного нагляду в суді.

Орган державного нагляду може вимагати скликання засідання правління цільового страхового фонду. Якщо ця вимога не буде виконана, орган державного нагляду може сам скликати і провести засідання правління цільового страхового фонду.

За невиконання своїх обов'язків за рішенням органу державного нагляду члени правління цільового страхового фонду можуть бути позбавлені своїх повноважень.

РОЗДІЛ IV

Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування та порядок їх використання

Стаття 20. Джерела коштів

Основними джерелами коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування відповідно до цих Основ є внески роботодавців і застрахованих осіб. Бюджетні та інші джерела коштів, необхідні для здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування, передбачаються відповідними законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Стаття 21. Визначення розміру внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з кожного його виду визначаються виходячи з того, що вони повинні забезпечувати:

- надання особам матеріального забезпечення та соціальних послуг, передбачених законодавством;
- фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків;
- створення резерву коштів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам;
- покриття витрат страховика, пов'язаних із здійсненням загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування залежно від його виду щорічно встановлюються Верховною Радою України відповідно для роботодавців і застрахованих осіб з кожного виду страхування на календарний рік у відсотках одночасно із затвердженням Державного бюджету України, якщо інше не передбачено законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Для визначення розміру внесків додаткові джерела коштів можуть враховуватися у разі їх систематичного надходження до фонду.

Страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування залежно від його виду встановлюються з кожного виду страхування, як правило, на календарний рік у відсотках:

- для роботодавців — до сум фактичних витрат на оплату праці та інших виплат найманим працівникам, які підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;
- для фізичних осіб — до сум оподатковуваного доходу (прибутку).

Внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань сплачує виключно роботодавець.

Джерела та порядок формування коштів цільових страхових фондів для забезпечення осіб, які повністю або на певний час звільняються від сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Стаття 22. Порядок здійснення платежів і резервування коштів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Порядок здійснення платежів і резервування коштів, строки сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

РОЗДІЛ V

Бюджет, облік та звітність цільових страхових фондів

Стаття 23. Нормативне забезпечення

Страховики з дотриманням вимог законодавства розробляють нормативно-правові акти щодо порядку складання і виконання бюджету, здійснення платежів, проведення бухгалтерського обліку і звітності та інші документи, що стосуються їх діяльності.

Стаття 24. Звіти про діяльність

Страховики складають звіти про результати своєї діяльності і подають їх Кабінету Міністрів України або уповноваженому ним органам та доводять до відома застрахованих осіб через засоби масової інформації.

З ініціативи органу державного нагляду за діяльністю страховиків може призначатися проведення аудиторської перевірки діяльності фондів із загальнообов'язкового державного соціального страхування.

РОЗДІЛ VI

Забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням

Стаття 25. Види соціальних послуг та матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням надаються такі види соціальних послуг та матеріального забезпечення:

1) пенсійне страхування:

- пенсії за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства);
- пенсії у зв'язку з втратою годувальника, крім передбачених пунктом 4 цієї статті;
- медичні профілактично-реабілітаційні заходи;
- допомога на поховання пенсіонерів;

2) медичне страхування:

- діагностика та амбулаторне лікування;
- стаціонарне лікування;
- надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення;
- профілактичні та освітні заходи;
- забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання.

- Обсяг послуг, що надаються за рахунок коштів обов'язкового медичного страхування, визначається базовою та територіальними програмами обов'язкового медичного страхування, які затверджуються в порядку, встановленому законодавством;
- 3) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням:
- допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);
  - допомога по вагітності та пологах;
  - допомога при народженні дитини та по догляду за нею;
  - допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);
  - забезпечення оздоровчих заходів;
- 4) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання:
- профілактичні заходи по запобіганню нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням;
  - відновлення здоров'я та працездатності потерпілого;
  - допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
  - відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним своїх трудових обов'язків;
  - пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
  - пенсія у зв'язку із втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
  - допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- 5) страхування від безробіття:
- допомога по безробіттю;
  - відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією;
  - матеріальна допомога безробітному та членам його сім'ї;
  - дотація роботодавцю для створення робочих місць;
  - допомога на поховання безробітного.

У разі прийняття законів з нових видів загальнообов'язкового державного соціального страхування або внесення змін до законів України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування одночасно вносяться зміни до цих Основ.

Доповнення переліку матеріального забезпечення та соціальних послуг, які надаються особам за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, можуть здійснюватися законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Стаття 26. Характеристика страхових випадків та умови надання соціальних послуг і матеріального забезпечення особам за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням

До страхових випадків, з настанням яких надаються матеріальне забезпечення та соціальні послуги, належать:

- тимчасова непрацездатність;

- вагітність і пологи, догляд за малолітньою дитиною;
- інвалідність;
- хвороба;
- досягнення пенсійного віку;
- смерть годувальника;
- безробіття;
- соціальні послуги та інші матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами;
- нещасний випадок на виробництві;
- професійне захворювання.

Характеристика страхових випадків, умови надання соціальних послуг, їх види та розміри матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, іншими нормативно-правовими актами, які містять норми щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Страховики у своїй діяльності співпрацюють у проведенні заходів, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, і вправі спільно у кожному конкретному випадку приймати рішення щодо того, хто з них братиме участь у фінансуванні цих заходів.

Якщо після призначення застрахованій особі матеріальної допомоги чи надання соціальних послуг між страховиками виник спір щодо понесених витрат, виплата здійснюється страховиком, до якого звернулася застрахована особа. При цьому неналежний страховик має право звернутися до належного страховика щодо відшкодування понесених ним витрат.

Стаття 27. Підстави припинення виплат і надання соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням

Виплати та надання соціальних послуг, на які має право застрахована особа за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, може бути припинено:

- а) якщо виплати призначено на підставі документів, що містять неправдиві відомості;
- б) якщо страховий випадок стався внаслідок дії особи, за яку настає кримінальна відповідальність;
- в) якщо страховий випадок стався внаслідок умисної дії особи;
- г) внаслідок невиконання застрахованою особою своїх обов'язків щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- д) в інших випадках, передбачених законами.

РОЗДІЛ VII

**Відповідальність страхувальників, страховиків та осіб,
які надають соціальні послуги**

Стаття 28. Відповідальність страхувальників, а також осіб, які надають соціальні послуги

Роботодавці несуть відповідальність за шкоду, заподіяну застрахованим особам або страховиком внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків із загальнообов'язкового державного соціального страхування, відповідно до законодавства.

Заклади охорони здоров'я, заклади професійної реабілітації і громадяни, які надають соціальні послуги застрахованим особам, несуть цивільно-правову відповідальність за

шкоду, заподіяну застрахованим особам або страховикам внаслідок фальсифікації документів про обсяги та якість наданих послуг.

Достовірність зазначених у документах даних, передбачених частиною другою цієї статті, перевіряється виконавчими органами цільових страхових фондів.

Роботодавцю забороняється вчиняти будь-які дії, що можуть призвести до прийняття ним разом із застрахованою особою спільного рішення, яке може в подальшому завдати шкоди цій особі.

Стаття 29. Відповідальність страховиків за невиконання або неналежне виконання умов страхування

Страховики несуть відповідальність відповідно до законодавства за шкоду, заподіяну застрахованим особам внаслідок несвоєчасного або неповного надання матеріального забезпечення та соціальних послуг, встановлених законодавством.

Стаття 30. Обов'язки застрахованих осіб із загальнообов'язкового державного соціального страхування

Застраховані особи зобов'язані у повному обсязі та у встановлені законодавством України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування строки сплачувати внески страховикам, повідомляти страховиків про обставини, що спричиняють зміни розміру матеріального забезпечення із загальнообов'язкового державного соціального страхування та порядку його надання (зміни стану непрацездатності, в складі сім'ї, звільнення з роботи, працевлаштування, виїзд за межі держави тощо).

Сума вартості матеріального забезпечення та соціальних послуг, наданих застрахованій особі внаслідок зловживання або невиконання нею своїх обов'язків, стягується з цієї особи в судовому порядку.

РОЗДІЛ VIII

Прикінцеві положення

Стаття 31. Строки введення загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні

Строки введення загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні, яке забезпечить досягнення гарантій, передбачених Конституцією України (254к/96-ВР), визначаються в законах України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Стаття 32. Набрання чинності цими Основами

Ці Основи набирають чинності з дня їх опублікування.

Президент України
м. Київ, 14 січня 1998 року
№ 16/98-ВР

Л. КУЧМА

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

ПОСТАНОВА

від 11 квітня 2002 р. № 497

Київ

**Про забезпечення виконання функцій з призначення
і виплати пенсій органами Пенсійного фонду**

У зв'язку з прийняттям Закону України від 17 січня 2002 р. № 2981-III (2981-14) «Про внесення змін до деяких законів України» Кабінет Міністрів України **постановляє**:

1. Затвердити Порядок передачі функцій з призначення і виплати пенсій органами праці та соціального захисту населення органам Пенсійного фонду у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та м. Севастополі, що додається.
2. Установити, що органи Пенсійного фонду крім призначення і виплати пенсій відповідно до Законів України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12), «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ» (2262-12), «Про прокуратуру» (1789-12) здійснюють:
  - а) призначення і виплату пенсій, надбавок, підвищень та доплат відповідно до Законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1977-12), «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (962-12), «Про державну службу» (3723-12), «Про статус народного депутата України» (2790-12), «Про статус суддів» (2862-12), «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (3721-12), «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (3551-12), «Про ветеринарну медицину» (2498-12), «Про судову експертизу» (4038-12), «Про зайнятість населення» (803-12), «Про донорство крові та її компонентів» (239/95-ВР), «Про службу в органах місцевого самоврядування» (2493-14), «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (56/95-ВР), «Про дипломатичну службу» (2728-14), «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» (540/97-ВР), «Про Національний банк України» (679-14), «Про біженців» (2557-14), «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку із закриттям Чорнобильської атомної електростанції» (2398-14), «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (796-12), а також відповідно до Митного кодексу (1970-12) і Положення про помічника-консультанта народного депутата України, затвердженого постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 р. № 379/95-ВР (379/95-ВР);
  - б) призначення і виплату щомісячної компенсації сім'ям у разі втрати годувальника, передбаченої статтею 52 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (796-12);
  - в) індексацію грошових доходів відповідно до Закону України «Про індексацію грошових доходів населення» (1282-12).

3. Установити, що під час призначення і виплати пенсій органи Пенсійного фонду:
  - видають пенсійні посвідчення;
  - дотримуються раніше встановленого в органах праці та соціального захисту населення режиму роботи, в тому числі приймальних днів для громадян;
  - відшкодовують інформаційно-обчислювальному центру Міністерства праці та соціальної політики видатки, пов'язані з розробленням програмного забезпечення на базі єдиних уніфікованих програм автоматизованої системи обробки документів з призначення і виплати пенсій, його доопрацюванням відповідно до змін у законодавстві та супроводженням;
  - складають державну статистичну звітність щодо чисельності одержувачів пенсій, сум призначених їм пенсій та цільової допомоги.
4. Вінницькій, Волинській, Житомирській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській обласним, Севастопольській міській державним адміністраціям:
  - затвердити організаційні заходи щодо передачі функцій з призначення і виплати пенсій органами праці та соціального захисту населення органам Пенсійного фонду;
  - затвердити у місячний термін розроблені органами Пенсійного фонду і органами праці та соціального захисту населення графіки передачі функцій з призначення і виплати пенсій по районах, містах, районах в місті з урахуванням готовності органів Пенсійного фонду до виконання цих функцій;
  - вирішити питання щодо забезпечення органів Пенсійного фонду приміщеннями, необхідними для належного виконання покладених на них функцій;
  - забезпечити переведення в установленому порядку на роботу до органів Пенсійного фонду працівників органів праці та соціального захисту населення, що займаються призначенням і виплатою пенсій (за їх згодою).
5. Міністерству праці та соціальної політики забезпечити проведення органами праці та соціального захисту населення інвентаризації пенсійних справ і особових рахунків та передачу їх органам Пенсійного фонду згідно з актами, складеними за формою, що затверджується Пенсійним фондом за погодженням з Міністерством праці та соціальної політики.
6. Пенсійному фонду:
  - утворити на базі районних, міських та районних у містах відділів Пенсійного фонду у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та м. Севастополі відповідні районні, міські, районні у містах управління Пенсійного фонду;
  - утворити у Вінницькому, Волинському, Житомирському, Запорізькому, Івано-Франківському, Кіровоградському, Луганському, Одеському, Рівненському, Сумському, Тернопільському, Херсонському, Черкаському, Чернівецькому, Чернігівському обласних, Севастопольському міському управліннях, відповідних районних, міських та районних у містах управліннях Пенсійного фонду структурні підрозділи, які забезпечуватимуть організацію функцій з призначення і виплати пенсій;

- затвердити штатну чисельність працівників органів Пенсійного фонду та забезпечити прийняття без конкурсного відбору на рівнозначні посади державних службовців працівників органів праці та соціального захисту населення, які переводяться на роботу до структурних підрозділів органів Пенсійного фонду, що виконуватимуть функції з призначення і виплати пенсій;
  - вжити заходів до фінансування витрат на створення матеріально-технічної бази органів Пенсійного фонду для виконання функцій з призначення і виплати пенсій;
  - забезпечити органи Пенсійного фонду вантажопасажирськими транспортними засобами;
  - для організації виконання функцій з призначення і виплати пенсій забезпечити органи Фонду відповідними бланками документів, а також вжити заходів до виготовлення необхідної кількості пенсійних посвідчень за рахунок коштів Пенсійного фонду;
  - розробити та подати у двотижневий термін в установленому порядку проект Указу Президента України про внесення до Положення про Пенсійний фонд України змін, що стосуються утворення на базі Кримського республіканського, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь Пенсійного фонду відповідних головних управлінь.
7. Органам Пенсійного фонду і органам праці та соціального захисту населення проводити обмін електронними базами даних про одержувачів пенсій та допомоги, які використовуються під час призначення пенсій, допомоги, субсидій та видачі посвідчень «Ветеран праці».
8. Міністерству праці та соціальної політики, Пенсійному фонду, іншим центральним органам виконавчої влади внести у двомісячний термін зміни до своїх нормативно-правових актів щодо виконання органами Пенсійного фонду функцій з призначення і виплати пенсій.
9. Державному комітетові статистики, Міністерству праці та соціальної політики, Пенсійному фонду затвердити до 1 жовтня 2002 р. форми державної статистичної звітності про чисельність пенсіонерів, суму призначених пенсій та про надання державної грошової допомоги непрацездатним громадянам.
10. Внести зміни до постанов Кабінету Міністрів України, що додаються.
11. Визнати такими, що втратили чинність:
- постанову Кабінету Міністрів України від 10 грудня 1998 р. № 1951 (1951-98-п) «Про державну грошову допомогу деяким категоріям пенсіонерів» (Офіційний вісник України, 1998 р., № 50, ст. 1840);
  - постанову Кабінету Міністрів України від 9 червня 2000 р. № 938 (938-2000-п) «Про індексацію середньомісячного сукупного доходу, передбаченого постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 1998 р. № 1951» (Офіційний вісник України, 2000 р., № 24, ст. 998).

Прем'єр-міністр України

А. КІНАХ

ЗАТВЕРДЖЕНО

постановою Кабінету Міністрів України
від 11 квітня 2002 р. № 497

**Порядок
передачі функцій з призначення і виплати пенсій органами праці
та соціального захисту населення органам Пенсійного фонду
у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Запорізькій,
Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Одеській,
Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській,
Чернівецькій, Чернігівській областях та м. Севастополі**

1. Цей Порядок встановлює механізм передачі органам Пенсійного фонду від органів праці та соціального захисту населення функцій з призначення і виплати пенсій у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та м. Севастополі (далі — передача функцій з призначення і виплати пенсій).

Передача функцій з призначення і виплати пенсій проводиться у комплексі з впровадженням в роботу органів Пенсійного фонду і органів праці та соціального захисту населення єдиних уніфікованих програм автоматизованої системи обробки документів з призначення і виплати пенсій (АСОПД/КОМТЕХ).

2. Передача функцій з призначення і виплати пенсій здійснюється у такому порядку:

1) органи праці та соціального захисту населення:

- проводять інвентаризацію пенсійних справ та особових рахунків на підставі контрольно-інвентаризаційних відомостей, які складаються в двох примірниках на момент передачі (один примірник передається органам Пенсійного фонду), здійснюють перевірку наявності в пенсійних справах ідентифікаційних номерів осіб з Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів, про що робиться відмітка в інвентаризаційній відомості;
- проводять звіряння списків з метою виявлення подвійних даних про одержувачів пенсій згідно з відомостями, складеними на момент передачі в двох примірниках (один примірник передається органам Пенсійного фонду);
- здійснюють за графіками, затвердженими районними держадміністраціями, передачу пенсійних справ та особових рахунків, про що складають акт приймання-передачі встановленої форми. Разом із пенсійними справами і особовими рахунками передається уточнена у процесі інвентаризації електронна база даних про одержувачів пенсій;
- проводять протягом місяця після передачі пенсійних справ та особових рахунків роботу з відновлення пенсійних справ, відсутніх на момент передачі, після чого передають їх органам Пенсійного фонду;
- передають за актом приймання-передачі:
  - один примірник інформативно-довідкової бази даних, систематизованої бази даних законодавчих, інших нормативно-правових актів та документації, необхідної для забезпечення виконання функцій з призначення і виплати пенсій;

ДОДАТОК

- закриті особові рахунки та відомості на виплату пенсії за останні три роки;
- архівні пенсійні справи, закриті протягом трьох останніх років;
- закриті в установленому порядку на момент передачі:
  - журнали реєстрації заяв громадян (ф. 10);
  - журнали реєстрації особових рахунків (ф. 3);
- журнал реєстрації даних про переплати пенсій;
- дані про стан заповнення бази одержувачів пенсій;
- бланки документів, необхідних для призначення і виплати пенсій, зокрема бланки документів суворої звітності;

2) органи Пенсійного фонду:

- приймають на роботу до органів Пенсійного фонду працівників органів праці та соціального захисту населення, які переводяться на роботу до структурних підрозділів, що забезпечуватимуть організацію роботи з призначення і виплати пенсій;
- приймають за графіками, затвердженими районними державними адміністраціями, від органів праці та соціального захисту населення пенсійні справи, особові рахунки та інші документи, необхідні для виконання функцій з призначення і виплати пенсій.

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 11 квітня 2002 р. № 497

**Зміни,
що вносяться до постанов Кабінету Міністрів України**

1. У Положенні про Державну експертизу умов праці, затвердженому постановою Ради Міністрів УРСР від 1 грудня 1990 р. № 357 (357-90-п) (ЗП УРСР, 1990 р., № 12, ст. 69; ЗП України, 1993 р., № 12, ст. 262):
  - а) пункт 4 після слів «соціального захисту населення» доповнити словами «Пенсійного фонду»;
  - б) пункт 5 доповнити абзацом такого змісту:
«надавати органам, що призначають та виплачують пенсії, висновок щодо підтвердження (скасування) права працівників на пенсію на пільгових умовах».
2. У Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсії за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637 (637-93-п) (ЗП України, 1993 р., № 12, ст. 273):
  - а) пункт 2 викласти у такій редакції:
«2. У разі коли документи про трудовий стаж не збереглися, підтвердження трудового стажу здійснюється органами Пенсійного фонду на підставі показань свідків»;
  - б) у пункті 10:
у абзаці четвертому слова «відділом соціального захисту населення» замінити словами «органами Пенсійного фонду»;
у абзаці п'ятому слова «довідка відділу соціального захисту населення» замінити словами «довідка органів праці та соціального захисту населення або Пенсійного фонду»;
  - в) у додатках 2-4 до Порядку слова «органу соціального захисту населення» замінити словами «органам Пенсійного фонду».
3. Пункт 4 Положення про порядок видачі посвідчення і нагрудного знака «Ветеран праці», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 1994 р. № 521 (521-94-п) (ЗП України, 1994 р., № 11, ст. 274), викласти у такій редакції:
«4. Посвідчення і нагрудний знак видаються ветеранам праці за місцем їх проживання органами праці та соціального захисту населення, а ветеранам праці із числа осіб, зазначених у частині другій статті 10 Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ» (2262-12) — органами, що здійснюють їх пенсійне забезпечення відповідно до законодавства».
4. У абзаці другому пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 1996 р. № 458 (458-96-п) «Про комісії для розгляду питань, пов'язаних із встановленням статусу учасника війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (ЗП України, 1996 р., № 10, ст. 307) слова «органів соціаль-

ного захисту населення» замінити словами «органів праці та соціального захисту населення, органів Пенсійного фонду».

5. Пункт 2 постанови Кабінету Міністрів України від 26 липня 1996 р. № 832 (832-96-п) «Про підвищення розмірів державної допомоги окремим категоріям громадян» (ЗП України, 1996 р., № 15, ст. 407) доповнити абзацом такого змісту:
«Зазначені щомісячні компенсаційні виплати призначаються та виплачуються органами праці та соціального захисту населення та фінансуються органами Пенсійного фонду».
6. У Порядку виплати пенсій та грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги через їх поточні рахунки у банках, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 1999 р. № 1596 (1596-99-п) «Про заходи щодо виконання статті 3 Указу Президента України від 4 липня 1998 року № 734» (Офіційний вісник України, 1999 р., № 35, ст. 1803; 2000 р., № 13, ст. 528; 2001 р., № 39, ст. 1762):
  - а) пункт 1 після слів «що нараховуються» доповнити словами «відповідно органами Пенсійного фонду та»;
  - б) пункт 7 після слова «Органи» доповнити словами «Пенсійного фонду та органи»;
  - в) у пункті 10:
абзац перший після слів «подаються до» доповнити словами «органів Пенсійного фонду або»;
абзац другий після слів «приймаються органами» доповнити словами «Пенсійного фонду або органами»;
  - г) пункт 11 після слів «формуються органами» доповнити словами «Пенсійного фонду або органами»;
  - г) абзац перший пункту 13 після слів «що підлягає поверненню органу» доповнити словами «Пенсійного фонду або органу»;
  - д) у пункті 14:
абзац перший викласти у такій редакції:
«14. Якщо суми пенсій та грошової допомоги одержуються за довіреністю більше як один рік або не одержуються з поточного рахунка більше як один рік уповноважений банк зобов'язаний повідомити про це відповідний орган Пенсійного фонду або орган соціального захисту населення, а одержувач пенсії та грошової допомоги — подати нову заяву в орган Пенсійного фонду або орган соціального захисту населення у порядку, визначеному в пункті 10 цього Порядку»;
абзац другий після слів «цієї умови» доповнити словами «орган Пенсійного фонду або», а після слів «припиняє перерахування» доповнити словом «відповідно»;
  - е) у пункті 16:
абзац перший після слова «Органи» доповнити словами «Пенсійного фонду або органи»;
абзаци третій і четвертий викласти в такій редакції:
«— опис списків на зарахування пенсій та грошової допомоги на поточні рахунки (додаток 3) у трьох примірниках;
— довідку щодо джерел фінансування виплати пенсій та грошової допомоги (додаток 4) в одному примірнику»;
  - є) у пункті 17:
абзац перший викласти у такій редакції:
«17. Списки (додаток 2) у двох примірниках за один день до початку кожного виплатного періоду місяця, за який виплачується пенсія та грошова допомога,

подаються органами Пенсійного фонду або органами соціального захисту населення відповідним установам уповноваженого банку разом з двома примірниками описів за пенсіями та грошовою допомогою»;

абзац другий виключити;

абзац третій після слів «визначеною органами» доповнити словами «Пенсійного фонду або органами»;

абзац одинадцятий після слова «Органи» доповнити словами «Пенсійного фонду або органи»;

ж) пункт 18 викласти у такій редакції:

«18. На підставі одержаних документів органи Пенсійного фонду або органи соціального захисту населення проводять перерахування відповідній установі уповноваженого банку коштів, необхідних для виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки одержувачів»;

з) абзац перший пункту 20 викласти у такій редакції:

«20. Після зарахування коштів на поточні рахунки одержувачів уповноважений банк завіряє списки на зарахування пенсій та грошової допомоги та описи до них і не пізніше як через два дні повертає органам Пенсійного фонду або органам соціального захисту населення другі примірники списків та по одному примірнику описів до них»;

и) у пункті 25 слова «органами соціального захисту населення» і «органи соціального захисту населення» замінити відповідно словами «органами Пенсійного фонду або органами соціального захисту населення» і «органи Пенсійного фонду або органи соціального захисту населення»;

і) пункт 27 після слів «за письмовими запитами органів» доповнити словами «Пенсійного фонду або органів»;

ї) у додатку 1 до Порядку слова «(найменування органу соціального захисту населення)» замінити словами «(найменування органу Пенсійного фонду або органу соціального захисту населення)»;

й) у додатку 2 до Порядку слова «(назва органу соціального захисту населення)» і «Керівник органу соціального захисту населення» замінити відповідно словами «(найменування органу Пенсійного фонду або органу соціального захисту населення)» і «Керівник органу Пенсійного фонду або органу соціального захисту населення»;

к) у додатку 3 до Порядку слова «органом соціального захисту населення», «(назва органу соціального захисту населення)», «Керівник органу соціального захисту населення» замінити відповідно словами «органом Пенсійного фонду або органом соціального захисту населення», «(найменування органу Пенсійного фонду або органу соціального захисту населення)», «Керівник органу Пенсійного фонду або органу соціального захисту населення»;

л) у додатку 4 до Порядку слова «органом соціального захисту населення», «(назва органу соціального захисту населення)», «Керівник органу соціального захисту населення» замінити відповідно словами «органом Пенсійного фонду або органом соціального захисту населення», «(найменування органу Пенсійного фонду або органу соціального захисту населення)», «Керівник органу Пенсійного фонду або органу соціального захисту населення».

7. У додатку 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 26 лютого 2000 р. № 403 (403-2000-п) «Про затвердження граничної чисельності працівників апарату міністерств, інших центральних органів виконавчої влади і підпорядкованих їм територіальних органів та встановлення ліміту легкових автомобілів, що їх обслуговують» (Офіційний вісник України, 2000 р., № 9, ст. 339; 2001 р., № 20, ст. 851; № 52, ст. 2346) у позиції «Пенсійний фонд» цифри «187» і «16112» замінити відповідно цифрами «201» і «36017».
  8. У абзаці третьому пункту 20 Порядку використання коштів Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 987 (987-2000-п) (Офіційний вісник України, 2000 р., № 25, ст. 1054), слова «органами, які виплачують пенсію» замінити словами «органами праці та соціального захисту населення».
  9. У постанові Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2000 р. № 1498 (1498-2000-п) «Про затвердження типових положень про головне управління праці та соціального захисту населення обласної, Київської міської державної адміністрації і управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської державної адміністрації і про управління праці та соціального захисту населення районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації» (Офіційний вісник України, 2000 р., № 40, ст. 1698):
    - 1) підпункт 15 пункту 4 Типового положення про головне управління праці та соціального захисту населення обласної, Київської міської державної адміністрації і управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської державної адміністрації, затвердженого зазначеною постановою, доповнити словами «впровадженню та розвитку багаторівневої пенсійної системи»;
    - 2) у Типовому положенні про управління праці та соціального захисту населення районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації, затвердженому зазначеною постановою:
      - а) абзац четвертий пункту 3 доповнити словами «проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи»;
      - б) у пункті 4:
        - у підпункті 16 слова «пенсійні посвідчення» виключити;
        - у підпункті 19 слова «пенсійних» та «пенсіонерів та» виключити;
        - в) у підпункті 5 пункту 5 слова «державних пенсій і» виключити.
  10. Пункт 6 постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 279 (279-2002-п) «Про підвищення розмірів пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» доповнити після абзацу першого абзацом такого змісту: «Зазначена грошова допомога встановлюється та виплачується органами, що здійснюють призначення і виплату пенсій».
- У зв'язку з цим абзаци другий–четвертий вважати відповідно абзацами третім–п'ятим.

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

Постанова

від 15 квітня 2003 р. № 544

Київ

Про підвищення розмірів трудових пенсій

З метою поліпшення матеріального становища пенсіонерів Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Збільшити:

- а) мінімальний розмір пенсій, передбачений для обчислення трудових пенсій за віком, до 50 гривень включно;
- б) максимальний розмір трудових пенсій за віком:
  - до 200 гривень включно для категорій працівників, визначених згідно з пунктом «а» статті 13 та статтею 14 Закону України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12);
  - до 150 гривень включно — для інших категорій працівників.

Збільшення мінімального розміру пенсій, передбачене цим пунктом, не застосовується для визначення розмірів соціальних пенсій, надбавок, підвищень та інших доплат до пенсій.

2. Установити, що у разі, коли місячний розмір пенсії непрацездатних громадян (з урахуванням надбавок, підвищень та додаткової пенсії) не досягає 91 гривні 80 копійок, таким громадянам установлюється цільова грошова допомога на прожиття в розмірі до 41 гривні 80 копійок на кожного одержувача пенсії, а для одержувачів соціальних пенсій, призначених відповідно до абзацу третього частини першої статті 93 Закону України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12), — у розмірі 16 гривень 70 копійок, для військовослужбовців строкової служби та членів їх сімей, які одержують пенсії згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» (2262-12), — у розмірі до 64 гривень 90 копійок за рахунок коштів, з яких виплачується пенсія.

У зв'язку з цим визнати таким, що втратив чинність, абзац перший пункту 6 постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 279 (279-2002-п) (Офіційний вісник України, 2002 р., № 11, ст. 513).

3. Розміри пенсій, встановлені відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2001 р. № 1563 (1563-2001-п) (Офіційний вісник України, 2001 р., № 47, ст. 2099; 2002 р., № 34, ст. 1566), після підвищення не повинні перевищувати:
- для чоловіків, які мають стаж підземної роботи від 10 до 15 років, для жінок, які мають стаж підземної роботи від 7 років 6 місяців до 12 років 6 місяців, — 222 гривні 80 копійок;
  - для чоловіків, які мають стаж підземної роботи від 15 до 20 років, для жінок, які мають стаж підземної роботи від 12 років 6 місяців до 17 років 6 місяців, — 242 гривні 80 копійок;

- для чоловіків, які мають стаж підземної роботи від 20 років і більше, для жінок, які мають стаж підземної роботи від 17 років 6 місяців і більше, — 275 гривень 80 копійок.
- 4. Установити, що трудові пенсії, призначені відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12) (крім пенсій працівникам, передбаченим у частині третій статті 53 цього Закону), перераховуються в такому порядку:
  - а) пенсії, обчислені з мінімального розміру пенсії за віком (без урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги), підвищуються в 1,05708 раза;
  - б) пенсії (крім пенсій, зазначених у підпункті «а» цього пункту) без урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги підвищуються в 1,05708 раза і виплачуються у межах максимальних розмірів пенсій.
- 5. Обчислювати розміри трудових пенсій, що призначаються відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12) (крім пенсій працівникам, передбаченим у частині третій статті 53 цього Закону), у такому порядку:
  - а) із заробітку, одержуваного до 1992 року, розміри пенсій підвищуються відповідно до підпункту «а» пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 26 липня 1996 р. № 831 (831-96-п) «Про підвищення розмірів пенсій, призначених до 1 серпня 1996 р., та порядок обчислення пенсій, що призначаються після 1 серпня 1996 року» (ЗП України, 1996 р., № 15, ст. 406), підпункту «б» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1999 р. № 1528 (1528-99-п) «Про порядок призначення та перерахунку пенсій відповідно до Закону України від 15 липня 1999 р. «Про підвищення мінімального розміру пенсій» (Офіційний вісник України, 1999 р., № 33, ст. 1743), підпункту «б» пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2000 р. № 1686 (1686-2000-п) «Про підвищення розмірів пенсій та інших соціальних виплат пенсіонерам» (Офіційний вісник України, 2000 р., № 46, ст. 1996; 2001 р., № 4, ст. 121) у частині, що стосується призначення пенсій із заробітку, одержуваного до 1992 року, пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 14 березня 2001 р. № 227 (227-2001-п) «Про підвищення розмірів трудових пенсій» (Офіційний вісник України, 2001 р., № 11, ст. 438), пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 27 червня 2001 р. № 741 (741-2001-п) «Про підвищення розмірів пенсій та інших соціальних виплат пенсіонерам» (Офіційний вісник України, 2001 р., № 27, ст. 1213), підпункту «в» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2001 р. № 1706 (1706-2001-п) «Про підвищення розмірів пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» (Офіційний вісник України, 2001 р., № 51, ст. 2303), підпункту «в» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 279 (279-2002-п) «Про підвищення розмірів пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» (Офіційний вісник України, 2002 р., № 11, ст. 513) та до підпункту «б» пункту 4 цієї постанови;
  - б) із заробітку, одержуваного у період з 1 січня 1992 р. по 28 лютого 2001 р., розміри пенсій підвищуються відповідно до підпункту «б» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1999 р. № 1528 (1528-99-п), підпункту «б» пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2000 р. № 1686 (1686-2000-п)

(із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 23 січня 2001 р. № 37 (37-2001-п) — у частині, що стосується призначення пенсій із заробітку, одержуваного після 1992 року), пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 27 червня 2001 р. № 741 (741-2001-п) (у частині, що стосується призначення пенсій із заробітку, одержуваного після 1992 року), підпункту «в» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2001 р. № 1706 (1706-2001-п), підпункту «в» пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 279 (279-2002-п) та до підпункту «б» пункту 4 цієї постанови.

6. Ця постанова набирає чинності з 1 липня 2003 року.

Прем'єр-міністр України

В. ЯНУКОВИЧ

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

Постанова

від 22 листопада 2001 р. № 1571

Київ

Про затвердження переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників державних підприємств, установ, організацій, перебування на яких дає право на призначення пенсій та виплати грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»

Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Затвердити перелік посад наукових (науково-педагогічних) працівників державних підприємств, установ, організацій, перебування на яких дає право на призначення пенсій та виплати грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1977-12), що додається.
2. Дія цієї постанови поширюється на наукових працівників, які працювали на державних підприємствах, в установах, організаціях та вищих навчальних закладах колишніх Української РСР, інших республік СРСР, а також СРСР.
3. В абзаці п'ятнадцятому пункту 3 Порядку обчислення стажу державної служби, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 травня 1994 р. № 283 (283-94-п) (ЗП України, 1994 р., № 8, ст. 213; Офіційний вісник України, 2000 р., № 28, ст. 1164), слова та цифри «постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 1999 р. № 923 (923-99-п) (Офіційний вісник України, 1999 р., № 22, ст. 1010), з дати присудження наукового ступеня або вченого звання» замінити словами та цифрами «постановою Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2001 р. № 1571 (1571-2001-п)».
4. Визнати такими, що втратили чинність:
  - постанову Кабінету Міністрів України від 27 травня 1999 р. № 923 (923-99-п) «Про перелік посад наукових працівників державних наукових установ, організацій та посад науково-педагогічних працівників державних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на одержання пенсії та грошової допомоги при виході на пенсію відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1977-12) (Офіційний вісник України, 1999 р., № 22, ст. 1010);
  - постанову Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2000 р. № 1191 (1191-2000-п) «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27 травня 1999 р. № 923 у зв'язку з прийняттям Закону України від 6 квітня 2000 р. «Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (Офіційний вісник України, 2000 р., № 31, ст. 1313);
  - постанову Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2001 р. № 976 (976-2001-п) «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27 травня 1999 р. № 923» (Офіційний вісник України, 2001 р., № 32, ст. 1490).

ЗАТВЕРДЖЕНО

постановою Кабінету Міністрів України
від 22 листопада 2001 р. № 1571

Перелік

посад наукових (науково-педагогічних) працівників державних підприємств, установ, організацій, перебування на яких дає право на призначення пенсій та виплати грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»

Підприємства, установи, організації	Найменування посади
1. Президії Національної академії наук, Української академії аграрних наук, Академії медичних наук, Академії педагогічних наук, Академії правових наук, Академії мистецтв	<p>президент; перший віце-президент; віце-президент; головний учений секретар; перший заступник головного ученого секретаря; заступник головного ученого секретаря; академік-секретар відділення; заступник академіка-секретаря відділення; член президії академії наук; керівник (завідуючий, начальник тощо), заступник керівника (завідуючого, начальника тощо) структурного підрозділу (управління, відділу, відділення, секції, сектору тощо), який виконує науково-організаційну роботу;</p> <p>головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; молодший науковий співробітник; учений секретар; науковий співробітник-консультант</p>
2. Наукові установи, організації (науково-дослідні, дослідні, проектні, пошукові, проектно-конструкторські, технологічні, проектно-технологічні, конструкторські організації, науково-технічні центри, науково-технічні комплекси, науково-виробничі об'єднання, інші наукові установи, організації), їх філіали	<p>керівник (директор, генеральний конструктор, начальник тощо); заступник керівника (директора, генерального конструктора, начальника тощо) з основного напрямку діяльності установи, організації (їх філіалів); учений секретар;</p> <p>головний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець); заступник головного інженера (конструктора, технолога, іншого фахівця) установи, організації (їх філіалів) з основного напрямку діяльності установи, організації (їх філіалів);</p> <p>керівник (завідуючий, начальник тощо); заступник керівника (завідуючого, начальника тощо); головний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець); провідний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець) структурного підрозділу (відділення, відділу, лабораторії, сектору, бюро, групи тощо), який займається науковою, науково-технічною або науково-організаційною діяльністю; головний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець) наукового напрямку, наукового проекту;</p>

Підприємства, установи, організації	Найменування посади
	головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; молодший науковий співробітник
3. Вищі навчальні заклади та заклади післядипломної освіти (їх філіали) III–IV рівнів акредитації (інститут, консерваторія, академія, університет тощо); наукові підрозділи в їхньому складі	керівник (ректор, президент тощо); заступники керівника (ректора, президента тощо) з науково-педагогічного або наукового напрямку діяльності; керівник філіалу; заступники керівника філіалу з науково-педагогічного або наукового напрямку діяльності; завідувач кафедри; професор; доцент; старший викладач; викладач; асистент; учсний секретар керівник (завідуючий, начальник тощо); заступник керівника (завідуючого, начальника тощо) структурного підрозділу (кафедри, відділу, лабораторії, сектору, групи тощо) з наукового напрямку діяльності установи (її філіалу); головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; молодший науковий співробітник
4. Підприємства, виробничі об'єднання, заклади охорони здоров'я, інші установи, організації, не зазначені в пунктах 1–3 цього переліку	керівник (начальник, завідуючий тощо); головний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець); провідний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець) структурного підрозділу (відділення, відділу, лабораторії, сектору, бюро, групи тощо) з наукового напрямку діяльності організації (її філіалу); головний інженер (конструктор, технолог, інший фахівець) наукового напрямку, наукового проекту головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; молодший науковий співробітник

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

Постанова

від 20 жовтня 1994 р. № 721

Київ

Про підвищення розмірів пенсій, призначених до 1 жовтня 1994 р., та порядок обчислення пенсій, що призначаються після 1 жовтня 1994 року

(із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 32 (32-96-п) від 10.01.96)

Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Пенсії призначені органами соціального захисту населення до 1 жовтня 1994 р. відповідно до Законів України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12) і «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ» (2262-12), збільшити з 1 жовтня 1994 р. в 2 рази.
Передбачені чинним законодавством розміри надбавок (підвишень) до пенсії, соціальної та додаткової пенсії, заробіток, який береться для розрахунку пенсії відповідно до статті 64 Закону України «Про пенсійне забезпечення», збільшити в 2 рази.
2. Установити, що під час обчислення пенсій, зазначених у пункті 1 цієї постанови, із заробітку:
  - до 1992 року сума пенсій підвищується відповідно до абзацу другого пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1994 р. № 55 (55-94-п) та пункту 1 цієї постанови;
  - починаючи з 1 жовтня 1994 р. розмір пенсії підвищується за коефіцієнтом місяця, що настає за останнім місяцем одержання заробітку, який ввійшов до підрахунку, за такими коефіцієнтами: жовтень — 5,02, листопад — 4,45 і грудень — 4.
3. (Пункт 3 втратив чинність на підставі постанови КМУ № 32 (32-96-п) від 10.01.96)
Запровадити щомісячні компенсаційні виплати у розмірі до 170 тис. крб. пенсіонерам усіх категорій (крім тих, що перебувають на повному державному утриманні), розмір пенсій яких разом з компенсаційними виплатами, передбаченими в цьому пункті постанови, не перевищує 1200 тис. крб.
Компенсаційні виплати провадяться за місцем одержання пенсії за рахунок коштів, з яких здійснюється виплата пенсії.
4. Пенсії, призначені відповідно до Законів України «Про прокуратуру» (1789-12), «Про статус суддів» (2862-12), «Про статус народного депутата України» (2790-12), «Про державну службу» (3723-12), Митного кодексу (1970-12) до 1 жовтня 1994 р., підвищуються у порядку, встановленому для підвищення заробітної плати працівникам, пенсійне забезпечення яких передбачено зазначеними Законами.
5. Для забезпечення своєчасної виплати пенсій та допомоги Уряду Автономної Республіки Крим, обласним, Севастопольській міській Радам народних депутатів, Київській міській держадміністрації розглянути стан справ з надходженням страхових внесків до бюджету Пенсійного фонду та вжити відповідних заходів до керівників підпри-

---

ДОДАТОК

ємств, організацій, установ банків, які своєчасно не сплатили обов'язкові страхові внески.

6. Міністерству соціального захисту населення, Міністерству економіки, Міністерству праці, Міністерству статистики, Міністерству фінансів своєчасно подавати Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо перегляду в листопаді–грудні 1994 р. розмірів пенсій відповідно до зміни індексу споживчих цін.

Прем'єр-міністр України

В. МАСОЛ

*Перший заступник Міністра
Кабінету Міністрів України*

І. ДОЦЕНКО

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

Постанова

від 29 січня 1999 р. № 111
Київ

Про розмежування джерел фінансування виплати пенсій та грошової допомоги, призначених за різними пенсійними програмами

(із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 784 (784-2000-п) від 12.05.2000)

На виконання Указу Президента України від 13 квітня 1998 р. № 291 (291/98) «Про Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні» щодо поетапного розмежування джерел фінансування виплати пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, Кабінет Міністрів України **постановляє**:

1. Затвердити графік розмежування джерел фінансування виплат з Пенсійного фонду (додається).
  2. Міністерству фінансів врахувати передбачене графіком розмежування джерел фінансування у проектах Державного бюджету України на 2000 і 2001 роки.
  3. Міністерству праці та соціальної політики разом з Міністерством фінансів, Пенсійним фондом та Міністерством юстиції вирішити питання правового врегулювання джерел фінансування виплат, невластивих Пенсійному фонду.
  4. Пенсійному фонду спрямувати вивільнені кошти на погашення заборгованості з виплати пенсій та грошової допомоги.
  5. Контроль за виконанням цієї постанови покласти на Віце-прем'єр-міністра України Жулинського М. І'.
- (Пункт 5 в редакції постанови КМУ № 784 (784-2000-п) від 12.05.2000)

Прем'єр-міністр України

В. ПУСТОВОЙТЕНКО

ЗАТВЕРДЖЕНО

постановою Кабінету Міністрів України
від 29 січня 1999 р. № 111

(в редакції постанови Кабінету Міністрів
України від 12 травня 2000 р. № 784)

Графік
розмежування джерел фінансування виплат з Пенсійного фонду

(тис. гривень)

Перелік видатків	Сума видатків, які пере- даються на фінансування Державного бюджету України	
	2000 рік	2001 рік
На виплату пенсій згідно із Законом України «Про зайня- тість населення»	44392	×
На виплату пенсій згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність»	29869	×
На виплату пенсій згідно із Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	×	569088
На виплату державної допомоги деяким категоріям пенсі- онерів	35038	×
На виплату соціальних пенсій	187920	×
На виплату пенсій згідно із Законом України «Про держа- вну службу»	72108	×
На виплату пенсій згідно із Законом України «Про проку- ратуру»	×	3936
На виплату пенсій згідно із Законом України «Про статус народного депутата України»	×	1440
На виплату пенсій згідно із Законами України «Про статус суддів», «Про судову експертизу»	×	231
На виплату пенсій згідно із Законом України «Про донорс- тво крові та її компонентів»	991	×
На виплату допомоги малозабезпеченим пенсіонерам	×	535250
На виплату пенсій згідно із Законом України «Про реабілі- тацію жертв політичних репресій на Україні»	×	8591
На виплату пенсій згідно із Законом України «Про статус гірських населених пунктів в Україні»	16219	×
На виплату допомоги пенсіонерам (надбавка на дітей)	43662	×
На виплату допомоги по догляду за самотніми та інвалі- дами	×	36012
Усього	430199	1154548
З наростаючим підсумком		1584747

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

Постанова

від 12 вересня 2002 р. № 1349
Київ

**Про заходи щодо підвищення ефективності
управління фінансами пенсійного забезпечення**

З метою підвищення ефективності управління фінансами пенсійного забезпечення Кабінет Міністрів України **постановляє**:

1. Визнати за доцільне здійснення розрахунково-касового обслуговування Пенсійного фонду та його органів установами відкритого акціонерного товариства «Державний ощадний банк України».
2. Пенсійному фонду забезпечити укладання угод з банками, в яких передбачити, що банки щомісяця сплачують до бюджету Пенсійного фонду відсотки за користування тимчасово вільними залишками коштів Фонду, які знаходяться на його рахунках, а також на рахунках його органів та рахунках, відкритих підприємствам поштового зв'язку для обліку коштів Фонду, у розмірі 50 відсотків облікової ставки Національного банку. У зазначених угодах визначити перелік рахунків, за якими обліковуються кошти Фонду, порядок нарахування відсотків та зарахування їх до бюджету Фонду.
3. Пенсійному фонду разом з відкритим акціонерним товариством «Державний ощадний банк України»:
  - у вересні ц.р. розробити і затвердити графік переведення з 1 жовтня 2002 р. до 1 серпня 2003 р. органів Пенсійного фонду на розрахунково-касове обслуговування до установ відкритого акціонерного товариства «Державний ощадний банк України»;
  - розробити і затвердити заходи щодо забезпечення розрахунково-касового обслуговування Пенсійного фонду та його органів установами відкритого акціонерного товариства «Державний ощадний банк України»;
  - укласти у двотижневий термін Генеральну угоду про співробітництво та надання банківських послуг Пенсійному фонду відкритим акціонерним товариством «Державний ощадний банк України».
4. Пенсійному фонду забезпечити:
  - відповідно до затверджених графіків перерахування його територіальними органами коштів на виплату пенсій, грошової допомоги та інших виплат через установи відкритого акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» на рахунки підприємств зв'язку або інших установ, що здійснюють їх доставку;
  - щоквартальне інформування Кабінету Міністрів України про хід виконання цієї постанови.

Прем'єр-міністр України

А. КІНАХ

ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ

Додаток
до листа Пенсійного фонду України
від 23 квітня 1999 р. № 11/2178

Словник кодів підстав для визначення права на пенсію⁴

Станом на 01.04.99 р.

№ з/п	Код підстави				Назва закону, номер статті, пункт та частина
	Ідентифіка- тор законо- давчого документа	Номер статті закону	Пункт	Час- тина	Порядковий номер закону, порядковий номер підстави при визначенні права на пенсію
1	2	3	4	5	6
1. Закон «Про пенсійне забезпечення» (ЗПЗ) (1788-12)					
Підстави при визначенні права на пенсію за віком					
Стаття 13					
1.	З	П	З	0	1
	З	0	1	З	А
					1
Працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, — за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць: чоловіки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах; жінки — після досягнення 45 років і при стажі роботи не менше 15 років, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах. Працівникам, які мають не менше половини стажу роботи з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням віку, передбаченого статтею 12 цього Закону, на 1 рік за кожний повний рік такої роботи чоловікам і на 1 рік 4 місяці — жінкам.					
2.	З	П	З	0	1
	З	0	1	З	Б
					1
Працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці, — за Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць: чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах; жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах.					

⁴ У цій версії словника наведено коди підстав, що дають право на застосування пільг при визначенні пенсії, згідно з чинним законодавством України, для використання роботодавцями та органами Пенсійного фонду при впровадженні автоматизованої системи персоналізованого обліку відомостей про застрахованих осіб.

ДОДАТОК

1	2	3	4	5	6
	Працівникам, які мають не менше половини стажу роботи з шкідливими і важкими умовами праці, пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням віку, передбаченого статтею 12 цього Закону, на 1 рік за кожні 2 роки 6 місяців такої роботи чоловікам і за кожні 2 роки такої роботи — жінкам.				
3.	3	П	3	0	1 3 В 1
	Трактористи-машиністи, безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, — чоловіки після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі.				
4.	3	П	3	0	1 3 Г 1
	Жінки, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів, — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі.				
5.	3	П	3	0	1 3 Д 1
	Жінки, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, — після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років за умови виконання встановлених норм обслуговування.				
6.	3	П	3	0	1 3 Е 1
	Жінки, зайняті протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну, — після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років.				
7.	3	П	3	0	1 3 Є 1
	Робітниці текстильного виробництва, зайняті на верстатах і машинах, — за списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, — після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років.				
8.	3	П	3	0	1 3 Ж 1
	Жінки, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали 5 і більше дітей, — незалежно від віку і трудового стажу, при досягненні найменшого дитиною віку 14 років.				
9.	3	П	3	0	1 3 З 1
	Водії міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великогазових автомобілів, зайнятих в технологічному процесі важких і шкідливих виробництв: чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи 25 років, в тому числі на зазначеній роботі не менше 12 років 6 місяців; жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи 20 років, в тому числі на зазначеній роботі не менше 10 років.				

ДОДАТОК

1	2		3		4	5	6	
10.	3	П	3	0	1	3	1	1
Працівники інших виробництв, професій та посад, дострокові пенсії яким залежно від умов праці (але не раніш, як після досягнення 55 років чоловіками і 50 років жінками) встановлені за результатами атестації робочих місць за рахунок коштів підприємства та організації, призначених на оплату праці, які перераховуються до Пенсійного фонду України на виплату пенсій до досягнення працівником пенсійного віку, передбаченого статтею 12 цього Закону.								
Стаття 14								
11.	3	П	3	0	1	4	А	1
Працівники, безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних і відкритих гірничих роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) по видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та в металургії — за списком робіт, професій, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах не менше 25 років.								
12.	3	П	3	0	1	4	А	2
Працівники провідних професій: робітники очисного вибою, прохідники, вибійники на відбійних молотках, машиністи гірничих виймальних машин, які безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних і відкритих гірничих роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) по видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників, — за списком робіт і професій, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах не менше 20 років.								
13.	3	П	3	0	1	4	А	3
Працівники провідних професій: сталевари, горнові, агломератники, вальцювальники горячого прокату, які безпосередньо зайняті повний робочий день в металургії, — за списком робіт і професій, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах не менше 20 років.								
14.	3	П	3	0	1	4	А	4
Інженерно-технічні працівники, безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних роботах за списком робіт і професій, затверджуваним постановою Кабінету Міністрів України, за наявності стажу на підземних роботах.								
Стаття 16								
15.	3	П	3	0	1	6	А	1
Військовослужбовці, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які брали участь у бойових діях, а також ті, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини або при виконанні інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи виконанням інтернаціонального обов'язку або померлого в період військової служби: чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років; жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років.								

ДОДАТОК

1	2	3	4	5	6			
16.	3	П	3	0	1	6	А	2
<p>Батьки і дружини (якщо вони не взяли повторний шлюб) військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, які померли (загинули) у період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) чи після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтв, отриманих при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконанням міжнародного обов'язку:</p> <p>чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років; жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років.</p>								
Стаття 17								
17.	3	П	3	0	1	7	А	1
<p>Жінки, які народили 5 і більше дітей і виховали їх до 8-річного віку, і матері інвалідів з дитинства, які виховали їх до цього віку, після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 15 років із зарахуванням до стажу часу догляду за дітьми (пункти «є» і «ж» статті 56). При цьому до числа інвалідів з дитинства належать також діти-інваліди віком до 16 років, які мають право на одержання соціальної пенсії.</p> <p>У разі відсутності матері, коли виховання дитини-інваліда здійснювалось його батьком, йому призначається пенсія за віком після досягнення 55 років при стажі роботи 20 років.</p>								
Стаття 18								
18.	3	П	3	0	1	8	А	1
<p>Особи, хворі на гіпофізарний нанізм (ліліпути), і диспропорційні карлики:</p> <p>чоловіки — після досягнення 45 років і при стажі роботи не менше 20 років; жінки — після досягнення 40 років і при стажі роботи не менше 15 років.</p> <p>Інваліди по зору I групи — сліпі та інваліди з дитинства I групи:</p> <p>чоловіки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 15 років; жінки — після досягнення 40 років і при стажі роботи не менше 10 років.</p>								
Стаття 56								
19.	3	П	3	0	5	6	А	2
<p>При обчисленні стажу роботи в колгоспі за період після 1965 року, якщо член колгоспу не виконав без поважних причин встановленого мінімуму трудової участі в громадському господарстві, враховується час роботи за фактичною тривалістю.</p>								
1.2. Підстави при визначенні права на пенсію за вислугу років								
Стаття 54								
20.	3	П	3	0	5	4	А	1
<p>Працівники льотного складу при вислугі років на цих посадах не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок, згідно з Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України.</p>								

ДОДАТОК

1	2		3		4	5	6	
21.	3	П	3	0	5	4	А	2
Працівники льотно-випробного складу при вислугі років на цих посадах не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок, згідно з Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України.								
22.	3	П	3	0	5	4	А	3
Працівники льотного і льотно-випробного складу, звільнені від льотної роботи за станом здоров'я (через хворобу), за наявності вислуги років у чоловіків не менше 20 років і у жінок не менше 15 років (пропорційно відпрацьованому часу).								
23.	3	П	3	0	5	4	Б	1
Працівники, які здійснюють управління повітряним рухом, звільнені від роботи по безпосередньому управлінню польотами за станом здоров'я, за наявності вислуги у чоловіків не менше 10 років і у жінок не менше 7 років і 6 місяців (пропорційно відпрацьованому часу).								
24.	3	П	3	0	5	4	Б	2
Працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають посвідчення диспетчера — незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах: чоловіки — не менше 20 років; жінки — не менше 17 років 6 місяців.								
25.	3	П	3	0	5	4	В	1
Інженерно-технічний склад — за переліком посад і робіт, що затверджується в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України: чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначених посадах; жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначених посадах.								
26.	3	П	3	0	5	4	Г	1
Бортпроводники: чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 15 років як бортпроводник; жінки — після досягнення 45 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років як бортпроводниця.								
Стаття 55								
27.	3	П	3	0	5	5	А	1
Робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітенах, — за списками професій і посад, що затверджуються в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України.								

ДОДАТОК

1	2	3	4	5	6				
28.	3	П	3	0	5	5	А	2	
<p>Водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайняті в технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи:</p> <p>чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;</p> <p>жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.</p>									
29.	3	П	3	0	5	5	Б	1	
<p>Працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, друкарсько-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах:</p> <p>чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;</p> <p>жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.</p>									
30.	3	П	3	0	5	5	В	1	
<p>Робітники, майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання, — за списком професій, посад і виробництв, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України:</p> <p>чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;</p> <p>жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.</p>									
31.	3	П	3	0	5	5	Г	1	
<p>Механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах:</p> <p>чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі;</p> <p>жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі.</p>									
32.	3	П	3	0	5	5	Д	1	
<p>Плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення):</p> <p>чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;</p> <p>жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.</p>									

ДОДАТОК

1	2		3		4	5	6	
33.	3	П	3	0	5	5	Д	2
Працівники окремих видів суден, професій і посад плавскладу суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості — за списком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку: чоловіки — при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 25 років; жінки — при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 20 років.								
34.	3	П	3	0	5	5	Е	1
Працівники освіти при наявності спеціального стажу роботи від 25 до 30 років за переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку.								
35.	3	П	3	0	5	5	Е	2
Працівники охорони здоров'я при наявності спеціального стажу роботи від 25 до 30 років за переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку.								
36.	3	П	3	0	5	5	Е	3
Працівники соціального забезпечення при наявності спеціального стажу роботи від 25 до 30 років за переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку.								
37.	3	П	3	0	5	5	Є	1
Спортсмени, заслужені майстри спорту, майстри спорту міжнародного класу — члени збірних команд при загальному стажі роботи не менше 20 років — у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку.								
38.	3	П	3	0	5	5	Ж	1
Артисти театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів при стажі творчої діяльності не менше 20 років за переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку.								
39.	3	П	3	0	5	5	Ж	2
Артисти театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів при стажі творчої діяльності не менше 25 років за переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку.								
40.	3	П	3	0	5	5	Ж	3
Артисти театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів при стажі творчої діяльності не менше 30 років за переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку.								

ДОДАТОК

1	2	3	4	5	6
1.3. Підстави зарахування стажу при визначенні права на пенсію без сплати страхових внесків					
Стаття 56					
41.	3	П	3	0	5 6 А 3
	Період одержання допомоги по безробіттю.				
42.	3	П	3	0	5 6 В 1
	Військова служба та перебування в партизанських загонах і з'єднаннях, служба в органах державної безпеки та органах внутрішніх справ, незалежно від місця проходження служби.				
43.	3	П	3	0	5 6 Д 1
	Навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, в училищах і на курсах по підготовці кадрів, підвищенню кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі.				
44.	3	П	3	0	5 6 Д 2
	Час навчання в юридичному вузі.				
45.	3	П	3	0	5 6 Д 3
	Час навчання у вищих навчальних закладах авіації, якщо цьому передувала робота на льотних посадах.				
46.	3	П	3	0	5 6 Д 4
	Час навчання робітників підземних професій, зазначених у ст. 14 ЗУ «Про пенсійне забезпечення» (1788-12).				
47.	3	П	3	0	5 6 Е 1
	Тимчасова непрацездатність, що почалася у період роботи.				
48.	3	П	3	0	5 6 Є 1
	Час догляду за інвалідом І групи.				
49.	3	П	3	0	5 6 Є 2
	Час догляду за дитиною-інвалідом віком до 16 років.				
50.	3	П	3	0	5 6 Є 3
	Час догляду за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду.				
51.	3	П	3	0	5 6 Ж 1
	Час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми до досягнення кожного дитиною 3-річного віку.				
52.	3	П	3	0	5 6 Ж 2
	Час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми до досягнення кожного дитиною 6-річного віку за висновком медичного закладу.				

ДОДАТОК

1	2	3	4	5	6
53.	3	П	3	0	5 6 3 1
Період проживання дружин осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість їх працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10 років.					
<i>Стаття 57</i>					
54.	3	П	3	0	5 7 А 1
Військова служба у складі діючої армії у період бойових дій, у тому числі при виконанні інтернаціонального обов'язку, а також перебування в партизанських загонах і з'єднаннях зараховується до стажу роботи на пільгових умовах у порядку, встановленому для обчислення строків цієї служби при призначенні пенсії за вислугу років військовослужбовців.					
<i>Стаття 58</i>					
55.	3	П	3	0	5 8 А 1
Час тримання під вартою, час відбування покарання в місцях позбавлення волі та заслання, а також перебування на примусовому лікуванні громадянам, необгрунтовано притягнутим до кримінальної відповідальності, репресованим і згодом реабілітованим, зараховується до стажу роботи у потрібному розмірі.					
<i>Стаття 59</i>					
56.	3	П	3	0	5 9 А 1
Робота, незалежно від віку, в тому числі як вільнонайманого складу у військових частинах, і служба, крім військової служби, передбачена статтею 57 цього Закону, в роки Великої Вітчизняної війни зараховується до стажу роботи у подвійному розмірі.					
57.	3	П	3	0	5 9 А 2
Служба у складі діючої армії в період ведення бойових дій зараховується до стажу роботи у потрібному розмірі.					
58.	3	П	3	0	5 9 А 3
Робота в період ведення бойових дій зараховується до стажу роботи в подвійному розмірі.					
59.	3	П	3	0	5 9 А 4
Час перебування в фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання в період війни осіб, у тому числі дітей, насильно вивезених з тимчасово окупованої території у період Великої Вітчизняної війни, зараховується у потрібному розмірі.					
60.	3	П	3	0	5 9 Б 1
Робота в м. Ленінграді в період його блокади в роки Великої Вітчизняної війни з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 року зараховується до стажу роботи у потрібному розмірі.					

ДОДАТОК

1	2	3	4	5	6				
61.	3	П	3	0	5	9	Б	2	
Час проживання в м. Ленінграді в період його блокади в роки Великої Вітчизняної війни з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 року зараховується до стажу роботи у подвійному розмірі.									
Стаття 60									
62.	3	П	3	0	6	0	А	1	
Робота в лепрозорних і протичумних закладах, у закладах (відділеннях) по лікуванню осіб, заражених вірусом імунодефіциту людини або хворих на СНІД, у патологоанатомічних і реанімаційних відділеннях лікувальних закладів зараховується до стажу роботи у подвійному розмірі.									
Стаття 61									
63.	3	П	3	0	6	1	А	1	
Робота на водному транспорті протягом повного навігаційного періоду зараховується за рік роботи. Робота протягом повного сезону на підприємствах і в організаціях сезонних галузей промисловості, незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств і організацій, — за списком, що затверджується Кабінетом Міністрів України, зараховується до стажу роботи за рік роботи. Інші сезонні роботи зараховуються до стажу роботи за їх фактичною тривалістю.									
Стаття 63									
64.	3	П	3	0	6	3	А	1	
Іноземним громадянам, а також їх сім'ям у тих випадках, коли для призначення пенсії потрібний певний стаж роботи, пенсії призначаються за умови, що половина необхідного стажу роботи припадає на роботу в Україні, якщо договорами (угодами) не передбачено інше.									
Стаття 100									
65.	3	П	3	1	0	0	А	1	
Особам, які працювали до введення в дію цього Закону на роботах із особливо шкідливими і важкими умовами праці, передбачених раніше діючим законодавством, пенсії за віком призначаються на таких умовах: особам, які мають на день введення в дію цього Закону повний стаж на зазначених роботах, що давав право на пенсію на пільгових умовах, пенсії в розмірах, передбачених цим Законом, призначаються відповідно до вимог за віком і стажем, встановлених раніше діючим законодавством — Список № 1.									
66.	3	П	3	1	0	0	А	2	
Особам, які працювали до введення в дію цього Закону на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, передбачених раніше діючим законодавством, пенсії за віком призначаються на таких умовах: особам, які мають на день введення в дію цього Закону повний стаж на зазначених роботах, що давав право на пенсію на пільгових умовах, пенсії в розмірах, передбачених цим Законом, призначаються відповідно до вимог за віком і стажем, встановлених раніше діючим законодавством — Список № 2.									

ДОДАТОК

1	2			3			4	5	6
67.	3	П	3	1	0	0	Б	1	
Особам, які не мають повного стажу роботи із особливо шкідливими і важкими умовами праці, вік, необхідний для призначення пенсії відповідно до статті 12, знижується пропорційно наявному стажу в порядку, передбаченому статтею 13 цього Закону, виходячи з вимог цього стажу, встановлених раніше діючим законодавством — Список № 1.									
68.	3	П	3	1	0	0	Б	2	
Особам, які не мають повного стажу роботи із шкідливими і важкими умовами праці, вік, необхідний для призначення пенсії відповідно до статті 12, знижується пропорційно наявному стажу в порядку, передбаченому статтею 13 цього Закону, виходячи з вимог цього стажу, встановлених раніше діючим законодавством — Список № 2.									
2. Тимчасова Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, в галузі пенсійного забезпечення (ТУР) 2.1. Підстави при визначенні права на пенсію за віком Стаття 1									
69.	Т	У	Р	0	0	1	А	1	
Громадяни сторін, що домовляються, які пропрацювали не менше 15 календарних років в районах Крайньої Півночі незалежно від місця їх постійного проживання на території обох держав: чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років; жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років.									
70.	Т	У	Р	0	0	1	А	2	
Громадяни сторін, що домовляються, які пропрацювали не менше 20 календарних років в місцевостях, які прирівнені до районів Крайньої Півночі, незалежно від місця їх постійного проживання на території обох держав: чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років; жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років.									
3. Закон «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (ЗЧК) 3.1. Підстави при визначенні права на пенсію за віком Стаття 56									
71.	3	Ч	К	0	5	6	А	1	
Працівникам, безпосередньо зайнятим на ліквідації наслідків аварії і попередженні забруднення навколишнього середовища в 30-кілометровій зоні Чорнобильської АЕС,									

ДОДАТОК

1	2	3	4	5	6				
	період роботи до 01.01.88 р., відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР та Уккравпрофу від 10.06.86 р. № 207 (207с-86-п), зараховується у потрібному розмірі до стажу, що дає право на пільгову пенсію за Списком № 1, затвердженим постановою РМ СРСР від 22.08.56 р. № 1173.								
72.	З	Ч	К	0	5	6	Б	1	
	Працівникам, зайнятим на експлуатації Чорнобильської АЕС і ліквідації наслідків аварії в зоні відселення, період роботи з 01.01.88 р. до 01.01.91 р., відповідно до розпорядження Ради Міністрів УРСР від 06.01.88 р. № 12-рс, зараховується у полуторному розмірі в трудовий стаж і в стаж роботи, що дає право на пільгову пенсію за списком № 1, затвердженням постановою РМ СРСР від 22.08.56 р. № 1173.								
73.	З	Ч	К	0	5	6	В	1	
	Працівникам, зайнятим на експлуатації Чорнобильської АЕС і ліквідації наслідків аварії в зоні відселення, період роботи з 01.01.91 р. до 01.01.96 р., відповідно до розпорядження Ради Міністрів УРСР від 28.12.90 р. № 597-р, зараховується у полуторному розмірі в трудовий стаж і в стаж роботи, що дає право на пільгову пенсію за Списком № 1, затвердженням постановою РМ СРСР від 22.08.56 р. № 1173.								
74.	З	Ч	К	0	5	6	В	1	
	Працівникам, які постійно виконують роботи з експлуатації Чорнобильської АЕС і у зоні відчуження, період роботи з 01.01.96 р. до 01.01.2000 р., відповідно до постанови КМУ від 29.02.96 р. № 250 (250-96-п), зараховується у полуторному розмірі до загального трудового стажу та стажу, що дає право на пільгову пенсію за Списком № 1, затвердженням постановою КМУ від 11 березня 1994 р. № 162 (162-94-п).								
75.	З	Ч	К	0	5	6	Д	1	
	Працівникам, які постійно виконують роботи або службові обов'язки у зоні відчуження, період роботи (служби) з 01.07.98 р. до 01.01.2000 р., відповідно до постанови КМУ від 30.06.98 р. № 982 (982-98-п), зараховується до трудового стажу, до вислуги років — у полуторному розмірі (у тому числі за Списком № 1, затвердженням постановою КМУ від 11 березня 1994 р. № 162).								
76.	З	Ч	К	0	5	6	Д	2	
	Працівникам, які постійно виконують роботи або службові обов'язки за межами зони відчуження, в порядку, встановленому законодавством України.								
4. Закон «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (ЗВП) (3721-12)									
4.1. Підстави при визначенні права на пенсію за віком									
Стаття 21									
77.	З	В	П	0	2	1	А	1	
	Особи передпенсійного віку, трудовий договір з якими було розірвано з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідацією, реорганізацією, перепрофілюванням підприємств, установ, організацій, скороченням чисельності або штату працівників,								

ДОДАТОК

1	2	3	4	5	6
а також виявленою невідповідністю працівників займаний посаді за станом здоров'я, за півтора року до встановленого законодавством строку, якщо вони мають необхідний загальний трудовий стаж, у тому числі на пільгових умовах.					
5. Закон «Про зайнятість населення» (ЗЗН) (803-12) 5.1. Підстави при визначенні права на пенсію за віком Стаття 26					
78.	З	З	Н	0	2 6 Г 1
Працівники, трудовий договір з якими було розірвано з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідацією, реорганізацією, перепрофілюванням установ, організацій, у зв'язку з скороченням чисельності або штату працівників, за умови їх реєстрації в службі зайнятості протягом 7 календарних днів після звільнення як таких, що шукають роботу, за півтора року до встановленого законодавством строку осіб передпенсійного віку, які мають встановлений законодавством про пенсійне забезпечення необхідний загальний трудовий стаж (у тому числі на пільгових умовах).					
6. Закон «Про державну службу» (ЗДС) (3723-12) 6.1. Підстави при визначенні права на пенсію за віком Стаття 37					
79.	З	Д	С	0	3 7 А 1
Державних службовців, які досягли встановленого законодавством України пенсійного віку, в період роботи на державній службі, за наявності загального трудового стажу — для чоловіків не менше 25 років, для жінок — не менше 20 років, у тому числі стажу державної служби — не менше 10 років.					
7. Закон «Про судову експертизу» (ЗСЕ) (4038-12) 7.1. Підстави при визначенні права на пенсію за віком Стаття 18					
80.	З	С	Е	0	1 8 А 1
Працівники державних спеціалізованих установ судових експертиз і відомчих експертних служб (поширюються особливості матеріального і соціально-побутового обслуговування, передбачених Законом України «Про державну службу»), які досягли встановленого законодавством України пенсійного віку, в період роботи на державній службі, за наявності загального трудового стажу — для чоловіків не менше 25 років, для жінок — не менше 20 років, у тому числі стажу державної служби — не менше 10 років.					
8. Закон «Про статус суддів» (ЗСС) (2862-12) 8.1. Умови при визначенні права на пенсію за віком Стаття 43					
81.	З	С	С	0	4 3 Г 1
Судді, які вийшли у відставку, за наявності відповідного віку і стажу роботи (для чоловіків — не менше 25 років, для жінок — не менше 20 років) на умовах, перед-					

ДОДАТОК

1	2	3	4	5	6
бачених статтею 37 Закону України «Про державну службу». Особи, які досягли встановленого законодавством України пенсійного віку в період роботи на державній службі, за наявності загального трудового стажу.					
9. Закон «Про статус народного депутата України» (ЗСД) (2790-12)					
9.1. Умови при визначенні права на пенсію за віком					
<i>Стаття 32</i>					
82.	З	С	Д	0	3 2 О 1
Народні депутати України починаючи з 12-го скликання за наявності трудового стажу для чоловіків — не менше 25 років, для жінок — не менше 20 років.					
9.3. Підстави зарахування стажу при визначенні права на пенсію без сплати страхових внесків					
<i>Стаття 32</i>					
83.	З	С	Д	0	3 2 Л 1
Перерва в роботі дружини (чоловіка) народного депутата України, звільнений (звільненому) у зв'язку з переїздом депутата для виконання депутатських повноважень у Верховній Раді України або її органах на постійній основі, в разі непрацевлаштування її (його) за місцем проживання чоловіка (дружини) зараховується до загального і безперервного стажу роботи (служби). На вказаний період за дружиною (чоловіком) депутата зберігається місце роботи (служби), стаж роботи (служби) за спеціальністю, стаж роботи (служби), що дає право на встановлення процентних надбавок до заробітної плати, процентних надбавок і одержання виплат за вислугу років (за стаж роботи за спеціальністю на даному підприємстві), на виплату винагороди за результатами роботи підприємств, установ і організацій за рік, а також стаж роботи, що дає право на пенсію на пільгових умовах і у пільгових розмірах, якщо ця особа на момент переїзду займала посаду, працювала за професією, що передбачає такі пільги.					
10. Закон «Про ветеринарну медицину» (ЗВМ) (2498-12)					
10.1. Умови при визначенні права на пенсію за віком					
<i>Стаття 8</i>					
84.	З	В	М	0	0 8 В 1
На державних інспекторів ветеринарної медицини поширюється дія Закону України «Про державну службу». На одержання пенсії державних службовців мають право особи, які досягли встановленого законодавством України пенсійного віку, в період роботи на державній службі, за наявності загального трудового стажу, для чоловіків — не менше 25 років, для жінок — не менше 20 років, у тому числі стажу державної служби — не менше 10 років.					
11. Закон «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» (ЗЗЖ) (540/97-ВР)					
11.1. Підстави при визначенні права на пенсію за віком					
<i>Стаття 16</i>					
85.	З	З	Ж	0	1 6 Б 1
Журналісту державного або комунального засобу масової інформації період роботи прирівнюється до стажу державної служби.					

1	2			3			4	5	6
86.	З	З	Ж	0	1	6	В	1	
У разі поранення, контузії, каліцтва, одержаних під час виконання службових обов'язків у місцях надзвичайних подій, на журналіста або прирівненого до нього працівника поширюється дія статті 16 Закону України «Про пенсійне забезпечення» (1788-12). Вони мають право на пенсію: чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років; жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років.									
12. Положення про помічника-консультанта народного депутата України (ППД)									
12.1. Підстави при визначенні права на пенсію за віком									
<i>Стаття 1 ч. 1 п. 2</i>									
87.	П	П	Д	0	0	1	А	2	
Помічник-консультант народного депутата України, який зараховується до штату Секретаріату Верховної Ради України або виконавчого органу місцевого самоврядування, на умовах, передбачених статтею 37 Закону України «Про державну службу» (3723-12).									
13. Закон «Про прокуратуру» (ЗПП) (1789-12)									
13.2. Підстави визначення права на пенсію за вислугою років									
<i>Стаття 50-1</i>									
88.	З	П	П	0	5	0	А	1	
Слідчі працівники незалежно від віку з вислугою не менше 20 років роботи в органах прокуратури, в тому числі військової прокуратури, на посадах слідчого, начальника або заступника начальника слідчого підрозділу (відділу, частини), що безпосередньо займаються провадженням попереднього слідства; робота на зазначених посадах в органах внутрішніх справ і служби безпеки України по безпосередньому провадженню попереднього слідства; частково оплачувана відпустка жінкам по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років.									
89.	З	П	П	0	5	0	Б	1	
Працівники прокуратури із стажем роботи в органах прокуратури 20 років і більше, незалежно від віку. Працівникам, які не мають вислуги 20 років, якщо стаж служби в органах прокуратури становить не менше 12 років — після досягнення чоловіками 60 років при загальному стажі роботи 25 років і більше, а жінками — 55 років при загальному стажі роботи 20 років і більше.									
90.	З	П	П	0	5	0	Б	2	
До стажу роботи, що дає право на пенсію за вислугу років, зараховується: прокурорським працівникам — час роботи на прокурорських посадах, перелічених у статті 56 Закону України «Про прокуратуру», в тому числі у військовій прокуратурі, слідча робота в органах прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України; робота суддею; частково оплачувана відпустка жінкам по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років.									

ДОДАТОК

1	2	3	4	5	6
14. Митний кодекс України (КМУ) (1970-12) 14.2. Підстави визначення права на пенсію за вислугою років Стаття 154					
91.	К	М	У	1	5
	1	5	4	А	1
Службовим особам митних органів України, які мають персональні звання, встановлюється строк вислуги: чоловікам — 25 років, з правом виходу на пенсію у 55 років; жінкам — 20 років, з правом виходу на пенсію у 50 років.					

Погоджено:

*Заступник Голови правління Пенсійного фонду України —
начальник управління організації впровадження
персоніфікованого обліку*

А. Боніславський

*Заступник начальника управління організації
впровадження персоніфікованого обліку*

В. Дідовик

*Заступник Міністра праці та соціальної політики України —
начальник головного пенсійного управління*

О. Гаряча

Директор інформаційно-обчислювального центру

В. Клименко

МІНІСТЕРСТВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Лист

від 28.08.94 № 01-3/784-02-1

Міністерству соціального захисту населення
Криму, обласним, Київському і Севастопольському міським управлінням соціального захисту населення

Виходячи з практики застосування статті 37 Закону України «Про державну службу» (3723-12) та враховуючи положення консультації № 6 з питань державної служби, схваленої робочою групою, яка створена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.01.94 № 5 (5-94-р), Міністерство соціального захисту населення за погодженням з Головним управлінням державної служби при Кабінеті Міністрів України роз'яснює.

Відповідно до статті 37 Закону України «Про державну службу» (3723-12) право на пенсію мають особи, які досягли встановленого законодавством України пенсійного віку, при наявності трудового стажу — для чоловіків не менше 25 років, а для жінок — не менше 20 років, в тому числі стажу державної служби — не менше 10 років.

Особи, які на момент введення в дію Закону України «Про державну службу» (3723-12) були пенсіонерами, мали необхідний загальний стаж і стаж державної служби, право на пенсійне забезпечення відповідно до статті 37 вказаного Закону набувають при умові, якщо на 01.01.94 вони працювали в державних органах і їх апараті на посадах державних службовців.

Особи, які мають необхідний загальний стаж та стаж державної служби, але досягли пенсійного віку не перебуваючи на державній службі, права на пенсію відповідно до згаданої статті не мають.

Звернення за призначенням пенсії відповідно до статті 37 Закону може здійснюватися у будь-який час після виникнення права на пенсію. При цьому факт перебування на державній службі чи її залишення на момент звернення значення не має.

У разі звернення за пенсією після припинення державної служби або після одержання дозволу на продовження державної служби відповідно до вимог статті 23 вказаного Закону, пенсія призначається і виплачується з дня звернення.

При зверненні за пенсією в період перебування на державній службі пенсія призначається з дня звільнення з посади державного службовця або з дня одержання дозволу на її продовження.

У відповідності з діючим законодавством особам, які мають право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором. Тому необхідно мати на увазі, що у випадках, коли особа одержує пенсію, призначену відповідно до інших законів (наприклад, «Про пенсійне забезпечення» (1788-12), «Про прокуратуру» (1789-12) та інших), то призначення пенсії відповідно до вказаного Закону здійснюється в порядку, викладеному в абзацах шостому та восьмому даного листа, а виплата раніше призначеної пенсії припиняється.

У зв'язку з викладеним в листі Міністерства від 26.04.94 р. № 01-3/360-02-2 абзац четвертий, сьомий та дванадцятий вважати такими, що втратили чинність.

ЗМІСТ

Передмова	3
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА. Право соціального забезпечення в Україні	5
ГЛАВА 1. Правове регулювання основних конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні	5
1.1. Характеристика основних конституційних прав та свобод людини і громадянина	5
1.2. Конституційно-правові гарантії забезпечення соціальних прав та свобод людини і громадянина	15
1.3. Система, структура і функції органів державної влади, що забезпечують соціальні конституційні права та свободи людини і громадянина	17
1.4. Страхування соціального забезпечення	29
ГЛАВА 2. Правове регулювання соціального забезпечення окремих категорій громадян	47
2.1. Гарантії соціального захисту працівників	47
2.2. Соціальне забезпечення ветеранів праці й осіб похилого віку	58
2.3. Гарантії права соціального захисту ветеранів війни, учасників бойових дій, війни і поранених до них	66
2.4. Соціальний захист ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ	83
2.5. Гарантії соціального захисту інвалідів	87
2.6. Державна допомога сім'ям з дітьми	94
2.7. Соціальний захист молоді	99
ГЛАВА 3. Проблеми і основні напрями реформування соціального та пенсійного забезпечення в Україні	105
ОСОБЛИВА ЧАСТИНА. Право пенсійного забезпечення в Україні	117
ГЛАВА 4. Трудовий стаж	117
4.1. Поняття трудового стажу: класифікація та види	117
4.2. Порядок обчислення трудового стажу	118
ГЛАВА 5. Пенсійне забезпечення громадян. Пенсії за віком	131
5.1. Загальна характеристика пенсійного забезпечення громадян	131
5.2. Поняття пенсії за віком. Право на пенсію за віком	132
5.3. Розміри пенсій за віком	139
5.4. Підвищення розмірів трудових пенсій	142
ГЛАВА 6. Пенсії за вислугу років	145
6.1. Поняття і загальні умови призначення пенсій за вислугу років	145
6.2. Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників	146
6.3. Пенсії за вислугу років працівників навчальних закладів, установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту	151

ГЛАВА 7. Пенсії по інвалідності та в разі втрати годувальника	155
7.1. Поняття пенсії по інвалідності. Право на пенсію по інвалідності	155
7.2. Розміри пенсій по інвалідності	158
7.3. Порядок призначення і виплати пенсій по інвалідності	161
7.4. Пенсії в разі втрати годувальника	162
ГЛАВА 8. Соціальні пенсії	167
ГЛАВА 9. Порядок обчислення пенсій	169
ГЛАВА 10. Призначення і перерахунок пенсій	174
ГЛАВА 11. Особливості пенсійного забезпечення окремих категорій працівників	178
11.1. Пенсійне забезпечення наукових та науково-педагогічних працівників	178
11.2. Пенсійне забезпечення державних службовців	184
11.3. Пенсійне забезпечення військовослужбовців і осіб начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ, інших військових формувань	185
11.4. Пенсійне забезпечення працівників прокуратури	195
ГЛАВА 12. Відповідальність за порушення соціального та пенсійного законодавства	205
Додаток	207
Конституція України (витяг)	207
Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням»	213
Закон України «Про пенсійне забезпечення»	241
Закон України «Про мінімальний споживчий бюджет»	272
Закон України «Про індексацію грошових доходів населення»	274
Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»	279
Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»	286
Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»	294
Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»	299
Закон України «Про межу малозабезпеченості»	347
Указ Президента України «Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 року»	349
Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року	350
Указ Президента України «Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні»	371
Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні	372
Указ Президента України «Про Положення про Міністерство праці та соціальної політики України»	378

Положення про Міністерство праці та соціальної політики України	379
Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування	389
Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 р. № 497 «Про забезпечення виконання функцій з призначення і виплати пенсій органами Пенсійного фонду»	400
Порядок передачі функцій з призначення і виплати пенсій органами праці та соціального захисту населення органам Пенсійного фонду у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та м. Севастополі	403
Зміни, що вносяться до постанов Кабінету Міністрів України	405
Постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2003 р. № 544 «Про підвищення розмірів трудових пенсій»	409
Постанова Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2001 р. № 1571 «Про затвердження переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників державних підприємств, установ, організацій, перебування на яких дає право на призначення пенсій та виплати грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-педагогічну діяльність»	412
Перелік посад наукових (науково-педагогічних) працівників державних підприємств, установ, організацій, перебування на яких дає право на призначення пенсій та виплати грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»	413
Постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 1994 р. № 721 «Про підвищення розмірів пенсій, призначених до 1 жовтня 1994 р., та порядок обчислення пенсій, що призначаються після 1 жовтня 1994 р.»	415
Постанова Кабінету Міністрів України від 29 січня 1999 р. № 111 «Про розмежування джерел фінансування виплати пенсій та грошової допомоги, призначених за різними пенсійними програмами»	417
Графік розмежування джерел фінансування виплат з Пенсійного фонду	418
Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2002 р. № 1349 «Про заходи щодо підвищення ефективності управління фінансами пенсійного забезпечення»	419
Словник кодів підстав для визначення права на пенсію	420
Лист Міністерства соціального захисту населення України від 28.08.94 № 01-3/784-02-1 (щодо права на пенсію державних службовців)	436

Навчальне видання

Стичинський Броніслав Станіславович

Зуб Ігор Володимирович

Мінюков Павло Іванович

Мінюков Андрій Павлович

Мінюкова Тетяна Павлівна

Право соціального забезпечення України

Навчальний посібник

НБ ПНУС

662541

Оправа і титул художника *В.С. Жиборовського*

Комп'ютерний набір і правка *А.П. Кулінець*

Редактор *І.В. Хронок*

Оригінал-макет *А.О. Суворової*

Підп. до друку 14.07.03. Формат 60×84/16.

Папір офсет. № 1. Гарнітура Таймс. Друк. офсет.

Ум. друк. арк. 11,4. Обл.-вид. арк. 27,1. Вид. № 38.

Тираж 3000 пр. Зам. № С-482

Видавничий Дім «Юридична книга»

04050, м. Київ, вул. Мельникова, 63, к. 219

Свідоцтво серії ДК №12 від 06.03.2000

Надруковано з плівок Видавничого Дому «Юридична книга»

в ЗАТ «Київська книжкова фабрика»

01054, м. Київ, вул. Воровського, 24

Свідоцтво серії ДК № 787 від 28.01.02